

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY

ISSN 2519-058X (Print)

СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ВІСНИК

EAST EUROPEAN HISTORICAL BULLETIN

**ВИПУСК 4
ISSUE 4**

**Дрогобич, 2017
Drohobych, 2017**

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол від 27 вересня 2017 року № 16)*

Наказом МОН України збірник включено до Переліку наукових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з історичних наук (Наказ МОН України від 13.03.2017 р. № 374).

Східноєвропейський історичний вісник / [головний редактор В. Ільницький]. – Дрогобич: Посвіт, 2017. – Вип. 4. – 172 с.

Збірник розрахований на науковців, викладачів історії, аспірантів, докторантів, студентів й усіх, хто цікавиться історичним минулим.

Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних та посилань.

***Головний редактор:** Ільницький В. І. – д.іст.н., доц.*

***Відповідальний редактор:** Галів М. Д. – к.пед.н., доц.*

Редакційна колегія:

Боршевич В. Т. – д.і.н.; **Вагнер Марек** – д.габ. з іст., проф. (Польща); **Вегеш М. М.** – д.і.н., проф.; **Вацлав Вежбенец** – д.габ. з іст., проф. (Польща); **Гліва Анджей** – доктор історії (Польща); **Корсак Р. В.** – д.і.н., проф.; **Литвин М. Р.** – д.і.н., проф.; **Морозов А. Г.** – д.і.н., проф.; **Новацький Роман** – д.габ. з іст., проф. (Польща); **Падалка С. С.** – д.і.н., проф.; **Патриляк І. К.** – д.і.н., проф.; **Петречко О. М.** – д.і.н., проф.; **Сергійчук В. І.** – д.і.н., проф.; **Ситник О. М.** – д.і.н., проф.; **Стародубець Г. М.** – д.і.н., проф.; **Стемнік Анджей** – д.габ. з іст., проф. (Польща); **Тельвак В. В.** – д.і.н., проф.; **Футала В. П.** – д.і.н., проф.; **Чопек Сильвестер** – д.габ. з іст., проф. (Польща);

Рецензенти:

Білий Дмитро Дмитрович – д.і.н., проф., професор кафедри хореографії та мистецтвознавства Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського;

Гуцуляк Віктор Володимирович – д.і.н., проф., професор кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки Черкаського державного університету імені Богдана Хмельницького;

Деревінський Василь Федорович – д.і.н., проф., професор Київського національного університету будівництва і архітектури.

Збірник індексується в міжнародних базах даних: Cite Factor, Google Scholar, Directory of Research Journals Indexing, Journal Index, Polish Scholarly Bibliography, Research Bible, Scientific Indexing Services

Статті збірника прирівнюються до публікацій у виданнях України, які включені до міжнародних науково-метричних баз відповідно до вимог наказу МОН України від 17 жовтня 2012 р. № 1112 (зі змінами, внесеними наказом МОН України від 03.12.2012 р. № 1380).

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
«Східноєвропейський історичний вісник» Серія КВ № 22449-12349Р від 28.12.2016 р.*

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційній сторінці видання
<http://http://ddpu.drohobych.net/ehbull/>

Засновник і видавець – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Адреса редакції: Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, обл. Львівська, 82100.
тел.: (0324) 41-04-74, факс: (03244) 3-38-77, e-mail: vilnickiy@gmail.com

© Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка, 2017
© Автори статей 2017

Recommended for publication
by Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Academic Council
(protocol dd. 27.09.2017 No. 16)

By a Decree of Ministry of Education and Science of Ukraine this collection of articles is entered into the List of scientific editions in which results of dissertational researches in competition for scientific degrees of doctor and candidate of science in historical disciplines may be published.
(Decree of MES of Ukraine dd. 13.03.2017 No 374).

East European Historical Bulletin / [chief editor Vasyl Ilnytskyi]. – Drohobych: «Posvit», 2017. – Issue 4. – 172 p.

This collection is meant for scholars, history lecturers, aspirants, doctorants, students and all the readership interested in historical past.

Editorial board do not necessarily reflect the position expressed by the authors of articles, and are not responsible for the accuracy of the data and references.

Chief editor: Vasyl Ilnytskyi – PhD hab. (History), Assist. Professor

Executive editor: Mykola Haliv – PhD (Education), Assist. Professor

Editorial Board:

Volodymyr Borshchevych – PhD hab. (History); **Marek Wagner** – PhD hab. (History), Professor (Poland); **Mykola Vehesh** – PhD hab. (History), Professor; **Waclaw Wierzbieniec** – PhD hab. (History), Professor (Poland); **Andrzej Gliva** – PhD (History) (Poland); **Roman Korsak** – PhD hab. (History), Professor; **Mykola Lytvyn** – PhD hab. (History), Professor; **Anatoliy Morozov** – PhD hab. (History), Professor; **Roman Nowacki** – PhD hab. (History), Professor (Poland); **Serhiy Padalka** – PhD hab. (History), Professor; **Ivan Patryliak** – PhD hab. (History), Professor; **Oleh Petrechko** – PhD hab. (History), Professor; **Volodymyr Serhiychuk** – PhD hab. (History), Professor; **Oleksander Sytnyk** – PhD hab. (History), Professor; **Galyna Starodubets** – PhD hab. (History), Professor; **Andrzej Stęmpnik** – PhD hab. (History), Professor (Poland); **Vitaliy Tel'vak** – PhD hab. (History), Professor; **Vasyl Futala** – PhD hab. (History), Professor; **Sylwester Czopek** – PhD hab. (History), Professor (Poland);

Reviewers:

Dmytro Bilyi – PhD hab. (History), Professor of the Chair of Choreography and Art Studies, Lviv State Ivan Boberskyi Physical Culture University;

Victor Hutsuliak – PhD hab. (History), Professor of the Chair of Archeology and Special Branches of Historic Science, Cherkassy State Bohdan Khmelnytskyi University;

Vasyl Derevinskyi – PhD hab. (History), Professor of Kyiv National University of Construction and Architecture.

The edition has been entered into international scientometric databases: Cite Factor, Google Scholar, Directory of Research Journals Indexing, Journal Index, Polish Scholarly Bibliography, Research Bible, Scientific Indexing Services

The articles are equaled to publications in Ukrainian journals entered in international scientometric databases in accordance with the MES of Ukraine order dd. 17 november 2012 p. No. 1112 (amended by the MES of Ukraine order dd. 03.12.2012 No. 1380).

Print media registration certificate «East European Historical Bulletin» series KV No. 22449-12349P dd. 28.12.2016

All electronic versions of articles in the collection are available on the official website edition

<http://http://ddpu.drohobych.net/ehbull/>

Founder and Publisher: Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Office address: Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Ivan Franko Str., 24, Drohobych, Lviv Region, 82100. tel.: (0324) 41-04-74, fax: (03244) 3-38-77, e-mail: vilnickiy@gmail.com

© Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 2017

© Copyright by the contributors, 2017

ЗМІСТ

Валентина БЕЗДРАБКО ЩЕ РАЗ ПРО АРХІВНИЙ МЕТОД І НАСКІЛЬКИ ВІН Є АРХІВНИМ: НОТАТКИ НА МАРГІНЕСІ СТУДІЙ КОЛЕГ	6
Олена НЕВМЕРЖИЦЬКА ВИЗНАЧЕННЯ КАТЕГОРІЇ «ЦІННІСТЬ»: ДО ІСТОРІОГРАФІЇ ПРОБЛЕМИ.....	15
Віталій ТЕЛЬВАК МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ ТА ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ У ЛЬВІВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ: СПРОБА РЕКОНСТРУКЦІЇ	24
Ольга ВЛАДИГА МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ ЯК АРХЕОГРАФ (ОГЛЯД ДЖЕРЕЛ).....	36
Роман БЕЙ СПИРТОВА ПРОМИСЛОВІСТЬ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ В 20 – 30-ті роки ХХ ст.	42
Людмила БАБЮК ПРОСТИТУЦІЯ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ ЯК СОЦІАЛЬНЕ ЯВИЩЕ (1921 – 1927 рр.).....	48
Олександр КОЗІЙ, Оксана ГОРБАЧИК ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ТА НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ М. СТАХІВА: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ ОГЛЯД.....	55
Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ, Микола ГАЛІВ ДОКУМЕНТ РАДЯНСЬКИХ ОРГАНІВ ДЕРЖБЕЗПЕКИ ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ ОСЕРЕДКУ НАЦИСТСЬКОЇ СД (СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ) В ДРОГОБИЧІ (1941 – 1944 рр.)	61
Микола ГАЛІВ, Уляна ГАЛІВ НІМЕЦЬКЕ ПОЧАТКОВЕ ШКІЛЬНИЦТВО НА ДРОГОБИЧЧИНІ У РОКИ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1941 – 1944)	69
Михайло СЕНЬКІВ ІСТОРІОГРАФІЯ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО СЕЛА (1940 – поч. 50-Х рр. ХХ ст.).....	79
Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ ПІДРАХУНОК ЧИСЕЛЬНОСТІ ПРОВЕДЕНИХ АКЦІЙ У КАРПАТСЬКОМУ КРАЇ ОУН (1945 – 1954)	88
Олена ПОДОБЄД МЕДИЧНЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ПОВОЄННОЇ ЗАХІДНОЇ НІМЕЧЧИНИ.....	100
Володимир НАКОНЕЧНИЙ ТРАГЕДІЯ УКРАЇНЦІВ ЗАКЕРЗОННЯ (АКЦІЯ «ВІСЛА» НА СТОРІНКАХ ЖУРНАЛУ «ЛЕМКІВЩИНА»).....	107
Богдана НОСА ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ НА ЗАКАРПАТТІ ТА ЧЕХОСЛОВАЦЬКИЙ ПЕРІОД (1918 – 1938)	115
Катерина БУРЛАКА ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ІСТОРИЧНОГО ТУРИЗМУ НА ЗАКАРПАТТІ.....	124
Катерина КОЛОДНЮК ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ТУРИСТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ ТА ЇХ СУЧАСНЕ БІЗНЕС-ПЛАНУВАННЯ.....	129
Роман КОРСАК ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ ТУРИСТИЧНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ	134
Вікторія РОМАНЮК ІСТОРІЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНОЇ ТА КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ У ТУРИЗМІ.....	140
Марія УЛІГАНЕНЕЦЬ ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ІНФРАСТРУКТУРИ ВІТЧИЗНЯНОГО ТУРИЗМУ	145
Анна-Марія УРСТА ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ОСНОВНИХ НАПРЯМІВ ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ: СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ.....	150
Ольга ГАПЕСВА МІЖНАРОДНА ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА – КЛЮЧОВИЙ НАПРЯМ ДІЯЛЬНОСТІ ШАНХАЙСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ СПІВРОБІТНИЦТВА: 2006 – 2017 рр.	155
Павло БУЦЬКИЙ ОСОБЛИВОСТІ ЗАЛІСНЕННЯ ПІВНІЧНО-ЗАХІДНОГО ПРИАЗОВ'Я.....	164

CONTENTS

Valentyna BEZDRABKO	
AGAIN ON ARCHIVAL METHOD AND HOW MUSH IT IS ARCHIVAL: MARGINAL NOTES ON THE COLLEAGUES' STUDIES	6
Olena NEVMERZHYTSKA	
DEFINITION OF THE VALUE CATEGORY: TO THE HISTORIOGRAPHY OF THE PROBLEM.....	15
Vitaliy TELVAK	
MYKHAYLO HRUSHEVSKYI AND THE POLISH-UKRAINIAN CONFLICT IN LVIV UNIVERSITY: RECONSTRUCTION	24
Olga VLADYHA	
MYKHAILO HRUSHEVSKYI AS AN ARCHEOGRAPHER: A REVIEW OF THE SOURCES	36
Roman BEY	
ALCOHOL INDUSTRY IN THE UKRAINIAN LANDS IN THE 20 – 30s OF THE XX CENTURY	42
Ludmyla BABIUK	
PROSTITUTION IN SOVIET UKRAINE AS A SOCIAL PHENOMENON (1921 – 1927)	48
OLEXANDER KOZII, Oksana HORBACHYK	
M. STAKHIV'S SOCIO-POLITICAL AND SCIENTIFIC ACTIVITY: A SOURCE STUDY REVIEW	55
Vasyl ILNYTSKYI, Mykola HALIV	
ADOCUMENT OF THE SOVIET STATE SECURITY BODIES ON THE ACTIVITY OF THE NAZI SECURITY SERVICE IN DROHOBYCH (1941 – 1944)	61
Mykola HALIV, Ulyana HALIV	
THE GERMAN PRIMARY SCHOOLING IN DROHOBYCH REGION IN THE YEARS OF NAZI OCCUPATION (1941 – 1944)	69
Mykhailo SEN'KIV	
THE HISTORIOGRAPHY OF THE COLLECTIVIZATION IN THE WESTERN UKRAINIAN VILLAGE (1940s – the beginning of the 1950s of the XX cen.)	79
Vasyl ILNYTSKYI	
A CALCULATION OF THE NUMBER OF ACTIONS IN THE CARPATHIAN AREA OF THE OUN (1945 – 1954)	88
Olena PODOBIED	
MEDICAL CARE OF UKRAINIAN DISPLACED PERSONS IN POSTWAR WEST GERMANY.....	100
Volodymyr NAKONECHNYJ	
TRAGEDY OF UKRAINIANS OF TRANSURZONIA (ACT «VISLA» ON THE PAGES OF MAGAZINE «LEMKIVSHCHYNA»).....	107
Bohdana NOSA	
FEATURES OF TOURISM DEVELOPMENT IN TRANSCARPATHIA IN THE CZECHSLOVAK PERIOD (1918 – 1938).....	115
Katerina BURLAKA	
PROBLEMS AND PROSPECTS OF ORGANIZATION OF HISTORICAL TOURISM IN TRANSCARPATHIA.....	124
Ekaterina KOLODNYUK	
HISTORY OF CREATION OF TOURISM ENTERPRISES AND THEIR MODERN BUSINESS PLANNING.....	129
Roman KORSAK	
HISTORY OF FORMATION OF TOURIST ATTRACTIVENESS OF THE TRANSCARPATION REGION	134
Victoria ROMANYUK	
HISTORY AND PERSPECTIVES OF USE OF NATURAL AND CULTURAL HERITAGE OF THE UKRAINIAN CARPATHIANS IN TOURISM.....	140
Maria ULIHANENETS	
HISTORY AND MODERN TRENDS IN DEVELOPMENT OF DOMESTIC TOURISM INFRASTRUCTURE.....	145
Anna-Maria URSTA	
HISTORY OF DEVELOPMENT OF MAIN DIRECTIONS OF TOURISM IN UKRAINE: SOCIO-ECONOMIC ASPECTS	150
Olha HAPEYEVA	
INTERNATIONAL INFORMATION SECURITY AS AN IMPORTANT DIRECTION OF THE SHANGHAI COOPERATION ORGANIZATION ACTIVITIES: 2006 – 2017	155
Pavlo BUTSKYI	
FEATURES OF AFFORESTATION OF NORTHWEST PRIAZOVYE	164

Валентина БЕЗДРАБКО,
orcid.org/0000-0003-3295-5277
доктор історичних наук, професор,
старший науковий співробітник,
Український науково-дослідний інститут
архівної справи та документознавства (Україна, Київ)
valentbez@gmail.com

ЩЕ РАЗ ПРО АРХІВНИЙ МЕТОД І НАСКІЛЬКИ ВІН Є АРХІВНИМ: НОТАТКИ НА МАРГІНЕСІ СТУДІЙ КОЛЕГ

Стаття присвячена важливому теоретичному питанню архівознавства – методології. Студіювання праці відомих дослідників Лучіани Дуранти та Джованні Мікетти «Архівний метод» актуалізує тему універсального методу, зовнішніх міждисциплінарних запозичень і методологічного плюралізму. Розглянуто перспективи розвитку вітчизняної методології та зауважено на необхідності активнішого освоєння зарубіжного методологічного досвіду в архівознавстві.

Ключові слова: архівознавство, архівістика, метод, методологія, архівний метод, Лучіана Дуранти, Джованні Мікетти

Лім. 37.

Valentyna BEZDRABKO,
PhD hab. (History), Professor,
Senior researcher, Ukrainian Research Institute
of archival science and Documentation Science (Ukraine, Kyiv)
valentbez@gmail.com

AGAIN ABOUT ARCHIVAL METHOD AND HOW IT IS ARCHIVAL: NOTES IN MARGINES STUDIO COLLEGE

In the twentieth century archival science begin to slowly move from humanities to social sciences. This is especially noticeable in the «Anglo-Saxon» countries where archivists have become an integral part of the educational programs of numerous schools of library and information studies. The movement from humanities to social sciences has imprinted on the nature of research and the content of those tasks that had to be solved by archivists. It definitely influenced on the methodology and hence on the theory of archival science. The «arsenal» of methods have been replenished due to the need to study the social activity of the archive, in particular its communication, status as links of culture, sign, text, social phenomenon, etc. If at first exemplary design for methods of archival science were, for example, History, Philology, Jurisprudence and other «representatives» of humanities, then from the second half of the twentieth century and currently, methodological borrowings of theories of social sciences and information sciences are practiced. Against this background, non-traditional «demarcation lines» of the object-subject sphere, terminological borrowings of archival science, interdisciplinary paradigm of knowledge and eclectic clicks of different theories within the limits of one science are practiced. Therefore, the discovery and outline of the locus of origin of archival science make it possible to understand the meaning and significance of traditional archival methods, the operation of which has a long history. Speaking about domestic studies on the methodology of archival science, we note that most of them also noticeably correlated with the origin of science.

The critical method of history, based on interdisciplinary capabilities, which archival method often uses to achieve «final interpretation» can borrow «external» knowledge. On the other hand, the archival method can integrate the results of the search with the conceptual and methodological «external» understanding of the document and arrive at relevant conclusions. Thus, the archival method uses the «interpretative framework» of the methodology of archival science in combination with the methods of other disciplines. Is it possible to solve all the research tasks of archivists using the archival method in the conditions of constant variation of the «archive background»? It is unlikely, but it is the foundation that will support the development of the methodology and the theory of science, to replenish and strengthen it, promoting the traditional ties between the sciences and caring for the involvement of new «allies». The future of archival science depends on serious international projects, creative interdisciplinary

Key words: archival science, Archivistics, method, methodology, archival method, Luciano Duranti, Giovanni Michetti

Ref. 37.

Валентина БЕЗДРАБКО,
доктор исторических наук, профессор,
старший научный сотрудник,
Украинский научно-исследовательский
институт архивного дела и документоведения (Украина, Киев)
valentbez@gmail.com

ЕЩЁ РАЗ ОБ АРХИВНОМ МЕТОДЕ И НАСКОЛЬКО ОН ЯВЛЯЕТСЯ АРХИВНЫМ: ЗАМЕТКИ НА МАРГИНЕСЕ ШТУДИЙ КОЛЛЕГ

Статья посвящена важному теоретическому вопросу архивоведения – методологии. Штудирование работы известных исследователей Лучианы Дуранты и Джованни Микетты «Архивный метод» актуализирует тему универсального метода, внешних междисциплинарных заимствований и методологического плюрализма. Рассмотрены перспективы развития отечественной методологии и указано на необходимости более активного освоения зарубежного методологического опыта в архивоведении.

Ключевые слова: архивоведение, архивистика, метод, методология, архивный метод, Лучиана Дуранты, Джованни Микетты

Лит. 37.

*Ми архівісти і ніщо архівне нам не чуже.
Лучіана Дуранті та Джованні Мікетті
з апелюванням до Теренція*

Постановка проблеми. Є теми, до яких далеко не кожен дослідник наважиться звернутись, проте жоден без них не може обійтись. Зазвичай це ті, що стосуються постійно динамічного результату пізнання – теорії. *Змістом* пізнавальної діяльності є, безумовно, отримання знань, народжених у результаті збирання, систематизації, верифікації фактів, пояснення причинно-наслідкових зв'язків між ними, узагальнення одержаної інформації та іншими операціями, які традиційно називають мисленевими. Пізнання як дослідницька практика потребує певних умінь і навичок, а ще – знарядь і засобів, за допомогою яких можна здобути нове знання чи підтвердити чинне.

Знання постійно перебуває під прицілом дослідника, котрий намагається предметно перевірити, підтвердити, доповнити або спростувати його за рахунок внутрішнього об'єктного потенціалу й зовнішнього дотичного до нього. Перевірене й підтвержене знання є надійним тільки доти, допоки хтось раціонально обгрунтовано не заперечить його. Крізь сумніви і критику торується шлях до нового знання, а заодно й актуального образу науки. Поняттєво й мовно сформоване, укладене в дискурс знання складає теорію, яка виступає водночас підсумком і підмурком емпіричних практик та їхньою екстраполяцією на внутрішньо пов'язані категоричні судження про певну сферу діяльності чи галузь науки.

Основою пізнавальної діяльності, крім об'єктивних і суб'єктивних спонукальних мотивів дослідника, є метод. Цей термін з'явився ще в античні часи, разом із початками науки і філософії. Метод мав «привести» дослідника до знань, захистивши його від хиб і неправильних висновків, які можуть маскуватися під істину. Упродовж багатьох століть сміливці намагалися віднайти універсальний метод, висновуючи довкола цього розмаїті методології. Найбільші з них оптимісти, наприклад, Р. Декарт, заявляли про те, що за природою метод – це здатність правильного судження усіх без винятку людей [1]. Проте «правильно керувати розумом», аби досягати обраних цілей і розв'язувати необхідні завдання, можуть далеко не всі, а відсторонитися при цьому від суб'єктивного взагалі виявилось нездоланною справою. Незважаючи на очевидність зробленої тут зауваги, декартове твердження культивувалося тривалий час і ототожнювалось із раціоналістським погля-

дом на метод. Лише в XIX ст. класичні картезіанські засади, на яких базувалося ставлення до методу, докорінно були переглянуті, а тодішні модерні методології продемонстрували ці зміни. Утім і донині багато традиційних ідей «чистого розуму» продовжують існувати, а метод і методологія будь-якої науки залишаються одними з найскладніших теоретичних питань.

У XX ст. формується переконання у тому, що метод унормовує й універсалізує ведення будь-якого дослідження, конструюючи й деконструюючи знання у постмодерністській атмосфері. Наприкінці минулого століття методологи науки (Т. Кун, І. Лакатос, К. Попер та ін.) заговорили про неможливість розроблення єдиного універсального методу з директивним приписом обов'язкових дій, процедур, їх програмування й регулювання у визначеному науковому напрямі. Під цим кутом дослідники Європи, США зауважили про доцільність і необхідність *методологічного плюралізму*, санкціонуючи розмаїття методів і *прагматизм* їх застосування. Прагматичний принцип полягав у тому, що мета студіювань визначає вільний вибір методів, а не навпаки.

Застосування єдиного конкретного методу звужує перспективи очікувань дослідника й «обкрадає» результат, робить його фрагментарним і неповним за рахунок нереалізованих можливостей завдяки оперуванню іншими. Складно спростувати відомий висновок науковців про локальну, а не універсальну його ефективність. Таке твердження творить виняткової форми іншість методології, коли об'єкт дослідження визначає метод, предмет накладає на нього свої властивості та модифікує їх, а істина потребує методологічного плюралізму, аби уникнути догматичних інтерпретацій.

Мета статті. Тема методології науки залишається актуальною і потребує нового пошуку. Маніфестований нині методологічний плюралізм порушує низку проблемних питань, пов'язаних із доцільністю апробації розмаїтих методологій і розумінням мети оперування ними, меж (чи безмежжя) експерименту та саморефлексії про «найкращий» метод і поєднання методів у дослідницькому процесі. Окреслити основні моменти становлення універсального архівного методу та міждисциплінарний вплив на методологічний плюралізм архівістики й склали мету розвідки.

Аналіз досліджень. Для українського архівознавства теорія (у т.ч. і методологія) так само залишається актуальним дискурсом. Вивчаючи історіографію часів сучасної України, відзначимо обмаль праць, присвячених теорії науки, зокрема методології архівознавства. І хоча про його теорію згадують у навчальних посібниках і дисертаційних дослідженнях (часто просто для годиться), коли визначаються з методологічною основою та методикою проблемно-тематичних студіювань, утім, мабуть, чи не єдиним комплексним теоретико-методологічним науковим виданням, написаним в академічному стилі, стала праця професора І. Б. Матяш *«Архівознавство: методологічні засади та історія розвитку»* [3], яка за змістом і структурою викладу, на нашу думку, виразно вийшла далеко за межі декларованого на сторінках видання «навчального посібника». Відзначимо, що дослідження фактично зафіксувало досягнення й окреслило проблеми вітчизняної архівістики. Основним принципам і методам архівознавства відведено окремий підрозділ, зміст якого викладено традиційно, керуючись історико-хронологічним, порівняльним підходами, заземленими на міждисциплінарних синтезах, творчому спадку відомих архівістів [3, 94–103]. Проте, повторимося, тема не належить до шалено популярних і потребує більшої уваги через її важливість для будь-якого дослідницького проекту.

Виклад основного матеріалу. Тим часом знайомство із зарубіжною проблемно-тематичною історіографією переконує нас у її тривалому студіюванні. Виявлений інтерес до питання «вивів» на доволі своєрідну і цікаву, на наш погляд, розвідку знаних архівістів сучасності Лучіані Дуранті та Джованні Мікетті¹ під красномовною лаконічною назвою *«Архівний метод»* (*«The Archival Method»*) [12], опубліковану в науковому збірнику (2017) *«Дослідження в архівному мультивсесвімі»* (*«Research in the Archival Multiverse»*) під редакцією не менш відомих фахівців з ім'ям Е. Гілліланд, С. Мак-Кемміш та Е. Лау [13]. Їхні підходи до архівного методу привернули увагу і викликали непідробну цікавість, спонукавши нас поділитися міркуваннями «на полях» авторських думок. Спосіб розуміння і тлумачення ними архівного методу відкрив несподівані,

¹ Передача прізвищ відбувається фонетично наближено до італійської мови через те, що дослідники є уродженцями Італії. Висловлюємо щиро подяку за консультацію п. Маттео Латінопіо.

варті уваги еkleктичні дослідницькі пропозиції, пізнавальні орієнтири для методології науки, гідні творчих запозичень та інтелектуальних дебатів.

За плечима обох поважних професорів – багаторічна викладацька діяльність в університетських аудиторіях Європейського та Північноамериканського континентів, успішне керування дослідницькими центрами з вивчення сучасних документів, архівів і проблем їх побутування у цифровому середовищі, активна участь у міжнародних, національних наукових проектах, стандартизації галузей керування документаційними процесами та архівної справи, що допомогло апробувати здобутий неабиякий методологічний досвід і знайшло втілення в багатьох знакових працях. Зупинимось на важливих для розуміння аспектах архівного методу, висвітлених у короткій публікації, докладніше. Це, на нашу думку, уможливить розхитати певний догматизм, усталеність у вивченні та висвітленні порушеної теми вітчизняними фахівцями.

Ми погоджуємося з колегами в тому, що архівісту легше практикувати архівний метод, ніж пояснити, що це таке [12, 76]. Але дискурс довкола теми є надважливим і водночас невичерпним. Так само більшості фахівців немає необхідності вправлятися з тим, щоб визначити, описати й демонструвати дослідні методи професійній спільноті. Однак це важливо для процедурного дисциплінування пошуку, отримання актуальних знань.

Отже, для повнішого розуміння архівного методу важливе значення має загальніша інтерпретація його походження. Для професорів Університету Британської Колумбії Л. Дуранти та її колеги з Римського університету ла Сап'єнца Дж. Мікетти *метод науки* зумовлюється генетично і формується в оточенні різноманітних споріднених, близьких чи віддалених теорій, або тих знань, які дистанціюють від елементарної емпірії. Концепція генетичного походження методу породжує необхідність з'ясування родової належності архівознавства та інтенції стосовно середовища виникнення й розвитку. На їх глибоке переконання, наука про архіви належить гуманістиці, веде своє походження від правової науки та розвивається в тісній співпраці з філологічними, історичними дисциплінами аж до ХХ ст. [12, 75]. Зарахування архівознавства до гуманістики вказує на те, що, на їх думку, це в загальному є наука про людину, яка займається вивченням її діяльності та результатами цього [12, 75].

У минулому столітті архівознавство починає повільний рух від гуманістики до соціальних наук. Особливо це помітно в «англосаксонських» країнах, де архівістика стала невід'ємною частиною освітніх програм численних шкіл бібліотечних і інформаційних студій. Рух від гуманістики до соціальних наук наклав відбиток на характер досліджень і зміст тих завдань, які довелося розв'язувати архівістам. Це, безперечно, впливало на методику, а отже, й теорію архівознавства. «Арсенал» методів збагатився за рахунок необхідності студіювати соціальну діяльність архіву, зокрема його комунікації, статус як ланки культури, знаку, тексту, суспільного явища тощо. Якщо спочатку взірцевим конструктором для методики архівознавства були, наприклад, історія, філологія, правознавство та інші «представники» гуманістики, то з другої половини ХХ ст. і нині практикують методологічні запозичення теорій соціальних, інформаційних наук. На цьому тлі нетрадиційно визначаються «демаркаційні лінії» об'єктно-предметної сфери, термінологічні запозичення архівознавства, практикуються міждисциплінарна парадигма знань і еkleктичні зліпки різних теорій у межах однієї науки. Тож виявлення й окреслення локусу походження архівознавства уможливають розуміння змісту і значення традиційних архівних методів, оперування якими має давню історію. Говорячи про вітчизняні студії з методології архівознавства, відзначимо, що більшість із них також помітно корелюється походженням науки.

Вузловим моментом міркувань Л. Дуранти і Дж. Мікетти стало зосередження прискіпливої уваги на функціях архіву, які для них є не просто «елементарною» реальністю, а незамінним способом пізнання універсального архівного методу. Саме такий підхід до розкриття теми підкреслює принципову специфіку їхнього дискурсу та парадигми методології архівознавства. Фундаментальними архівними функціями ідентифікуються такі: експертиза – комплектування, класифікація – описання, зберігання – консервація, керування – адміністрування, довідковий апарат – доступ [12, 77]. Автори свідомі щодо неоднозначності їхнього формулювання, унітарності чи автономності, повноти переліку, термінологічного визначення й означення тощо. Проте лише у прив'язці до прикладних функцій, на їх думку, є сенс говорити про конкретні дії архівіс-

тів, спрямовані на досягнення дослідницької мети, реалізацію особливої місії в суспільстві [12, 78]. Інакше кажучи, природа кожної архівної функції визначає вибір методу, який, зі свого боку співвизначає результат діяльності. Деякі методологічні вади в міркуваннях, на нашу думку, свідомо були допущені для того, аби увиразнити твердження про те, що дослідження посередництвом методу лежать в основі реалізації будь-якої архівної функції.

Основою кожного виду архівної діяльності колеги вважають *дослідницьку функцію*. І хоча остаточно визначитися з її статусом (мета-, суб-функція, функція) не вдається, утім беззастережно стверджується про дослідження як невід'ємний і фундаментальний компонент архівної практики будь-якого змісту. Оригінальності в цьому твердженні небагато, адже про це писали ще архівісти XVI ст. [5, 6]. Тим не менше започаткована тоді тісна ідентифікація архівних досліджень з відповідною практикою, а отже, їх інтеграція стали основою розвитку теорії, методології архівознавства [12, 78].

Терміном «*архівні дослідження*» автори студійованої розвідки позначають ті, які проводяться з метою вивчення тем архівістики. Під цим кутом треба пильніше придивитися до їх меж, змісту, проблематики. У практичному застосуванні це положення означає, що об'єктом уваги і спрямованістю дослідних старань архівіста може бути віддавна визнане за належністю до архівної галузі питання. Проте для примноження знань необхідно й доцільно послуговуватися здобутками різних суспільних сфер, наук, їх методологій, які потім можуть постати частиною власного «інтелектуального озброєння» [12, 80]. Головними архівними дослідженнями, на думку Л. Дуранти й Дж. Мікетти, є ті, що націлені на вивчення, *документа* чи *фонду*, та потребують для досягнення конкретних цілей відповідних методів [12, 80]. Якщо ж ідеться про студії, пов'язані з контекстом їх створення, користування, збереження, політикою, законодавством і загалом із питаннями, що стосуються відповідної практики, вони так само є архівними, але вже іншого порядку. Наприклад, державна політика сама собою не може бути об'єктом архівознавства. Проте студіювання державної політики як важеля впливу на розвиток архівної справи слід беззастережно вважати такими. Звична для нас класифікація документів сприймається архівною темою. Утім напрацьовані в архівістиці класифікації документів мають поширене застосування в інших практиках і галузях знань. Зауваження Л. Дуранти та Дж. Мікетти є особливо актуальним для нас з огляду на поширену думку в українській вищій школі щодо викладання окремих дисциплін. До прикладу, архівний менеджмент для архівістів має право викладати лише фахівець із менеджменту, а не архівіст, або ж історію державних установ – професіонал із державного управління, та не історик.

Будь-які «зовнішні» знання, запозичені наукою, можуть стати «внутрішніми», та навпаки. Ця думка знайшла яскраве відображення в ідеї Л. Дуранти і Дж. Мікетти про те, що «автохтонне», ««автономне» внутрішнє ядро архівних знань» невелике й незмінне від шумерських часів [12, 81]. Зауважимо, подібні міркування щодо давності й незмінності дослідних напрямів вивчення документів зустрічаємо в монографії С. Г. Кулешова «*Документознавство: історія. Теоретичні основи*» [2, 12–13].

Збагачення і розвиток «ядра» архівознавства відбувалися за рахунок зовнішніх запозичень, у т.ч. методологічних. «Ядро» чітко контролює притік знань ззовні та моделює необхідний результат взаємодії «внутрішньої» й «зовнішньої» складових [12, 81]. Спочатку продуктивним виявився зв'язок архівознавства з історією, що подарував історичний метод критики. Згодом міцні стосунки з бібліотекознавством вплинули на пошукові практики і теорію евристики. Розвиток менеджменту й механізація управлінських процесів докорінно змінили характер роботи з документами. І, нарешті, інформаційні науки відкарбувалися на природі зв'язків архівів і технологій, а суспільні – спонукали до дискусії про *архівні* право, політику, ідентичність, цілі, комунікації тощо [12, 82].

Проте, як справедливо зауважують Л. Дуранти і Дж. Мікетти, запозичення може бути продуктивним лише за однієї умови, якщо завдяки цьому досягається успіх у дослідженні, підтверджується корисність міждисциплінарних інвазій. Пройшовши селективний відбір, запозичення освоюються «архівним ядром» і перетворюються на частину архівних знань. Тож архівознавство постійно стикається й інтегрується з різними галузями знань, науками, збагачуючись і розвиваючись при цьому. Поряд з уже класичними ідеями, фахівці роблять суттєву заувагу на тому, що

будь-які запозичення мають *органічно* «входити» до системи наукових знань і відповідати усім її складовим – теорії, методології, практиці, аби підтримувати їх цілісність [12, 82]. Попри можливість оперувати методами інших дисциплін, кожна наука, вважають дослідники, зобов'язана дбати й напрацьовувати власну методологію, навіть, якщо вона початково буде інтердисциплінарного походження. Жоден метод, що «прийшов» ззовні, не може залишатися механічно запозиченим, бо має «перетравитися» архівною теорією та апробуватися практично.

Добре розуміючись на методології науки та її еволюції, Л. Дуранті і Дж. Мікетті значну увагу приділяють висвітленню періоду панування в історії архівознавства ідеї *універсального (загального) методу*. Ці пошуки вони датують ХІХ ст. і пов'язують з архівістом Ф. Боніані (хоча подібне спостерігалось і раніше), який, крім відомих організаційних діянь щодо заснування та розбудови архівів Тоскани, плідно й докладно писав про особливий порядок документів у фондах, згодом щедро ділячись міркуваннями зі студентами університетів Італії [12, 84]. Через укоріненість походження документів і фонду в минулому цей метод було названо *історичним (metodo storico)*. У Франції від здобув назву *повага до фонду (respect des fonds)*, у Німеччині – *провенієнц принцип (Provenienz Prinzip)*. Виникнення цих понять означило тогочасну реальність – прагнення підтвердити якісно нове розуміння такого документального феномену, як фонд. Пошуки універсального методу в архівознавстві, попри деяку утопічність проекту, запропонували фаховій спільноті різні його варіації. Майже через сто років співвітчизник і колеґа Ф. Боніані – авторитетний архівіст-палеограф Дж. Ченкетті, розвиваючи ідею історичного методу як практичного розв'язання проблем архівістики, змінив його першу частину назви на *архівний*, проголосивши основоположним інструментом для нової теорії архівознавства і тим самим перевернувши «архівний світогляд» [9, 39]. На глибоке переконання Л. Дуранті і Дж. Мікетті, цей тактичний хід возвеличив історичний метод із методу, що підтримує «архівну науку», до методу, на якому тримається «наука в архіві» [12, 85]. Пізнавальне зацікавлення архівним методом як явищем не тільки практичного застосування, але й історичних, теоретичних візій, спонукало авторів розвідки до детального розкриття його змісту.

Наріжним поняттям архівістики поважна професура називає *архівний документ*, а його основоположними функціями – бути правовим доказом та слугувати історичним джерелом. Звичайно, є інші думки та погляди стосовно поліфункційності архівного документа, наприклад, у В. М. Автократова, який додавав при цьому ще управлінський, економічний, культурний ефекти і з чим складно не погодитися. Проте для Л. Дуранті і Дж. Мікетті, повторимося, все зводиться до його правової та джерельної функцій. На їх думку, архівний метод може пояснити генетичний, діалектичний, формальний, структуральний, функційний та інші аспекти архівних *документа, фонду* як явища. Останні виступають водночас об'єктом і чинником дослідницької та будь-якої іншої діяльності архівістів. Усталюючи міркування, вони враховують різні виміри науково-дослідних завдань, які доводиться виконувати архівістам, вивчаючи документ чи фонд. Наприклад, *суспільне середовище*, що визначає роль, статус і значення архівних документа, фонду; *технічний контекст*, який детермінує профіль і платформу реалізації дослідницьких завдань тощо. Проте додаткові параметри регулювання основних напрямів архівної діяльності лише увиразнюють фундаментальні пошуки, сутність яких полягає у вивченні документа та фонду.

Для досягнення необхідного пізнавального ефекту завжди важливо дотримуватися системної цілісності. Саме тому у фокусі уваги слід тримати не тільки документ чи фонд, але і їх авторів (установу чи приватну особу), оскільки це допомагає визначити чинники, умови, обставини, контекст їх виникнення та зумовленість змісту і складових. Універсально формулюючи спільні основи для будь-якого архівного дослідження, архівісти посилаються на генеративну думку Дж. Ченкетті про те, що студіювання починається з визначення функційної діяльності авторів документів, аби точно знати, як вони були виконані та задокументовані [12, 86].

Утім попри очевидну історичність документа, архівного фонду як явищ ототожнювати чи підміняти історичний і архівний методи не варто. Про відмінність між ними стверджував ще один італійський архівіст минулого століття А. Кассезе у знаковій праці з красномовною назвою «*Історичний метод в архівістиці*» («*Del metodo storico in Archivistica*»), якою проголосив автономію архівної науки від історії ще в середині ХХ ст. на тлі існування очевидної іншої куль-

турної системи й традиції [8, 878–885]. Його німецький колега А. Бреннеке в своєму «*Архівознавстві*» («*Archivkunde, ein Beitrag zur Theorie und Geschichte des europäischen Archivwesens*») також указував на відмінність між об'єктивною реальністю та історією архівного фонду (виявлену за рахунок застосування архівного методу) і установи, яка є його утворювачем (з'ясовану за допомогою історичного методу) [7]. Але цю невідповідність він пропонує розв'язати завдяки архівісту, відвівши тому роль посередника і присвоївши творчу функцію, що дозволило накласти шляхи реконструкції архівного фонду та історію фондоутворювача [12, 88]. І вже наприкінці ХХ ст. їх співвітчизниця, экс-керівник Марбурзької архівної школи та экс-віце-президент Федерального архіву Німеччини А. Менне-Гарітц категорично й рішуче відстоює відмінність між історичним і архівним методами тільки тому, що останній є самодостатнім і знаходить концепційну та методологічну автономію в межах власної науки, бо має свій об'єкт прикладання [12, 88]. Відмінність між ними, на думку Л. Дуранти і Дж. Мікетти, полягає також в особливостях розвитку історії й архівознавства, коли їхні теорії зумовлюють методологію [12, 87]. Наприклад, теоретичні уявлення про природу фондів, сформовані в лоні архівознавства, загалом і конкретно детермінують методологію вивчення архівних фондів [12, 87].

Дослідницькі методи архівістики виникають синхронно з архівною практикою і формуються під впливом *розуміння* природи документів та адміністративних компетенцій, правових повноважень, процедур і процесів, продиктованих ними. Для вивчення документа першочергове значення, як уважають фахівці, має його розуміння дослідником, що й слугує підставою для проведення експертизи – точки відліку «архівного життя».

Для розуміння документа важливо обрати правильний алгоритм інтерпретації й необхідну для цього теоретичну основу, заземлену на його властивостях і ознаках. Водночас для експертизи знаковою є доволі чітко сформульована авторами цільова установка: всі документи однаково важливі для фонду, якому належать, тому що вони підтримують його існування і всі фонди так само суспільно значущі, оскільки необхідні для формування глобальної документальної спадщини [12, 88].

Таке ставлення до документа, коли розуміння передує експертизі, не завжди однозначно сприймається фахівцями і доволі бурхливо дискутується. Вивчення документа з метою розуміння, а за тим і доведення достовірності залишається, на думку колег, першочерговим завданням, згідно з яким обирається метод. Реагуючи на цю пізнавальну ситуацію, Л. Дуранти та Дж. Мікетти пропонують змінити ставлення до документа як до доказу, істини. І не тільки тому, що той може бути недостовірним чи ненадійним (неточним, неповним) за змістом, а тому що він розглядається лише «відкритим вікном», яке уможливило доступ до реальності, та не є абсолютним доказом. Це зовсім не очевидність чи аксіома, а радше гіпотеза, яка в кожному конкретному випадку вимагає доведення. Спрощення відносин між доказом (документом) і реальністю спричинило викривлення пізнання істини.

Архівісти закликають не сприймати документ і його зміст як «прямий вихід» на реальність, оскільки правда може бути поза межами тексту. Як зазначають Л. Дуранти з Дж. Мікетти, із посиланням на працю А. Менне-Гарітц «*Оцінка або документація: чи можемо ми оцінювати архіви, селекціонуючи зміст?*» («*Appraisal or documentation: can we appraise archives by selecting content?*»), у рамках інтерпретаційної архівної теорії документ є результатом складних закономірних соціальних і документаційних процесів, процедур та цілей і повноважень того, хто його укладає. Архівісти дотримуються думки, що він складається, передовсім, зі знаків, сигналів [12, 90]. Наприклад, це можуть бути креслення, помітки, виправлення того, хто за своїми функційними обов'язками фактично бачив, читав документ і знає про чинники, що приховуються за його появою та важливістю виконання зафіксованих оперативних рішень. Всі невербальні знаки мають бути так само інтерпретовані в контексті розкриття змісту документа й того, які документаційні процеси відбувалися і хто несе відповідальність за них [12, 90].

Апелюючи до універсального архівного методу, дослідники прагнуть з'ясувати відносини між зовнішніми і внутрішніми елементами документа, його структурою та контекстом. Розуміння документа дає змогу, знову ж таки, ухвалювати рішення щодо його описання, упорядкування,

класифікування, використання тощо. Для цього пропонується широке послугування іншими науковими дисциплінами: палеографією, хронологією, сфрагістикою, геральдиком, кодикологією, топонімією, епіграфією, текстологією і т.д. Проте найважливішими, колеги вважають, можливості дипломатики, підтримуючи думку французького історика М. Блока, котрий писав про 1681 р. як переломний момент в історії людського розуму, відправну точку в еволюції критики архівного документа [4, 81].

Відома шана Л. Дуранти до дипломатики спонукала її спільно з колегою студійованої публікації ще раз оприсутнити власні думки на шпальтах збірника [10; 11; 14]. Дисципліна тлумачиться ними як корпус понять, методів аналізу документів та оцінки їх достовірності [12, 91]. Головним «обов'язком» дипломатики науковці називають розрізнення елементів, атрибутів документа і вивчення «відносин» між текстом та його автором чи дослідником [12, 91]. Дипломатика «живить» розроблення нової концепції методології, методів, пояснюючи, як розуміння може забезпечити основу для примноження нових знань в архівознавстві.

У той час як історики зазвичай не можуть спостерігати те, що вони вивчають (історичне знання майже завжди опосередковане джерелом, якщо це не факти, події чи процеси сучасності), архівісти ж навпаки, мають справу з фактами, якими вони є (тобто, документи, фонди) і як вони є в архіві (метод, функції)? [12, 91]. Критичний метод історії, опертий на міждисциплінарні можливості, для досягнення «кінцевої інтерпретації» може запозичувати «зовнішні» знання. З іншого боку, архівний метод може інтегрувати результати пошуку з концептуальним і методологічним «зовнішнім» розумінням документа та досягати відповідних висновків. Отже, архівний метод використовує «інтерпретаційну рамку» методології архівознавства в поєднанні з методиками інших дисциплін.

Чи можна вирішити всі дослідницькі завдання архівістів за допомогою універсального методу в умовах постійної мінливості «архівного фону»? Певно, що ні, роблять висновок Л. Дуранти та Дж. Мікетти, але це той фундамент, який буде підтримувати розвиток методології й теорії науки, жити і зміцнювати її, сприяючи традиційним зв'язкам між науками та дбаючи про залучення нових «союзників» [12, 92–93]. Майбутнє науки про архіви залежить, на їх думку, від серйозних міжнародних проектів, творчих міждисциплінарних студій, постійного діалогу, інтеграції та глобалізації документальної архівної спадщини людства, єднання наукового співтовариства, дослідників соціальних наук і гуманістики [12, 93]. І з цими заувагами відомих архівістів складно полемізувати.

Висновки. Осмислення архівного методу та перспектив його розвитку триває, а актуалізовані вченими ідеї залишаються популярними в сучасному архівознавстві. Можна сумніватися в невичерпності можливостей архівного методу, але не в необхідності його студіювань. У такий спосіб розв'язуються фундаментальні питання науки, а діалогічна активність довкола них стає творчою і продукує нові ідеї для обговорення. Утім відповіддю на питання: «що таке архівний метод і наскільки він є архівним?», будуть нові питання. Дискусія триває і триватиме.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Декарт Р. Рассуждение о методе, чтобы верно направлять свой разум и отыскивать истину в науках / Р. Декарт // Сочинения: в 2 т. Т. 1. – Москва: Мысль, 1989. – С. 250–296.
2. Кулешов С. Г. Документознаводство: історія. Теоретичні основи / С. Г. Кулешов. – Київ, 2000. – 161 с.
3. Матяш І. Архівознаводство: методологічні засади та історія розвитку: навч. посіб. / І. Матяш. – Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2012. – 515 с.
4. Bloch M. The Historian's Craft / M. Bloch. – Manchester: University Press, 1967. – 197 p.
5. Born L. K. Baldassarre Bonifacio and His Essay «De Archivis» / L. K. Born // The American Archivist. 1941. – № 4. – P. 221–237.
6. Born L. K. The «De Archivis commentarius» of Alberto Barisoni, 1587–1667 / L. K. Born // Archivalische Zeitschrift. – 1955. – № 50/51. – S. 12–22.
7. Brenneke A. Archivkunde, ein Beitrag zur Theorie und Geschichte des europäischen Archivwesens / A. Brenneke. – Leipzig: Koehler & Amelang, 1953. – XX, 542 s.
8. Cassese L. Del metodo storico in Archivistica / L. Cassese // Società. – 1955. – № 5. – P. 878–885.
9. Cencetti G. Scritti archivistici / G. Cencetti. – Roma: Il Centro di ricerca editore, 1970. – 312 p.

10. Duranti L. Diplomats / L. Duranti // Encyclopedia of Library and Information Science / ed. Marcia Bates, Mary Niles Maack and Miriam Drake. – New York; Basel; Hong Kong: Marcel Dekker, 2009.
11. Duranti L. Diplomats: New Uses for an Old Science / L. Duranti // MacNeil H. Trusting Records: Legal, Historical, and Diplomatic Perspectives. – Dordrecht: Kluwer Academic Publishing Group, 2000. – P. 77–85
12. Duranti L. The Archival Method / L. Duranti, G. Michetti // Research in the Archival Multiverse. Clayton: Monash University, 2017. – P. 75–96.
13. Research in the Archival Multiverse / edited by Anne J. Gilliland, Sue McKemmish and Andrew J. Lau. – Clayton: Monash University Publishing, 2017. – 1064 p.
14. Turner Ja. Experimenting with New Tools: Special Diplomats and the Study of Authority in the United Church of Canada / Ja. Turner // Archivaria. – 1990. – № 30. – P. 91–103.

REFERENCES

1. Dekart R. Rassuzhdeniye o metode, chtob verno napravlyat' svoy razum i otyskivat' istinu v naukah // Dekart R. Sochineniya: v 2 t. T. 1. – Moskva: Mysl', 1989. – S. 250–296.
2. Kuleshov S. H. Dokumentoznavstvo: istoriya. Teoretychni osnovy. – Kyiv, 2000. – 161 s.
3. Matyash I. Arhivoznavstvo: metodolohichni zasady ta istoriya rozvytku: navch. posib. – Kyiv: Vydavnychy dim «Kyievo-Mohylyanska akademiya», 2012. – 515 s.
4. Bloch M. The Historian's Craft. – Manchester: University Press, 1967. – 197 p.
5. Born L. K. Baldassarre Bonifacio and His Essay «De Archivis» // The American Archivist. – 1941. – № 4. – P. 221–237.
6. Born L.K. The «De Archivis commentarius» of Alberto Barisoni, 1587–1667 // Archivalische Zeitschrift. – 1955. – № 50/51. – S. 12–22.
7. Brenneke A. Archivkunde, ein Beitrag zur Theorie und Geschichte des europäischen Archivwesens. – Leipzig: Koehler & Amelang, 1953. – XX, 542 s.
8. Cassese L. Del metodo storico in Archivistica // Società. – 1955. – № 5. – P. 878–885.
9. Cencetti G. Scritti archivistici. – Roma: Il Centro di ricerca editore, 1970. – 312 p.
10. Duranti L. Diplomats // Encyclopedia of Library and Information Science / ed. Marcia Bates, Mary Niles Maack and Miriam Drake. – New York; Basel; Hong Kong: Marcel Dekker, 2009.
11. Duranti L. Diplomats: New Uses for an Old Science // MacNeil H. Trusting Records: Legal, Historical, and Diplomatic Perspectives. – Dordrecht: Kluwer Academic Publishing Group, 2000. – P. 77–85.
12. Duranti L., Michetti G. The Archival Method // Research in the Archival Multiverse. – Clayton: Monash University, 2017. – P. 75–96.
13. Research in the Archival Multiverse / edited by Anne J. Gilliland, Sue McKemmish and Andrew J. Lau. – Clayton: Monash University Publishing, 2017. – 1064 p.
14. Turner Ja. Experimenting with New Tools: Special Diplomats and the Study of Authority in the United Church of Canada // Archivaria. – 1990. – № 30. – P. 91–103.

Стаття надійшла до редакції 10.09.2017 р.

УДК 930.001

DOI 10.24919/2519-058x.4.111456

Олена НЕВМЕРЖИЦЬКА,
orcid.org/0000-0002-9911-9735

доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) nhelen750@gmail.com

ВИЗНАЧЕННЯ КАТЕГОРІЇ «ЦІННІСТЬ»: ДО ІСТОРІОГРАФІЇ ПРОБЛЕМИ

У статті проаналізовано підходи до означення категорії «цінність» у гуманітарному дискурсі. Прослідковано генезу аксіологічних ідей та засвідчено такі особливості їхнього розвитку: опосередковане дослідження ціннісної проблематики без виокремлення й означення категорії «цінності» у межах двох основних груп концепцій стосовно розуміння природи цінностей – об'єктивістської та суб'єктивістської; розвиток аксіологічної теорії, детермінований змінами у суспільно-політичному житті, розвитком філософії, яка, вийшовши за межі онтологічної та гносеологічної концепцій, змістила кут зору на відношення суб'єкта до об'єкта, що, врешті, привело до його усвідомлення як ціннісного; спроба переоцінки цінностей шляхом наповнення їх ірраціонально-екзистенційним змістом.

Ключові слова: цінність, аксіологічна теорія, аксіологічна ідея.

Лит. 33.

Olena NEVMERZHITSKA,

PhD hab. (Education), Associate Professor, Professor of
Department of General Pedagogy and Pre-School Education of the Drohobych Ivan Franko
Pedagogical University (Ukraine, Drohobych) nhelen750@gmail.com

DEFINITION OF THE VALUE CATEGORY: TO THE HISTORIOGRAPHY OF THE PROBLEM

The article analyzes the approaches to the definition of the value category in the humanitarian discourse. The genesis of axiological ideas is traced and the following peculiarities of their development are acknowledged: an indirect study of value problems without distinguishing and defining the value category within the two main groups of concepts regarding the understanding of the nature of values: objectivistic and subjectivistic; the development of the axiological theory, determined by changes in the socio-political life, the development of philosophy, which, having gone beyond the ontological and epistemological concepts, shifted the angle of view to the relation of the subject to the object, which eventually led to its own awareness as a value; an attempt to re-evaluate the values by filling them with irrational-existential content.

Key words: value, axiological theory, axiological idea.

Ref. 33.

Олена НЕВМЕРЖИЦКАЯ,

доктор педагогических наук, доцент, профессор кафедры общей педагогики и дошкольного образования Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко (Украина, Дрогобыч) nhelen750@gmail.com

ОПРЕДЕЛЕНИЕ КАТЕГОРИИ «ЦЕННОСТЬ»: К ИСТОРИОГРАФИИ ПРОБЛЕМЫ

В статье проанализированы подходы к определению категории «ценность» в гуманитарном дискурсе. Прослежена генеза аксиологических идей и засвидетельствованы такие особенности их развития: опосредованное исследования ценностной проблематики без выделения и определения категории «ценности» в рамках двух основных групп концепций относительно понимания природы ценностей – объективистской и субъективистской; развитие аксиологической теории, детерминированное изменениями в общественно-политической жизни, развитием философии, которая, выйдя за пределы онтологической и гносеологической концепций, сместила угол зрения на отношение субъекта к объекту, что, наконец, привело к его осознанию как ценностного; попытка переоценки ценностей путем наполнения их иррационально-экзистенциальным содержанием.

Ключевые слова: ценность, аксиологическая теория, аксиологическая идея.

Лит. 33.

Постановка проблеми. Суспільно-політичні, соціально-економічні та культурні зміни, що відбуваються у сучасному українському суспільстві, сприяють процесу зміни ціннісної парадигми: попередня система цінностей витісняється з масової свідомості, а нова – лише формується. Відтак особистість перебуває у ситуації ціннісної невизначеності, коли попередні орієнтири в системі ціннісних орієнтацій вступають у суперечність із новими ідеалами розвитку суспільства та особистості.

Такий стан справ негативно впливає на стан сучасної освіти, який часто характеризується як кризовий. Намагання передати підростаючому поколінню певну сукупність знань, сформувати у нього необхідні вміння і навички є недостатнім для його майбутньої життєдіяльності. Молодь потребує чіткого окреслення життєвих орієнтирів, а сучасна освіта, на жаль, цього зробити не може. Сьогодні все більше науковців схиляються до думки про необхідність реформування системи освіти, якісно нового підходу до визначення її мети, завдань і змісту. Однією з провідних тенденцій розвитку й удосконалення сучасної освіти є перехід до ціннісної парадигми, що потребує розвитку системи поглядів, які інтегрують аксіологічні основи традиційних та інноваційних процесів.

Аналіз досліджень. Аналіз ціннісної проблематики ґрунтовно здійснено у працях М. Кагана, К. Кислюка, Л. Столовича, В. Шохіна та ін. Так, М. Каган узагальнив досвід розробки теорії цінності у філософії XIX – XX ст. В. Столович аналізує аксіологічні концепції і показує закономірний розвиток поняття цінності. Російський вчений В. Шохін всебічно аналізує поняття цінності та рефлексію над цінностями в європейській інтелектуальній історії.

Мета статті – висвітлити основні підходи до трактування категорії «цінність» в гуманітарних науках.

Виклад основного матеріалу. Хоча аксіологія як філософська наука виникла у XIX ст., вже у давніх філософських системах натрапляємо поняття, які використовувалися на означення оцінки природних і суспільних явищ, людської поведінки та вчинків. Наприклад, у Біблії маємо ціннісну оцінку пізнання через алегоричний образ дерева добра і зла.

У філософії Давніх Індії та Китаю, в основі якої лежить міфологічне уявлення про світ, ще не знаходимо поняття «цінність». Цей феномен тут ототожнюється з поняттям «блаженство», «благо». Так, в Упанішадах читаємо: коли хтось із людей здоровий, багатий, панує над іншими, з надлишком має усі людські насолоди, то це – вище благо людей [3]. Давньокитайські мислителі у своїх пошуках пішли далі і зробили спробу створити перші класифікації цінностей. Зокрема, у «Книзі історії» («Шу цзинь»), яку, ймовірно, уклав Конфуцій, згадуються п'ять здібностей людини: зовнішність, мова, зір, слух, мислення. Властивістю зовнішності є гідність, мови – дотримання істини, зору – гострота аж до прозорливості, слуху – тонкота, що створює обачність, мислення – проникливість, яка породжує мудрість. У цьому ж трактаті виокремлюється п'ять проявів щастя і шість – нещастя. До першої групи належать довголіття, багатство, здоров'я тіла, спокій духу, любов до чеснот, «спокійна кончина»; до другої – «скорочена бідами тривалість життя», хвороба, горе, злидні, фізичні вади, розумова неповноцінність [31, 100–113]. В учінні Конфуція викристалізуються поняття гуманності, людяності, милосердя. Золоте правило моральності в його інтерпретації звучить так: не роби людям того, чого не бажаєш собі, і тоді і в державі, і в сім'ї до тебе не будуть відчувати ворожості [31]. Трактування цього правила знаходимо також у давньоіндійській філософії, в Новому Завіті та у категоричному імперативі І. Канта.

Уже в епоху античності здійснювалося як ствердження об'єктивності цінностей (Аристотель, Геракліт, Демокрит, Платон, Сократ, піфагорійці та ін.), так і розробка релятивістських концепцій, в основу яких покладена повна відносність оцінних суджень (софісти, Піррон та ін.). Античне світовідчуття і світорозуміння часто описують терміном «калокагатія», який поєднує у собі прекрасне і добре. Класичним гаслом античної філософії, навколо якого розгорнулася полеміка, став вислів Протагора: «людина є мірою всіх речей». Він був проінтерпретований Гераклітом, Демокритом, Сократом, і вже у Платона відбувається перехід від релятивістського його значення до об'єктивістського: мірою всіх речей було проголошено головно бога [19, 205]. Аристотель, не відкидаючи твердження Протагора, наголошував на тому, що мірою всіх речей може бути тільки морально та фізично здорова особистість [1, 255, 281].

Для позначення поняття «цінність» у давньогрецькій філософії часто застосовувався термін «благо». Зокрема, у «Державі» Платон трактував його з об'єктивістсько-ідеалістичної точки зору: речі можуть пізнаватися лише завдяки благу; воно ж дає їм буття й існування, хоча саме благо не є існуванням, воно за межами існування, переважаючи його гідністю і силою [18, 344].

Словами: те, чому не притаманне буття благом, не є благо [1, 196], Аристотель висловив незгоду з Платоном. Філософ розробив класифікацію благ, поділяючи їх на ті, які 1) цінують, які 2) хвалять, і ті, які є 3) можливостями. До першої групи належать душа, розум; до другої – доброчесності, які викликають похвалу; до останньої – влада, багатство, сила і краса. Філософ пропонує й інші класифікації благ. Наприклад, ті, які завжди заслуговують на обрання (справедливість та інші чесноти), й ті, – які не завжди цього заслуговують (сила, багатство, влада). Крім цього, благо може бути метою, а може й не бути нею. Наприклад, здоров'я – мета, а те, що робиться задля нього, – ні [2, 300–301].

На схилі античності з'явилися концепції, які не лише не підтримували суб'єктивістське чи об'єктивістське розуміння природи цінностей, але й суперечили їм, зокрема, стоїчна. Саме у ній уперше стикаємось з позначенням цінності грецьким словом «axia».

Епоха Середньовіччя характеризується переоцінкою цінностей яка відбулася внаслідок поширення християнства та появи ісламу, а відтак панування релігійного світосприймання й світовідчуття. Кінцевою ціллю і цінністю стає Бог, у Ньому втілюється вища досконалість і благо. Саме Він, на думку св. Августина, Псевдо-Діонісія, Ф. Аквінського та інших тогочасних філософів, є об'єктивним, істинно існуючим критерієм Блага, Істини, Добра, Краси. Епоха Середньовіччя визнала пріоритет духовного над матеріальним, а християнство відкрило людські почуття, які почали називати духовними цінностями: Віру, Надію, Любов. На думку М. Кагана, середньовічна філософія не змогла створити цілісне уявлення про природу цінностей, оскільки теологам була відома лише одна цінність – Бог. Всі інші – моральні, естетичні, політичні, навіть сама істина, – є для релігійної свідомості лише еманациями Божества, маніфестаціями потойбічного світу, божественно-духовної енергії. Аксиологія розчинилася тут у теології [9, 10–11].

Епоха Відродження поставила на п'єдестал Людину у її єдності з проблемами істини та добра. Вона характеризується орієнтацією на природно-тілесне бачення світу, увагою до людського тіла, зацікавленням до гуманітарного знання, естетичним розумінням дійсності, які виявилися співзвучними з античними цінностями [9, 45]. Відбулося переосмислення природи цінностей та повернення до ідеї їх земного, а не містичного походження. Найвидатнішими діячами епохи Ренесансу були Данте Аліг'єрі, Н. Кузанський, М. Монтень, Дж. Петрарка, та ін. Так, відомий філософ М. Монтень намагався сутність цінностей розглядати з урахуванням людської суб'єктивності. Він був переконаний у тому, що цінність речей залежить від думки, яку ми маємо про них, і це видно уже хоча б з того, що між ними існує багато таких, які ми розглядаємо не лише для того, щоб оцінювати їх, але й для того, щоб оцінити їх для себе. Водночас цінність і гідність людини – втілені в її серці і в її волі; саме тут – основа її справжньої честі [15].

Сутнісними характеристиками Нового часу став розвиток суспільних відносин, самосвідомості особистості як індивідуальності, розширення сфери трудової активності, боротьба різних політичних сил, успіхи в пізнанні природи, а отже, зростання технічних і наукових можливостей людини, релігійні конфлікти тощо. Безперечно, усе це відбувалося на ціннісному світовідчутті людини, яке ставало щоразу складнішим та суперечливішим. Домінантою світогляду Нового часу і Просвітництва стають Розум, наукове мислення та математичне знання. Просвітництво пов'язало «світло» не з божественним сяянням, а з пізнавальною міццю Розуму: панівною метафорою стала формула «світло розуму»; саме існування людини визнавалося похідним від її мислення, за відомою формулою Р. Декарта: *cogito, ergo sum*, і сутність людини ця епоха визначила ліннеєвським поняттям *homo sapiens*, яке змінило теологічне *homo Dei*... Вся європейська культура XVII – XVIII ст. живе пафосом пізнання світу, і не лише природи, але й суспільства, і людини, і культури [9, 12].

У цей період стикаємось з раціоналістичним варіантом розуміння ціннісного світовідчуття у Рене Декарта, Б. Спінози та ін. У картезіанській філософії досконалість людини полягає у її вільній волі. Будучи вільною у вчинках, людина їх здійснює так, що отримує за них похвалу або

ж покарання. При цьому поняття «добрий вчинок» філософ асоціював з розумним вчинком, а цінність будь-якого предмета чи явища, на його думку, оцінювати слід тільки розумом [8, 441]. Він не мав жодних сумнівів щодо існування добра, вважаючи, що нема нічого реального у світі, у чому не було б хоча трохи добра. Водночас зло – лише недолік, і не може розглядатися без реального суб'єкта, в якому перебуває [8, 663–664].

З позицій розуму намагався розв'язувати проблему добра і зла Б. Спіноза. В основній роботі «Етика» він зробив спробу виокремити поняття, якими можна виражати природу речей: добро, зло, порядок, безлад, тепло, холод, краса, потворність та ін. Зі свободи людей виникли також поняття про похвальне і сороміцьке, гріх і заслугу. Добром філософ вважав усе те, що сприяє здоров'ю та шануванню богів. Його протилежністю є зло [26, 49–50].

Інший напрям філософії Нового часу представляють філософські концепції Б. Паскаля та Г. Ляйбница. Основу справжнього блага вони шукали в Богові. Одна з перших у філософській думці спроб дати визначення поняття «цінне» належить саме Г. Ляйбницю: цінне – це значуще з точки зору блага. При цьому під благом він розумів те, що сприяє досконалості, а досконалість – це те, що містить більше сутності. Значуще – це те, з чого випливає щось, що має велике значення. Протилежним цінному, на думку філософа, є нікчемне – порожнє з точки зору блага [12, 124–126]. Як зазначає Л. Столович, на основі об'єктивного ідеалізму Ляйбниць створив систему понять, «вузлом» якої є благо і досконалість, а «цінне» виступає як значущість блага [27, 57].

Дещо в іншому руслі відбувався розвиток ціннісних ідей у Британії. Над ціннісною проблематикою тут працювали Ф. Бекон, Т. Гоббс, Дж. Локк, Е. Шефтсберрі, Ф. Хатчесон, Д. Юм та ін. Якщо у Ф. Бекона трактування блага не приводить до релятивізму, то Т. Гоббс вважав добро і зло відносними, оскільки благо завжди є для когось – для людини, чи держави, а отже, вони залежать від того, хто має стосовно даної речі прихильність чи відразу [7, 239–240]. Поняття «цінність» Т. Гоббс вживав у широкому значенні, виходячи за межі економічної категорії. Так, цінність людини у нього полягає не лише в тому, скільки можна заплатити за користування її силою, вона також залежить від потреби в ній і оцінки іншої людини: хай люди оцінюють себе як завжди високо, їхня істинна ціна не вища за ту, якою їх оцінюють інші. Цінувати людину, на думку мислителя, – поважати та любити її. Проте оцінювати її можна як високо, так і низько, оскільки цінуються лише доброта, сила і щастя. Крім цього, гідними поваги Т. Гоббс уважав красу, тілесну та духовну силу, освіченість, багатство, щедрість тощо. Такими ж добрими рисами він називав скромність, справедливість, вірність, людяність, співчутливість тощо [7, 317].

Ціннісна проблематика характерна також для філософської спадщини Д. Юма, шотландського вченого, який працював над розв'язанням питання характеру буття цінності і співвідношення ціннісного й пізнавального світовідчуття. Вважаючи, що самі собою об'єкти позбавлені будь-якої цінності, переконував, що вони її набувають лише завдяки афекту [32, 585]. Відтак філософ переконаний: до таких якостей, як бажане і бридке, прекрасне і потворне неможливо застосувати критерій істини і брехні [32, 583], як не можна ототожнювати цінність та предмет з притаманними йому якостями.

У розвитку світової філософії вагомим етапом є німецька класична філософія, яка бере свій початок від І. Канта. У праці «Основи метафізики моральності» філософ зробив спробу дати визначення категорії «цінність»: усі предмети схильності мають лише обумовлену цінність, позаяк, коли б не було схильностей і заснованих на них потреб, то і предмет би не мав жодної цінності. Цінність усіх набутих завдяки нашим вчинкам предметів є обумовленою [11, 269]. Він поділяв цінності на відносні та абсолютні відповідно до характеру цілей (суб'єктивних чи об'єктивних). Речі, які існують незалежно від волі людей і не наділені розумом, співвідносяться з суб'єктивними цілями і характеризуються як відносні, «цінності для нас». Об'єктивними цілями, на переконання І. Канта, є особи, які, на відміну від речей, є «цілями самими по собі», існування яких саме собою є ціллю, яка не може бути замінена іншою метою, для якої вони повинні були б слугувати лише засобом». Саме така «об'єктивна ціль» і надає «абсолютної цінності» [11, 269].

Поняття «цінності» натрапляємо у працях й інших представників німецької класичної філософії, зокрема, у Г. Гегеля, Й. Фіхте та ін. Наголошуючи на цінності життя, Й. Фіхте писав: ніщо, крім життя, не має безумовної цінності і значення; будь-яке інше мислення, творчість і знання

мають цінність остільки, оскільки яким-небудь чином стосуються живого, виходять з нього і прагнуть знову влитися у нього [28, 576]. Поняття цінності у його зв'язку з потребами у праці «Філософія права» аналізував Г. Гегель. Для нього цінність не тотожна речі, але вона робить речі, які якісно відрізняються між собою, рівними. Крім цього, у філософа цінність пов'язується з характером праці людини: людський піт і людська праця здобувають для людини засоби задоволення її потреб. Ці засоби завдяки праці й стають цінністю [6, 222].

У середині XIX ст. бере свій початок самостійна галузь філософських знань – теорія цінності. На думку Л. Столовича, у цей час в духовній сфері життя з'явилися принаймні два чинники, що посприяли її виникненню. По-перше, це інтенсивний і екстенсивний розвиток наукового знання, передовсім природознавства, пов'язаний з потребами економічно-технічного розвитку. По-друге, подальше зростання значення суб'єктивного начала в історичному процесі як у соціально-суб'єктивному, так і в особистісно-суб'єктивному та психологічно-суб'єктивному планах [27, 117].

М. Каган появу аксіології пов'язував як зі змінами у суспільно-політичному житті, що ідеологічно зумовили її виникнення, так і з розвитком філософії. Емотивізм Романтизму, історизм та релятивізм його світорозуміння, на думку вченого, змусили філософію вийти за межі традиційного для неї конструювання онтологічної і гносеологічної концепцій, зміщуючи кут зору на позапізнавальне відношення суб'єкта до об'єкта, що й мало врешті привести до усвідомлення цього відношення як ціннісного. Теоретично спираючись на ідеї І. Канта та Й. Фіхте, психологічно підготовлена Романтизмом, ідеологічно зумовлена соціальними метаморфозами, що змінювали обличчя Європи у XVIII – XIX ст., аксіологія теоретично осмислила появу нової епохи [9, 13].

Виникнення аксіології традиційно пов'язують з іменем німецького філософа Г. Лотце. А термін «аксіологія» вперше був введений у 1902 р. французьким філософом П. Лапі. В історії розвитку аксіології виділяють кілька етапів, зокрема: 1) передкласичний (1860 – 1880), пов'язаний з іменами Ф. Brentano, Г. Лотце, Ф. Ніцше та ін.; 2) класичний (1890 – 1920-ті), що характеризувався «аксіологічним бумом», коли ціннісна проблематика стала однією з пріоритетних у європейській науковій думці; 3) посткласичний період (з 30-х рр. XX ст.), пов'язаний з появою нових тенденцій у розвитку класичних моделей аксіології [30].

Власне, Г. Лотце належить першість у наданні терміну «цінність» статусу однієї з найважливіших філософських категорій. Він в епоху виникнення і розвитку позитивізму застерігав від порушення правильного співвідношення «між серцем і знанням», оскільки світ людської моральності залежить від освіти, але не зводиться до неї.

Значний вклад у розвиток ціннісних ідей вніс Ф. Ніцше. Вважаючи саме життя цінністю, філософ закликав до переоцінки всіх цінностей: «...уважаю, що всі вартості до яких нині найдужче пнеться людство, – це вартості *décadence*'у» [17, 334]. У вуста Заратустри він вклав слова: «Коли я прийшов до людей, то побачив, що... всім їм здавалося, ніби вони давно вже знають, що для людини є добром, а що злом». Насправді ж «ніхто ще не знає, що таке добро і зло...» [17, 194]. Філософ у «Жаданні влади» спробував дати відповідь на це запитання: «Що таке добро? Все, що помножує в людині чуття сили, жадання влади і, зрештою, саму силу. Що таке зло? Все, що походить від слабкості» [17, 332]. На думку Ф. Ніцше, найбільш поцінованими цінностями, крім життя, мають стати фізична сила та сила волі. Людина, носій таких цінностей, уособлює новий тип – Надлюдину – «сене світу», «блискавку з темної хмари людства» [17].

Творчість Ф. Ніцше критикувалася цілою низкою філософів, зокрема В. Віндельбантом, Г. Ріккертом та ін. Його називали пророком фашизму, сперечалися про істинність чи хибність цінностей, які він відкидав, і які ставив на їх місце, проте, як зазначає Л. Столович, не можна не визнати внесок філософа у вивчення важливості оцінювальної діяльності людей, його намагання досягнути об'єктивності ціннісних відношень і об'єктивну міру цінності, що все ж не втримувало його від її суб'єктивізації [27, 133].

Як єдність «формального», що вивчає загальні закони, втілені у ціннісних відношеннях (Ф. Brentano, Г. Лессінг, Ф. Мюнх та ін.), і «матеріального», що досліджує структури та ієрархії «емпіричних цінностей» (В. Віндельбанд, Е. фон Гартман, Г. Мюстерберг, Г. Ріккерт, М. Шелер, В. Штерн та ін.) напрямів аксіології пропонує розглядати класичну аксіологію В. Шохін. До них він додає аксіологічну «онтологію», яка вивчає суб'єктивність і об'єктивність цінностей, їх бут-

теву локалізацію і співвідношення з існуванням (Б. Баух, Е. Гуссерль, В. Дільтей, Дж. Е. Мур, Г. Шварц та ін.), а також аксіологічну «гносеологію», предметом якої є співвідношення цінності та пізнання (В. Віндельбанд, Г. Рікерт та ін.) [30, 18].

У цей період спробу створити цілісне учіння, центральним філософським поняттям якого стала «цінність», зробили представники баденської неокантіанської школи. На думку її основоположника В. Віндельбанда, завдання філософії повинно полягати в осягненні необхідних і загальнозначущих визначень цінностей, які творять загальний план всіх функцій культури і основу кожного окремого здійснення цінності. До вищих цінностей, на його думку, належать знання, моральність та мистецтво, які стають живими діяннями Божества в людині і набувають в трансцендентальній свідомості більш високого і глибокого значення [4, 39].

Якщо В. Віндельбанд зводив предмет філософії до чистої теорії цінності, то Г. Рікерт перед цією наукою ставив ширше завдання – тлумачити сенс людського життя на основі учіння про значущі цінності. Саме ж поняття «цінність» він виводив з теорії пізнання і логіки, вважаючи, що вони не є ні фізичною, ні психічною дійсністю. Їхня сутність полягає у їх значущості, а не фактичності. Про цінності, на думку філософа, не можна говорити, що вони існують чи не існують, але лише, що вони значущі, або не мають значущості [23, 54].

Усупереч Ф. Ніцше, для Г. Рікерта життя – не цінність, життя – це засіб, а його цінність залежить від цінності цілей, яким воно слугує [22, 35]. Життя є умовою будь-якого здійснення благ і пов'язаних з ними цінностей і тому не може мати самодостатньої цінності. Воно отримує цінність завжди тільки завдяки тому, що ми робимо його благом. Філософ намагався обґрунтувати об'єктивність цінностей, вказуючи, що переоцінка всіх цінностей, до якої прагнув Ф. Ніцше, не може бути завданням науки. Та і взагалі цінності як цінності не можуть бути переоціненіми. На людські оцінки і ставлення до цінностей, які не можна ототожнювати з самими цінностями, можна впливати. Можна досягнути того, що одна цінність замінить собою іншу і буде цінуватися замість неї. Однак самі цінності при цьому «не переоцінюються». Вони залишаються тим, чим є. Цінності як цінності, не можуть змінюватися, лише наше ставлення до них може піддаватися змінам [21].

Один із варіантів системи цінностей, який включає: 1) логічні цінності, які реалізуються в науці; 2) естетичні, які втілюються у мистецтві; 3) містичні – виражаються у релігійних культурах без особистого бога; 4) моральні та соціально-етичні; 5) особисті – ціннісні начала благ особистого життя (любові, доброти, дружби тощо); 6) релігійні, які стверджують ідеал довершеності, віру в особистого Бога запропонував Г. Рікерт [24, 58–62].

Кінець XIX – початок XX ст. ознаменувався появою низки аксіологічних концепцій, пов'язаних апелюванням до психології, логіки, соціології тощо з позиції позитивізму.

Представники психологічного підходу (Т. Ліппс, А. Мейнонг, Дж. Сантаяна та ін.) зводили цінність до певних психічних явищ, відкидаючи існування абсолютних цінностей. Трактатування належності цінностей до внутрішнього світу особистості призводило до їх суб'єктивізації.

Прихильники «натуралістичного підходу» визначали цінність об'єктом інтересу особистості (Р. Перрі), результатом діяльності людини, її досвіду (Дж. Дьюї, Т. Манро), а тому визнавали її відносний характер.

Застосування соціологічного підходу в аксіології дало можливість розглядати цінність як феномен епохи, який має історичний характер (М. Вебер); «соціальні факти», пов'язані з колективною свідомістю (Е. Дюркгейм); уявлення про бажане і водночас регулятор людської поведінки і нормального функціонування різних систем суспільства (Т. Парсонс); об'єкт значущості для індивіда чи соціальної групи (Ф. Знанецький, У. Томас,) тощо.

У центрі уваги логіко-семантичного і семіотичного аналізу цінностей опинилися смисл і значення слів, які позначають ціннісні категорії. Так, Дж. Мур аналізував поняття «добро» і дійшов висновку, що в аксіологічній думці сутність добра часто підмінюється його проявом у суб'єктивному та об'єктивному світі. Насправді ж цінність не можна зводити ні до предмета, який має ціннісне значення, ні до задоволення, отриманого від нього, ні до його користі, а поняття «добро» не піддається жодній дефініції [16, 66]. Б. Рассел взагалі вивів питання про цінності за межі науки і знання, оскільки такого виду проблема не може бути розв'язана за допомогою інтелекту. Цін-

ність, на думку вченого, не має стосунку ні до істини, ні до брехні. На відміну від Дж. Мура, який вірив в об'єктивність цінностей, Б. Рассел вважав їх відносними, такими, що еволюціонують разом з людством [20, 204–206].

У ХХ ст. розвиток отримала феноменологічна інтерпретація цінностей (Н. Гартман, Е. Гуссерль, Н. Гартман, М. Дюфрен, Р. Ингарден, Ф.Й. фон Рінтелен, М. Шелер та ін.). М. Шелер цінності визначав як якості, а не відношення, стверджуючи їх об'єктивну природу, та вказуючи, що вони можуть існувати незалежно від суб'єкта.

Спробу звільнити аксіологію від релігійних передумов зробив Н. Гартман. Цінність для нього – об'єктивно-ідеальний феномен, нетотожний із її носієм. Він виділив низку класів цінностей, серед яких: I. Цінності блага, які охоплюють всі цінності корисного для людини; II. Цінності задоволення, які зазвичай називають «приємними»; III. Життєві цінності, притаманні всьому живому; IV. Моральні цінності, які охоплюються поняттям «добро»; V. Естетичні цінності, що охоплюються поняттям «прекрасне»; VI. Пізнавальні цінності – «істина». Цей ряд не включає релігійних цінностей, оскільки, на думку Н. Гартмана, їх існування пов'язане з наявністю певних метафізичних передумов, які не можуть бути доведені [5, 438–439].

Протягом ХХ ст. аксіологічні ідеї продовжили розвиватися у межах низки філософських течій та напрямів. Зокрема, феноменологічна аксіологія отримала продовження в екзистенціалізмі. Характерною відмінністю стала суб'єктивізація цінності в атеїстичному екзистенціалізмі, чого не було у феноменології. І Н. Гартман, і Р. Ингарден та Ф.-Й. фон Рінтелен, і М. Шелер, трактували цінність як об'єктивно-ідеальний феномен. Водночас М. Гайдеггер цінність зводив до суб'єктивної оцінки: через оцінювання чогось як цінності оцінюване починає існувати лише як предмет людської оцінки [29, 344]. Ж.-П. Сартр у цінності вбачав сенс життя. Оскільки у тлумаченні філософа Бога не існує, то хтось повинен винаходити цінності. І цей хтось – це кожна людина, яка живе своїм життям, надаючи йому певного сенсу, а «цінність є не що інше, як цей вибраний вами сенс» [25, 342]. А. Камю пов'язував цінності з досвідом. Разом із його зміною змінюється й ієрархія цінностей [10, 265–266]. Основою ж усіх цінностей для мислителя була людська природа.

Якщо атеїстичний екзистенціалізм розвивався у межах релятивістського прочитання природи цінностей, релігійний екзистенціалізм стверджував об'єктивно-онтологічне існування цінностей.

Цінність – це сенс життя, – стверджував Г. Марсель. Вона не може існувати, якщо не співвідноситься зі свідомістю, якій дарована віра у безсмертя душі [33, 211]. Найвищою цінністю для мислителя було злиття життя і священного. Саме у цьому єднанні й виникають «екзистенційні цінності», які визначають особистість: віра, надія, любов, вірність, пов'язані між собою, бо мають спільне джерело – божественне «ти».

Свою чергою, Ж. Марітен джерелом цінностей визнавав Бога, який завершує неотомістську ієрархію цінностей: індивід – загальне благо – особистість – релігійні цінності [14, 175–176]. Хоча філософ й був переконаний, що поняття «цінність», «благо» можуть мати суб'єктивне значення («моє благо», «благо для мене» тощо), це не привело його до релятивістських висновків. Ототожнення Бога і Блага дали йому можливість створити об'єктивістську теорію цінностей.

У філософії кінця ХХ ст. відбувся поворот до ціннісної проблематики. Серед наукових зацікавлень філософів було намагання поєднати позитивні елементи суб'єктивістського та об'єктивістського підходів, диференціювати цінність та її носія; дослідження різновидів цінностей тощо.

Цей період ознаменувався появою постмодернізму як філософського поняття (Ж. Бодріяр, Ж. Дерріда, Ж.-Ф. Ліотар, Р. Рорті та ін.). Постмодерністи стверджують, що, звільнившись від ідеалу науково-технічного прогресу, людина знайшла інший орієнтир – практику індивідуальної свободи. Вона відмовляється сповідувати усталені цінності, не вірить в абстрактні ідеали добра, істини, досконалості. Сама встановлює для себе цінності і їх сповідує. Відтак індивідуальні цінності надзвичайно різноманітні та відносні [9, 112–113].

Висновки. Отже, у зарубіжній філософії розвиток ціннісних ідей пройшов кілька етапів: перший пов'язаний з еволюцією ціннісної проблематики поза межами виокремлення філософської категорії «цінність»; на другому відбувається виокремлення поняття «цінність», всебічне її вивчення та виділення самостійної філософської теорії цінностей чи аксіології. Уже у межах

аксіології відбулася спроба переоцінки цінностей, наповнення їх ірраціонально-екзистенційним змістом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДжЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Аристотель. Сочинения. В 4 т.: [ред. В. Ф. Асмус] / Аристотель. – М.: «Мысль», 1976. – Т. 1. – 550 с.
2. Аристотель. Сочинения. В 4 т.: [общ. ред. А.И. Доватура] / Аристотель. – М.: «Мысль», 1983. – Т. 4. – 830 с.
3. Брихадараньяка упанишада. – М.: Наука, 1964. – 240 с.
4. Виндельбандт В. Избранное: Дух и история / В. Виндельбандт. – М.: Юрист, 1995. – 687 с.
5. Гартман Н. Эстетика / Н. Гартман. – К.: «Ника-Центр», 2004. – 640 с.
6. Гегель Г. В. Ф. Сочинения / Г. В. Ф. Гегель. – М.; Л.: Соцэкгиз, 1934. – Т. 7.: Философия права. – 380 с.
7. Гоббс Т. Сочинения в 2 т.: [сост. В.В. Соколов] / Т. Гоббс. – М.: Мысль, 1989. – Т. 1. – 622 с.
8. Декарт Р. Избранные произведения / Р. Декарт. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1950. – 712 с.
9. Каган М. С. Философская теория ценности / М. С. Каган. – Санкт-Петербург: ТОО ТК «Петрополис», 1997. – 205 с.
10. Камю А. Миф о Сизифе. Эссе об абсурде / А. Камю // Сумерки богов. – М.: Политиздат, 1989. – С. 222 – 318.
11. Канке В. А. Философия педагогики: [научная монография] / В. А. Канке. – М., 2011. – 384 с.
12. Кислюк К. В. Філософія. Модульний курс / К. В. Кислюк. – Х.: Торсінг плюс, 2009. – 416 с.
13. Лейбниц Г. В. Сочинения: В 4 т. – М.: «Мысль», 1984. – Т. 3. – 734 с.
14. Маритен Ж. Ответственность художника / Ж. Маритен // Самосознание европейской культуры XX века. – М.: Издательство политической литературы, 1991. – С. 171–207.
15. Монтень М. Проби (том I) / М. Монтень. – К.: Дух і Літера, 2005. – 365 с.
16. Мур Дж. Принципы этики: [общ. ред. И. С. Нарского] / Дж. Мур. – М.: «Прогресс», 1984. – 327 с.
17. Ніцше Ф. Так казав Заратустра; Жадання влади / Ф. Ніцше. – К.: Основи, Дніпро, 1993. – 415 с.
18. Платон. Сочинения в четырех томах: [под общ. ред. А. Ф. Лосева и В. Ф. Асмуса; пер. с древнегреч.] / Платон. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та; «Изд-во Олега Абышко», 2007. – Т. 3. – Ч. 1. – 752 с.
19. Платон. Сочинения в четырех томах: [под общ. ред. А. Ф. Лосева и В. Ф. Асмуса; пер. с древнегреч.] / Платон. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та; «Изд-во Олега Абышко», 2007. – Т. 3. – Ч. 2. – 731 с.
20. Рассел Б. Почему я не христианин: Избранные атеистические произведения / Б. Рассел. – М.: Прогресс, 1987. – 340 с.
21. Риккерт Г. Философия жизни / Г. Риккерт. – К.: Ника-Центр, 1998. – 512 с.
22. Риккерт Г. Ценности жизни и культурные ценности / Г. Риккерт // Логос. – М.: Книгоиздательство «Мусагетъ», 1912 – 1913. – Книга первая и вторая. – С. 1–35.
23. Риккерт Г. Науки о природе и науки о культуре: философия истории: [пер. с нем.; под ред. С. Гессена] / Г. Риккерт. – СПб.: Образование, 1911. – 195 с.
24. Риккерт Г. О системе ценностей / Г. Риккерт // Логос. – М.: Книгоиздательство «Мусагетъ», 1914. – Т. 1. – Вып. 1. – С. 45–79.
25. Сартр Ж. П. Экзистенциализм – это гуманизм / Ж. П. Сартр // Сумерки богов. – М.: Политиздат, 1989. – С. 319–344.
26. Спиноза Б. Этика / Б. Спиноза. – Мн.: Харвест, М.: АСТ, 2001. – 336 с.
27. Столович Л. Н. Красота. Добро. Истина: Очерк истории эстетической аксиологии / Л. Н. Столович. – М.: Республика, 1994. – 464 с.
28. Фихте И. Г. Сочинения в двух томах: [сост. и примеч. В. Волжского] / И. Г. Фихте. – СПб.: Мифрил, 1993. – Т. 1. – 687 с.
29. Хайдеггер М. Письмо о гуманизме / М. Хайдеггер // Проблема человека в западной философии. – М.: «Прогресс», 1988. – С. 314–356.
30. Шохин В. К. Философия ценностей и ранняя аксиологическая мысль: [монография]. – М.: Изд-во РУДН, 2006. – 457 с.
31. Шу Цзин // Древнекитайская философия. Собрание текстов в двух томах. – М.: Мысль, 1972. – Т. 1. – С. 100–113.
32. Юм Д. Сочинения в 2 т. / Д. Юм. – М.: Мысль, 1996. – Т. 2. – 799 с.
33. Marcel G. Homo viator / G. Marcel. – Paris: Aubier, 1945. – 356 p.

REFERENCES

1. Arystotel. Sochyneniya. V 4 t.: [red. V. F. Asmus] / Arystotel. – M.: «Mysl», 1976. – Т. 1. – 550 s.
2. Arystotel. Sochyneniya. V 4 t.: [obshch. red A.Y. Dovatura] / Arystotel. – M.: «Mysl», 1983. – Т. 4. – 830 s.
3. Brykhadaraniaka upanyshada. – M.: Nauka, 1964. – 240 s.
4. Vyndelbandt V. Yzbrannoe: Dukh y ystoriya / V. Vyndelband. – M.: Yuryst, 1995. – 687 s.
5. Hartman N. Estetyka / N. Hartman. – K.: «Nyka-Tsentr», 2004. – 640 s.
6. Hehel H. V. F. Sochyneniya / H. V. F. Hehel. – M.; L.: Sotsekhyz, 1934. – Т. 7.: Fylosofiya prava. – 380 s.
7. Hobbs T. Sochyneniya v 2 t.: [sost. V.V. Sokolov] / T. Hobbs. – M.: Mysl, 1989. – Т. 1. – 622 s.
8. Dekart R. Yzbrannyye proyvedeniya / R. Dekart. – M.: Hosudarstvennoe yzdatelstvo polytycheskoi lyteratury, 1950. – 712 s.
9. Kahan M. S. Fylosofskaia teoriya tsennosti / M. S. Kahan. – Sankt-Peterburh: TOO TK «Petropolys», 1997. – 205 s.
10. Kamiu A. Myf o Syzyfe. Esse ob absurde / A. Kamiu // Sumerky bohov. – M.: Polytyzdat, 1989. – S. 222–318.
11. Kanke V. A. Fylosofiya pedahohyky: [nauchnaia monohrfyia] / V. A. Kanke. – M., 2011. – 384 s.
12. Kysliuk K. V. Filosofii. Modulnyi kurs / K. V. Kysliuk. – Kh.: Torsinh plius, 2009. – 416 s.
13. Leibnyts H. V. Sochyneniya: V 4 t. – M.: «Mysl», 1984. – Т. 3. – 734 s.
14. Maryten Zh. Otvetstvennost khudozhnyka / Zh. Maryten // Samosoznanye evropeiskoi kultury XX veka. – M.: Yzdatelstvo polytycheskoi lyteratury, 1991. – S. 171–207.
15. Monten M. Proby (tom I) / M. Monten. – K.: Dukh i Litera, 2005. – 365 s.
16. Mur Dzh. Pryntsypy etyky: [obshch. red. Y. S. Narskoho] / Dzh. Mur. – M.: «Prohress», 1984. – 327 s.
17. Nitsse F. Tak kazav Zaratustra; Zhadannia vlady / F. Nitsse. – K.: Osnovy, Dnipro, 1993. – 415 s.
18. Platon. Sochyneniya v chetyrekh tomakh: [pod obshch. red. A. F. Loseva y V. F. Asmusa; per. s drevnehrech.] / Platon. – SPb.: Yzd-vo S.-Peterb. un-ta; «Yzd-vo Oleha Abyshko», 2007. – Т. 3. – Ch. 1. – 752 s.
19. Platon. Sochyneniya v chetyrekh tomakh: [pod obshch. red. A. F. Loseva y V. F. Asmusa; per. s drevnehrech.] / Platon. – SPb.: Yzd-vo S.-Peterb. un-ta; «Yzd-vo Oleha Abyshko», 2007. – Т. 3. – Ch. 2. – 731 s.
20. Rassel B. Pochemu ya ne khrystyanyn: Yzbrannyye ateystycheskye proyvedeniya / B. Rassel. – M.: Prohress, 1987. – 340 s.
21. Rykkert H. Fylosofiya zhyzny / H. Rykkert. – K.: Nyka-Tsentr, 1998. – 512 s.
22. Rykkert H. Tsennosti zhyzny y kulturnye tsennosti / H. Rykkert // Lohos. – M.: Knyhoizdatelstvo «Musahet», 1912 – 1913. – Knyha pervaia y vtoraia. – S. 1–35.
23. Rykkert H. Nauky o pryrode y nauky o kulture: fylosofiya ystoriy: [per. s nem.; pod red. S. Hessena] / H. Rykkert. – SPb.: Obrazovanye, 1911. – 195 s.
24. Rykkert H. O systeme tsennosti / H. Rykkert // Lohos. – M.: Knyhoizdatelstvo «Musahet», 1914. – Т. 1. – Выр. 1. – S. 45–79.
25. Sartr Zh. P. Ekzystentsyalizm – eto humanyzm / Zh. P. Sartr // Sumerky bohov. – M.: Polytyzdat, 1989. – S. 319–344.
26. Spynoza B. Etyka / B. Spynoza. – Mn.: Kharvest, M: AST, 2001. – 336 s.
27. Stolovych L. N. Krasota. Dobro. Ystyna: Ocherk ystoriy estetycheskoi aksyolohyy / L. N. Stolovych. – M.: Respublyka, 1994. – 464 s.
28. Fykhte Y. H. Sochyneniya v dvukh tomakh: [sost. y pryemch. V. Volzhskoho] / Y. H. Fykhte. – SPb.: Myfryl, 1993. – Т. 1. – 687 s.
29. Khaidehher M. Pysmo o humanyzme / M. Khaidehher // Problema cheloveka v zapadnoi fylosofyy. – M.: «Prohress», 1988. – S. 314–356.
30. Shokhyn V. K. Fylosofiya tsennosti y ranniaia aksyolohycheskaia mysl: [monohrfyia]. – M.: Yzd-vo RUDN, 2006. – 457 s.
31. Shu Tszyn // Drevnekytaiskaia fylosofiya. Sobranye tekstov v dvukh tomakh. – M.: Mysl, 1972. – Т. 1. – S. 100–113.
32. Ium D. Sochyneniya v 2 t. / D. Yum. – M.: Mysl, 1996. – Т. 2. – 799 s.
33. Marcel G. Homo viator / G. Marcel. – Paris: Aubier, 1945. – 356 p.

Стаття надійшла до редакції 14.09.2017 р.

УДК 94 (477.83) (092)
DOI 10.24919/2519-058x.4.111458

Віталій ТЕЛЬВАК,
orcid.org/0000-0002-2445-968X

доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) telvak1@yahoo.com

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ ТА ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ У ЛЬВІВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ: СПРОБА РЕКОНСТРУКЦІЇ¹

Стаття присвячена проблемі участі М. Грушевського в польсько-українському конфлікті у Львівському університеті. З'ясовано причини численних непорозумінь між українським і польськими вченими. Зроблено висновок, що відносини М. Грушевського з польськими колегами можна вважати типовими для взаємин представників інтелігентських середовищ панівної та підкореної нації.

Ключові слова: М. Грушевський, польська професорська корпорація, Львівський університет, конфлікт, співпраця.

Лім. 33.

Vitaliy TELVAK,
PhD hab. (History), Professor at the Department of World History and Special Historical Disciplines in Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Drohobych, Ukraine) telvak1@yahoo.com

MYKHAYLO HRUSHEVSKY AND THE POLISH-UKRAINIAN CONFLICT IN LVIV UNIVERSITY: RECONSTRUCTION

The article is devoted to the problem of the formation and growth of the Polish-Ukrainian conflict in Lviv University. Investigation of M. Hrushevsky's interdependence in the process of growing inter-ethnic confrontation during the late nineteenth and early twentieth centuries has been researched. The reasons of numerous misunderstandings between Ukrainian and Polish scientists, which were primarily based in the desire to deepen – qualitatively and quantitatively – Ukrainian studies at the university, have been found out. The facts of resistance of the Ukrainian youth to the polonizatory actions of the administration of the educational institution have been highlighted as well. It has been proved that the most prominent action was the secession in 1901 – 1902, during which more than 500 Ukrainian students left Lviv University and went to study to foreign educational institutions. This youth hoped to attract public attention to the founding of a Ukrainian university in Lviv, demanding decisive behavior in the Ukrainian parliamentary representation.

The facts of cooperation of M. Hrushevsky with Polish professors, triggered by the necessity to solve numerous current problems, for instance: opening of new departments, inviting specialists, appointing of scholarships to students, promotion of students' scholarly degrees, etc. M. Hrushevsky had a business relationship with Polish colleagues, whom he supported in terms of issues discussed on the board of the faculty. He even maintained close contacts with some of his Polish colleagues (e.g. B. Dembinsky).

It has been concluded that M. Hrushevsky's relations with Polish scientists should be regarded as typical for intellectual environments of the dominant and conquered nations, when the former want at all costs to preserve the status quo, appealing to the tradition, while the latter in their desire to increase their influence turn to universal values and rights. Hence the practice of confrontation – loud, involving the widest possible audience, mutual accusations – in the destruction of the established order, on the one hand, and the reluctance to comply with the humanitarian requirements of the early twentieth century. – on the other. Along with this, we see quite a solidarity work in the middle of the university department and absolutely collegiate manifestations of behavior in purely life situations. The latter is not surprising, since the conservatism of the scientific community was generally accepted, therefore, a person of science, without distinction of nationality, is compelled to act in the formed field of professorial traditions. All this is intended to actualize the further study of the communicative strategies of Ukrainian and Polish intellectuals in difficult historical periods, which would make it possible to rethink many stereotypes inherited by us from the last century.

Key words: M. Hrushevsky, Polish professorial corporation, Lviv University, conflict, cooperation.

Ref. 33.

¹ Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Державного фонду фундаментальних досліджень за конкурним проектом договір Ф77/80-2017 від 31.08.2017 р.

Виталий ТЕЛЬВАК,

доктор исторических наук, профессор кафедры всемирной истории и специальных исторических дисциплин Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко (Украина, Дрогобыч) telvak1@yahoo.com

МИХАИЛ ГРУШЕВСКИЙ И ПОЛЬСКО-УКРАИНСКИЙ КОНФЛИКТ ВО ЛЬВОВСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ: ПОПЫТКА РЕКОНСТРУКЦИИ

Статья посвящена проблеме участия М. Грушевского в польско-украинском конфликте во Львовском университете. Выяснены причины многих недоразумений между украинскими и польскими учеными. Сделан вывод, что отношения М. Грушевского с польскими коллегами можно считать типичными для взаимоотношений представителей интеллигентских сообществ доминирующей и подчиненной наций.

Ключевые слова: М. Грушевский, польская профессорская корпорация, Львовский университет, конфликт, сотрудничество.

Лит. 33.

Постановка проблеми. Проблема «Михайло Грушевський та Львівський університет» є однією з найбільш популярних в історіографії останньої чверті століття. Пояснюється це потужним впливом талановитого учня В. Антоновича на галицьку молодь, передусім в аспекті формування її свідомості в руслі модерної української ідеології. З огляду на сказане на сьогодні доволі докладно реконструйовано обставини потрапляння київського магістранта на університетську кафедру [2; 25], його заходи з формування львівської історичної школи [27], а також численні аспекти дидактичної праці [5, 45–57; 17]. При зверненні ж до проблеми міжнаціональних взаємин у стінах столичного галицького університету наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., домінує переконання про тотальну конфліктність М. Грушевського з польськими колегами, відгомони якої нерідко виливалися на шпальти місцевої преси і ставали надбанням широких кіл громадськості по обидва боки Збруча [31, 74–89]. При цьому більшість згадуваних в історіографії прикладів стосуються передодня Першої світової війни, коли неможливість польсько-українського консенсусу ставала все очевиднішою, а дедалі зростаючий градус полеміки не заповідав мирного порозуміння. Не заперечуючи факту наростаючої напруженості у взаєминах між домінуючими в університеті національними громадами та помітну роль у цьому процесі М. Грушевського, спробуємо нюансувати згадану проблему, реконструюючи її в тривалій часовій генезі з урахуванням щоденності спілкування українського професора з польськими колегами.

Аналіз досліджень. Багатьох аспектів дидактичної, наукової та громадської праці М. Грушевського у Львівському університеті у своїх працях торкалися Т. Батенко [2], К. Кондратюк [17], В. Расевич [26], В. Онопрієнко [25], С. Герасименко [5] та інші дослідники. Натомість, спеціальний комплексний аналіз проблеми заангажованості видатного вченого у польсько-українське протистояння в стінах столичного галицького вишу на сьогодні відсутній. Цим і зумовлена актуальність нашого дослідження.

Мета статті – відтворити роль М. Грушевського у наростанні польсько-українського конфлікту в Львівському університеті наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, приїзд М. Грушевського на викладацьку роботу до Австро-Угорської імперії став одним із наслідків політики «нової ери» та був санкціонований польськими керівниками галицького краю і адміністрацією Львівського університету. Щоправда, один із головних ідеологів польсько-української угоди та ініціатор утворення кафедри української історії Олександр Барвінський тривалий час розраховував на кандидатуру тогочасного лідера української гуманітаристики Володимира Антоновича. Втім, небажання останнього брати на свої плечі у літньому віці дійсно важкий тягар, змусили галичан дослухатися до його поради звернутися з пропозицією до свого найбільш талановитого учня. Тож галицький політик, за його свідченнями, «був приневолений вернути з тою думкою до Львова, щоби тепер довести до іменования профессором Михайла Грушевського» [1, 629].

Оскільки справа утворення кафедри була політичною, польська сторона без особливих проблем погодилася на зміну претендента на університетську кафедру. Прикметно, що господарям краю більше залежалося не стільки на академічній кваліфікації кандидатури українців, скільки на лояльності пропонованої людини до усталених у Галичині порядків. Тож М. Грушевський був допущений до конкурсу на заміщення професорської кафедри, не маючи на той час навіть магістерського ступеня! Натомість, дуже уважно у колах польської адміністрації краю поставилися до з'ясування політичного сфедо молодого історика. Про це свідчить характеристика на М. Грушевського, котра відклалася в австрійському міністерстві внутрішніх справ. Політичні погляди київського претендента в ній охарактеризовано так: «Він належить до напрямку молодорутенських націоналів так званого українського напрямку, отже він не є прихильником ні панславистичних, ні крайньо націоналістичних тенденцій» [3, 79]. Очевидно, такі політичні вподобання цілком задовольняли і столичну, і краєву адміністрацію, бо жодних застережень з цього приводу не виникло, й учень В. Антоновича був номінований на кафедру цісарським рескриптом у квітні 1894 р.

Сам же М. Грушевський дивився на свій переїзд до Львова та працю в галицькому університеті як на певний національний обов'язок, своєрідний жест доброї волі, реалізацію покликання жертвовного служіння українській ідеї. «Їдучи до Львова, – згадував він у «Автобіографії», – я надіявся, що за мною піде ціла фаланга українців на Львівський університет, де тільки бракує наукових сил, аби творити нові руські катедри» [11, 1].

До Львова М. Грушевський приїхав наприкінці вересня 1894 р. Невдовзі по приїзді 30 вересня (12 жовтня за новим стилем) відбувся його інавгураційний виклад у Львівському університеті. Молодого науковця прийшли послухати не тільки студенти всіх чотирьох факультетів, але й чимало професорів та місцевих знаменитостей, серед яких були як українці, так і поляки. Прикметно, що останні не менш тепло та оптимістично за своїх українських колег зустріли М. Грушевського. Пояснити це можемо не так фактом наукових здобутків ученого, що на той час ще не були настільки значними, як тією обставиною, що він приїхав у Галичину прихильником політики польсько-українського порозуміння, що її далі провадив О. Барвінський попри зростаючу опозиційність східногалицької громади. Символічною можна назвати реакцію польських науковців на першу лекцію М. Грушевського у Львівському університеті. «Таким є зміст цього захоплюючого виступу, – підсумовуючи писав у своїй рецензії краківський професор Анатоль Левицький. – Вітаємо в його авторі нового працівника на полі нашої спільної минувшини; знаємо його з попередніх праць як дослідника талановитого та працюючого, володіючого вишуканим історіографічним методом, а передусім, захопленого ширим бажанням осягнення правди, якою б вона не була; надсилаємо йому також від осередку Ягеллонського університету сердечне вітання на тому новому для нього становищі у нашому краї: щастя Боже!» [33, 565–567].

Перші кроки М. Грушевського у Львівському університеті зовсім не заповідали хронічного конфлікту у майбутньому, хоча й маркували певні розбіжності в очікуваннях сторін. Інавгураційна лекція послужила молодому викладачеві зручною нагодою познайомитися з університетськими колегами та адміністрацією. В той же день, 30 вересня, М. Грушевський представився ректору університету К. Войцеховському, відвідав професорів Ісидора Шараневича і Антонія Каліну, а також віце-президента Краєвої Шкільної Ради доктора Міхала Бобжинського. На всіх цих зустрічах учень В. Антоновича розмовляв лише українською мовою. Коли ж М. Бобжинський висловив побажання, аби він намагався спілкуватися польською, М. Грушевський відповів, що для дотримання принципу рівноправності польські колеги повинні володіти українською мовою. На це польський колега зауважив, що поляки є домінуючою нацією в Галичині. Ця безтактність, звісно, не могла не зачепити молодого професора, котрий був сповнений романтичних уявлень київських українофілів про польсько-українську гармонію по інший бік Збруча. Своє збентеження від знайомства з польським істориком М. Грушевський виклав в листі до О. Барвінського: «Здається, перша зустріч моя з Бобжинським не була досить щасливою» [24, 80].

І все ж на перших порах польські професори доброзичливо поставилися до М. Грушевського, подекуди навіть спілкуючись з ним українською мовою. В архіві вченого відклалася численні запрошення польських колег на приятельські зібрання. Доволі товариськи у той час був налаштований до університетських колег і сам М. Грушевський. У листі до київської приятельки Анни

Ямпольської він звітується про перші часи свого перебування у Львові: «Утрімую [стосунки] з поляками, русинами ріжних сторонництв, оглядаючись на всі боки [...]. За обідом маю компанію польську, правда проф[есорську] і досить приємну...» [29, 95–96]. Як певний аванс для молодого українського вченого з боку польських колег можна розглядати його обрання 2 травня 1895 р. членом-кореспондентом польської Академії Знань у Кракові.

Спілкуючись з польськими колегами українською мовою, М. Грушевський зовсім не прагнув конфронтації. Він, банально, на той час ще не володів достатньо польською, щоб почувати себе вільно у розмові. Про це свідчить порада, котру дав молодому професорові ще один його київський учитель Олександр Кониський: «Ви зробите дуже добре, коли «навчитесь» говорить по-польськи, сего вимагають усі обставини, ввічливість і наша вигода!» [22, 81]. Погоджуючись із київськими наставниками про потребу делікатного поводження з польськими колегами, М. Грушевський водночас провів для себе чітку межу між коректністю та запопадливістю у спілкуванні з ними. Згадане відверто проглядається у листі до Івана Нечуя-Левицького, написаного по свіжих враженнях після приїзду: «Поляки показують ніби привіт і ласку, не знаю, які далі меж нами уставляться відносини, бо я не думаю підхліблятись» [21, 45].

Уже з перших днів викладацької праці М. Грушевський відчув підпорядковане становище українських студій у Львівському університеті. Йдеться про те, що як професор, він був у далеко гірших умовах, порівняно зі своїми польськими колегами. Адже за статусом кафедра українського вченого (повна її назва – «друга звичайна кафедра всесвітньої історії» з особливим оглядом історії Східної Європи з українською викладовою мовою) була додатковою, створеною ad personam як результат польсько-українського політичного компромісу, тож і предмети по ній не належали до обов'язкових. Як лекційні курси, так і науковий семінар М. Грушевського, з огляду на цю специфіку, мали факультативний характер і не входили до обсягу десяти обов'язкових годин, котрі студент мусив відвідати протягом тижня в університеті. Втім, незважаючи на згадані вище неприхильні обставини, молодий учений, як писав в «Автобіографії», «не стратив духу і не подався супроти таких трудностей» [12, 202].

Із занепокоєнням відновуючи загумінковість українських студій в університеті, М. Грушевський ініціював численні проекти, котрі б посилили український голос у його стінах. Наприклад, на засіданні ради факультету 3 червня 1899 р. учений запропонував колегам звернутися до освітнього міністерства у справі відкриття нових кафедр з українською викладовою мовою – жоден із присутніх його не підтримав [13, 55 зв]. На жовтневому засіданні того ж року він знову наголосив про можливість студентам писати семінарійні праці також українською мовою – і вкотре ніхто з польських професорів не підтримав українського колегу [14, 3 зв]. Подібні подання, врешті з тим же одностайно негативним результатом, М. Грушевський невтомно робив і в наступні роки. Все це переконало вченого, що польська професорська колегія Львівського університету, позірно залишаючись прихильною до українців, всіма силами стримує поширення української присутності в університеті. В «Автобіографії» М. Грушевський із прикрістю відзначав, «що ті надії на прихильні обставини для українського культурного і спеціально наукового розвою, на прихильність до національної української ідеї зі сторони правительства й поляків, з якими я йшов до Галичини, покладаючися на запевненне ліпше обізнаних з галицькими обставинами киян старшої генерації, – опираються на фальшивих запевненнях зі сторони поляків, які дорогою «угоди», ціною деяких подачок на культурно-національним полі хотіли задавити всякий опозиційний, свободолюбивий рух серед галицьких русинів. Скоро прийшлося переконатися, що мої київські приятелі глибоко помилялися в своїх симпатіях до «угоди» й «угодовців», що поляки нічим не хочуть поступитися в своїм пануванню й не розуміють інших відносин до русинів як відносин пануючої народності до служебної. [...] З другого боку, відносини до польської університетської колегії, які хотіли мати в мені покірного сателіта польського панування, скоро зіпсувалися вповні й давали чимало прикростей» [12, 201].

Така критична оцінка М. Грушевським реалій польсько-українських взаємин, нерідко поширювана ним на сторінках галицької періодики, а також загальне загострення міжнаціональних відносин як у Східній Галичині, так і в стінах університету, доволі швидко зіпсували ставлення польських професорів до свого колеги. Університетська влада, котра належала полякам, починає

всіляко контролювати виклади М. Грушевського, побоюючись, що він на своїх заняттях займається політичною агітацією молоді. Так, ще в 1895 р. декан історичного факультету К. Войцеховський, відвідавши семінари М. Грушевського, назвав його аргументи на користь власного розуміння ключових моментів української історії «політичними» [26, 107].

Але найбільше клопотів виникало тоді, коли М. Грушевському, який принципово виступав на засіданнях факультету українською мовою, оскільки на університеті формально були рівноправні дві так звані крайові мови – українська і польська, забороняли виступати «по-хлопському». Він у таких випадках, як правило, демонстративно залишав засідання. Найбільш гучне з'ясування стосунків М. Грушевського з польською адміністрацією факультету, яке вилилося на шпальти львівської преси, відбулося в липні 1901 р., коли на вимогу декана Казимира Твардовського виступати польською на засіданні ради факультету український учений відмовився, на знак протесту залишивши зібрання [15, 97]. Пояснюючи свій вчинок громадськості, М. Грушевський на сторінках газети «Діло» писав: «Не маючи обов'язку уміти по-польськи, підписаний має заразом те переконання, що ідея рівноправності обох краєвих мов на львівському університеті [...] не годиться з виключенням руської мови від уживання в конференціях і в зносинах поодиноких професорів з університетськими властями, і всяке обмеження в сім напрямі було б кривдою для професорів, які займають катедри руські» [19].

Згаданий скандал не переконав жодну зі сторін поступитися у своєму баченні ситуації, зробивши проблему вживання української мови у діловодстві причиною хронічних конфліктів. Тож подібні зауваження від керівництва факультету за використання рідної мови в офіційному діловодстві М. Грушевський отримував доволі регулярно. Але він уже не тільки не робив з цього публічної справи, але й намагався не звертати уваги на такі закиди. Наприклад, у щоденнику вченого є характерний запис, датований 1 березня 1905: «Від декана дістав «замечание» (начхательно!), в досить арогантським тоні, за руську картку, котрою вимовся від промоції» [9, 43].

Цікаво, що деякі з польських професорів у своїй антипатії до М. Грушевського йшли подекуди далеко і, всупереч його суспільно-політичній практиці, підозрювали українського колегу у тісній співпраці з російським урядом. Прикладом тут може слугувати лист Шимона Аскеназі до Людвіка Фінкля, написаний з Петербурга. Перебуваючи одночасно з М. Грушевським у російській столиці, польський професор відзначав: «Я випадково дізнався, що водночас зі мною в Петербурзі перебував Грушевський; знаю, що опікується виданням своєї популярної російської історії України; що по за тим надалі є активний. Кому він властиво служить, Бог його радше знає» [32, 251].

Постійні конфлікти з польськими колегами на ґрунті правного статусу української мови знеохочували М. Грушевського відвідувати ради факультету. Так, унаслідок студентських заворушень під час ректорства Яна Фіялка, коли польська сторона безпідставно їх ініціатором «призначила» саме українського історика, він, як свідчить щоденник, не відвідував засідання ради факультету в 1903 – 1904 рр. протягом трьох семестрів. І лише погроза з боку декана поінформувати про цей факт віденське міністерство освіти змусила його відновити участь у факультетських зібраннях [9, 36].

Утім, найбільш гостра криза у взаєминах М. Грушевського з польськими колегами виникла на ґрунті намагань українських студентів та професорів правно утвердити український характер Львівського університету або домогтися створення для українців окремого вишу в галицькій столиці. При цьому український історик, як дійсний авторитет для своїх студентів, був змушений доволі активно заангажуватися у цю складну боротьбу. Системно та найбільш докладно власне бачення проблеми формування вищої національної школи в краї М. Грушевський виклав у праці «Справа українського університету у Львові», що була опублікована ще у 1899 р. У ній наголошувалося: «Справа освіти повинна стати свідомою національною потребою, необхідно володіти вмінням тактики використання кожної нагоди для створення державних форм освіти, одночасно враховуючи реалії, розбудовувати позаурядові громадські форми навчання» [7, 21]. М. Грушевський доводив, що створенням українського університету у Східній Галичині уряд вирішив би багато проблем, пов'язаних із непорозуміннями між поляками та українцями. Вчений стверджував, що протягом трьох років можна створити український університет, не гірший від того, що

його створили поляки у 1871 – 1874 рр. під час його колонізації, аби уряд лише не чинив перешкод, а надав відповідну фінансову підтримку.

Український народ, переконував в інших своїх статтях М. Грушевський, має достатню кількість кваліфікованих кадрів, які змогли б працювати в новоствореному університеті, але в результаті недалекоглядної політики австрійського уряду змушені викладати за кордоном: «З тих українців варшавських, дорпатських, московських, петербурзьких, казанських, томських, празьких, загребських – не кажу вже про Київ, Харків, Одесу – можна було б зібрати незлий університет кожної хвили, аби тільки, повторюю, ту справу взято в прихильні руки, не мачушині – польської професорської колегії» [6, 178].

У липні 1899 р. у Львові відбулося велике студентське віче, в якому взяли участь представники української молоді з усіх австрійських університетів. Відтоді такі студентські віча стали традиційними і відбувалися щороку. М. Грушевський з приводу студентського віча 8 жовтня 1901 р. зазначав, що хоч студенти вимагали створення цілком українського університету, вони готові були наразі погодитися із запровадженням викладання предметів українською мовою на медичному, юридичному та філософському факультетах. Висловлюючись за потребу введення української мови як викладової у Львівському університеті, М. Грушевський писав: «Кожний знає, хто чув про педагогію, яке значіння в науці має рідна мова» [6, 166]. Доки мова не знайшла місця у вищій школі, твердив історик, доки вона не служить інструментом навчання, доки вона не стала знаряддям наукової роботи, доти суспільство та народ, що розмовляє цією мовою, буде почувати себе у становищі «нижчої», культурно-нерівноправної нації. Учений справедливо вважав, що «культура мови стає питанням життя і смерті, «бути чи не бути» національному існуванню».

Але урядові кола Галичини не виявляли жодної реакції на вимоги українських студентів і професорів. Внаслідок цього з 1901 до 1902 р. відбулася сецесія, під час якої львівські студенти-українці (загальною кількістю понад 500 осіб) залишили університет і перейшли вчитися до інших закордонних навчальних закладів. Своєю акцією молодь сподівалася привернути увагу громадськості до заснування українського університету у Львові, вимагаючи рішучої поведінки української парламентської репрезентації, яка своїм зволіканням зводила нанівець політичні наслідки сецесії.

У січні 1902 р. меморандум на підтримку студентів за ініціативи свого голови подало НТШ. Значення цієї події М. Грушевський підкреслював у багатьох публіцистичних статтях. Один із учнів ученого згадував про ті події: «Грушевський з великим співчуттям стежив за цими змаганнями молоді, був вірним її порадником, стримував не раз занадто велику запальність і, передусім, казав усе, що студенти повинні поглиблювати свої знання і працювати науково, бо це найпевніша основа майбутнього університету» [18, 461].

З огляду на відверту підтримку М. Грушевським домагань української молоді, польське керівництво університету зовсім несправедливо саме у ньому вбачало чи не найголовнішого ідеолога та організатора згаданих студентських заворушень. Про це промовисто свідчить лист Кирила Студинського до О. Барвінського: «Додам також, що поляки вказують на Грушевського, яко провокатора (Войцехівський сказав се публично, при Колессі), хоть Грушевський як найбільше був противний сецесії молодіжї. Прошу се евентуально вияснити міністрови, бо тут раді би вижертї Грушевського» [26, 113]. Уявлення про те, наскільки далеко зайшло протистояння між поляками та українцями у Львівському університеті, дає згадка М. Грушевського у щоденнику, що він певний час «викладав з револьвером у кишені» [30, 21].

Як відомо, найбільш трагічним наслідком протистояння польських та українських студентів в університетських стінах стало вбивство Адама Коцка 1 липня 1910 р. М. Грушевський з боєм відреагував на цю трагічну звістку, вказуючи на те, до яких крайнощів польська освітня адміністрація краю довела молодь, ігноруючи природні права українців на вище шкільництво рідною мовою. 5 липня на Личаківському цвинтарі з А. Коцком прощалася українська громадськість Львова. Виступ М. Грушевського ліг в основу його статті «Над свіжою могилою». У ній, закликаючи українських політичних лідерів рішуче виступити із засудженням кровопролиття в університетських стінах і запобігти таким крайнощам надалі, вчений писав: «Останній час схаменулись і заступити молодіж від дальших розстрілів енергійними заходами здобути їй «рідну

школу» і вивести з сих старих, зловіщих мурів, що грозять стати ареною все нових і нових кривавих жертв» [8, 413].

Додамо, що активно борючись за українську вищу школу, саме М. Грушевський опрацював основний меморіал у справі заснування українського університету у Львові, що його презентувала спеціальна делегація НТШ австрійському уряду в 1907 р. У цьому документі стисло йшлося про всі ті надужиття, що їх чинить польська професорська колегія Львівського університету з метою обмеження законних прав українців на вищу освіту рідною мовою. Вихід з цієї надзвичайно небезпечної для молоді обох народів ситуації М. Грушевський убачав лише у заснуванні окремого українського університету у столиці галицьких українців – Львові. В меморіалі наголошувалося: «Наукове Товариство ім. Шевченка дозволяє собі з притиском піднести, що тільки безпρόволочне заснування самостійного руського університету може бути виходом з теперішнього, крайно небезпечного положення і запорукою успішного наукового розвою руського народу та вдоволення його культурних потреб» [7, 21]. При цьому в документі окремо відзначалося, що бурхливий культурний поступ українства на зламі століть цілком здатний забезпечити висококваліфікованими науково-педагогічними кадрами новостворений навчальний заклад. Відзначимо, що, закликаючи уряд забезпечити законні права українців на вищі рідномовні студії, М. Грушевський намагався творити їх «знизу» – зусиллями очолюваного ним НТШ. Тут згадаємо ініціативу вченого з організації у Львові всеукраїнських літніх курсів, що розглядалися як модель популярного тоді типу вільних університетів. Уперше такі курси, що мали дати українській молоді базові знання з українознавства в умовах відсутності національної вищої школи, відбулися в галицькій столиці в червні–липні 1904 р.

Конфлікти у стінах університету зумовили неприхильну поставу М. Грушевського щодо співпраці з польськими науковими товариствами та періодичними виданнями. Як відомо, український учений у перших роках перебування в Галичині став членом Історичного товариства у Львові. Втім, зростаюче непорозуміння з польськими колегами, призвело до демонстративного нехтування пропозиціями співпраці. Про це свідчить, наприклад, його відмова від пропозиції львівського архівіста Антонія Прохазки опублікувати результати своїх археографічних подорожей до Варшави на сторінках часопису «Kwartalnik Historyczny». Пояснюючи свою позицію, М. Грушевський у листі до М. Біляшівського писав: «Прохаска, почувши від мене про Ваш архів, став просити аби я їм щось хоч коротенько про се написав. Я, не будши охочим служити чужим богам, відмовився...» [20, 35]. Подібний скепсис до співпраці з польськими колегами український професор висловлював і власним учням. Промовистим прикладом тут є його слова з листа до Мирона Кордуби: «Видів Вашу рецензію в «Kwartalniku»; на що Ви туди пишете?» [4, 113].

Прикметно, що не всі українські діячі підтримували М. Грушевського у його намаганні налагодити рівноправний національний діалог з польською адміністрацією краю та університету. Призвичаєні до історично підлеглого стану українства в краї, частина галицьких політиків уважали незалежницьку поставу вченого занадто радикальною. Особливо відверто про це говорили політичні опоненти львівського професора на чолі з О. Барвінським. У своїй тогочасній публіцистиці та епістолярію останній виставляв опонента у винятково непривабливому світлі як джерело неспокою в галицькому середовищі, чому завинило нібито нерозуміння М. Грушевським традицій місцевої політики. При цьому зазвичай згадувалося про нібито деструктивну поведінку колишнього приятеля стосовно колег-поляків. У підсумку, переконував О. Барвінський, це й стало на заваді творенню нових українських кафедр і залучено для роботи на них наддніпрянців: «Польські професори почали знов відноситися неприхильно до руських домагань, до чого вчасті причинилося різке поведення проф. Грушевського» [16, 213].

Утім, попри щойно згадані конфліктні ситуації, буденне спілкування М. Грушевського з польськими колегами не було винятково прикрим для обох сторін. Це врешті й цілком зрозуміло, адже слід було розв'язувати численні поточні проблеми: відкриття нових кафедр, їх забезпечення фахівцями, призначення студентам стипендій, промоцію на вчені ступені своїх вихованців тощо. І тут, як бачимо з листів М. Грушевського і його щоденника, в українського вченого склалися цілком нормальні ділові стосунки з польськими колегами, яких він підтримував з більшості обговорюваних на раді факультету питань, голосуючи з ними вповні

солідарно. З деякими з польських колег він навіть підтримував ближчі контакти. Серед таких передовсім назвемо ім'я професора Броніслава Дембінського, часто згадуваного на сторінках щоденника М. Грушевського.

Загалом, на той час на філософському факультеті під національним оглядом було дві партії – численна польська та значно скромніша українська. До останньої належали М. Грушевський, І. Шараневич (невдовзі після приїзду М. Грушевського спенсіонувався), К. Студинський та О. Колесса. При цьому відзначимо, що саме український історик уважався найбільш опозиційним до адміністрації факультету. Українські філологи нерідко навіть виступали посередниками під час суперечок, що виникали на факультетських зібраннях. Так, вони подекуди перекладали українські виступи М. Грушевського польською мовою колегам, коли ті заявляли, що не розуміють сказаного. Одну з таких ситуацій, як кумедну, М. Грушевський змалював у щоденнику: «Мав засідання факультета, на котре таки пішов, по довгих ваганнях [...]; була курйозна ситуація, коли О. Колесса ходив до вікна мене запитувати від факультету» [9, 51–52].

На факультетських нарадах М. Грушевський, коли виникали спірні питання, нерідко ставав на позицію свого приятеля Б. Дембінського. Так було, наприклад, у випадку обсадження кафедри всесвітньої історії нового часу з особливим оглядом всесвітньої історії, яку після скандальних виборів у непростій боротьбі зі Станіславом Закшевським (саме його попірали Б. Дембінський і М. Грушевський) посів Шимон Аскенасі [32, 42]. Відчуття несмаку від скандальної ситуації на згаданій раді М. Грушевський передав у щоденнику: «Було засідання факультету преінтересне – в справі обсади катедри польської історії (хибні цитати, метода і помпа, конфесати, сіонізм – Войцеховський); втік зараз по сій точці» [9, 13].

Найбільше у щоденнику М. Грушевського йдеться про реакцію польських колег на його численні прохання про наукові відрядження. Відзначимо, що польські науковці, чудово розуміючи необхідність археографічних подорожей для якісної реалізації наукових планів, загалом із розумінням ставилися до подань українського колеги. Хоча з погляду сучасних реалій вищої школи вражають практично щорічні тривалі відрядження М. Грушевського до Києва, Москви та Петербурга. Поряд із підтримкою клопотань українського колеги про надання відряджень, члени ради факультету не могли вплинути на те, щоб ці подорожі були оплачувані з бюджету університету чи міністерства. Не завжди отримуючи бажане, тобто оплачувану відпустку, М. Грушевський не зовсім обґрунтовано ображався на польських професорів: «А урльоп міні прийшов, хоч і без підмоги – панове колеги бодай тим зробили собі сатисфакцію» [10, 110].

У контексті згаданого сюжету відзначимо, що українському професору, вочевидь, було обтяжливо і неприємно постійно звертатися до ради факультету з проханнями про часті відрядження і він подекуди порушував трудову дисципліну, від'їжджаючи у закордонні відрядження без дозволу. Про один такий факт ми дізнаємося з листа декана факультету від 26 червня 1895 р.: «Маю честь запросити Високоповажного Пана Професора, щоби дав письмово докладні та вичерпні пояснення в справі: коли і з якого приводу В[исокоповажний] Пан Професор виїжджав за кордон, де і з якою метою перебував і для чого після отримання телеграфічної відомості 24 квітня б[іжучого] р[оку] про відмову Вам у відпустці, Ясновельможний пан не повернувся одразу на своє місце праці?» [28, 7]. Цікаво, що присутність М. Грушевського у Львові нерідко пильнували самі польські студенти, мабуть, знаючи про конфлікти ученого на цьому ґрунті з адміністрацією факультету. Один такий випадок М. Грушевський занотував у щоденнику, але тоді йому вдалося вчасно прибути до Львова.

Також неодноразово М. Грушевський контактував з польськими колегами у справах докторування його студентів. Загалом під керівництвом українського вченого стали докторами вісім молодих українських істориків, а С. Томашівський встиг також здобути габілітацію. І тут, як свідчить листування та щоденники автора «Історії України-Руси», ситуація перебувала цілковито в руслі професійного розв'язання виникаючих проблем. Цікаво, що просячи підтримки у польських колег у справі просування процедури докторування, М. Грушевський писав свої листи українською мовою у латинській транслітерації. Екзаменуючи учнів М. Грушевського, польські колеги ставили їм доволі високі оцінки. При цьому, щоправда, дорікали самому українському вченому, що його вихованці, за тодішніми звичаями, не прослухали курси на котромусь з більших

західних університетів. Відзначимо також, що жоден з молодих українських істориків ніколи не нарікав на упередженість польських професорів.

Поглибленню співпраці істориків двох народів сприяв також той факт, що студенти відвідували наукові семінари як польських, так і українських професорів, де мали можливість врівноважити власне національне бачення минулого руських земель Речі Посполитої альтернативним поглядом. Приміром, знаний польський дослідник староруської літератури Олександр Брікнер був учнем Омеляна Огоновського. Вихованці школи М. Грушевського С. Томашівський та С. Рудницький відвідували семінар з всесвітньої історії проф. Б. Дембінського; у семінарі з австрійської історії проф. Л. Фінкля займалися Б. Барвінський, О. Сушко, П. Грабик. Через семінар з історії держави та права проф. О. Бальцера пройшли С. Томашівський і Б. Барвінський (1901 – 1902). Однак напередодні світової війни українська та польська молодь дистанціювалася під національним поглядом, вважаючи за краще навчатися у семінарах своїх професорів. Реагуючи у такий спосіб на гостроту міжнародного протистояння, обидві історіографічні спільноти, водночас, не поривали численних зв'язків.

У 1910-х рр. М. Грушевський відчутно втомився боротися на два фронти – з польськими діячами, котрі розпочали проти нього голосну кампанію на шпальтах місцевої преси і у Відні, а також із керівництвом національно-демократичної партії, котре надалі шукало шляхів порозуміння з польськими очільниками краю, побоюючись гострого полемічного пера львівського професора. Тож у тому часі він дедалі триваліше затримується на Наддніпрянській Україні та все частіше згадує про свій намір спенсіонуватися в 1914 р., коли минеться двадцять років його перебування на університетській кафедрі. Однак, цим планам, як відомо, завадила Перша світова війна, і М. Грушевський вимушено залишив галицькі терени.

У роки війни проти українського вченого було розпочато дисциплінарне слідство. Закидалося йому, втім, і нібито самовільне залишення посадових обов'язків. За характеристикою на М. Грушевського військова комендатура Львова, котра провадила слідство, звернулася до керівництва Львівського університету, а той, і собі, переадресував запит на факультет. До честі університетської корпорації, львівська професура не знайшла чогось злочинного у діях колишнього колеги, підкресливши, що «університетські професори мають забезпечену свободу науки», а вивчення значного творчого доробку М. Грушевського «вимагає величезних студій, які в результаті дали б дуже мало» [23, 419].

Висновки. У підсумку відзначимо, що відносини М. Грушевського з польськими вченими можна назагал вважати типовими для взаємин інтелігентських середовищ панівної та підкореної націй, коли перші хочуть будь-якою ціною зберегти статус-кво, апелюючи до традиції, тоді як другі у бажанні збільшити свій вплив звертаються до загальнолюдських цінностей і прав. Звідси, власне, походить і практика протистояння – голосні, із залученням якомога ширшої аудиторії, взаємні звинувачення – у руйнуванні усталеного порядку, з одного боку, та небажання достосуватися до гуманітарних вимог початку ХХ ст. – з іншого. Поряд із цим, бачимо цілком солідарну працю у середині університетського цеху і абсолютно колежанські прояви поведінки в суто життєвих ситуаціях. Останнє й не дивно, адже консервативність наукового співтовариства є загальновищезнаною, тому людина науки, без різниці її національної приналежності, просто вимушена діяти у сформованому полі фахових традицій. Сказане, на нашу думку, актуалізує подальше вивчення комунікативних стратегій українських і польських інтелектуалів у складні історичні періоди, що врешті уможливить переосмислити численні стереотипи, отримані нами у спадок від минулого століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Барвінський О. Споми́ни з мого життя / Олександр Барвінський / Упор. А. Шацька; коментар Б. Янишина; ред. Л. Винар, М. Жулинський. – К.: ВД «Стилос», 2010. – Том. 2. – 1120 с.
2. Батенко Т. До питання про заснування кафедри історії Східної Європи у Львівському університеті / Тарас Батенко // Михайло Грушевський і Західна Україна. Доповіді й повідомлення наукової конференції. – Львів, 1995. – С. 23–25.
3. Винар Л. Австрійські урядові документи про призначення Михайла Грушевського професором Львівського університету / Любомир Винар // Український історик. – 1986. – № 4. – С. 76–89.

4. Взаємне листування Михайла Грушевського та Мирона Кордуби / Упорядник, автор вступних розділів і наукового коментаря Олег Купчинський. – Львів, 2016. – 422 с.
5. Герасименко С. Науково-педагогічна та просвітницька діяльність Михайла Грушевського (1894 – 1917 рр.): монографія / Світлана Герасименко. – Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2013. – 214 с.
6. Грушевський М. Листи з над Полтви. Лист третій / Михайло Грушевський // Грушевський М. С. Твори: У 50 т.; / Редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. – Львів: Світ, 2002. – Т. 1: Серія «Суспільно-політичні твори (1894 – 1907)». – С. 161–187.
7. Грушевський М. Меморіал Товариства до міністра просвіти в справі утворення самостійного українського університету у Львові / Михайло Грушевський // Грушевський М. С. Твори: У 50 т.; / Редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. – Львів: Світ, 2005. – Т. 3: Серія «Суспільно-політичні твори (1907 – березень 1917)». – С. 20–22.
8. Грушевський М. Над свіжою могилою / Михайло Грушевський // Грушевський М. С. Твори: У 50 т.; / Редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. – Львів: Світ, 2005. – Т. 2: Серія «Суспільно-політичні твори (1907 – 1914)». – С. 412–413.
9. Грушевський М. Щоденник / Михайло Грушевський. Підг. до друку І. Гирич та О. Тодійчук. // УІ. – 2006 – 2007. – № 4 / 1–2. – С. 15–74.
10. Грушевський М. Щоденник / Михайло Грушевський. Підг. до друку І. Гирич та О. Тодійчук. // УІ. – 2002. – № 1–4. – С. 100–127.
11. Грушевський М. Як мене спроваджено до Львова (Лист до хв. редакції «Діла») / Михайло Грушевський // Діло. – 1898. – Ч. 137. – С. 1.
12. Грушевський М.С. Автобіографія, 1906 / Михайло Грушевський // Великий Українець: Матеріали з життя та діяльності М. С. Грушевського. – К.: Веселка, 1992. – С. 197–213.
13. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф. 26. – Оп. 7. – Спр. 420. – 322 арк.
14. ДАЛО. – Ф. 26. – Оп. 7. – Спр. 434. – 232 арк.
15. ДАЛО. – Ф. 26. – Оп. 7. – Спр. 452. – 212 арк.
16. Інститут літератури НАН України ім. Т. Шевченка. – Ф. 135. – Спр. 38. – 302 арк.
17. Кондратюк К. Педагогічна діяльність М. Грушевського у Львівському університеті / Костянтин Кондратюк // Михайло Грушевський і Західна Україна. Доповіді й повідомлення наукової конференції. – Львів, 1995. – С. 68–70.
18. Крип'якевич І. Михайло Грушевський. Життя і діяльність / Іван Крип'якевич // Великий Українець: Матеріали з життя та діяльності М. С. Грушевського. – К.: Веселка, 1992. – С. 448–483.
19. Лист проф. Грушевського до декана Твардовського зараз по інциденті з дня 11 сього місяця // Діло. – 1901. – Ч. 260–261. – 3 грудня.
20. Листування Михайла Грушевського. Т. 2. – Київ – Нью-Йорк – Париж – Львів – Торонто: УІТ, 2001. – 412 с. – Серія: Епістолярні джерела грушевськознавства.
21. Листування Михайла Грушевського. Т. 1. – Київ – Нью-Йорк – Париж – Львів – Торонто, 1997. – 399 с. – Серія: Епістолярні джерела грушевськознавства.
22. Листування Михайла Грушевського. Т. III. Ред. Л. Винар; упор.: Г. Бурлака, Н. Лисенко. – Київ – Нью-Йорк: УІТ, 2006. – 718 с.; іл. – Серія: Епістолярні джерела грушевськознавства.
23. Малик Я. Кримінальні переслідування Михайла Грушевського (1914 – 1934) / Ярослав Малик // Михайло Грушевський. Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-й річниці від дня народження Михайла Грушевського. – Львів, 1994. – С. 412–425.
24. «Не маю іншого, більшого інтересу ніж добро свого народу» [Листи М. Грушевського до О. Барвінського]. – С. 71–87.
25. Онопрієнко В. Перша кафедра української історії / Валентин Онопрієнко // Київська старовина. – 1994. – № 4. – С. 76–81.
26. Расевич В. Еволюція поглядів Михайла Грушевського в перший рік після прибуття до Львова / Василь Расевич // Михайло Грушевський і Львівська історична школа. Матеріали конференції. – Нью-Йорк–Львів, 1995. – С. 107–113.
27. Тельвак В. Львівська історична школа Михайла Грушевського / Віталій Тельвак, Василь Педич. – Львів: Світ, 2016. – 440 с.
28. Центральний державний архів України у Києві (далі – ЦДАУК). – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 85. – 18 арк.
29. ЦДАУК. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 273. – 122 арк.
30. Щоденники М. С. Грушевського (1904 – 1910 рр.) / Михайло Грушевський // Київська старовина. – 1995. – № 1. – С. 10–31.

31. Adamski Ł. *Nacjonalista postępowy. Mychajło Hruszewski i jego poglądy na Polskę i Polaków* / Łukasz Adamski. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2011. – 369 s.
32. Hoszowska M. *Szymon Askenazy i jego korespondencja z Ludwikiem Finklem* / Mariola Hoszowska. – Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2013. – 387 s.
33. Lewicki A. *Hruszewskij M. Wstępny wykład z dawnoji istyryi Rusy* / Anatol Lewicki // *Kwartalnik Historyczny*. – Lwów, 1895. – Roczni IX. – S. 565–567.

REFERENCES

1. Barvynskiy O. *Spomyny z moho zhyttia* / Oleksandr Barvynskiy / Upor. A. Shatska; komentar B. Yanyshyna; red. L. Vynar, M. Zhulynskiy. – K.: VD «Stylos», 2010. – Tom. 2. – 1120 s.
2. Batenko T. *Do pytannia pro zasnuvannia kafedry istorii Skhidnoi Yevropy u Lvivskomu universyteti* / Taras Batenko // *Mykhailo Hrushevskiy i Zakhidna Ukraina. Dopovidy y povidomlennia naukovoii konferentsii*. – Lviv, 1995. – S. 23–25.
3. Vynar L. *Avstriiski uriadovi dokumenty pro pryznachennia Mykhaila Hrushevskoho profesorom Lvivskoho universytetu* / Liubomyr Vynar // *Ukrainskyi istoryk*. – 1986. – № 4. – S. 76–89.
4. *Vzaiemne lystuvannia Mykhaila Hrushevskoho ta Myrona Korduby* / Uporiadnyk, avtor vstupnykh rozdiliv i naukovoii komentaria Oleh Kupchynskiy. – Lviv, 2016. – 422 s.
5. Herasymenko S. *Naukovo-pedahohichna ta prosvitnytska diialnist Mykhaila Hrushevskoho (1894 – 1917 rr.): monohrafiia* / Svitlana Herasymenko. – Drohobych: Redaktsiino-vydavnychi viddil Drohobyskoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Ivana Franka, 2013. – 214 s.
6. Hrushevskiy M. *Lysty z nad Poltvy. Lyst tretii* / Mykhailo Hrushevskiy // *Hrushevskiy M. S. Tvory: U 50 t.*; / Redkol.: P. Sokhan, Ya. Dashkevych, I. Hyrych ta in.; Holov. red. P. Sokhan. – Lviv: Svit, 2002. – T. 1: Seriia «*Suspilno-politychni tvory (1894 – 1907)*». – S. 161–187.
7. Hrushevskiy M. *Memorial Tovarystva do ministra prosvity v spravi utvorennia samostiinoho ukrainskoho universytetu u Lvovi* / Mykhailo Hrushevskiy // *Hrushevskiy M. S. Tvory: U 50 t.*; / Redkol.: P. Sokhan, Ya. Dashkevych, I. Hyrych ta in.; Holov. red. P. Sokhan. – Lviv: Svit, 2005. – T. 3: Seriia «*Suspilno-politychni tvory (1907 – berezen 1917)*». – S. 20–22.
8. Hrushevskiy M. *Nad svizhoiu mohyloiu* / Mykhailo Hrushevskiy // *Hrushevskiy M. S. Tvory: U 50 t.*; / Redkol.: P. Sokhan, Ya. Dashkevych, I. Hyrych ta in.; Holov. red. P. Sokhan. – Lviv: Svit, 2005. – T. 2: Seriia «*Suspilno-politychni tvory (1907 – 1914)*». – S. 412–413.
9. Hrushevskiy M. *Shchodennyk* / Mykhailo Hrushevskiy. Pidh. do druku I. Hyrych ta O. Todiichuk. // *UI*. – 2006 – 2007. – № 4 / 1–2. – S. 15–74.
10. Hrushevskiy M. *Shchodennyk* / Mykhailo Hrushevskiy. Pidh. do druku I. Hyrych ta O. Todiichuk. // *UI*. – 2002. – № 1–4. – S. 100–127.
11. Hrushevskiy M. *Yak mene sprovadzhen do Lvova (Lyst do khv. redaktsii «Dila»)* / Mykhailo Hrushevskiy // *Dilo*. – 1898. – Ch. 137. – S. 1.
12. Hrushevskiy M. *S. Avtobiohrafii, 1906* / Mykhailo Hrushevskiy // *Velykyi Ukrainets: Materialy z zhyttia ta diialnosti M. S. Hrushevskoho*. – K.: Veselka, 1992. – S. 197–213.
13. *Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti (dali – DALO)*. – F. 26. – Op. 7. – Spr. 420. – 322 ark.
14. DALO. – F. 26. – Op. 7. – Spr. 434. – 232 ark.
15. DALO. – F. 26. – Op. 7. – Spr. 452. – 212 ark.
16. *Institut literatury NAN Ukrainy im. T. Shevchenka*. – F. 135. – Spr. 38. – 302 ark.
17. Kondratiuk K. *Pedahohichna diialnist M. Hrushevskoho u Lvivskomu universyteti* / Kostiantyn Kondratiuk // *Mykhailo Hrushevskiy i Zakhidna Ukraina. Dopovidy y povidomlennia naukovoii konferentsii*. – Lviv, 1995. – S. 68–70.
18. Krypiakevych I. *Mykhailo Hrushevskiy. Zhyttia i diialnist* / Ivan Krypiakevych // *Velykyi Ukrainets: Materialy z zhyttia ta diialnosti M. S. Hrushevskoho*. – K.: Veselka, 1992. – S. 448–483.
19. *Lyst prof. Hrushevskoho do dekana Tvardovskoho zaraz po intsydenti z dnia 11 soho misiatsia* // *Dilo*. – 1901. – Ch. 260–261. – 3 hrudnia.
20. *Lystuvannia Mykhaila Hrushevskoho. T. 2*. – Kyiv – Niu-York – Paryzh – Lviv – Toronto: UIT, 2001. – 412 s. – Seriia: *Epistoliarni dzhherela hrushevskoznavstva*.
21. *Lystuvannia Mykhaila Hrushevskoho. T. 1*. – Kyiv – Niu-York – Paryzh – Lviv – Toronto, 1997. – 399 s. – Seriia: *Epistoliarni dzhherela hrushevskoznavstva*.
22. *Lystuvannia Mykhaila Hrushevskoho. T. III*. Red. L. Vynar; upor.: H. Burlaka, N. Lysenko. – Kyiv – Niu-York: UIT, 2006. – 718 s.; il. – Seriia: *Epistoliarni dzhherela hrushevskoznavstva*.

23. Malyk Ya. Kryminalni peresliduvannia Mykhaila Hrushevskoho (1914 – 1934) / Yaroslav Malyk // Mykhailo Hrushevskiy. Zbirnyk naukovykh prats i materialiv Mizhnarodnoi yuvileinoi konferentsii, prysviachenoï 125-y richnytsi vid dnia narodzhennia Mykhaila Hrushevskoho. – Lviv, 1994. – S. 412–425.
24. «Ne maiu inshoho, bilshoho interesu nizh dobro svoho narodu» [Lysty M. Hrushevskoho do O. Barvinskoho]. – S. 71–87.
25. Onopriienko V. Persha kafedra ukrainskoi istorii / Valentyn Onopriienko // Kyivska starovyna. – 1994. – № 4. – S. 76–81
26. Rasevych V. Evoliutsiia pohliadiv Mykhaila Hrushevskoho v pershyi rik pislia prybuttia do Lvova / Vasyl Rasevych // Mykhailo Hrushevskiy i Lvivska istorychna shkola. Materialy konferentsii. – Niu-Iork–Lviv, 1995. – S. 107–113.
27. Telvak V. Lvivska istorychna shkola Mykhaila Hrushevskoho / Vitalii Telvak, Vasyl Pedych. – Lviv: Svit, 2016. – 440 s.
28. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv Ukrainy u Kyievi (dali – TsDIAUK). – F. 1235. – Op. 1. – Spr. 85. – 18 ark.
29. TsDIAUK. – F. 1235. – Op. 1. – Spr. 273. – 122 ark.
30. Shchodennyky M. S. Hrushevskoho (1904 – 1910 rr.) / Mykhailo Hrushevskiy // Kyivska starovyna. – 1995. – № 1. – S. 10–31.
31. Adamski Ł. Nacjonalista postępowy. Mychajło Hruszewski i jego poglądy na Polskę i Polaków / Łukasz Adamski. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2011. – 369 s.
32. Hoszowska M. Szymon Askenazy i jego korespondencja z Ludwikiem Finklem / Mariola Hoszowska. – Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2013. – 387 s.
33. Lewicki A. Hruszewskij M. Wstępny wykład z dawnoji istorii Rusy / Anatol Lewicki // Kwartalnik Historyczny. – Lwów, 1895. – Rocznik IX. – S. 565–567.

Стаття надійшла до редакції 10.09.2017 р.

Ольга ВЛАДИГА,

orcid.org/0000-0001-5444-7164

*кандидат історичних наук, викладач історії Львівського вищого професійного училища комп'ютерних технологій та будівництва (Україна, Львів) olhavladyha@gmail.com***МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ ЯК АРХЕОГРАФ
(ОГЛЯД ДЖЕРЕЛ)**

Стаття присвячена джерелознавчому аналізу проблеми «Грушевський-археограф». Запропоновано виокремити три основні джерельні комплекси, визначено опублікований та архівний сегмент кожного з них. Зроблено висновок про достатню інформативність наявних джерел для реконструкції археографічної спадщини вченого. Окреслено джерельні лакуни проблеми «Грушевський-археограф».

Ключові слова: М. Грушевський, археографія, особові джерела, документи офіційного походження.

Лім. 10.

Olga VLADYHA,*PhD (History), Associate Professor of Lviv Professional College of Computer Technologies and Building (Ukraine, Lviv) olhavladyha@gmail.com***MYKHAILO HRUSHEVSKYI AS AN ARCHEOGRAPHER
A REVIEW OF THE SOURCES**

The article is devoted to source analysis of the problem «Hrushevskiy as an archeographer». It has been discovered that the archeological heritage of M. Hrushevskiy was the subject of independent analysis in the works of I. Girich, M. Kapral, V. Telyak, V. Pedych, O. Vladyha. Instead, an independent source study analysis of the problem is absent among the scientific works today. The purpose of the paper is to scrutinize sources, the information potential of which allows the reconstruction of the archeological heritage of M. Hrushevskiy. It is proposed to distinguish three main source complexes: 1) a specific text of the historian, which includes the author's works characterizing M. Hrushevskiy as an archaeographer; 2) «great text» - all set of notes written by the pen of the historian; 3) «historical and cultural context» - a collection of materials describing the era and conditions of archeological activity of the scientist. The published and archived segment of each source system is noted. The first set of sources, the most important one, could be split into several types: conceptual archaeological publications; published documentary texts; articles of source nature, fundamental scientific works, informational reports on the activities of archaeological institutions; prefaces to archaeological publications, generalizing historiographic works, reviews and critical materials. Sources of the second and third complexes are classified according to the nature of information (creative, normative and scientific-organizational), content (documentary and narrative), depending on origin (official and personal) and the form of existence (published and archived). It has been emphasized on the special importance of studying the archaeological activity of a historian on the basis of diaries, memoirs and epistolary documents. The conclusion states that available sources are sufficient for the reconstruction of the archaeological heritage of the scientist. The source lacunae of the problem «Hrushevskiy as an archeographer» has been outlined.

Key words: M. Hrushevskiy, archeography, personal sources, documents of official origin.

Ref. 10.

Ольга ВЛАДЫГА,*кандидат исторических наук, преподаватель истории Львовского высшего профессионального училища компьютерных технологий и строительства (Украина, Львов) olhavladyha@gmail.com***МИХАИЛ ГРУШЕВСКИЙ КАК АРХЕОГРАФ
(ОБЗОР ИСТОЧНИКОВ)**

Статья посвящена источниковедческому анализу проблемы «Грушевский-археограф». Предложено выделить три основные комплексы источников, определен опубликованный и архивный сегмент каждого из

них. Соделан вывод о достаточной информативности доступных источников для реконструкции археографического наследия ученого. Определены источниковые лакуны проблемы «Грушевский-археограф».

Ключевые слова: М. Грушевский, археография, личные источники, документы официального происхождения.

Лит. 10.

Постановка проблеми. Минулорічне відзначення 150-ліття від дня народження М. Грушевського актуалізувало проблему вивчення археографічної діяльності видатного вченого як однієї з найбільш актуальних для сучасної історіографії складових його спадщини. При цьому увагу було звернуто на потребу розширення звичаєного кола грушевськознавчих джерел, котрі допомогли б відтворити стереоскопічний портрет Грушевського-археографа. У зв'язку з цим актуальності набуває питання інвентаризації наявних джерел, що уможливають реконструювати археографічну спадщину автора «Історії України-Руси».

Аналіз останніх досліджень. Археографічна спадщина М. Грушевського була об'єктом самостійного аналізу в працях І. Гирича [5], М. Капрала [8], В. Тельвака та В. Педича [10, 70–76]. Різноманітним аспектам згаданої проблеми спеціальну увагу присвятила автор цієї статті [1; 2]. Натомість, самостійний джерелознавчий аналіз проблеми «Грушевський-археограф» на сьогодні відсутній. Цим і зумовлена актуальність нашої розвідки.

Мета статті полягає в інвентаризації джерел, інформаційний потенціал котрих уможливило реконструювати археографічну спадщину М. Грушевського.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи сучасні герменевтичні підходи та методику системно-структурного аналізу, пропонуємо виокремити три основні джерельні комплекси: 1) конкретний текст історика, який включає авторські твори, що характеризують М. Грушевського як археографа; 2) «великий текст» – вся сукупність пам'яток, що вийшли з-під пера історика; 3) «історико-культурний контекст» – сукупність матеріалів, що характеризують епоху та умови наукової діяльності вченого [9, 37–38]. Такий поділ видається нам виправданим, оскільки дає змогу охопити весь комплекс необхідних для дослідження джерел. Згадана класифікація особливо виправдана при вивченні історіографічної і, спеціально, археографічної спадщини М. Грушевського. Як слушно зауважила Г. Сварник, джерельно-документальна база грушевськознавства «загалом, неоднорідна і включає великий діапазон джерел різних рівнів» [9, 235–236].

Перший комплекс джерел – найважливіший, він розпадається на кілька видів: концептуальні археографічні публікації; опублікований документальний матеріал; статті джерелознавчого характеру, видані насамперед у «Записках НТШ», «Записках УНТ» та «Україні»; фундаментальні наукові праці («Історія України-Руси», «Історія української літератури»); інформаційні повідомлення про діяльність археографічних установ; передмови до археографічних видань, узагальнюючі історіографічні праці, рецензії та критичні матеріали й ін.

З огляду на подальший поступ української археографії надзвичайне значення мають концептуальні археографічні публікації, в яких М. Грушевський діагностував актуальний стан і визначав найбільш важливі напрями поступу в сфері віднайдення, опрацювання та видання джерельного матеріалу. Тут передовсім слід згадати про записку до Виділу НТШ («Про видане джерел до історії українсько-руської»), яку професор запропонував ще восени 1894 р. Саме цей, новаторський для тогочасної історіографії документ, визначив провідні напрями діяльності утвореної Археографічної комісії НТШ. Не менш важливим є й інший документ – «Записка предложена археографічній комісії проф. Грушевським в справі видання корпусу матеріалів до історії козаччини» (1905). Згідно із задумом автора «Записки», НТШ мало переакцентувати свої археографічні пріоритети у напрямі видання джерел до історії козаччини. Саме це завдання видатний історик визначив як найбільш важливе для тогочасної україністики.

Подібні концептуальні археографічні пропозиції М. Грушевський висловлював і в радянський період свого життя, коли керував Археографічною комісією ВУАН. Протоколи останньої, котрі відклалися в Інституті Рукопису НБУ ім. В. Вернадського, доносять до нас декілька цікавих, до цього часу неопублікованих виступів академіка. Так, на першому ж засіданні АК ВУАН, коли М. Грушевського було обрано головою, він виклав власне бачення стану української археографії

та запропонував план реалізації найбільш важливих проектів. Згідно із цим планом й працювала київська академічна комісія.

Ще один цікавий неопублікований документ, вартий особливої уваги, стосується плану реорганізації архівної мережі в радянській Україні, який М. Грушевський разом з іншими членами комісії запропонував для обговорення з'їзду архівних працівників. Поза сумнівом, віднайдені в архіві АК ВУАН документи варті публікації з огляду на висловлені в них пропозиції, що мають не лише історіографічну вартість, але й можуть стати у нагоді нашим сучасникам.

Не менш важливими є джерельні публікації М. Грушевського. Тут насамперед слід згадати публікаторську працю вченого у заснованій ним серії «Жерела до історії України-Руси». З дев'яти томів, котрі з'явилися протягом 1894 – 1913 рр., голова НТШ особисто упорядкував і видав чотири томи люстрацій. Цінність цього виду джерел, попри зрозумілу джерельну вартість, полягає в можливості реконструювати методику археографічної праці М. Грушевського, з'ясувати традиційне і новаційне в його публікаторській техніці.

Менші джерельні публікації, котрі тематично чи хронологічно не відповідали концепції серійних археографічних видань, М. Грушевський оперативно публікував на шпальтах редактованої ним історичної періодики («Записки НТШ», «Записки УНТ» та «Україна»). Відзначимо, що на сторінках цих видань з'явилася друком найбільш численна складова публікаторської спадщини історика. Цінність джерельних статей також полягає в можливості реконструкції археографічних принципів і публікаторської методики М. Грушевського, розуміння не тільки його власних тематичних зацікавлень на тому чи тому відтинку життєвого шляху, але й загальних потреб україністики того часу. Цікаво, що у львівський період М. Грушевський нерідко практикував свої джерелознавчі статті, що вийшли друком на сторінках «Записок НТШ», видавати окремими збірками під загальною назвою «Матеріали до історії суспільно-політичних і економічних відносин Західної України».

Дослідники археографічної спадщини М. Грушевського не завжди відповідним чином оцінюють евристичну значущість узагальнювальних праць вченого, насамперед – «Історії України-Руси» та «Історії української літератури». Зосереджуючись на спеціальних джерелознавчих студіях вченого, україністика ХХ ст. цілком незаслужено ігнорує його багатотомники. Натомість на сторінках цих праць натрапляємо першодруки джерел – не лише у фрагментах, але й нерідко повнотекстові варіанти. При цьому можемо простежити певну тенденцію – від тому до тому кількість друкованих джерел у фундаментальних студіях М. Грушевського постійно зростає. Особливо це стосується «Історії України-Руси», на сторінках останніх томів якої ми нерідко зустрічаємо коментовані тексти джерел, а також розлогі джерельні додатки.

Значну інформаційну цінність несуть різнопланові повідомлення М. Грушевського про діяльність археографічних установ. Ця інформація з'являлася, як правило, у відділах хроніки «Записок НТШ», «Записок УНТ» та «України». Після започаткування «Хроніки НТШ», головний обсяг інформації про археографічні плани Товариства, нерідко й авторства М. Грушевського, з'являвся на її сторінках. Вказані повідомлення для сучасного дослідника є надзвичайно цінними, оскільки містять оперативну інформацію про археографічні плани та перебіг їх реалізації, висвітлюють проблеми в цьому напрямі та бачення М. Грушевським шляхів їх подолання. Ця інформація дозволяє нам також досягнути археографічні пріоритети видатного історика, його сприйняття успіхів та невдач у галузі пошуку та публікації джерел. Частина таких інформаційних повідомлень, передусім радянського десятиліття, не була опублікована і міститься у протоколах засідань АК ВУАН.

Значну цікавість для дослідника мають різноманітні передмови та вступи М. Грушевського до археографічних видань. Інформаційну вартість цього виду документів для дослідника археографічної спадщини вченого також неможливо переоцінити. В названих передмовах як до власних документальних видань, так і до джерельних збірок своїх учнів, видатний історик відкриває перед читачем незнані мотиви появи того чи того документального комплексу, особливостей його копіювання, опрацювання й видання, врешті – значення виданих документів для української історіографії. Зазначимо, що нерідко саме передмови М. Грушевського є єдиним джерелом інформації для нас про приховані від загалу нюанси археографічної діяльності як його самого, так і

співробітників. Наприклад, у передмові до видання творів І. Джиджори вчений привідкрив завісу над численними проблемами функціонування АК НТШ [6, III–VIII].

Потужне рефлексивне значення мають історіографічні праці М. Грушевського, в яких наводиться оцінка минулого та актуального стану української археографії. Численні нариси, котрі він присвятив осмисленню стану історичної науки, містять його бачення ролі археографії для модернізації гуманітаристики. Тут слід згадати розлогі нариси М. Грушевського, присвячені НТШ, УНТ, ВУАН та загалом українській науці першої третини ХХ ст.

Характеризуючи джерельну базу археографічної грушевськани, ми хотіли б звернути увагу на рецензії. Очевидне їх недооцінювання, на нашу думку, послаблює доказовість спостережень стосовно археографічної спадщини М. Грушевського. Адже саме в рецензіях, стисло та лаконічно, обговорюються численні методичні та практичні проблеми археографічних пошуків. В критичних оглядах історик нерідко акцентував важливі для нього моменти археографічної праці. Особливо багато побажань до археографів, як про це свідчать рецензії вченого, стосувалося культури оформлення наукового апарату книги.

Джерела другого комплексу класифікуються за характером інформації (творчі, нормативно-законодавчі та науково-організаційні), змістом (документальні й нарративні), походженням (офіційні й особисті) та формою існування (опубліковані й архівні). Серед них важливе місце посідають документальні матеріали. Це насамперед – численні автобіографії вченого. Цей вид джерел містить певну інформацію про бачення вченим подій свого життя та творчості, в тому числі й особливостей археографічної праці. Наприклад, лише в «Автобіографіях» ученого відбито його розуміння важливості виховання нових кадрів українських археографів. Також цей вид джерел несе нам рефлексії видатного історика стосовно його власних археографічних пошуків.

Сучасна «нова біографічна» чи «персональна» історія все більше тяжіє до техніки мікроаналізу, що зумовлює також певну специфіку при ієрархізації джерел. У зв'язку із цим особлива увага надається аналізу персональних текстів, в яких виявляється зафіксований індивідуальний досвід, а також той чи той рівень його осягнення. Відтак великий інтерес для нас становлять щоденникові джерела. Видання щоденників М. Грушевського вплинуло на всі напрями грушевськознавчих пошуків, в тому числі на вивчення його археографічної спадщини. Щоденники вченого львівської доби, видані І. Гиричем та О. Тодійчук [7], увели нас до творчої лабораторії дослідника, пролили світло на його архівну працю, невідрефлектоване бачення успіхів та труднощів археографічної роботи, врешті – оцінок джерелознавчого пошуку учнів і співробітників. Завдяки щоденникам, можемо простежити контакти вченого в середовищі архівістів, з'ясувати ступінь впливовості оточення на археографічну активність історика. Незважаючи на видання щоденників М. Грушевського в останні десятиліття, і в цій галузі наявні значні пошуково-видавничі перспективи.

Найчисленнішим видом другого комплексу джерел є епістолярна спадщина М. Грушевського. Так, тільки в ЦДІАК зберігається близько тисячі його листів [4, 8–97]. Значні «поклади» листів є в інших архівосховищах України та сусідніх країн. Епістолярій М. Грушевського – унікальне першоджерело для реконструкції і дослідження його доби. Водночас листи історика – це інтегральна частина його творчості, що доповнює автобіографічні та інші матеріали. Для реконструкції археографічної праці М. Грушевського вагу епістолярних джерел неможливо переоцінити. Так, винятково з листів ми дізнаємося про перебіг археографічних експедицій. У цьому випадку вони виступають фактично звітами учнів і співробітників ученого, котрі реалізовували плани львівської та київської археографічних комісій. З листів ми також отримуємо унікальну інформацію про фінансові та організаційні особливості археографічної праці М. Грушевського та його колег. Врешті, листи дають нам можливість з'ясувати неопублічне ставлення історика до багатьох аспектів археографічного процесу. Для прикладу, згадаємо листи М. Грушевського до І. Франка, у яких вчені обговорюють методику видання історичних джерел. Відзначимо, що до нашого часу видано значну, проте далеко не повну частину епістолярію М. Грушевського.

Не менш важливим є і третій джерельний комплекс, використання джерел якого дозволяє реконструювати інтелектуальну атмосферу тієї доби, повніше відновити контекст археографічної творчості історика, виявити можливі впливи на процес формування його поглядів та їх обговорення сучасниками. Саме цей комплекс дає змогу об'єднати в межах однієї системної джерельної

сукупності документи архівних фондів низки установ. Джерела цього комплексу класифікуються за аналогією до попереднього.

Важливе місце в третьому комплексі джерел посідають документальні матеріали. Це – документація установ археографічного характеру, з якими співпрацював чи ними керував М. Грушевський. Тут передовсім маються на увазі протоколи засідань львівської та київської археографічних комісій, на яких ініціювалися та обговорювалися видавничі плани. Відзначимо, що протоколи АК НТШ доволі повно відображені в «Хроніці НТШ». Протоколи АК ВУАН не друкувалися і зберігаються в Інституті Рукопису НБУ ім. В. Вернадського.

Також важливе значення для реконструкції організації М. Грушевським археографічної праці мають протоколи засідань Історично-філософської секції НТШ, Ради УНТ в Києві, Історично-філологічного відділу ВУАН. Ці документи дають змогу з'ясувати обговорення запропонованих ученим археографічних планів на вищому адміністративному рівні та відтворити дискусії довкола пропозицій історика. Ці джерельні комплекси також очікують оприлюднення.

Серед документації, очолюваних М. Грушевським археографічних комісій, що зберігаються у львівських та київських архівах, значну цінність мають численні звіти членів комісій та самого голови про пророблену роботу за певні періоди, заяви про археографічні відрядження, спроби нарисів діяльності археографічних установ тощо. Ці документи значно збагачують наше розуміння «буденності» археографічної праці М. Грушевського, особливостей його взаємин з колегами, висвітлюють бюрократичні нюанси археографічної праці, що були особливо відчутні в радянський період життя вченого.

Епістолярій – найчисленніший вид і цього джерельного комплексу. Так, тільки в ЦДІАК, за підрахунками І. Гирича, зберігається понад 13 тисяч листів до М. Грушевського від різних осіб, установ та організацій [4, 8–97]. Значні масиви листів кореспондентів М. Грушевського зберігаються в інших архівосховищах України та сусідніх країн. Велику кількість епістолярних джерел видано за роки незалежності. Про важливість епістолярію влучно висловився І. Гирич: «Листи до історика – почасти єдине джерело інформації про події історичної давнини, про процес роблення політичних програм, заміри, інтелектуальні суперечки, взаємини між визначним діячами цієї доби» [3, 1].

Висновки. У підсумку маємо зауважити, що виявлена евристичним шляхом сукупність джерел історіографічного характеру, попри деякі прогалини, є, загалом, достатньо репрезентативною для реконструкції археографічної діяльності М. Грушевського. Водночас маємо відзначити також існування певних джерельних «резервів». Наприклад, досі невиданими залишається більшість епістолярію вченого та його співробітників, справочинство НТШ, УНТ та ВУАН. Залишаються питання й щодо можливостей пошуку досі не виявленої грушевськiани, про що свідчать численні публікації, присвячені цій проблемі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Владига О. Діяльність Михайла Грушевського на чолі Археографічної комісії ВУАН / Ольга Владига // *Spheres of culture*. – Lublin, 2012. – Volume I. – S. 256–265.
2. Владига О. М. Михайло Грушевський – голова Археографічної комісії НТШ / Ольга Владига // *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. – Вип. XVI. – Дрогобич: Коло, 2012. – С. 283–294.
3. Гирич І. Архів М. Грушевського як джерело для вивчення діяльності визначних постатей українського руху (М. Грушевський, С. Єфремов, В. Липинський, М. Василенко) / Ігор Гирич / автореф. дис. ... канд. істор. наук. – К., 1995. – 24 с.
4. Гирич І. Упорядник. Епістолярна спадщина Михайла Грушевського. Показчик до фонду № 1235 у ЦДІА України у м. Києві. – К., 1996. – 107 с.
5. Гирич І. Б. Організація М. С. Грушевським археографічної роботи у львівський період життя й діяльності (1894 – 1914 рр.) / І. Б. Гирич // *Український історичний журнал*. – 1997. – № 1. – С. 72–86.
6. Грушевський М. Передмова / Михайло Грушевський // *Джиджора І. Україна в першій половині XVII віку: Розвідки і замітки*. – К., 1930. – С. III – VIII.
7. Грушевський М. Щоденник / Михайло Грушевський / Підг. до друку І. Гирич та О. Тодійчук // *Український історик*. – 2006 – 2007. – № 4 / 1 – 2. – С. 15–74.
8. Капраль М. Археографічна комісія Наукового товариства ім. Шевченка у Львові. (Нарис історії діяльності) / Мирон Капраль // *Український археографічний щорічник*. – Випуск 3 – 4. – К., 1999. – С. 56–76.

9. Сварник Г. Джерелознавча база грушевськознавства / Галина Сварник // Михайло Грушевський і Львівська історична школа. Матеріали конференції. – Львів-Нью-Йорк, 1995. – С. 233–237.

10. Тельвак В. Львівська історична школа Михайла Грушевського / Віталій Тельвак, Василь Педич. – Львів: Світ, 2016. – 440 с.

REFERENCES

1. Vladyha O. Diyal'nist' Mykhayla Hrushevs'koho na choli Arkheohrafichnoyi komisii VUAN / Ol'ha Vladyha // Spheres of culture. – Lublin, 2012. – Volume I. – S. 256–265.

2. Vladyha O.M. Mykhaylo Hrushevs'kyu – holova Arkheohrafichnoyi komisii NTSh / Ol'ha Vladyha // Drohobyt's'kyu krayeznavchyy zbirnyk. – Vyp. XVI. – Drohobych: Kolo, 2012. – S. 283–294.

3. Hyrych I. Arkhiv M.Hrushevs'koho yak dzherelo dlya vyvchennya diyal'nosti vyznachnykh postatey ukrayins'koho rukhu (M. Hrushevs'kyu, S. Yefremov, V. Lypyn's'kyu, M. Vasylenko) / Ihor Hyrych / Avtoref. dys. ... kand. istor. nauk. – K., 1995. – 24 s.

4. Hyrych I. Uporyadnyk. Epistolyarna spadshchyna Mykhayla Hrushevs'koho. Pokazhchyk do fondu № 1235 u TsDIA Ukrayiny u m. Kyievi. – K., 1996. – 107 s.

5. Hyrych I. B. Orhanizatsiya M. S. Hrushevs'kym arkheohrafichnoyi roboty u l'viv's'kyu period zhyttya y diyal'nosti (1894 – 1914 rr.) / I. B. Hyrych // Ukrayins'kyu istorychnyy zhurnal. – 1997. – № 1. – S. 72–86.

6. Hrushevs'kyu M. Peredmova / Mykhaylo Hrushevs'kyu // Dzhydzhora I. Ukrayina v pershiy polovyni XVII viku: Rozvidky i zamitky. – K., 1930. – S. III–VIII.

7. Hrushevs'kyu M. Shchodennyk / Mykhaylo Hrushevs'kyu / Pidh. do druku I. Hyrych ta O. Todiychuk // Ukrainskyi istoryk. – 2006 – 2007. – № 4 / 1–2. – S. 15–74.

8. Kapral' M. Arkheohrafichna komisiya Naukovoho tovarystva im. Shevchenka u L'vovi. (Narys istoriyi diyal'nosti) / Myron Kapral' // Ukrayins'kyu arkheohrafichnyy shchorichnyk. – Vypusk 3–4. – K., 1999. – S. 56–76.

9. Svarnyk H. Dzhereloznavcha baza hrushevs'koznavstva / Halyna Svarnyk // Mykhaylo Hrushevs'kyu i L'viv's'ka istorychna shkola. Materialy konferentsiyi. – L'viv-N'yu-York, 1995. – S. 233–237.

10. Tel'vak V. L'viv's'ka istorychna shkola Mykhayla Hrushevs'koho / Vitaliy Tel'vak, Vasyl' Pedych. – L'viv: Svit, 2016. – 440 s.

Стаття надійшла до редакції 15.08.2017 р.

УДК 661.7(477):001

DOI 10.24919/2519-058x.4.111461

Роман БЕЙ,*orcid.org/0000-0003-0649-2141*

доктор історичних наук, старший науковий співробітник,
директор ДНУ «Український науково-дослідний інститут спирту
і біотехнології продовольчих продуктів»
(Україна, Київ) *beyrv@ukr.net*

СПИРТОВА ПРОМИСЛОВІСТЬ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ в 20 – 30-ті роки ХХ ст.

Мета статті – проведення цілісного науково-історичного аналізу розвитку спиртової промисловості в УРСР 20 – 30-х рр. ХХ ст. Доведено, що зростанню обсягів виготовлення спирту сприяло його використання на промислові цілі. Як основні тенденції розвитку галузі, розглядали її одержавлення та централізацію управління, подальшу концентрацію спиртового виробництва, зростання рівня технологічного оснащення. Обґрунтовано, що вирішальну роль у зростанні обсягів виробництва спирту та поліпшенні його якості відіграло становлення наукового забезпечення галузі. Узагальнено основні наукові розробки з удосконалення технологічного процесу виробництва спирту. Показано, що зазначені заходи дали змогу СРСР вийти на перше місце у світі з виробництва етилового спирту.

Ключові слова: *спиртова промисловість, етиловий спирт, спиртовий завод, концентрація виробництва, технологія.*

Лім. 11.

Roman BEY,*PhD (History), Senior Researcher*

*Director of Ukrainian Research Institute of Alcohol
and Biotechnology of Food Products
(Ukraine, Kyiv) *beyrv@ukr.net**

ALCOHOL INDUSTRY IN THE UKRAINIAN LANDS IN THE 20 – 30s OF THE XX CENTURY

The purpose of the article is to conduct a holistic scientific and historical analysis of the development of the alcohol industry in the Ukrainian SSR in the 20 – 30s of the XX century. It is proved that the increase in the production of alcohol was facilitated by its use for industrial purposes mainly for the production of synthetic rubber. As the main trends in the development of the industry we considered its nationalization and centralization of management, the further concentration of alcohol production, the increasing in the level of technological equipment. The industry's leadership in this period was managed by the Department of the Alcohol Industry, which was part of the Ministry of Food Industry of the USSR. In the Ukrainian SSR they introduced a four-link multi-message system for its management. The author has shown that this period is related to the subsequent concentration of alcohol production, which is characterized by the reduction of the number of small alcoholic plants, the growth of their technological equipment and the increase in average annual production of one plant.

It is substantiated that the development of scientific support of the industry played a decisive role in increasing the amount of alcohol production and improving its quality. The scientific support of the alcohol industry in the USSR was carried out by the All-Union Scientific Research Institute of the Alcohol Industry, and in the Ukrainian SSR – the Kyiv Institute of Food Industry. It is substantiated contribution to the development of scientific principles of the alcohol industry of such scientists: M. Kuznetsov, A. Alekseev, D. Klimovsky, M. Gladilin, A. Fuks, E. Vasiliev, C. Koloskov, A. Komarov, A. Sitnikov, A. Malchenko, A. Zabrodsky, V. Freemel, S. Raev, F. Gladkikh, V. Chusov and others. The greatest achievements of this period were new distillation machines, technological schemes for the continuous fermentation of molasses, measures to maximize gaps between individual production operations. The basic scientific developments on improvement of technological process of alcohol production were generalized. It is shown that these measures made it possible for the USSR to take the first place in the world in the production of ethyl alcohol. The methodological bases of the research are the general scientific principles of historical authenticity, scientific objectivity, continuity and dialectical understanding of the scientific process, the historical methods, source analysis.

Key words: *alcohol industry, ethyl alcohol, alcohol plant, concentration of production, technology.*

Ref. 11.

Роман БЕЙ,

доктор исторических наук, старший научный сотрудник,
директор ГНУ «Украинский научно-исследовательский институт спирта и биотехнологии
продовольственных продуктов»
(Украина, Киев) beyrv@ukr.net

СПИРТОВАЯ ПРОМЫШЛЕННОСТЬ НА УКРАИНСКИХ ЗЕМЛЯХ в 20 – 30-е годы ХХ ст.

Цель статьи – проведение целостного научно-исторического анализа развития спиртовой промышленности в УССР 20 – 30-х гг. ХХ ст. Доказано, что увеличению количества производства спирта способствовало его использование на промышленные цели. Как основные тенденции развития отрасли рассматривали ее огосударствление и централизацию управления, дальнейшую концентрацию спиртового производства, увеличение уровня технологического оснащения. Обосновано, что решающую роль в увеличении количества производства спирта и улучшении его качества сыграло становление научного обеспечения отрасли. Обобщены основные научные разработки по совершенствованию технологического процесса производства спирта. Показано, что указанные мероприятия дали возможность СССР выйти на первое место в мире по производству этилового спирта.

Ключевые слова: спиртовая промышленность, этиловый спирт, спиртовой завод, концентрация производства, технология.

Лит. 11.

Постановка проблеми. Спиртова галузь є традиційною для харчової промисловості України, відіграє значну роль у забезпеченні ефективного функціонування інших виробничих ланок, таких як галузі агропромислового та паливно-енергетичного комплексів, фармацевтична промисловість та ін. В сучасних умовах розвитку основним завданням спиртової промисловості визначено поліпшення якості продукції й підвищення рентабельності її виробництва. Проблеми, що постали перед підприємствами спиртової галузі нині, а саме низька завантаженість виробничих потужностей, відсутність належної законодавчої та нормативної бази, перетворили колись високорентабельне виробництво на збиткове [1, 3]. Розв'язання цих проблем потребує ґрунтового вивчення й творчого використання передового історичного досвіду.

Аналіз досліджень. Окремі аспекти становлення та розвитку спиртової галузі УРСР знайшли відображення у наукових працях М. Кочубеєвої, В. Пихова, П. Рудницького, І. Сиволапа, Б. Родіонова та інших дослідників [2, 5, 7, 8, 9, 6]. Однак досі ґрунтовно не узагальнено основні тенденції та здобутки розвитку спиртової промисловості в УРСР 20 – 30-х рр. ХХ ст., які позначилися на формуванні її технологічної бази, становленні наукового забезпечення, що відіграло вирішальну роль у зростанні обсягів виробництва спирту та поліпшенні його якості.

Мета статті – цілісний науково-історичний аналіз розвитку спиртової галузі в УРСР 20 – 30-х рр. ХХ ст. Методологічною основою дослідницького пошуку є загальнонаукові принципи історичної достовірності, наукової об'єктивності, наступності та діалектичного розуміння загального наукового процесу, загальнонаукові й історичні методи, джерелознавчий аналіз.

Виклад основного матеріалу. Як засвідчив аналіз, в роки Першої світової війни більша частина спиртових заводів Російської імперії, до складу якої входили й українські землі, була зруйнована. Спиртові заводи були позбавлені сировинних ресурсів, оскільки як зерна, так і картоплі не вистачало навіть на продовольчі потреби населення та армії. Гуральні та спиртові заводи були націоналізовані, виробництво спирту призупинено. На початкових етапах в ленінській концепції побудови соціалізму не було місця для виробництва алкоголю, адже це суперечило вихованню гармонійно й усебічно розвинутої особистості. Свідченням цього є Декрет РНК від 2 грудня 1919 р. «Про заборону на території РРФСР виготовлення та торгівлі спиртом і спиртовмісними речовинами, що не відносяться до напоїв». Однак із усвідомленням того, що розвиток спиртової промисловості є надійним джерелом поповнення державної казни, це

питання було переглянуте. У 1923 р. ЦВК і РНК СРСР затвердили спільну постанову щодо відновлення виробництва та торгівлі спиртними напоями. Запускалися в роботу першочергово крупні заводи, при цьому проводилася модернізація технічної бази спиртової промисловості, вдосконалювався технологічний процес, розширювалося енергетичне господарство. Варто зазначити, що в 1924 – 1925-ті рр. вироблялися лише горілчані вироби із вмістом спирту 20, а згодом 30% [6].

Період 20 – 30-х рр. ХХ ст. позначився одержавленням галузі спиртової промисловості, централізацією її управління. З 1932 р. діяльність спиртових заводів координувалася через спиртотрести, які підпорядковувалися Головспирту, що входив до системи Наркомату харчової промисловості СРСР. Спиртові заводи, що працювали на патоці, були виведені зі складу цукрових комбінатів і передані у відання спиртової промисловості, підлягали реконструкції та розширенню. Знаковою подією цього періоду стало світове відкриття у 1928 р. С. Лебедєвим способу отримання синтетичного каучуку з етилового спирту. З 1932 р. почалося його виробництво, що різко збільшило потребу країни в етиловому спирті. Етиловий спирт почали застосовувати і в лакофарбувальному виробництві, виробництві кіноплівок, парфумерній та інших галузях промисловості. Упродовж 1934 – 1938 рр. побудовано технічно оснащені спиртові підприємства, такі як Лохвицький (Полтавська обл.), Петровський (Івановська обл.), Єфремівський (Тульська обл.), Маріїнський (Кемерівська обл.) комбінати. За роки другої п'ятирічки перевершено дореволюційний обсяг виробництва спирту. Так, у 1937 р. етилового спирту було вироблено 69,5 млн. дал, або на 35,6% більше, ніж у 1913 р. [2].

З 1939 р. на спиртових заводах запроваджуються високопродуктивні з меншою витратою палива брагоректифікаційні апарати, створені М. Кузнецовим і А. Олексієвим, нова технологічна схема безперервного бродіння патоки, розроблена професором Д. Климовським. Широке поширення отримує брагоректифікаційний апарат М. Гладилина, який скорочує тривалість технологічного процесу. Спиртові заводи переводяться з тріступеневого на двоступеневе бродіння упродовж цілої доби. У цей час професор О. Фукс розробив низку заходів з максимального скорочення розривів між окремими виробничими операціями, вніс кілька удосконалень до технології виробництва спирту, що уможливило збільшити виробничу потужність спиртових заводів.

Є. Васильєвим та І. Немлихером удосконалено технологічну схему виробництва спирту із меляси, що значно скоротило виробничий цикл і повністю виключило застосування зернового солоду. С. Колосков і А. Комаров розробили раціональну схему для спиртових заводів, запровадження якої скоротило витрати палива при виробництві спирту. Подальше вдосконалення технологічного процесу виробництва спирту здійснювалося за пропозиціями А. Ситникова, Д. Климовського, А. Мальченка, А. Забродського, В. Фремеля, З. Раєва, Ф. Гладких, В. Чусова та інших учених. Загалом запровадження нової техніки та технології дало змогу поліпшити техніко-економічні показники спиртової промисловості: вихід спирту із 1 т умовного крохмалю зріс на 2,3 дал (в 1940 р. – 60,7 дал, 1932 – 58,4 дал); витрати палива скоротилися на 7%; продуктивність праці зросла більше ніж на 50%. Основні виробничі фонди спиртової промисловості збільшилися до 1940 р. (порівняно з 1913 р.) в 7,6 рази [5].

Однією із тенденцій розвитку спиртової промисловості досліджуваного періоду була її концентрація. Варто зазначити, що концентрація виробництва намітилася ще при капіталізмі з метою створення більшої додаткової вартості продукції та збільшення прибутку. У результаті дрібні та середні спиртові підприємства поглиналися більш крупними. Так, якщо в 1900 – 1901 рр. в Російській імперії діяло 2900 спиртових заводів, то в 1913 – 1914 рр. їхня кількість скоротилася до 2300. В 1940 р. в СРСР діяло лише 1052 спиртових заводів, які виробляли майже 90 млн дал спирту. При загальному скороченні кількості спиртових заводів середньорічне виробництво спирту на одному заводі в 1941 р. зросло більше ніж втричі. Наведені дані свідчать про високі темпи концентрації спиртової галузі СРСР довоєнного періоду (табл. 1). В УРСР кількість спиртових заводів зменшилася з 586 в 1913 р. до 348 у 1940. Однак виробництво спирту з харчової сировини збільшилося з 16,0 млн. дал спирту в 1913 р. до 26,5 в 1940 р. [6].

Таблиця 1. Динаміка виробництва спирту в СРСР в 1913 – 1940 рр.

Показники	1913 р.	1940 р.
Кількість заводів	2300	1052
Добова потужність, тис/дал	335	482
Виробництво спирту з харчової сировини, млн/дал	55,2	89,2
Виробництво спирту на 1-м заводі, тис/дал	24,0	84,8

Швидкий розвиток спиртової промисловості гостро поставив проблему раціонального використання відходів виробництва (барда, вуглекислий газ тощо), які до 1934 р. практично не застосовувалися. При багатьох спиртових заводах, що переробляли зерно-картопляну сировину, організували відгодівельні пункти чи тваринницькі радгоспи. У 1940 р. на спиртових заводах СРСР було вироблено 1546 т рідкої вуглекислоти, в тому числі й в Українській та Узбецькій РСР – 1446 т. На Талицькому спиртовому заводі вперше у спиртовій промисловості почали виробляти хлібопекарські дріжджі шляхом виділення дріжджів спиртового бродиння [7].

Уже в довоєнні роки у зв'язку зі швидким ростом виробництва спирту постало питання про сировинні зони. В районах розміщення спиртових заводів, що переробляли картоплю, з 1933 р. були створені сировинні бази. Радгоспи, що входили до складу сировинних зон спиртових заводів, розширювали посівні площі під картоплю, запроваджували висококрохмалисті сорти. Однак на той час переважали пізньостиглі сорти, тому вирощувана картопля часто не досягала повної фізіологічної зрілості, врожаї її були невисокими, як наслідок надходило сировини менше ніж було потрібно.

Ресурси зернової сировини в країні давали змогу направляти на виробництво спирту дефектне зерно. Частка виробництва спирту із картоплі в 1940 р. знизилася в 4,4 раза порівняно з 1913 р., а переробка зерна на спирт збільшилася майже втричі. Для спиртової промисловості цього періоду характерне використання як джерела сировини поряд із зерном і картоплею бурякоцукрової меляси. У 1940 р. з меляси було отримано спирту 15,2% від його загального обсягу. Збільшення переробки патоки-меляси на спирт було викликано розвитком цукрової промисловості та пов'язаним з цим збільшенням відходів цукрового виробництва [8].

За роки першої і другої п'ятирічок різко змінився напрям використання етилового спирту. Якщо в 1913 р. 84,5% витрачалося на виготовлення горілки та лікєро-горілочаних виробів, то в 1940 р. тільки 39% спирту використовувалося лікєро-горілчаною промисловістю, а 61% відводилося на промислові цілі, здебільшого на виробництво каучуку [10]. Напередодні Другої світової війни СРСР вийшов на перше місце за обсягом виробництва етилового спирту. На другому місці були США, а Німеччина та Франція випускали спирт майже в рівних обсягах (третє місце).

Безпосереднє керівництво галуззю у цей період покладалося на Управління спиртовою і лікєро-горілчаною промисловістю, що входило до складу Міністерства харчової промисловості СРСР. У союзних республіках керівництво спиртовою і лікєро-горілчаною промисловістю здійснювали республіканські міністерства харчової промисловості, до складу яких входили республіканські промислові об'єднання спиртової і лікєро-горілчаної промисловості, виробничі об'єднання. Згідно з генеральною схемою управління харчовою промисловістю, у спиртовій і лікєро-горілчаній промисловості в УРСР запроваджено чотириланкову систему управління (рис. 1).

До складу виробничого об'єднання входили виробничі одиниці, а також самостійні заводи. Управління спиртовою і лікєро-горілчаною промисловістю в центральному апараті Міністерства харчової промисловості СРСР організовано за виробничим принципом, а в середній ланці управління (республіканських промислових об'єднаннях) – за виробничо-територіальним (створені галузеві виробничі об'єднання). До складу Управління спиртовою та лікєро-горілчаною промисловістю входили виробничі та функціональні відділи, що займалися окремими питаннями розвитку економіки, техніки й організації виробництва у галузі. У підпорядкуванні Управління перебували галузеві науково-дослідні інститути. Зокрема, наукове забезпечення галузі спиртової промисловості в масштабах СРСР здійснював Всесоюзний науково-дослідний інститут спиртової промисловості, на українських землях до створення його Київського філіалу – Київського технологічного інституту харчової промисловості.

Рис. 1. Схема управління спиртовою і лікєро-горілковою промисловістю в УРСР

Основні завдання Управління спиртової і лікєро-горілкової промисловості полягали у: розробці перспективних планів технічного переоснащення і розвитку галузі, організації підготовки та затвердження технічних умов на нову продукцію, керівництві раціоналізацією і винахідництвом, затвердженні норм витрат матеріальних ресурсів і нормативів праці, вдосконаленні соціалістичного змагання, організації і нормуванні праці, встановленні ефективних форм оплати та матеріального стимулювання праці, поширенні передового досвіду, поліпшенні структури підпорядкованих підприємств і організацій.

Управління спиртової і лікєро-горілкової промисловості включало такі підрозділи: керівництво управління; виробничо-економічний відділ; відділ запровадження нової техніки і техноімічного контролю; відділ будівництва тощо. Наявність і склад республіканських промислових об'єднань в міністерствах харчової промисловості союзних республік визначався залежно від числа заводів галузі в союзній республіці.

Висновки. В УРСР у період 20 – 30-х рр. ХХ ст. досягнуто певних здобутків на шляху розвитку спиртової промисловості. Зростанню обсягів виготовлення спирту сприяло його використання з промисловою метою, першочергово на виробництво синтетичного каучуку. Одними з основних тенденцій розвитку галузі було її одержавлення та централізація управління. В УРСР запроваджено чотириланкову багатовідомчу систему її управління. Цей період пов'язаний з подальшою концентрацією спиртового виробництва, що характеризується скороченням кількості дрібних спиртових підприємств, зростанням рівня їх технологічного оснащення та збільшенням середньорічних обсягів виробництва одного заводу. Вирішальну роль у зростанні обсягів виробництва спирту та поліпшенні його якості відіграло становлення наукового забезпечення галузі. У розробленні наукових засад спиртової промисловості вирішальний внесок зробили: М. Кузнецов, А. Олексієв, Д. Климовський, М. Гладилин, О. Фукс, Є. Васил'єв, С. Колосков, А. Комаров, А. Ситников, А. Мальченко, А. Забродський, В. Фремель, З. Раєв, Ф. Гладких, В. Чусов та інші вчені. Як найбільші здобутки цього періоду розглядали розроблення нових брагоректифікаційних апаратів, технологічних схем безперервного бродіння патоки та виробництва спирту із меляси, заходів з максимального скорочення розривів між окремими виробничими операціями. Загалом зазначені заходи дали змогу СРСР вийти на перше місце в світі з виробництва етилового спирту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Губенко Н. Ю. Сучасні тенденції розвитку спиртової та цукрової промисловості України / Н. Ю. Губенко, І. К. Шматкова // Пропозиція. – 2012. – № 5. – С. 27–32.
2. Кочубеева М. Т. Экономика, организация и планирование спиртового и ликерно-водочного производства / М. Т. Кочубеева. – М., 1977. – 343 с.
3. Мельничук О. І. Проблеми та перспективи розвитку спиртової галузі України в контексті виробництва біопалива / О. І. Мельничук // Економіка і держава. – 2012. – № 2. – С. 15–21.
4. Основные направления развития ферментной, спиртовой, ликеро-водочной и ацетано-бутиловой промышленности на 1966 – 1970 г.г. – М., 1965. – 148 с.
5. Пыхов В. Г. Экономика, организация и планирование спиртового производства / В. Г. Пыхов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 1973. – 259 с.
6. Родионов Б. История русской водки от полугара до наших дней / Б. Родионов. – М., 2011. – 336 с.
7. Рудницкий П. В. Справочник работника спиртовой промышленности / П. В. Рудницкий, А. Д. Коваленко, З. А. Раев. – К.: Техника, 1972. – 381 с.
8. Рудницкий П. В. Формы общественной организации спиртового производства / П. В. Рудницкий // Технология переработки мелассы на спирт и другие продукты. – К., 1978. – Вып. XIV. – С. 3–18.
9. Сиволап И. К. Из истории развития техники русской спиртовой промышленности / И. К. Сиволап, А. Л. Малченко, Г. И. Фертман // Вкусовая промышленность СССР. – 1948. – № 1. – С. 22–26.
10. Техничко-економический уровень спиртовой и ликеро-водочной промышленности Украинской ССР и за рубежом / под общей редакцией П. В. Рудницкого. – К., 1966. – 166 с.
11. УкрНИИСП. Технология переработки мелассы на спирт и другие продукты: тематический сборник. – К., 1972. – Вып. XIV. – 168 с.

REFERENCES

1. Gubenko N. Yu. Suchasni tendenciyi rozvy`tku spy`rtovoyi ta czukrovoyi promy`slovosti Ukrayiny` / N. Yu. Gubenko, I. K. Shmatkova // Propozy`ciya. – 2012. – N 5. – S. 27–32.
2. Kochubeeva M. T. Jekonomika, organizacija i planirovanie spirtovogo i likerno-vodochnogo proizvodstva / M. T. Kochubeeva. – M., 1977. – 343 s.
3. Mel`ny`chuk O. I. Problemy` ta perspekty`vy` rozvy`tku spy`rtovoyi galuzi Ukrayiny` v konteksti vy`robnny`cztva biopaly`va / O. I. Mel`ny`chuk // Ekonomika i derzhava. – 2012. – N 2. – S. 15–21.
4. Osnovnye napravlenija razvitija fermentnoj, spirtovoj, likero-vodochnoj i acetono-butilovoj promyshlennosti na 1966 – 1970 g.g. – M., 1965. – 148 s.
5. Pyhov V. G. Jekonomika, organizacija i planirovanie spirtovogo proizvodstva / V. G. Pyhov. – 2-e izd., pererab. i dop. – M., 1973. – 259 s.
6. Rodionov B. Istorija russkoj vodki ot polugara do nashih dnei / B. Rodionov. – M., 2011. – 336 s.
7. Rudnickij P. V. Spravochnik rabotnika spirtovoj promyshlennosti / P. V. Rudnickij, A. D. Kovalenko, Z. A. Raev. – K.: Tehnika, 1972. – 381 s.
8. Rudnickij P. V. Formy obshhestvennoj organizacii spirtovogo proizvodstva. Tehnologija pererabotki melassy na spirt i drugie produkty / P. V. Rudnickij. – K., 1978. – Vyp. XIV. – S. 3–18.
9. Sivolap I. K. Iz istorii razvitija tehniki russkoj spirtovoj promyshlennosti / I. K. Sivolap, A. L. Malchenko, G. I. Fertman // Vkusovaja promyshlennost` SSSR. – 1948. – № 1. – S. 22–26.
10. Tehniko-jekonomicheskij uroven` spirtovoj i likero-vodochnoj promyshlennosti Ukrainskoj SSR i za rubezhom / pod obshhej redakciej P. V. Rudnickogo. – K., 1966. – 166 s.
11. UkrNIISP. Tehnologija pererabotki melassy na spirt i drugie produkty: tematicheskij sbornik. – K., 1972. – Vyp. XIV. – 168 s.

Стаття надійшла до редакції 16.09.2017 р.

Людмила БАБЮК,
orcid.org/0000-0002-0112-6700
аспірантка кафедри історії і культури України
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний університет
ім. Григорія Сковороди»
(Україна, Переяслав-Хмельницький) valeriy.n12@gmail.com

ПРОСТИТУЦІЯ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ ЯК СОЦІАЛЬНЕ ЯВИЩЕ (1921 – 1927 рр.)

Розглядається розвиток проституції як соціального явища на території Радянської України у роки Нової економічної політики (НЕП) у 1921 – 1927 рр. Особлива увага зосереджена на поширенні проституції, з'ясуванні основних причин та особливостей. Розкриті ключові заходи радянської влади, спрямовані на викорінення проституції та перевиховання повій. Названі основні відомства, які брали участь у боротьбі з проституцією. Виокремлені особливості роботи у цьому напрямі. На основі аналізу джерел та історіографічної бази встановлено наслідки поширення проституції і з'ясовані результати боротьби з нею.

Ключові слова: НЕП, проституція, повії, жінка, венеричні захворювання, міліція, жінвідділи.
Лім. 12.

Ludmyla BABIUK,
postgraduate student, Department of history and culture of Ukraine,
«Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhoriy Skovoroda
State Pedagogical University»
(Ukraine, Pereiaslav-Khmelnytskyi) valeriy.n12@gmail.com

PROSTITUTION IN SOVIET UKRAINE AS A SOCIAL PHENOMENON (1921 – 1927)

The article deals with the development of prostitution as a social phenomenon on the territory of Soviet Ukraine during the years of the New Economic Policy (NEP) from 1921 to 1927. The purpose of the study was to reveal the main causes of the peculiarities of spreading measures of counteraction and consequences of prostitution in the Ukrainian SSR during the years of the NEP. Among them, it is worth highlighting a low standard of living, unemployment, low qualifications of women. Special attention is focused on the spread of prostitution, the explanation of the main causes and characteristics. The key measures of soviet power, aimed at eradicating prostitution and reeducation of prostitutes, are disclosed. The main departments that participated in the fight against prostitution are accentuated. The features of work in this direction are singled out. On the basis of analysis of sources and historiographical base, the consequences of the spread of prostitution and the results of the struggle with it are found.

The article discusses the main measures to combat prostitution including: advocacy, show trials, the organization of conferences, meetings, lectures, formation of special committees, the establishment of labor colonies for prostitutes and involvement of law enforcement agencies to raids. The first years of NEP policies were characterized by uncertainty about «flesh trade», resulting in a soft policy towards rehabilitation of prostitutes. The basic directions of propaganda against prostitution are revealed. Identified features of organizational and legislative measures aimed at combating this phenomenon. Detected criminal component prostitution and uncovered the role of police in exposing the «dens of debauchery». The prostitute's position regarding the criminal code of the USSR is determined. The main methods of rehabilitation of prostitutes are revealed: from public condemnation to the formation of

labor colonies. The status of the prostitutes in the period of unrolling the NEP and the transition to the administrative-command system is determined.

Key words: NEP, prostitution, prostitutes, woman, venereal diseases, measures, militia, departments of women.

Ref. 12.

Людмила БАБЮК,
аспирантка кафедри історії та культури України
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
государственный педагогический университет
им. Григория Сковороды»
(Украина, Переяслав-Хмельницький) valeriy.n12@gmail.com

ПРОСТИТУЦИЯ В СОВЕТСКОЙ УКРАИНЕ КАК СОЦИАЛЬНОЕ ЯВЛЕНИЕ (1921 – 1927 ГГ.)

Рассматривается развитие проституции как социального явления на территории Советской Украины в годы Новой экономической политики (НЭПа) в 1921 – 1927 гг. Особое внимание сосредоточено на распространении проституции, выяснении основных причин и особенностей. Раскрыты ключевые мероприятия советской власти направленные на искоренение проституции и перевоспитания проститутки. Перечислены основные ведомства, участвовавшие в борьбе с этим явлением. Выделены особенности работы в этом направлении. На основе анализа источников и историографической базы установлены последствия распространения проституции и выяснены результаты борьбы с ней.

Ключевые слова: НЭП, проституция, проститутки, женщина, венерические заболевания, милиция, женотдел.

Лит. 12.

Постановка проблеми. У роки незалежності України постала проблема створення механізму регулювання суспільної моралі, яка запобігатиме виникненню таких негативних явищ, як злочинність, проституція, безпритульні діти та інше. Особливе місце зайняла проблема росту проституції, а відтак досить важливим залишається вивчення історії зародження цього негативного явища та вивчення досвіду боротьби з ним. Враховуючи той факт, що особливий розвиток проституції розпочався після встановлення більшовиками радянської влади, дослідження цієї проблеми у роки Нової економічної політики (НЕП) є актуальним у наш час.

Розкриття причин, особливостей розвитку, основних заходів боротьби та наслідків проституції на території Радянської України в роки НЕПу є головною **метою** статті.

Аналіз новітніх досліджень. Розвиток проституції у революційний період та в роки НЕПу є досить складною проблемою, оскільки важко зробити висновки стосовно масовості цього негативного явища. Радянські дослідники замовчували поширення цього явища на території Радянського Союзу або ж зазначали, що його рівень значно знизився у зв'язку з гендерною політикою більшовиків. Зокрема, А. Малахов у «Три века российской проституции» зазначав, що скасування грошей під час революції, заміна вінчання на «червоне весілля», пропаганда вільного кохання склало значну конкуренцію для проституції [4]. З позицією А. Малахова не погоджується В. Суховий, зазначаючи, що інформація радянського дослідника має пропагандистський характер. Більше того, він наводить факти, які свідчать про зростання проституції у період НЕПу [9].

Окремі аспекти розвитку антисоціальних явищ серед жінок розкриті у дисертаційній роботі О. О. Коханової. У ній розглядаються основні причини розвитку проституції у період НЕПу [3]. Серед них виділяються низький рівень соціального забезпечення жінок, складна економічна ситуація та нехтування релігійною мораллю.

Особливості боротьби проти проституції відображено у працях В. А. Греченко [2], О. А. Міхєєва [5], А. О. Ришкова [7]. Вони висвітлювали основні методи протидії поширенню цього негативного явища, зокрема показові суди, пропаганда, організація лекцій, з'їздів та облави.

Виклад основного матеріалу. Радянська влада, проголосивши мету сформувати новий образ вільної жінки, проводила активну пропагандистську політику. Водночас, спроби трансформації свідомості жіноцтва України мали не лише позитивні, але й негативні наслідки, до яких варто віднести проституцію.

Складна економічна ситуація, негативні наслідки воєнних дій, голод та заперечення християнської моралі більшовиками стали основними причинами зростання проституції в містах України на початку 1920-х рр. Якщо в дореволюційний період стримуючим фактором росту аморальності була церква та громада, то з приходом більшовиків з їх антирелігійною та гендерною політикою відбулися суттєві зміни у регламентації суспільних відносин. Відповідно цей фактор став певним каталізатором розвитку проституції, що особливо помітно проявлявся на початок НЕПу. Саме в цей період, через складну соціальну ситуацію, безробіття жінки шукали способи прогодувати себе та своїх дітей [3, 94]. У документах НКВС УСРР зазначалося, що рівень проституції зростає не лише серед безробітних та безпритульних жінок, але й серед робітниць, які використовували це заняття як додатковий заробіток [9, 71].

Дослідник Греченко В.А. стверджує, що у результаті проведеного опитування у 1924 р. було визначено, що 47,9 % повій із 642 причиною свого заняття назвали злидні, а 31% – займалися проституцією заради легких грошей. Це пояснюється двома чинниками: перший – появою багатих непманів, що збільшило попит на «жриць кохання»; другий – низьким рівнем кваліфікації жінок їх безробіття, і як наслідок – зростала кількість повій [2, 23].

Реальний рівень проституції у роки НЕПу визначити досить складно через низку об'єктивних факторів, а саме: 1) складно визначити кількість будинків розваг та повій, які в них працювали; 2) фактично неможливо визначити точну кількість жінок, які працювали не в будинках розваг, тобто займалися додатковим заробітком [5, 64].

Враховуючи наявні дослідження цієї проблеми, варто виокремити такі різновиди проституції: професійна, трудова, допоміжна, дитяча, кримінальна [8]. Відповідно до різновиду, можна визначити основні причини, зокрема: професійна – жінки, які продавали власне тіло за покликанням; трудова – «продажна любов», спричинена безробіттям; допоміжна – як додатковий заробіток, зумовлений нестачею коштів на проживання; дитяча – спричинена безпритульністю серед дітей; кримінальна – розповсюджена у злочинних притонах.

Позиція радянської влади стосовно «продажної любові» довгий час лишалася невизначеною. На початку 1920-х рр. основним принципом запобігання розвитку цього явища в Радянській Україні став принцип «Боротьба з проституцією, а не з повією». Однак він не був втілений на практиці, і після проголошення НЕПу був згорнутий [2, 24]. Варто зазначити, що радянська влада явище проституції називала своєрідним рудиментом чи пережитком капіталізму, а відтак окремого правопорушення за торгівлю тілом не передбачалося [9, 72]. Таким чином, з початком Нової економічної політики виникла необхідність формування нових основ боротьби з проституцією та її наслідками.

Радянська влада, розуміючи негативні наслідки від розвитку проституції, сформувала систему заходів, а саме: показові суди, пропаганда, організація конференцій, нарад, лекцій, створення спеціальних комісій, трудових колоній для жінок та залучення правоохоронних органів до облав.

Пропагандистські заходи, зокрема, публічні дискусії на сторінках періодичних видань, показові суди, лекції мали на меті розкрити явище проституції як негативний пережиток капіталізму, де, на думку партійного керівництва та жіночих організацій, чоловіки ставилися до жінки як до речі [12, 19–22]. Відповідно у статтях пропагандистського характеру на цьому наголошувалося. Водночас, у загальних періодичних та жіночих виданнях проводилися дискусії на тему проституції та заходів боротьби з нею. Зокрема, з ініціативи ЦК КП(б)У на початку 1920-х рр. проведено низку таких публічних обговорень [11, 63]. Щоправда, дискусії зводилися здебільшого до цитування основної лінії боротьби з цим антисоціальним явищем та пропаганди комуністичної партії, як головної рушійної сили в боротьбі з проституцією.

Розвиток проституції на території Радянської України в роки НЕПу (1921 – 1927) став підґрунтям для появи низки інших проблем, зокрема поширення венеричних хвороб. Відтак Наркомати охорони здоров'я та соціального забезпечення у першій половині 1920-х рр. звернули

помітну увагу на цю проблему [7, 164]. Зокрема, з їх ініціативи спільно з жінвідділом ЦК КП(б)У було сформовано Інститут братів і сестер соціальної допомоги, завданням якого була допомога, жінкам, які виявилися у скрутному становищі та заробляють за рахунок продажу свого тіла [11, 44–45].

Радянська влада влаштовувала лекції на тему венеричних захворювань та проблеми проституції, у загальних та жіночих журналах друкувалися статті, роздавалися листівки та інше. Зокрема, торгівля тілом на початку 1920-х рр. вважали у контексті «паразитичної нетрудової» діяльності [9, 73]. У періодичних журналах повій досить часто зображували у неприглядному вигляді: вимучена постать зі штучною усмішкою на обличчі та яскравим макіяжем, одягнена у вульгарний одяг, хвороблива. Такий образ мав відлякувати жінок від цієї професії. Подавався образ сутенера, який б'є, гвалтує повій та відбирає у них гроші. Автори пропонували альтернативу жінкам – лікування у медичних закладах та працевлаштування на виробництво. Однією з проблем, яку зачіпали автори таких творів, – це дитяча проституція. Зокрема, вони наголошували на основних причинах її, а також зазначали, що подолати це явище можливо лише шляхом ліквідації безпритульності [1, 46].

Серед заходів боротьби з проституцією пропагандистського характеру радянська влада використовувала показові суди. Зокрема, жінвідділ ЦК КП(б)У, за дорученням Всеукраїнського центрального виконавчого комітету (ВУЦВК), розробила спеціальний сценарій такого суду, у якому показували аморальну, асоціальну поведінку проститутки [12, 16–17].

На засіданні Колегії жінвідділу ЦК КП(б)У 17 січня 1921 р. порушувалося питання стосовно боротьби з проституцією та наслідками цього явища. Враховуючи швидке поширення венеричних хворіб, проблема набирала республіканського значення, а відповідно для її розв'язання залучалися інші відомства, у тому числі при Наркоматі охорони здоров'я УСРР (НКОЗ). Відповідно, у його структурі було сформовано Комісію, яка виконувала завдання профілактики та лікування венеричних хвороб, а також вела просвітницьку роботу серед жінок, з метою недопущення «продажної любові» на виробництві [11, 2–3]. Тим не менш, значних результатів не було досягнуто, у зв'язку з низьким рівнем життя та соціального забезпечення жіноцтва.

У роки НЕПу радянська влада проводили низку організаційних заходів боротьби з проституцією, зокрема з ініціативи М. Скрипника, за підтримки жінвідділу ЦК КП(б)У, було створено міжвідомчу комісію. До її складу увійшли представниці жіночого відділу, Південного бюро Всесоюзної центральної ради професійних спілок (ВЦРПС), НКОЗу, Народного комісаріату освіти (НКО), Наркомсоцбезу, Наркомюсту, Наркомпраці, Народного комісаріату внутрішніх справ, Главкомпраці. Завданням комісії стала комплексна розробка законодавчих заходів боротьби з проституцією [11, 21–22]. Вона, зокрема, розробляла комплекс заходів, а потім, через губернські та жіночі відділи, втілювали їх у практичне життя [9, 72].

Члени Комісії називали проституцію «трудовим дезертирством», а тому передусім вважали за необхідне, щоб держава надавала робітницям соціальну допомогу та підтримку. Вважалося, що жінка, яка мала повне матеріальне забезпечення, не буде шукати інших варіантів для заробітку, а відтак поступово відпаде потреба у «продажній любові». Члени Комісії пропонували створювати трудові колонії, у яких жінки з асоціальною поведінкою поступово вливатимуться у суспільне життя [12, 19–22]. Однак ідею створення таких колоній не було реалізовано на практиці до другої половини 1920-х рр. Лише у жовтні 1927 р. при Дніпропетровському окружному диспансері було створено перший та єдиний на території УСРР трудовий профілакторій для повій, який проіснував до кінця 1920-х рр. [6, 40].

Комісія з боротьби проти проституції проіснувала менше року. Вже 21 листопада 1921 р. її було ліквідовано рішенням ЦК КП(б)У у зв'язку з недостатньо проведеною роботою [11, 71]. Тим не менше, відомства, які входили до складу Комісії продовжували роботу у цьому напрямі, зокрема НКОЗ УСРР проводив лікування, облік та профілактику венеричних захворювань, НКО УСРР – пропагандистсько-освітні заходи, Наркомюст – юридично координував боротьбу з проституцією, НКВС – здійснював облік та облави, жінвідділи – координували просвітницьку роботу серед жінок.

Ліквідація Комісії викликала невдоволення серед партійних активісток. Зокрема, вони вважали такі дії недоцільними, оскільки для координації роботи, спрямованої на викорінення про-

ституції як асоціального явища у радянському суспільстві, необхідна спеціальна інституція, яка об'єднає всі відомства та ресурси [11, 75].

Водночас, Наркоматом соціального забезпечення УСРР та Наркоматом охорони здоров'я (НКОЗ) УСРР здійснювалася діяльність, спрямована на ліквідацію різних суспільних хвороб, у тому числі проституції [7, 164]. Так, при НКОЗ УСРР на початку 1920-х рр. було організовано центральну раду для боротьби з соціальними хворобами та проституцією. Вона розробляла заходи, які згодом впроваджували у життя губернські ради для боротьби з венеризмом і проституцією. Особливого значення набули такі заходи, як надання венерологічним клінікам статусу диспансеру, рекомендації для підприємств стосовно скорочення штатів, особливо жіночого персоналу, розробка заходів підвищення кваліфікації жінок, боротьба з жіночою та дитячою безпритульністю, надання жінкам роботи та житла тощо [9, 73–74].

У 1923 р. НКОЗ УСРР видав «Положення про губернські ради по боротьбі з венеризмом і проституцією», який регламентував втілення заходів боротьби з проституцією, венеричними хворобами на безпосередньо місцевих рівнях. Губернські ради організовували лікувально-трудова профілакторії, призначені для обслуговування безробітних жінок, хворих на венеричні захворювання. Представниці жінвідділів, які входили до складу рад, відповідали за проведення кампанії проти проституції, зокрема організовували облави на будинки розпусти [10, 81].

Губернські ради здійснювали контроль за дотриманням 10 % броні для жінок на виробництві. Відповідно їхні представники проводили перевірки на підприємствах з метою встановлення кількості працюючих жінок та їхнього матеріального забезпечення, а також проводили облік хворих [6, 35]. Проведення цих заходів на місцях зумовило поступове зниження рівня захворюваності венеричними хворобами, а також знизило кількість повій. Тим не менше, на середину 1920-х рр. проблема проституції в УСРР не була подолана радянською владою.

На початку 1923 р. голова ВУЦВК Г. І. Петровський та Нарком охорони здоров'я М. Г. Гуревич, у зв'язку зі зростанням рівня проституції, звернулися до губвиконкомів та губздороввідділів з циркуляром, у якому зазначалася необхідність викоринення проституції на території УСРР. У ньому зазначалися заходи, на які мали спиратися місцеві виконкоми, ради та підприємства, зокрема: 1) при скороченні штатів обережно ставитися до самотніх жінок, безпритульних дівчат, вагітних та жінок з малими дітьми; 2) відділи охорони здоров'я передовсім повинні захищати інтереси найуразливіших категорій жіноцтва; 3) створити промислові артілі з метою забезпечення жінок робочими місцями; 4) посилення професійної роботи серед жінок; 5) проведення агітаційної кампанії, спрямованої на дискредитацію проституції та висвітлення її як ганебного явища [2, 29–30].

У 1925 р. у Харкові відбувся II Всесоюзний з'їзд по боротьбі з венеричними захворюваннями. Його учасники дійшли до висновку, що задля зниження кількості хворих необхідно провести активні заходи, спрямовані на боротьбу з проституцією, яка є основним джерелом походження цих хвороб [6, 39]. Так, якщо у першій половині 1920-х рр. заклади охорони здоров'я не мали права проводити примусові медичні огляди повій (дозволялося лише клієнтів будинків розпусти, яких викрила міліція), то вже у другій половині 1920-х рр. лікувальні заклади мали право проводити примусову перевірку, у разі підозри на захворювання [6, 39].

Більшість повій були безпосередньо пов'язані зі злочинністю, а відтак ними цікавилися не лише лікувально-профілактичні та соціальні заклади, жінвідділи, але й органи НКВС УСРР. Варто зазначити, що у Кримінальному кодексі УСРР 1922 р. не було ніяких настанов стосовно оцінки проституції, а відтак жінки за ці діяння не несли відповідальності. Влітку 1922 р., зважаючи на зростання потоку голодуючих біженок, що зумовив загострення проблеми проституції, НКВС розробив та опублікував проект «міліції моралі», а також запропонував вислати повій до Сибіру у спеціальні колонії з метою їх перевиховання. Проте через обурення та критику зі сторони керівництва жіночих організацій він не був реалізований [2, 26–27]. Крім того, представники НКВС у першій половині 1920-х рр. здійснювали реєстрацію повій, публічних будинків та хворих [11, 20].

У 1924 р. НКВС видав «Інструкцію органам міліції УСРР про боротьбу з проституцією», у якій зазначалося, що повій можна притягнути лише як свідків для розкриття злочинів, пов'язаних із сутенерством, звідництвом, утриманням кубел розпусти та ін. [2, 26]. На практиці працівники

міліції досить часто використовували повій не лише у розшуковій роботі, але й для відкриття будинків розпусти, де вони самі були активними споживачами «продажної любові». Згідно з виданою інструкцією, органи НКВС мали виявляти підпільні «кубля розпусти», а відтак здійснювати спостереження, постійні перевірки та облави на повій. Досить часто самі «жриці кохання» ставали агентами у викритті сутенерів та публічних будинків [2, 30]. Проте всі ці дії мали узгоджуватися з місцевою радою та місцевими жінвідділами КП(б)У.

У таємному циркулярі НКВС УСРР від 25 вересня 1925 р. зазначалося, що помірковані заходи боротьби з проституцією не давали значних результатів, а тому необхідно шукати нових, більш ефективних методів [2, 28]. Відповідно перед правоохоронними органами постало завдання проводити облік усіх повій, а також спостереження за місцями, де ймовірно існувало «кубло розпусти». Це означало, що з середини 1920-х рр. радянська влада розпочала боротьбу з проституцією, яка мала масовий і суспільний характер [9, 74].

У другій половині 1920-х рр. органи НКВС отримали розпорядження діяти активніше у боротьбі з проституцією. Зокрема, враховуючи той факт, що рівень «продажної любові» з середини 1920-х рр. не знизився, радянська влада заявила про необхідність ізоляції повій від суспільства, а також використання їх на виробництві. Керівництво УСРР відзначено, що проститутки за своєю соціальною природою не здатні до перевиховання, а тому до них необхідно застосовувати нетрадиційні методи впливу. Відтак, відбулося повернення до проєктів НКВС УСРР стосовно жорстких заходів проти проституції, які не були реалізовані у першій половині 1920-х рр. У 1926 р. НКВС розробив проєкт стосовно залучення повій до трудової повинності, шляхом ізоляції їх у трудових колоніях Сибіру [2, 28]. У зв'язку з низкою обставин проєкт не вдалося реалізувати, однак він свідчить про радикально жорстоке ставлення органів влади до проблеми проституції і шляхів її подолання.

У момент згортання НЕПу та переходу до командно-адміністративної системи управління, радянська влада розпочала ще жорсткіший наступ на проституцію. Фактично це явище було прирівняне до небезпечного, антисоціального злочину, за який винні мали нести кримінальне покарання [2, 76].

Висновки. Таким чином, у роки НЕПу рівень у Радянській Україні проституції зростав у зв'язку з безробіттям, низьким рівнем життя жіночого населення, значною кількістю безпритульних дівчат, становище погіршилося через голод 1921 – 1923 рр. Однією з ключових причин аморальної поведінки окремих жінок та становленням їх на шлях повії стало нехтування християнською мораллю, у результаті більшовицького антирелігійного наступу. Враховуючи високий рівень проституції у період НЕПу, який спричинив поширення венеричних захворювань, радянська влада здійснила низку заходів з метою викорінення цього явища. У першій половині 1920-х рр. вони мали більш рекомендаційний, пропагандистський характер. Профілактичні заходи зосереджувалися на проведенні лекцій, з'їздів, влаштуванням на виробництво жінок. Зважаючи на низькі результати, у другій половині 1920-х рр. органи НКВС розпочали карні заходи з метою викриття не лише «кубел розпусти» та сутенерів, але й обліку повій, а згодом, в умовах згортання НЕПу, їх арештовували.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Адамська І. Г. Медико-санітарна пропаганда в УСРР у 1920-х роках / І. Г. Адамська // Гілея. – К., 2015. – Вип. 93. – С. 44–48.
2. Греченко В. А. Боротьба міліції з проституцією в УСРР у добу НЕПу / В. А. Греченко // Вісник ХНУВС. – Харків, 2015. – № 1 (68). – С. 22–33.
3. Коханова О. О. Суспільно-політичне становище жінки в радянській Україні / О. О. Коханова // дис. канд. іст. наук: 07.00.01. – Харків, 2015. – 208 с.
4. Малахов А. Три века российской проституции / А. Малахов. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.aferizm.ru/histiry/his_3_veka_rus_prost.htm
5. Міхеєва О. Кримінальна злочинність і боротьба з нею в Донбасі (1919 – 1929). – Донецьк, 2004. – 248 с.
6. Мовчан О. Медичне обслуговування робітників УСРР. 1920-ті рр. / О. Мовчан // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – 2006. – № 15. – С. 19–64.

7. Ришкова А. О. До історії створення Народного комісаріату соціального забезпечення УСРР / А. О. Ришкова // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2009. – № 852. – С. 160–167.
8. Сидоренко А. О. Формування радянського менталітету засобами масової культури в УСРР в роки НЕПу / А. О. Сидоренко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zv.refik.in.ua/udk-94-477-19211928-a-o-sidorenko/index.html>
9. Суховий В. І. Заходи органів місцевої влади по боротьбі з проституцією на Катеринославщині-Дніпропетровщині у міжвоєнні роки / В. І. Суховий // Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження. – Дніпропетровськ, 2009. – Вип. 9. – С. 68–76.
10. Турчина М. О. Медичне законодавство в Україні в Радянський період / М. О. Турчина. – Дис. канд. ю. наук: 12.00.01. – Харків, 2015. – 223 с.
11. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО). – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 818. – 121 арк.
12. ЦДАГО. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 824. – 88 арк.

REFERENCES

1. Adamska I. H. Medyko-sanitarna propahanda v USRR u 1920-kh rokakh / I. H. Adamska // Hileia. – K., 2015. – Vyp. 93. – S. 44–48.
2. Hrechenko V. A. Borotba militsii z prostytutsiieiu v USRR u dobu NEPu / V. A. Hrechenko // Visnyk KhNUVS. – Kharkiv, 2015. – № 1 (68). – S. 22–33.
3. Kokhanova O. O. Suspilno-politychne stanovyshche zhinky v radianskii Ukraini / O. O. Kokhanova // dys. kand. ist. nauk: 07.00.01. – Kharkiv, 2015. – 208 s.
4. Malakhov A. Try veka rossyiskoi prostytutsyy / A. Malakhov. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: www.aferizm.ru/histiry/his_3_veka_rus_prost.htm
5. Mikhieieva O. Kryminalna zlochynnist i borotba z neiu v Donbasi (1919 – 1929). – Donetsk, 2004. – 248 s.
6. Movchan O. Medychne obsluhovuvannia robitnykiv USRR. 1920-ti rr. / O. Movchan // Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky. – 2006. – № 15. – S. 19–64.
7. Ryshkova A. O. Do istorii stvorennia Narodnoho komisariatu sotsialnoho zabezpechennia USRR / A. O. Ryshkova // Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V. N. Karazina. – Kharkiv, 2009. – № 852. – S. 160–167.
8. Sydorenko A. O. Formuvannia radianskoho mentalitetu zasobamy masovoi kultury v USRR v roky NEPu / A. O. Sydorenko. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zv.refik.in.ua/udk-94-477-19211928-a-o-sidorenko/index.html>
9. Sukhovi V. I. Zakhody orhaniv mistsevoi vlady po borotbi z prostytutsiieiu na Katerynoslavshchyni-Dni-propetrovshchyni u mizhvoienni roky / V. I. Sukhovi // Prydniprovia: istoryko-kraieznavchi doslidzhennia. – Dni-propetrovsk, 2009. – Vyp. 9. – S. 68–76.
10. Turchina M. O. Medychne zakonodavstvo v Ukraini v Radianskyi period / M. O. Turchina. – Dys. kand. yu. nauk: 12.00.01. – Kharkiv, 2015. – 223 s.
11. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy (dali – TsDAHO). – F. 1. – Op. 20. – Spr. 818. – 121 ark.
12. TsDAHO. – F. 1. – Op. 20. – Spr. 824. – 88 ark.

Стаття надійшла до редакції 15.08.2017 р.

УДК 94(477.8)(092):930.2

DOI 10.24919/2519-058x.4.111463

Олександр КОЗІЙ,

orcid.org/0000-0002-0494-3095

*кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Україна, Дрогобич) olkoziy@gmail.com*

Оксана ГОРБАЧИК,

orcid.org/0000-0001-6671-2025

*кандидат історичних наук, старший викладач кафедри всесвітньої історії
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Україна, Дрогобич) oksa7803@gmail.com*

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ТА НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ М. СТАХІВА: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ ОГЛЯД

У статті проаналізовано джерелознавчу базу дослідження громадсько-політичної діяльності одного з найвідоміших дійових осіб суспільно-політичних процесів Західної України у міжвоєнний період ХХ ст. – Матвія Стахів. Відзначено, що для вивчення громадсько-політичної і наукової діяльності М. Стахів існує цілий комплекс джерельних матеріалів. Зроблено висновок про те, що поєднання окреслених джерел із різноплановою науковою літературою дає змогу всебічно охарактеризувати не лише громадсько-політичну і наукову діяльність М. Стахів, але й ґрунтовніше дослідити суспільно-політичне життя Західної України у зазначений період.

Ключові слова: М. Стахів, Західно-Українська Народна Республіка (ЗУНР), Українська Галицька Армія (УГА), громадська діяльність, еміграційний період.

Лім. 23.

OLEXANDER KOZII,

PhD (History), Assistant Professor,

*Department of World History, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Ukraine, Drohobych) olkoziy@gmail.com*

Oksana HORBACHYK,

PhD (History), senior lecturer,

*Department of World History, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Ukraine, Drohobych) oksa7803@gmail.com*

M. STAKHIV'S SOCIO-POLITICAL AND SCIENTIFIC ACTIVITY: A SOURCE STUDY REVIEW

In the article a source study basis of the research of the socio-political activity of one of the most famous characters of socio-political processes in Western Ukraine in the interwar period of the 20th century – Matvii Stakhiv – is analysed. It is pointed out that there is a whole range of source materials for investigating M. Stakhiv's socio-political and scientific activity. The comprehensive study of Stakhiv's socio-political and scientific activity is impossible without the involvement of six groups of documents for the scientific circulation: 1) the materials of state authorities, provincial departments, county chief's and police about the political situation, the activities of political parties in Western Ukraine; 2) documents Ukrainian parties, their record keeping documents; 3) documents of Ukrainian emigre scientific and political institutions; 4) materials of the Ukrainian and Polish press; 5) memoirs and diaries of well-known socio-political figures, scientists and civil servants of the Second Polish Republic; 6) M. Stakhiv's scientific and scientific-journalistic studies. The authors have come to the conclusion that the combination of the mentioned sources with the multiplanned scientific literature makes it possible to characterize in detail not only M. Stakhiv's socio-political and scientific activity but also to investigate thoroughly socio-political life in Western Ukraine in the given period.

Key words: M. Stakhiv, the West Ukrainian People's Republic (ZUNR) Ukrainian Galician Army (UHA), social activities, the period of emigration.

Ref. 23.

Александр КОЗИЙ,

кандидат исторических наук, доцент кафедры всемирной истории
Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко
(Украина, Дрогобыч) olkoziy@gmail.com

Оксана ГОРБАЧИК,

кандидат исторических наук, старший преподаватель кафедры всемирной истории
Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко
(Украина, Дрогобыч) oksa7803@gmail.com

ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ И НАУЧНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ М. СТАХОВА: ИСТОЧНИКОВЕДЧЕСКИЙ ОБЗОР

В статье проанализирована источниковедческая база исследования общественно-политической деятельности одного из самых известных действующих лиц общественно-политических процессов Западной Украины в межвоенный период XX в. – Матвея Стахова. Отмечено, что для изучения общественно-политической и научной деятельности М. Стахова существует целый комплекс источниковедческих материалов. Сделан вывод о том, что сочетание указанных источников с разноплановой научной литературой позволяет всесторонне охарактеризовать не только общественно-политическую и научную деятельность М. Стахова, но и основательнее исследовать общественно-политическую жизнь Западной Украины в отмеченный период.

Ключевые слова: М. Стахов, Западно-Украинская Народная Республика (ЗУНР), Украинская Галицкая Армия (УГА), общественная деятельность, эмиграционный период.

Лит. 23.

Постановка проблеми. Кризь призму життя і діяльності особистості відтворюється багатогранність суспільно-культурного життя певного регіону. Не виняток – громадсько-політична діяльність провідного українського соціаліста-радикала міжвоєнного періоду Матвія Миколайовича Стахова. У своїй діяльності М. Стахів зосереджувався на розв'язанні важливих суспільних проблем – формуванні національної самосвідомості, обстоюванні ідеї державності та соборності України, захисті національних і соціально-економічних прав українців, створенні інституцій громадянського суспільства, які й сьогодні залишаються надзвичайно актуальними.

Мета статті – проаналізувати джерелознавчу базу дослідження громадсько-політичної діяльності одного з найвідоміших дійових осіб суспільно-політичних процесів Західної України у міжвоєнний період XX ст.

Виклад основного матеріалу. Всебічне дослідження громадсько-політичної та наукової діяльності М. Стахова неможливе без залучення до наукового обігу шести груп документів: 1) матеріалів органів державної влади, воєводських управлінь, повітових староств та поліції про політичну ситуацію, діяльність політичних партій у Західній Україні; 2) документів українських партій, їх діловодної документації; 3) документів українських емігрантських наукових та політичних інституцій; 4) матеріалів української та польської преси; 5) мемуарів та щоденників відомих громадсько-політичних діячів, науковців і державних службовців Другої Речі Посполитої; 6) наукових та науково-публіцистичних досліджень М. Стахова.

Цінну інформацію для досліджуваної теми містять звіти (квартальні, місячні, тижневі) воєводських управлінь, повітових староств, поліції міжвоєнної Польщі про політичну ситуацію у краї, діяльність політичних партій. Більшість цих матеріалів знаходимо у ф. 1 (Львівське воєводське управління) Держархіву Львівської обл.; ф. 205 (Прокуратура апеляційного суду) Центрального державного історичного архіву України, м. Львів (ЦДІАЛ України); ф. 3 (Тернопільське повітове староство), ф. 231 (Тернопільське воєводське управління), ф. 274 (Тернопільська воєводська команда державної поліції) Держархіву Тернопільської обл.; ф. 2 (Станіславське воєводське управління), ф. 68 (Станіславське воєводське управління державної поліції), ф. 226 (Прокуратура Станіславського окружного суду) Держархіву Івано-Франківської обл.

Значне зацікавлення викликають нормативно-правові акти Начальної команди УГА, а також повідомлення тогочасної української преси про перебіг бойових дій на фронті українсько-поль-

ської війни 1918 – 1919 рр., учасником якої був М. Стахів. Незначна частина цих документів зокрема подана у збірнику «Західно-Українська Народна Республіка 1918 – 1923. Документи і матеріали» [4].

Інформативними для дослідження є донесення місцевих органів влади про діяльність Української радикальної партії (УРП), а з 1926 р. – УСРП та її лідерів. Низка документів знайомить із особливостями судових процесів проти відомих діячів УРП-УСРП, зокрема М. Стахіва, який у жовтні 1925 р., після численних донесень жандармерії, був звинувачений прокуратурою у порушенні ст. 65 Кримінального кодексу Польської держави («Порушення громадського спокою»). Саме матеріали ф. 205 ЦДІАЛ України збагачують дослідження цікавими документами, які розкривають особливості проведення арештів провідних діячів УСРП. У фонді також містяться відомості про «конфіскації» окремих номерів «Громадського голосу», редактором якого був М. Стахів.

Документи другої групи доволі різноманітні. При аналізі міжпартійних взаємин національно-державницьких партій, зокрема Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО) та УСРП, одним із лідерів якої був М. Стахів, варто вивчити протоколи з'їздів, нарад, комунікати, резолюції повітових комітетів та Головного секретаріату УСРП, які знаходимо у ф. 344 ЦДІАЛ України та ф. 1 (Львівське воєводське управління) Держархіву Львівської обл., ф. 2 (Станіславське воєводське управління) Держархіву Івано-Франківської обл.

У цих же фондах зберігаються відозви, комунікати, меморіали, матеріали з'їздів та зборів УСРП, інструкції, діаграми, статистичні відомості, списки кандидатів до вищого законодавчого органу Польщі, а також міських, громадських та сільських рад. Із фондів можна почерпнути також значний пласт інформації про: перебіг парламентських виборів 1928 і 1930 рр., в яких брала участь УСРП та ідеолог партії – М. Стахів; переговори між УНДО та УСРП щодо спільної участі у виборчих кампаніях тощо.

Партійну роботу М. Стахіва найкраще ілюструють спогади І. Макуха [9], а його відносини з іншими членами партії розкривають зібрані О. Когутом документи під узагальненою назвою «Партійний суд» [13].

Позицію М. Стахіва щодо скликання Всеукраїнського національного конгресу (1934 – 1937) та діяльності Контактного Комітету відображають документи ф. 359 (Назарук Осип (1883 – 1940), адвокат, журналіст і публіцист, письменник, громадський і політичний діяч) ЦДІАЛ України. У фонді зберігаються 43 записні книжки та щоденники О. Назарука. Значне зацікавлення у контексті досліджуваної теми становлять його записи про: 1) підготовку та організацію Всеукраїнського національного конгресу (1934 – 1937); 2) засідання підготовчої комісії (вересень-грудень 1934 р.); 3) ухвалення політичних програмних тез ВУНК; 4) роботу Контактного комітету тощо.

Тісні взаємини М. Рудницької і М. Стахіва, підґрунтя яких заклала нормалізаційна політика УНДО другої половини 1930-х рр., відображає збірник документів і матеріалів про життя, суспільно-політичну діяльність і публіцистичну творчість Мілени Рудницької [10]. Документи доводять, що саме ці відомі українські політики виступили ініціаторами створення надпартійного органу – Контактного Комітету, покликаного консолідувати українську громадськість навколо наболілих тогочасних проблем. Там само знаходимо інформацію про перебіг засідань Контактного комітету, хід дискусій навколо статутних положень організації, про ставлення М. Стахіва до проводу УНДО та інших громадсько-політичних організацій.

Документи третьої групи знайомлять із науковою роботою М. Стахіва, його співпрацею із Науковим товариством ім. Шевченка (НТШ), емігрантськими політичними організаціями. Окреслені аспекти фрагментарно представлені у збірниках, які побачили світ в еміграції («Перший Світовий Конгрес Вільних Українців: матеріали» [14], «Степан Витвицький – Президент Української Народної Республіки в екзилі: Документи і матеріали» [17], «Українська суспільно-політична думка в ХХ столітті. Документи і матеріали» [18] та ін.).

Фрагментарні відомості про військову, а також громадсько-політичну діяльність М. Стахіва знаходимо у мемуарах та щоденниках відомих громадсько-політичних діячів, науковців, військових УГА, членів емігрантських громадських організацій, державних службовців Другої Речі Посполитої. Попри певний суб'єктивізм, вони дають цінну інформацію, яку неможливо отримати з інших джерел.

Військовий шлях М. Стахів допомагають реконструювати спогади керівників окремих підрозділів УГА, представників військових місій, експертів уряду ЗУНР та ін. «Незважаючи на певну тенденційність, а іноді також брак самокритичності і схильність ідеалізувати власну поведінку» [8, 26], праці військовослужбовців яскраво ілюструють особливості бойових дій, учасником яких був М. Стахів, показують ситуацію із озброєнням, забезпеченням воєнними матеріалами, організацією постачання і транспорту, подають бойову характеристику збройних сил, моральний стан армії тощо.

Працюючи в українському народному університеті «Самоосвіта», готуючи підручники присвячені подіям Першої світової війни для «студентів» цього вишу, М. Стахів на основі власних спогадів описав у загальних рисах генезу військового конфлікту, плани воюючих сторін, перебіг бойових дій на Галицькому фронті, а також тонкощі українсько-польської конфронтації 1918 – 1919 рр. У праці з мемуарним відтинком «Як провадилася світова війна. Історія світової війни в рр. 1914 – 1918» [15] автор епізодично охарактеризував бойовий шлях окремих австрійських корпусів. У багатотомній праці «Західна Україна. Нариси історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918 – 1923 рр.» [16] М. Стахів не оминув увагою власного бойового шляху у лавах групи «Крукеничі» УГА.

Окрім спогадів М. Стахів, значну цінність становлять ідентичні праці інших військовокомандувачів УГА, які розповідали про події на Самбірщині у січні – травні 1919 р., стратегію бойових дій Третього корпусу та Начальної Команди УГА, детальну хроніку військових сутичок УГА на відрізьку Мостиська – Самбір. Серед інших слід згадати мемуари І. Борковського [1], А. Бурачемського [2], В. Калини [6–7], Д. Паліва [12] та ін.

Відносини УСРП із місцевими та центральними органами влади – одна з проблем, яка порушувалася у мемуарах польських політиків, дипломатів та відомих громадсько-політичних діячів. С. Грабський [19], Ю. Новак [20], М. Ратай [21], К. Світальський [22], В. Вітос [23] та інші польські державні службовці показали власне ставлення до політики польської держави щодо національних меншин.

Повоєнну еміграційну діяльність М. Стахів відображають спогади та мемуари його партійних товаришів, членів українських громадських організацій, що опубліковані у збірнику спогадів і документів «Михайло Грушевський» [11] та збірнику «Зборівщина. Над берегами Серету, Стрипи і Золотої Липи» [5].

Важливе джерело досліджуваної теми – періодична преса. Перші згадки про М. Стахів у галицькій пресі пов'язані із його військовим шляхом у лавах УГА. Фрагментарні відомості про нього знаходимо у часописах «Голос Табора» (Німецьке Яблонне, 1919), «Український скиталець» (Лібрець, 1920) та ін. Зокрема «Голос Табора» друкував наукові розвідки, оповідання, образки з таборового життя, поезії, гумористику, анонси і т.п. [3].

Упродовж міжвоєнного періоду ХХ ст. у Західній Україні виходили друком десятки українських видань. Значне зацікавлення викликають часописи, активним дописувачем яких був сам М. Стахів. Здебільшого він публікувався у підконтрольній УСРП пресі, зокрема часописах «Громадський голос» (Львів, 1922 – 1939), «Проти хвиль» (Львів, 1928 – 1929), «Живе слово» (Львів, 1939). У 1929 р. М. Стахів було призначено відповідальним редактором «Громадського голосу», що сприяло появі десятка статей, у яких редактором обґрунтовувалися правильність стратегії та тактики УСРП. Ці статті дозволяють, по-перше, визначити основи світогляду одного із ідеологів партії; по-друге, виокремити коло питань, що, на його думку, потребували негайного вирішення; по-третє, охарактеризувати ставлення до інших політичних сил та загалом суспільно-політичних процесів у Другій Речі Посполитій.

Висновки. Таким чином, для вивчення громадсько-політичної і наукової діяльності М. Стахів існує цілий комплекс джерельних матеріалів, основу якого становлять: архівні документи; опубліковані матеріали; публіцистичні розвідки, які побачили світ на сторінках української та польської преси у 1918 – 1978-х рр.; мемуари та щоденники визначних громадсько-політичних діячів, науковців та державних службовців Другої Речі Посполитої; наукові та науково-публіцистичні праці самого М. Стахів. Поєднання окреслених джерел із різноплановою науковою літературою дає змогу всебічно охарактеризувати не лише громадсько-політичну і наукову

діяльність М. Стахів, але й назагал суспільно-політичне життя Західної України у міжвоєнний період ХХ ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Борковський І. Удар на Чортків / І. Борковський // Літопис Червоної Калини. – 1938. – Ч. 7–8. – С. 5–10.
2. Бурачемський А. Моя відповідь / А. Бурачемський // Літопис Червоної Калини. – 1930. – Ч. 6. – С. 7–10.
3. Від редакції // Голос Табора. – 1919. – 11 жовтня. – Ч. 1. – С. 1.
4. Західно-Українська Народна Республіка 1918 – 1923. Документи і матеріали. – Т. 1: Листопадова 1918 р. національно-демократична революція, проголошення ЗУНР. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. – 328 с.
5. Зборівщина. Над берегами Серету, Стрипи і Золотої Липи. – Торонто; Нью-Йорк; Париж; Сідней, 1985. – 1056 с.
6. Калина В. Українські Січові Стрільці в українсько-польській війні / В. Калина // Вісті комбатанта. – 1964. – Ч. 3 (15). – С. 9–14.
7. Калина В. Українсько-польська війна / В. Калина // Українська Галицька Армія: матеріали до історії. Т. 1. – Вінніпег: Вид-во Д. Микитюка, 1958. – 34 с.
8. Литвин М. Українсько-польська війна. 1918 – 1919 / М. Литвин. – Львів, 1998. – 315 с.
9. Макух І. На народній службі / Іван Макух. – К.: Основні цінності, 2001. – 572 с.
10. Мілена Рудницька: Статті. Листи. Документи / [упоряд.: Мирослава Дядюк; відп. ред. Мирослава Богачевська-Хомяк. – Львів: «Місіонер», 1998. – 844 с.: іл.
11. Михайло Грушевський. Статті, спогади, документи. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1978. – 236 с.
12. Паліїв Д. На чисту воду: з моїх споминів / Дмитро Паліїв // Літопис Червоної Калини (Львів). – 1930. – Ч. 6. – С. 15–17.
13. Партийний суд. Документи. Зібрав О. Когут. – Станіслав: Богородчанський ціп, 1932. – 27 с.
14. Перший Світовий Конгрес Вільних Українців: матеріали. – Вінніпег; Нью-Йорк; Лондон: Видання Секретаріату Світового Конгресу Вільних Українців, 1969. – 479 с.
15. Стахів М. Як провадилася світова війна. Історія світової війни в рр. 1914 – 18 / М. Стахів. – Яворів, 1931. – Ч. 2. – 52 с.
16. Стахів М. Західна Україна. Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної обори в 1918 – 1923 рр. / М. Стахів. – Т. 3. – Скрантон, 1959. – 76 с.
17. Степан Витвицький – Президент Української Народної Республіки в екзилі: Документи і матеріали / [упоряд. О. Кучерук]. – К.: Видавництво ім. О. Теліги, 2007. – 248 с.
18. Українська суспільно-політична думка в ХХ столітті. Документи і матеріали. В 3-х томах / [упор. Гунчак Т., Сольчаник Р.]. – Мюнхен, 1983. – Т. 2. – 430 с.
19. Grabski S. Pamiętniki / Stanisław Grabski. Tom 1–2. – Warszawa, 1989. – Т. 1. – 420 s.; Т. 2. – 518 s.
20. Nowak J. Wspomnienia z ławy rządowej / Juliusz Nowak. – Kraków, 1938. – 468 s.
21. Rataj M. Pamiętniki. 1918 – 1927 / Maciej Rataj. – Warszawa, 1965. – 236 s.
22. Świtalski K. Dziennik 1919 – 1935 / Kazimierz Świtalski. – Warszawa, 1992. – 838 s.
23. Witos W. Moje wspomnienia / Wincenty Witos. – Т. 3. – Paryż, 1965. – 484 s.

REFERENCES

1. Borkovskiy I. Udar na Chortkiv / I. Borkovskiy // Litopys Chervonoi Kalyny. – 1938. – Ch. 7–8. – S. 5–10.
2. Burachemskiy A. Moia vidpovid / A. Burachemskiy // Litopys Chervonoi Kalyny. – 1930. – Ch. 6. – S. 7–10.
3. Vid redaktsii // Holos Tabora. – 1919. – 11 zhovtnia. – Ch. 1. – S. 1.
4. Zakhidno-Ukrainska Narodna Respublika 1918–1923. Dokumenty i materialy. – Т. 1: Lystopadova 1918 r. natsionalno-demokratychna revoliutsiia, proholoshennia ZUNR. – Ivano-Frankivsk: Lileia-NV, 2001. – 328 s.
5. Zborivshchyna. Nad berehamy Seretu, Strypy i Zolotoi Lypy. – Toronto; Niu-York; Paryzh; Sidnei, 1985. – 1056 s.
6. Kalyna V. Ukrainski Sichovi Striltsi v ukrainsko-polskii viini / V. Kalyna // Visti kombatanta. – 1964. – Ch. 3 (15). – S. 9–14.
7. Kalyna V. Ukrainsko-polska viina / V. Kalyna // Ukrainaska Halytska Armiia: materialy do istorii. Т. 1. – Winnipeh: Vyd-vo D. Mykytiuka, 1958. – 34 s.
8. Lytvyn M. Ukrainsko-polska viina. 1918 – 1919 / M. Lytvyn. – Lviv, 1998. – 315 s.
9. Makukh I. Na narodnii sluzhbi / Ivan Makukh. – Kyiv: Osnovni cinnosti, 2001. – 572 s.

10. Milena Rudnytska: Ctatti. Lysty. Dokumenty / [uporiad.: Myroslava Diadiuk; vidp. red. Myroslava Bohachevska-Khomiak. – Lviv: «Misioner», 1998. – 844 s.: il.
11. Mykhailo Hrushevskiyi. Statti, spohady, dokumenty. – Niu-York; Paryzh; Sidnei; Toronto, 1978. – 236 s.
12. Paliiv D. Na chystu vodu: z moikh spomyniv / Dmytro Paliiv // Litopys Chervonoï Kalyny (Lviv). – 1930. – Ch. 6. – S. 15–17.
13. Partiyni sud. Dokumenty. Zibrav O. Kohut. – Stanyslav: Bohorodchanskyi tsip, 1932. – 27 s.
14. Pershyi Svitovyi Konhres Vilnykh Ukraintsiv: materiialy. – Vinnipeh; Niu-York; London: Vydannia Sekretariatu Svitovoho Konhresu Vilnykh Ukraintsiv, 1969. – 479 s.
15. Stakhiv M. Yak provadylasia svitova viina. Istoriia svitovoi viiny v rr. 1914 – 18 / M. Stakhiv. – Yavoriv, 1931. – Ch. 2. – 52 s.
16. Stakhiv M. Zakhidna Ukraina. Narys istorii derzhavnogo budivnytstva ta zbroinoi i dyplomatychnoi oborony v 1918 – 1923 rr. / M. Stakhiv. – T. 3. – Skrenton, 1959. – 76 s.
17. Stepan Vytvytskyi – Prezydent Ukrainskoi Narodnoi Respubliky v ekzyli: Dokumenty i materiialy / [Uporiad. O. Kucheruk]. – K.: Vydavnytstvo im. O. Telihy, 2007. – 248 s.
18. Ukraïnska suspilno-politychna dumka v XX stolitti. Dokumenty i materiialy. V 3-kh tomakh / [upor. Hunchak T., Solchanyk R.]. – Miunkhen, 1983. – T. 2. – 430 s.
19. Grabski S. Pamiętniki / Stanisław Grabski. Tom 1–2. – Warszawa, 1989. – T. 1. – 420 s.; T. 2. – 518 s.
20. Nowak J. Wspomnienia z ławy rządowej / Juliusz Nowak. – Kraków, 1938. – 468 s.
21. Rataj M. Pamiętniki. 1918 – 1927 / Maciej Rataj. – Warszawa, 1965. – 236 s.
22. Świtalski K. Diariusz 1919 – 1935 / Kazimierz Switalski. – Warszawa, 1992. – 838 s.
23. Witos W. Moje wspomnienia / Wincenty Witos. – T. 3. – Paryż, 1965. – 484 s.

Стаття надійшла до редакції 20.07.2017 р.

УДК 94(477.83)»1941/44»

DOI 10.24919/2519-058x.4.111466

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ,

orcid.org/0000-0002-4969-052X

доктор історичних наук,

професор кафедри історії України

Дрогобицького державного педагогічного

університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич)

vilnickiy@gmail.com

Микола ГАЛІВ,

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри історії України

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна,

Дрогобич) halivm@yahoo.com

ДОКУМЕНТ РАДЯНСЬКИХ ОРГАНІВ ДЕРЖБЕЗПЕКИ ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ ОСЕРЕДКУ НАЦИСТСЬКОЇ СД (СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ) В ДРОГОБИЧІ (1941 – 1944 рр.)¹

У статті публікується невідомий документ про функціонування осередку нацистської Служби безпеки у Дрогобичі (1941 – 1944). Коротко описано структуру, керівний кадровий склад дрогобицької СД. Окреслено час існування осередку СД в Дрогобичі, місце його перебування. Виокремлено функції СД та масштаби діяльності нацистської розвідки і контррозвідки. На основі досліджуваного документа розглянуто та сформовано певне уявлення про «форми» роботи органів МДБ на Дрогобиччині. Зокрема способи вербування агентурно-інформативного апарату.

Ключові слова: Дрогобич, СД, Зімо, МДБ, агентура.

Літ. 15.

Vasyl ILNYTSKYI,

PhD hab. (History), Professor of Department of Ukraine's History

of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

(Ukraine, Drohobych) vilnickiy@gmail.com

Mykola HALIV,

PhD (Education), Assistant Professor of Ukraine's History Department

of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

(Ukraine, Drohobych) halivm@yahoo.com

THE DOCUMENT OF THE SOVIET STATE SECURITY BODIES ON THE ACTIVITY OF THE NAZI SECURITY SERVICE CENTRE IN DROHOBYCH (1941 – 1944)

The article presents a hitherto unknown document about the functioning of a Nazi Security Service centre in Drohobych (1941 – 1944). The period from July 1, 1941 to August 6, 1944, during which Drohobych was under the Nazi occupation, is not yet sufficiently studied by the scientists and local country historians. First of all, it concerns the materials about the German state bodies, of which almost no archive materials survived. That is why the aim of the article is to supplement the existing information on the activity of the Nazi State Security centre (SSC) in Drohobych in 1941 – 1944. The structure and managing cadre staff of Drohobych Nazi SSC is described in brief. The chronological period of functioning of the aforementioned SSC in Drohobych and its location. Its functions and the activity scale of the nazi secret service and counterespionage are singled out. On the basis of the document under consideration a certain comprehension of the the «forms» of work of the curity Ministry in Drohobych land, in particular, the ways of recruiting of its secret-service and informative apparatus.

Key words: Drohobych, Secret Service, Ministry of State Security.

Ref. 15.

¹ Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Державного фонду фундаментальних досліджень за конкурсним проектом договір Ф77/80-2017 від 31.08.2017 р.

Василий ИЛЬНИЦКИЙ,

доктор исторических наук, профессор кафедры истории Украины Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко (Украина, Дрогобыч)
vilnickiy@gmail.com

Николай ГАЛИВ,

кандидат педагогических наук, доцент, доцент кафедры истории Украины Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко (Украина, Дрогобыч)
halivn@yahoo.com

ДОКУМЕНТ СОВЕТСКИЕ ОРГАНЫ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОЧАГЕ НАЦИСТСКИМ СД (СЛУЖБЫ БЕЗОПАСНОСТИ) В ДРОГОБЫЧЕ (1941 – 1944 ГГ.)

В статье публикуется неизвестный документ о функционировании организации нацистской Службы безопасности в Дрогобыче (1941 – 1944). Коротко описана структура, руководящий кадровый состав дрогобычской СД. Определены время существования организации СД в Дрогобыче, место его нахождения. Выделены функции СД и масштабы деятельности нацистской разведки и контрразведки. На основе исследуемого документа рассмотрены и сформированы определенное представление о «формы» работы органов МГБ на Дрогобыччине. В частности способы привлечения агентурно-информативного аппарата.

Ключевые слова: Дрогобыч, СД, Зіпо, МГБ, агентура.

Лит. 15.

Постановка проблеми. Період перебування міста Дрогобыч під нацистською окупацією (1 липня 1941 – 6 серпня 1944 рр.) недостатньо вивчений науковцями, краєзнавцями. Особливо це твердження стосується німецьких органів влади, про діяльність яких майже не збереглося архівних матеріалів.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Діяльність німецьких органів влади реконструюється і конструюється здебільшого на основі спогадів мешканців міста. Українська мемуаристика щодо цього питання найбільш скупчено репрезентована в чотирьох томах збірника «Дрогобыччина – земля Івана Франка» [14]. Спогади дрогобыцьких поляків і євреїв часто з'являються на сторінках вроцлавського видання «Ziemia Drohobuska». Чимало мемуаристики було зібрано, опрацьовано і нерідко тенденційно інтерпретовано в праці письменника В. Будзинського [15]. Потрібно також відзначити спогади осіб, які відвідували Дрогобыч у ці важкі роки. З-поміж них можемо назвати документальні спогади голови Українського крайового комітету, а згодом заступника голови УЦК К. Паньківського [11], деяких пресових матеріалів (газети «Вільне (Дрогобыцьке) слово», «Голос Підкарпаття»).

Чимало інформації про діяльність органів СД і Зіпо, їх окремих службовців зібрав та оприлюднив В. Будзинський у книзі «Miasto Schulza». У ній він, зокрема, оперував і витягами зі щоденника дрогобыцького гестапівця Ф. Ландау, які зараз можна знайти навіть в інтернеті. Для висвітлення питання функціонування нацистських органів безпеки у Дрогобычі важливою є джерелознавча публікація В. Ільницького [8].

Особливо мало джерельних матеріалів маємо про діяльність «силових» органів влади в Дрогобычі: військово-польової комендатури, органів СД і Зіпо, шуцполіції, української допоміжної поліції. Щоправда, у Державному архіві Львівської області ми виявили низку фондів з різною кількістю справ, що стосуються цих структур. Для прикладу, там зберігаються усього три справи, що висвітлюють деякі заходи комендатури [4; 5; 6]. Більша кількість справ, які наразі нами опрацьовуються, стосується шуцполіції та української поліції в Дрогобычі. Зовсім мало інформації збереглося про діяльність Дрогобыцького осередку СД-Зіпо. Попри те, що в довідкових виданнях засвідчена наявність трьох справ у фонді «Дрогобыцьке відділення поліції і служби безпеки» Державного архіву Львівської області [1, 354], там насправді зберігається лише одна справа, яка частково проливає світло на використання окупаційними властями євреїв Дрогобыцької округи як трудового ресурсу [7].

Мета статті – доповнити наявну інформацію про діяльність осередку нацистської СД (служби безпеки) в Дрогобычі (1941 – 1944 р.).

Виклад основного матеріалу. СД – це служба безпеки, а Зіхергейтполіцай (Зіпо) – поліція безпеки. З 1939 р. ці спеціальні служби Третього Рейху були об'єднані під егідою Генерального управ-

ління імперської безпеки (РСХА). Зокрема, СД складало III (SD-Inland, внутрішня СД) і VI (SD-Ausland, СД-Закордон) управління РСХА. Органи СД займалися розвідкою та таємними операціями. Вони тісно співпрацювали з Зіпо, яка, власне, складалася з двох структур: таємної поліції – гестапо та кримінальної поліції – кріпо (керівники гестапо і кріпо були заступниками шефа Зіпо). На місцевому рівні це проявлялося, зокрема, в тому, що в апараті СД і Зіпо працювали одні й ті ж функціонери. Для прикладу, осередок СД і Зіпо очолювала одна й та ж людина [13, 7–8, 10, 21–22, 59–60].

У липні – вересні 1941 р., коли активно формувалася мережа органів СД і Зіпо в окупованій нацистами Східній Галичині, Дрогобич став одним із чотирьох (потім утворено ще два) осередків цих структур у дистрикті «Галичина». Дрогобицька команда СД і Зіпо контролювала ще й Самбірську та Стрийську округи [10, 399].

Власне, завдяки В. Будзинському знаємо, що формування структур СД і Зіпо почалося в Дрогобичі ще 7 липня 1941 р., після приїзду сюди айнзацкоманди «Радо́м'яни» (з м. Радо́м) у складі: Ніколас Толе, Вальтер Кучман, Йозеф Габріель, Рудольф Сокол, Вернер Міхаеліс, Фелікс Ландау, Франц Вензель, Фрідріх Денг, Віллі Морлок, Карл Гюнтер, Гельмут Краус, Фердинанд Камерер, Філіп Ебенрехт [15, 416]. У «Нарисах з історії Дрогобича...», також спираючись на дані В. Будзинського, вказано, що шефом СД-Зіпо-Дрогобич від липня 1941 р. був Н. Толе², а з жовтня – Ф. Вензель. Шефом гестапо в Дрогобичі від липня 1941 р. був В. Кучман, з березня 1942 р. – Гейдук, а опісля – Ганс Блок (червень 1942 – серпень 1944 р.) [10, 194].

Усі ці відомості про відділ СД в Дрогобичі доповнює, а подекуди й уточнює та коригує віднайдений в Галузевому державному архіві Служби безпеки України російськомовний документ, який власне публікуємо. Документ під заголовком «Довідка по літерній справі на німецький контрозвідувальний орган «СД» Дрогобицької округи» було позначено грифом «Цілком таємно» й датовано 5 березня 1947 р. Його уклав заступник начальника 2-го відділу Управління Міністерства держбезпеки УРСР в Дрогобицькій області лейтенант О. Рудь, погодив виконувач обов'язків цього відділу майор Пронін і затвердив начальник Дрогобицького УМДБ полковник В. Майструк.

«Довідка...» окреслює час існування осередку СД в Дрогобичі, місце його перебування (вул. Міцкевича, 13³ – зараз вул. Т. Шевченка), представників керівництва. Цікаво, що за інформацією радянських спецслужб, Н. Толе керував Дрогобицьким СД аж до серпня 1942 р., хоча за іншими даними його уже в жовтні 1941 р. заступив Ф. Вензель (Венцель) [14, 197, 419]⁴. Ганс Блок (у «Довідці...» – Йоганс), за твердженням В. Будзинського, був шефом гестапо у Дрогобичі від червня 1942 до серпня 1944 рр. Водночас, наводячи інформацію «з інших джерел», польський письменник говорить, що Г. Блок з червня 1942 р. став «шефом гарнізону СС і поліції / гестапо в Дрогобичі» [14, 193, 419]. Під «гарнізоном СС», скоріше, мається на увазі дрогобицький осередок СД-Зіпо.

² Російський німець Ніколас Толе згадується у спогадах А. Гладилевича (див.: Гладилевич А. «Кличе Україна, наша Батьківщина» // Дрогобиччина – земля Іван Франка: Збірник географічних, історичних, етнографічно-побутових матеріалів та мемуарів. – Т. 4. – Дрогобич: «Відродження», 1997. – С. 362 – 371.). У жовтні 1942 р. його було переведено на роботу до Львова, де він зайняв посаду господарського референта СД дистрикту «Галичина». Про Н. Толе є згадки в спогадах К. Паньківського (див.: Паньківський К. Роки німецької окупації. – Нью-Йорк – Торонто, 1965. – С. 90–91). Зокрема, К. Паньківський так охарактеризував цього нацистського чиновника: «Толле, родом з Владивостока, говорив по російськи і як усі російські німці, мав великий респект до великої Росії і при всій своїй ввічливості до нас (представників української громадськості. – Авт.), мало розуміння для справ «малого простору». Знаменито підходив би в сьогоднішній час до товариства американців, захоплених великою Росією» (Там само. – С. 91).

³ На вулиці А. Міцкевича, 13 (Гауптштрассе, 13), тобто у виллі Р. Яроша знаходилося казино для гестапівців (див.: Budzyński W. Miasto Schulza... – S. 192), де також влаштовано декілька кабінетів для функціонерів гестапо. У своїх спогадах В. Яців вказував адресу «квартири Гестапо» – вул. А. Міцкевича, 15 (див.: Яців В. Дрогобич – місто нафтового басейну ... – С. 95). Про це говорив і В. Будзинський, зазначаючи, що шеф гестапо Й. Блок «урядує при вул. Гауптштрассе, № 15» (Budzyński W. Miasto Schulza... – S. 193). А. Гладилевич писав: «Велику нову будівлю на розі вулиці Міцкевича й Самбірської зайняло гестапо Дрогобицької округи і почало свою чорну справу» (Гладилевич А. «Кличе Україна, наша Батьківщина» ... – С. 367). Йдеться про будинок на розі сучасних вулиць Т. Шевченка та Січових Стрільців, навпроти міської поліклініки. Кріпо і СД займали ще два будинки на вулиці Міцкевича-Гауптштрассе.

⁴ Про Вензеля, як коменданта Сіпо в Дрогобичі, згадує дрогобичанин А. Шраер (Там же. – С. 197).

На жаль, у документі нічого не згадується про загибель 30 листопада 1943 р. у бою під Недільною із загонами Української народної самооборони гестапівця з Дрогобича обершарфюрера СД Лявфмана [12, 142; 9, 71]. В. Яців зауважив, що Лявфман був «комендантом обласного (окружного. – Авт.) Гестапо» [14, 96]. Це суперечить твердженню З. Будзинського про Г. Блока, як на той час керівника гестапо у Дрогобичі, але відповідає іншим вказівкам «Довідки...», згідно з якими Г. Блок усе ж від весни 1943 р. очолював місцеве СД-Зіпо. Тож тоді Г. Блок цілком міг звільнити вакансію начальника гестапо для Лявфмана, котрий відтепер, став заступником шефа СД-Зіпо.

Зауважимо, що «Довідка...» спростовує «правдоподібне» припущення З. Будзинського про загибель Г. Блока у 1944 р. [15, 193]. Його, виявляється, було заарештовано на початку 1947 р. у Відні. Саме до Відня його дружина вивозила награбоване Г. Блоком добро дрогобицьких євреїв упродовж 1942 – 1944 рр. [15, 192].

Надзвичайно важливою є вказівка «Довідки...» на структуру Дрогобицького СД-Зіпо. Вона складалася з 10 відділів, очолюваних поліціантами, причому траплялися випадки, мабуть, з огляду на брак кадрів, коли одна людина очолювала два відділи. Відзначимо, що радянські спецслужби на 1947 р. не мали повної інформації про функціонерів СД-Зіпо. Так, керівником відділу у справах євреїв вони зафіксували Й. Габрієля. Проте значно триваліший період часу цим відділом керував Ф. Ландау – майже два роки. Лише у травні 1943 р. Г. Блок зняв Ф. Ландау з цього уряду, призначивши на його місце Й. Габрієля [15, 188–190]. Гестапівця К. Гюнтера, який 19 листопада 1942 р. застрелив Бруно Шульца [15, 192, 421; 16, 37–44], в «Довідці...» названо Гінтером. З іншого боку, у «Довідці...» зафіксовано низку прізвищ членів дрогобицького СД, раніше ніде не згадуваних (Хіртшульц, Бер, Шольтен). З документа виливає, що працівникам Дрогобицького Управління МДБ на 1947 р. були відомі, щонайменше 25 функціонерів СД Дрогобича, з них 6 заарештували (на жаль, не вказано кого) і 19 оголосили у розшук.

Викликає зацікавлення і перелік підпорядкованих шефу СД структур, зокрема, згадка про українську поліцію та українську допоміжну поліцію. На нашу думку, йшлося не про цілком різні структури. Відомо, що з серпня 1941 р. в галицькому дистрикті за тим же зразком, що і в Краківському та Люблінському дистриктах Генеральної Губернії, було сформовано Українську допоміжну поліцію (Ukrainische Hilfpolizei). Офіційно вона підпорядковувалася керівництву поліції порядку (Орпо), а насправді – кожному німцеві в уніформі. Цілком можливо, що саме її в «Довідці...» названо просто «Українською поліцією», а під «Українською допоміжною поліцією» малися на увазі або ж новобранці, або ж українське допоміжне формування для шуцполіції. Такі українські «шуми» носили білі пов'язки на руках. Зауважимо, що, згідно з даними польського підпілля, на 1 січня 1943 р., в Дрогобичі німецькі силові структури репрезентували: гарнізон вермахту – 308 вояків, Зіпо – 72 особи, жандармерія – 76 вояків (у листопаді 1941 р. її очолював лейтенант Венте [2, 4]), шуцполіція – 124 особи, українська поліція – 146 вояків, «українці з білими пов'язками» – 139 чол., веркшуд – 8 вояків, баншуд – 13 осіб [15, 248]. Як бачимо, аківці також розрізняли «українську поліцію» і «українців з білими пов'язками».

Остання частина документа присвячена функціям СД і непрямо свідчить про масштаби діяльності нацистської розвідки і контррозвідки. Зокрема, лише місцевих агентів СД радянські спецслужби заарештували начебто 114 осіб, ще 9 подали до розшуку. Крім того, 39 людей «розроблялися» (вивчалися або й уже використовувалися в агентурній роботі) працівниками МДБ. Загалом, згідно з «Довідкою...», було виявлено агентурну сітку СД на Дрогобиччині чисельністю 162 особи.

Звісно, можна сумніватися у цих числах, беручи до уваги «практику роботи» чекістів, які інколи просто виконували «план», дописуючи «провини» нерідко безневинним людям. Однак не слід забувати й слова К. Паньківського, котрий так говорив про агентуру СД у Львові та галицькому дистрикті загалом: «...СД мала широкі кола таємних штатних співробітників та – як я швидко завважив – ще більшу кількість мимовільних. Таємних ми не знали, а тільки могли щодо них здогадуватися. Мимовільних ми бачили в усіх урядах, але передовсім в СД, де тільки нам прийшлося бувати. Одну групу становили люди, що перебували два роки в старому ГГ (Генеральній Губернії. – Авт.) та тепер відвідували знайомих німецьких урядовців, щоб використати своє знайомство при отриманні «повідомлення» якогось підприємства або торгівлі. Друга група це були вже наші галицькі громадяни, які приходили із проханнями у різних своїх дрібних справах, також і повідомлення. Усі вони ставали при такій нагоді неоціненним джерелом інформації для досвідчених членів СД про наше життя, настрої, поведінку і за польських і за большевицьких часів, та вкінці за німців» [11, 89].

Висновки. На завершення відзначимо, що досліджуваний документ дає можливість сформулювати певне уявлення про «форми» роботи органів МДБ на Дрогобиччині. По справі СД інформацію здобував «агентурно-осведомительный аппарат» у складі шести осіб, з них один агент та п'ять «осведомителей». Очевидно, працював «апарат» доволі успішно, раз результат їхньої роботи щодо виявлення колишніх агентів та резидентів СД помістився аж на 24 сторінках на яких містилася інформація на 162 особи. Прізвища та інші біографічні дані цих осіб автори з етичних міркувань не публікують.

Документ

«УТВЕРЖДАЮ»
НАЧАЛЬНИК УМГБ ДРОГОБЫЧКОЙ ОБЛАСТИ
ПОЛКОВНИК
/МАЙСТРУК⁵/
«__» марта 1947 года.

Совершенно секретно

СПРАВКА

по литературному делу на немецкий контрразведывательный
орган «СД» Дрогобычского округа.

Агентурно-следственным путем установлено, что в период немецкой оккупации в гор. Дрогобыч с августа 1941 года по июль 1944 год дислоцировался контрразведывательный немецкий орган «СД» (Окружной отдел), который размещался по ул. Мицкевича в доме № 13.

⁵ **Майструк Володимир Федорович** (27.11.1903, м. Проскурів (нині Хмельницький) – ?). Українець. Член партії (1928), на чекістській роботі з 1932 р. Освіта середня (Проскурівська трудова школа 1921 р., 1 курс Харківського інституту комуністичного просвітлення, 1932 р.). Заочно навчався на юридичному факультеті Львівського державного університету. Працював робочим по ремонту шосейних доріг м. Проскурів (1921 – 1923). Працював на різних підсобних роботах м. Проскурів Кам'янець-Подільської області (1923 – 1934). Червоноармієць музикальної команди 1 Червоно-Козачого полку (1924 – 1925). Червоноармієць 134 Придністровського полку м. Київ (1925 – 1927). Пропагандист пересувної партизанської школи окружного комітету КП(б)У м. Проскурів (1927 – 1928). Завідувач агітаційним відділом райкому КП(б)У м. Проскурів (1928 – 1929). Інструктор і завідувач партійним просвітленням культурно-пропагандистським відділом окружного комітету КП(б)У м. Проскурів (1929 – 1930). Завідувач агітаційно-масовим відділом Волковинецького райкому КП(б)У Кам'янець-Подільської області (1930 – 1931). Завідувач культурно-пропагандистським відділом Деражнянського райкому КП(б)У Кам'янець-Подільської області (1931). Навчався в Центральній школі Об'єднаного державного політичного управління СРСР (04.1932 – 03.1933). Працює на різних посадах в органах Державного політичного управління – Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС) УРСР по Вінницькій області, лейтенант державної безпеки (03.1933 – 12.09.1940). У 1941 – 1943 рр. притягався до кримінальної відповідальності за вчинення безпідставних масових політичних репресій та фальсифікацію матеріалів слідства в Управлінні НКВС УРСР по Вінницькій області. Працює на різних посадах в органах НКВС – Народного комісаріату державної безпеки (НКДБ) УРСР по Ворошиловградській (нині Луганській) області, старший лейтенант державної безпеки (12.04.1941 – 15.05.1944). Заступник начальника Управління НКДБ УРСР по Тернопільській області (15.05.1944 – 09.10.1944). Начальник Управління НКДБ-МДБ УРСР по Дрогобичській області, полковник державної безпеки з (09.10.1944 – 09.12.1948). В.о. начальника УНКДБ Тернопільської області. Начальник Управління МДБ УРСР по Львівській області (09.12.1948 – 09.06.1952). Начальник Управління Міністерства внутрішніх справ УРСР по Житомирській області (09.06.1952 – 30.03.1953). Виконуючий обов'язків начальника Управління Міністерства внутрішніх справ (МВС) УРСР по Житомирській області (30.03.1953 – 16.04.1953). В розпорядженні МВС УРСР (16.04.1953 – 15.07.1953). Виконуючий обов'язків заступника начальника 4 Управління МВС УРСР (15.07.1953 – 01.03.1954). В розпорядженні МВС УРСР з (01.03.1954). Член бюро Львівського обкому КП(б)У, депутата Львівської обласної Ради депутатів трудящих. Нагороджений: орденом «Червоного знамення», «Трудового Червоного знамення», «Вітчизняної війни 1 ступеня», «Червоної зірки» (12.05.1945), «Знак пошоти», медалями: «Партизану Вітчизняної війни 1 ступеня» (1944), «За бойові заслуги» (1.02.1945), «За перемогу над Німеччиною у Великій вітчизняній війні 1941 – 1945 рр.» (9.05.1945), «30 років Радянської армії і флоту», «Заслужений працівник НКВС» (6.11.1943). Звільнений в запас з військової служби (08.08.1954). Працював начальником І спецвідділу Міністерства вищого і середньо спеціальної освіти УРСР.

В июле месяце 1944 года, в период массового отступления немецких войск на запад, весь аппарат окружного отдела «СД» из Дрогобыча эвакуировался в город Краков.

По тем же данным, первоначально шефом «СД» является гауптштурмфюрер ТОЛЛЕ Николаус, который руководил аппаратом «СД» до августа 1942 года, затем был переведен в гор. Львов на должность заместителя начальника «СД». Вместо него был назначен гауптштурмфюрер ВЕНЦЕЛЬ, который возглавлял Дрогобычское «СД» до весны 1943 года, а затем по неизвестным обстоятельствам с работы был снят и выехал в Восточную Пруссию. На его место заступил штурмбанфюрер БЛОК Иоганс, возглавлявший «СД» в гор. Дрогобыче до изгнания немецких оккупантов.

БЛОК Иоганс в начале 1947 года арестован в гор. Вена /Австрия/ отделом инспекции Советской части Союзнической Комиссии по Австрии, о чем нами ориентировано 2-ое Управление МГБ УССР запиской по «ВЧ» № 163 от 7 февраля 1947 года.

«СД» в гор. Дрогобыче имело следующие отделы:

- а) Отдел по делам евреев, возглавлял этот отдел штурмпарфюрер ГАБРИИЛЬ;
- б) Второй отдел – по делам немцев, фольксдойчей и райхсдойчей, начальником отдела является ХИРТШУЛЬЦ;
- в) Отдел по польским делам, возглавлял штурмшарфюрер МЮЛЛЕР;
- г) Украинский отдел, возглавлял также ХИРТШУЛЬЦ;
- д) Отдел контроля лагерей военнопленных, начальник отдела гауптшарфюрер КРАУЗЕ Гельмут;
- е) Пограничный отдел, начальник отдела КРАУЗЕ Гельмут и ГИНТЕР Карл;
- ж) Отдел контроля тюрем, начальник отдела БЕР;
- з) 7-й оперативный отдел, начальник отдела штурмпарфюрер - МАРЦИНОВСКИ;
- и) Административно-хозяйственный отдел, начальник отдела обершарфюрер – ШЕНКЕЛЬ Карл;
- к) Отдел учета, начальник отдела обершарфюрер ШОЛЬТЕН.

Помимо этого имелись отделения «СД» в г.г. Самборе, Бориславе, Ходорове, и Долине (Станиславской области), которые о своей работе отчитывались перед окружным отделом «СД» в гор. Дрогобыче.

Начальнику Дрогобычского «СД» также персонально подчинялись:

1. Криминальные комиссариаты г.г. Дрогобыча, Самбора, Стрия с филиалами гор гор. Борислава, Турка и Сколе.
2. Немецкая жандармерия.
3. Украинская полиция.
4. Вспомогательная украинская полиция.
5. Шуцполиция.

В функции «СД» входило:

- а) Борьба с партизанским движением.
- б) Выявление и репрессия партийно-советского актива;
- в) Выявление и уничтожение еврейского населения;
- д) Борьба с агентурой советских разведывательных и контрразведывательных органов;
- г) Борьба с саботажем в промышленности, спекуляцией, учетом иностранно-подданных, цензура и т.п.

Для этой цели аппарат «СД» проводил на территории области большую работу по насаждению своей агентуры во всех отраслях промышленности, торговли, учреждениях, среди неорганизованного населения, духовенства и сельском хозяйстве.

Из числа официальных сотрудников Дрогобычского аппарата «СД»:

арестовано 6 человек

объявлено в розыск 19 человек.

Из числа агентуры Дрогобычского «СД»:

Арестовано 114 человек

Объявлено в розыск 9 человек.

Разрабатываются:

По оперативным учетам 39 человек, в том числе:

По делам-формулярам – 30

По агентурным делам – 9

По литературному делу «СД» работает агентурно-осведомительный аппарат в количестве 6 человек, из них:

Агентов – 1

Осведомителей – 5

При этом прилагаются списки выявленных официальных сотрудников «СД» и их агентуры.

ПРИЛОЖЕНИЕ: По тексту на «24» листках.–

ЗАМ НАЧАЛЬНИКА 3 ОТД 2 ОТДЕЛА УМГБ ДРОГ. ОБЛ.

Лейтенант. – /РУДЬ⁶/

«СОГЛАСЕН»

И.О. НАЧАЛЬНИКА 2 ОТДЕЛА УМГБ ДРОГ ОБЛАСТИ

Майор /ПРОНИН⁷/

«5» марта 1947 года.

г. Дрогобыч.

Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ). – Ф. 1. – Оп. 96 (1954). – Спр. 12. – Арк. 73–74зв.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Архіви окупації. 1941 – 1944 / Упоряд. Н. Маковська. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 872 с.
2. Вільне слово. – 1941. – № 60. – 24 листопада. – С. 4.
3. Гладилевич А. «Кличе Україна, наша Батьківщина» / А. Гладилевич // Дрогобиччина – земля Іван Франка: Збірник географічних, історичних, етнографічно-побутових матеріалів та мемуарів. – Т. 4. – Дрогобич: «Відродження», 1997. – С. 362–371.
4. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф. Р-1928. – Ф. 1. – Спр. 2.
5. ДАЛО. – Ф. Р-1928. – Ф. 1. – Спр. 3.
6. ДАЛО. – Ф. Р-1928. – Ф. 1. – Спр. 4.
7. ДАЛО. – Ф. Р-1942. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 2.
8. Ільницький В. Документи до історії нацистських органів безпеки у Дрогобичі (1941 – 1944) / В. Ільницький // Дрогобицький краєзнавчий збірник / [гол. ред. Л. Тимошенко, упоряд. і наук. ред. М. Галів, В. Ільницький, В. Фугала]. – Спецвипуск III. – Дрогобич: Посвіт, 2017. – С. 393–421.
9. Мороз В. Українська Народна Самооборона (УНС) на терені Дрогобицької області (1943 рік) / В. Мороз // Визвольний шлях. – 2000. – Кн. 6. – С. 54–72.
10. Нариси з історії Дрогобича (від найдавніших часів до початку ХХІ ст.) / Наук. ред. Л. Тимошенко. – Дрогобич: Коло, 2009. – 320 с.
11. Паньківський К. Роки німецької окупації / К. Паньківський. – Нью-Йорк – Торонто, 1965. – 480 с.
12. Центральний державний архів вищих органів влади України. – Ф. 3836. – Оп. 1. – Спр. 66.
13. Чуев С. Г. Спецслужбы третьего рейха / С. Г. Чуев. – СПб.: «Нева»; М.: ОЛМА-ПРЕСС Образование, 2003. – 448 с.

⁶ Рудь Олексій Федотович (1911 – ?). Українець. Освіта середня. Лейтенант, старший лейтенант. Член партії (1942), на чекістській роботі з 1942 р. Старший оперуповноважений 10 відділення 2 відділу УМДБ Дрогобицької області. Заступник начальника 3 відділення (боротьба з агентурою німецької розвідки) 2 відділу УМДБ Дрогобицької області (зг. 01.1947). Заступник начальника 4 відділення 2 відділу УМДБ Дрогобицької області (зг. 01.1948). Заступник начальника 1 відділення 2-Н УМДБ Дрогобицької області (зг. 12.1950).

⁷ Пронін Олександр Іванович (1909 – ?). Українець. Освіта неповна середня. Майор. Член партії (1936), на чекістській роботі з 1934 р. Начальник 2 відділу УМДБ Дрогобицької області. Заступник начальника 2 відділу (контррозвідувальний) УМДБ Дрогобицької області (зг. 01.1947). Заступник начальника Самбірського МВ УМДБ Дрогобицької області (зг. 01.1948).

14. Яців В. Дрогобич – місто нафтового басейну у воєнних роках 1939 – 44 / В. Яців // Дрогобиччина – земля Івана Франка. – Т. 3. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1986. – С. 87–98.
15. Budzyński W. Miasto Schulza / W. Budzyński. – Warszawa, 2005. – 453 s.
16. Winiarski M. Gdy Schulz spotkał śmierć w Drohobyczu / M. Winiarski // Ziemia Drohobycka. – 1998. – Nr. 11. cz. 1. – S. 37–44.

REFERENCES

1. Arkhivy okupatsii. 1941 – 1944 / Uporiad. N. Makovska. – K.: Vydavnychi dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2006. – 872 s.
2. Vilne slovo. – 1941. – № 60. – 24 lystopada. – S. 4.
3. Hladylovych A. «Klyche Ukraina, nasha Batkivshchyna» / A. Hladylovych // Drohobychchyna – zemlia Ivan Franka: Zbirnyk heohrafichnykh, istorychnykh, etnohrafichno-pobutovykh materialiv ta memuariv. – Т. 4. – Drohobych: «Vidrozhennia», 1997. – S. 362–371.
4. Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti (dali – DALO). – F. R-1928. – F. 1. – Spr. 2.
5. DALO. – F. R-1928. – F. 1. – Spr. 3.
6. DALO. – F. R-1928. – F. 1. – Spr. 4.
7. DALO. – F. R-1942. – Op. 1. – Spr. 2.
8. Ilnytskyi V. Dokumenty do istorii natsystrykykh orhaniv bezpeky u Drohobychi (1941 – 1944) / V. Ilnytskyi // Drohobychskiy kraieznavchyy zbirnyk / [hol. red. L. Tymoshenko, uporiad. i nauk. red. M. Haliv, V. Ilnytskyi, V. Futala]. – Spetsvypusk III. – Drohobych: Posvit, 2017. – S. 393–421.
9. Moroz V. Ukrainska Narodna Samooborona (UNS) na tereni Drohobychskoi oblasti (1943 rik) / V. Moroz // Vyzvolnyi shliakh. – 2000. – Kn. 6. – S. 54–72.
10. Narysy z istorii Drohobycha (vid naidavnishykh chasiv do pochatku KhKhI st.) / Nauk. red. L. Tymoshenko. – Drohobych: Kolo, 2009. – 320 s.
11. Pankivskiy K. Roky nimetskoj okupatsii / K. Pankivskiy. – Niu-York – Toronto, 1965. – 480 s.
12. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady Ukrainy. – F. 3836. – Op. 1. – Spr. 66.
13. Chuev S. H. Spetssluzhby tret'ego reikha / S. H. Chuev. – SPb.: «Neva»; M.: OLMA-PRESS Obrazovanye, 2003. – 448 s.
14. Yatsiv V. Drohobych – misto naftovoho baseinu u voiennykh rokakh 1939–44 / V. Yatsiv // Drohobychchyna – zemlia Ivana Franka. – Т. 3. – Niu-York – Paryzh – Sydnei – Toronto, 1986. – S. 87–98.
15. Budzyński W. Miasto Schulza / W. Budzyński. – Warszawa, 2005. – 453 s.
16. Winiarski M. Gdy Schulz spotkał śmierć w Drohobyczu / M. Winiarski // Ziemia Drohobycka. – 1998. – Nr. 11. cz. 1. – S. 37–44.

Стаття надійшла до редакції 23.06.2017 р.

УДК 37.09(477.83)

DOI 10.24919/2519-058x.4.111466

Микола ГАЛІВ,

orcid.org/ 0000-0001-7068-3124

*кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри історії України
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Україна, Дрогобич) halivm@yahoo.com*

Уляна ГАЛІВ,

orcid.org/ 0000-0002-8511-1484

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Україна, Дрогобич) mishchuk_u@ukr.net*

НІМЕЦЬКЕ ПОЧАТКОВЕ ШКІЛЬНИЦТВО НА ДРОГОБИЧЧИНІ У РОКИ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1941 – 1944)¹

У статті розкрито становище німецького початкового шкільництва на Дрогобищині у 1941 – 1944 р. На основі документів німецьких окупаційних органів управління освітою розкрито формування шкільної мережі, кількісний і національний склад вчителів, динаміку учнівського контингенту, організацію навчально-виховного процесу, рівень матеріально-фінансового забезпечення німецьких початкових шкіл. Дослідження охоплює територію Дрогобицької області УРСР, яка під час німецької окупації була розподілена між галицьким та краківським дистриктами Генеральної Губернії.

Ключові слова: німецькі початкові школи, Дрогобищина, нацистська окупація, освітня політика.

Літ. 26.

Mykola HALIV,

*PhD (Education), Associate Professor of the Department of History of Ukraine
of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Ukraine, Drohobych) halivm@yahoo.com*

Ulyana HALIV,

*PhD (Philology), Associate Professor of the Department of Ukrainian Language
of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Ukraine, Drohobych) mishchuk_u@ukr.net*

GERMAN PRIMARY SCHOOLING IN DROHOBYCH REGION IN THE YEARS OF NAZI OCCUPATION (1941 – 1944)

The article describes the situation of the German elementary school in Drohobych region in 1941 – 1944. Based on the documents of the German occupational authorities of education, the formation of the school network, the number and nationality of teachers, the dynamics of the pupils contingent, the organization of the educational process, the level of material and financial provision of the German elementary schools are researched. The study covers the territory of the Drohobych region of the Ukrainian SSR, which, during the German occupation, was divided between Galician and Krakow districts of the General Province. It was found that the formation of German elementary schools in the occupied Drohobych region occurred in places of compact residence of the Germans: the former Austrian colonies and the city-center areas. In the Drohobych region there were almost three dozens of German elementary schools. They were distinguished by a small number of teachers (approximately 50 people) and pupils (up to 1,500, most of whom were folksodoych). These schools, in comparison with the Ukrainian and Polish schools, received significant support from the authorities, in particular, the financial ones. However, in the wake of the war, funding for schools, including German ones, was unsatisfactory. With the approach of the front, German-language educational institutions ceased to exist and were not restored by the Soviet authorities after the war.

Key words: German elementary schools, Drohobych region, Nazi occupation, educational policy.

Ref. 26.

¹ Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Державного фонду фундаментальних досліджень за конкурсним проектом Ф77/80 – 2017.

Николай ГАЛИВ,

кандидат педагогических наук, доцент,
доцент кафедры истории Украины
Дрогобычского государственного педагогического
университета имени Ивана Франко
(Украина, Дрогобыч) halivn@yahoo.com

Ульяна ГАЛИВ,

кандидат филологических наук,
доцент кафедры украинского языка
Дрогобычского государственного педагогического
университета имени Ивана Франко
(Украина, Дрогобыч) mishchuk_u@ukr.net

НЕМЕЦКИЕ НАЧАЛЬНЫЕ ШКОЛЫ НА ДРОГОБЫЧЧИНЕ В ГОДЫ НАЦИСТСКОЙ ОККУПАЦИИ (1941 – 1944)

В статье раскрыто положение немецких начальных школ на Дрогобыччине в 1941 – 1944 гг. На основе документов немецких оккупационных органов управления образованием раскрыто формирования школьной сети, количественный и национальный состав учителей, динамику ученического контингента, организацию учебно-воспитательного процесса, уровень материально-финансового обеспечения немецких начальных школ. Исследование охватывает территорию Дрогобычской области УССР, которая во время немецкой оккупации была распределена между галицким и краковским дистриктами Генеральной Губернии.

Ключевые слова: немецкие начальные школы, Дрогобыччина, нацистская оккупация, образовательная политика.

Лит. 26.

Постановка проблеми. У сучасних реаліях України зростає суспільний та науковий інтерес до складних, часто суперечливих подій Другої світової війни. Історики намагаються об'єктивно, різнобічно і глибоко висвітлити різноманітні аспекти згаданої проблеми, зокрема значну увагу присвячують специфічній й подекуди дуже хаотичній етнополітиці нацистського режиму в Україні (1941 – 1944). Помітне місце у їхніх наукових пошуках займає дослідження системи освіти різних окупованих регіонів України, підходи окупаційних властей до організації шкільництва для представників різних національностей. У цьому контексті актуальним є й з'ясування становища шкільництва етнічних груп Дрогобыччини окресленого періоду.

Аналіз останніх досліджень. Освітнє життя різних окупованих регіонів України досліджують В. Гінда (Житомирщина), П. Добров та М. Бистра (Донбас), Л. Задорожна (Дніпропетровщина), Б. Єржабкова (терени рейхскомісаріату «Україна») та ін. Шкільництву західноукраїнського регіону років окупації присвячені дослідження Н. Антонюк [1], О. Луцького [16], Г. Стефанюк [20], М. Галіва [3–8]. Однак у них здебільшого висвітлюється становище української школи. Діяльність же польського шкільництва в роки Другої світової війни розглянуто, зокрема, у працях польських учених Г. Грицюка [21], Й. Красуського [22], Є. Круля [23], П. Маєвського [24], П. Матусяка [25], Й. Свєбоди [26] та окремих українських авторів [5]. На жаль, майже немає досліджень стану німецьких освітніх установ на західноукраїнських землях у добу нацистського окупаційного режиму.

Мета статті – проаналізувати становище німецького початкового шкільництва на Дрогобыччині у 1941 – 1944 р. за такими складовими: 1) шкільна мережа; 2) педагогічні кадри; 3) учнівський контингент; 4) навчально-виховний процес; 5) рівень матеріального забезпечення шкіл. Зауважимо, що географічні межі дослідження охоплюють територію так званої Дрогобыцької області УРСР, яка під час німецької окупації була розподілена між галицьким (Дрогобыцька, Стрийська, Самбірська округи, частина округи Львів-повіт) та краківським (частина Перемишльської округи з містами Добромиль та Хирів) дистриктами Генеральної Губернії (далі – ГГ).

Виклад основного матеріалу. Нацистська політика у сфері освіти на окупованих землях Східної Галичини вирізнялася виразною диференціацією за національною ознакою. Попри надання дозволу на відкриття початкових шкіл для українців і поляків, влада організувала й німецькі школи, які особливо толерувала та підтримувала. Після приєднання Східної Галичини до Генеральної губернії німецька влада поступово підпорядкувала собі систему освіти, визначила початок навчального року на 1 жовтня 1941 р. і відновила колишню польську структуру триступеневого народного шкільництва. Ступінь початкової школи залежав від кількості дітей шкільного віку: наявність менше 120 дітей передбачала утворення школи I ступеня (1–4 класи), 120–220 дітей – школи II ступеня (1–6 класи), понад 220 дітей шкільного віку – школи III ступеня (1–7 класи). Також за польським зразком встановлювався шкільний вік – 7–14 років, тож 1941 р. школи повинні були відвідувати діти 1927 – 1934 років народження [17, 1].

Значна увага німецькими властями (урядом галицького дистрикту та крейсшультратами в округах) присвячувалася німецькому початковому шкільництву. За час радянського управління краєм (1939 – 1941), як відомо, не було створено жодної школи з німецькою мовою навчання. Й це попри те, що традиція німецького початкового шкільництва тут сягала кінця XVIII – початку XIX ст., коли австрійські колоністи розбудовували свої поселення на галицьких землях. Тож після встановлення окупаційного режиму для місцевих дітей-фольксдойчів, російських німців (*russlanddeutschen*), а також поодиноких дітей-рейхснімців, що прибули разом із батьками з Німеччини, почали створювати школи, зокрема й на Дрогобиччині.

На жаль, даних про *мережу німецьких шкіл* у 1941/42 навч. році майже немає. Згідно з даними шульамту, в Дрогобицькій окрузі на 8 травня 1942 р. діяло три німецькі школи: у Дрогобичі, Бориславі та Стебнику [12, 93 – 93 зв]. Зауважимо, що школу в Бориславі було відкрито власне в травні 1942 р. як однокласну [12, 94], однак з часом її перетворено на чотирикласну, причому найбільшу з усіх за кількістю учнів. На той час уже велася підготовка щодо відкриття німецької школи в селі Нейдорф, де 18 дітей німецького походження відвідували польську школу [12, 93–93 зв]. Тож наступного 1942/43 навч. року в Дрогобицькій окрузі діяли чотири німецькі школи: в Дрогобичі та Бориславі – чотирикласні, Стебнику та Нейдорфі – однокласні [12, 87]. З вересня 1943 р. відкрито німецькі школи і в Трускавці та Кьонігсау [12, 158].

У Самбірській окрузі на 31 травня 1943 р. працювало сім німецьких народних шкіл: дві в Самборі, по одній у Кайзерсдорфі, Надбергу, Кранцбергу, Борині, Розлучі [9, 67]. Уже на 15 вересня 1943 р. там налічувалося вісім шкіл [12, 59, 81]. Більш чисельна за кількістю населення Стрийська округа на травень – червень 1943 р. містила 12 німецьких шкіл у містах Стрий, Сколе, Ходорів, Журавно, селах Болехів, Синевідсько Вижне, Дроговичі, Корнелівка, Гельсендорф, Махлинець, Нове Село, Брігідау. Майже половина з них призначалася для поселень російських німців, зокрема у Брігідау, Гельсендорфі, Махлинці, Новому Селі, Корнелівці, де школи відкрили у 1943 р. [15, 27].

Після об'єднання Самбірської та Дрогобицької округ (у другій половині 1943 р.) число шкіл дещо зросло. Як свідчать документи Дрогобицького шульамту, на 20 травня 1944 р. там діяло 15 німецьких шкіл (Борислав, Дрогобич, Йозефсберг, Кьонігсау, Нейдорф, Стебник, Турка, Угартсберг, Бориня, Кайзерсдорф, Кранцберг, Самбір, Розлуч, Воля Коблянська, Трускавець) [12, 158].

Загалом на теренах Дрогобиччини, Самбірщини та Стрийщини у 1943/44 навч. році існувало приблизно 27 німецьких шкіл. Ще одна німецька початкова школа працювала в Перемишлі [26, 187].

Учительські кадри німецьких шкіл формувалися переважно з фольксдойчів, інколи російських німців та рейхснімців. Щоправда, не всі фольксдойчі працювали винятково в німецьких школах. Так, на 31 травня 1943 р. у Самбірській окрузі працювали 22 вчителі-фольксдойчі, з них частина у польських (Дубляни, Бісковичі, Сусідовичі, Чуква, Надиби, Самборі) та українських народних школах (Бараничі, Ляшки Муровані, Воля Коблянська) [9, 67]. На Дрогобиччині майже всі педагоги-фольксдойчі працювали в ненімецьких школах. Зокрема, у школах Дрогобича вчителювали Ядвіга Лобос, Ольга Гіммель. Російські ж німці займали вчительські

посади в німецьких школах Кьонігсау (Вера Покровська), Трускавця (Марія Енгельгардт), Нейдорфа (Розалія Брейтенбухер), Угартсберга (Едвард Пельц) [11, 22].

Загалом вчителів німецьких шкіл налічувалося небагато. На Стрийщині в 12 німецьких школах у травні–червні 1943 р. працювали 26 педагогів, під опікою яких перебували 698 дітей [15, 27] (один вчитель – 27 учнів). У Самбірській окрузі станом на 15 вересня 1943 р. у восьми німецьких школах працювали 10 вчителів (по п'ять чоловіків і жінок), навчаючи 363 учнів (один вчитель – 36 учнів) [12, 59, 81]. Така ж кількість педагогів працювала в чотирьох німецьких школах Дрогобицької округи протягом 1942/43 навч. року [12, 87]. Оскільки вони навчали 387 учнів, то на одного вчителя припадало майже 39 школярів. У 1943/44 н.р. кількість німецьких шкіл в Дрогобицькій окрузі, до якої приєднано на Самбірщину, як згадувалося вище, зросла, а отже, збільшилася й чисельність учителів. Так, на 20 травня 1944 р. у 15 школах об'єднаних округ працювало 23 педагоги, навчаючи 777 учнів [15, 27] (1 педагог/33 школярів).

Завдяки тому, що до нашого часу дійшли окремі документи Дрогобицького шульамту, ми може більш детально охарактеризувати педагогічний склад певних німецьких шкіл, зокрема Бориславської. Зі звіту про огляд цієї школи від 4 травня 1943 р. дізнаємося, що першим її керівником була «фрау Пілінські» (Кароліна Вілінська). Улітку 1942 р. школу очолила Вільгеміна Трильовська, а восени того ж року до школи переведено вчителя Хуго Гейнза. У звіті дається характеристика цим вчителям: «Керівник школи Хуго Гейнз є професіоналом, до 1939 р. працював у німецькій приватній школі в Станіславі. Він винятково сумлінний, старанний, усвідомлює свій обов'язок і віддає усі свої сили шкільній праці. Він має великий вплив на учнів, відносини з учителями є дружними. Пані Пілінські вчителювала до 1939 р. у польській народній школі. Вільно володіє німецькою мовою, старання і володіє доброю педагогічною майстерністю. Навчаючи письма, багато проводить життєвого навчання, яке доступне для дітей. У навчанні використовує прямий, безпосередній метод і отримує навчальний та виховний успіх. Пані Трильовські до 1939 р. працювала тільки в ненімецьких школах, отримала освіту в польському вчительському інституті, вільно володіє німецькою мовою, добре підготовлена. Також отримує успіхи в навчанні, є сумлінною і працюютою» [12, 94].

Для підвищення професійної кваліфікації для німецьких вчителів часто проводилися різноманітні курси. Особливу увагу приділяли мовній підготовці вчителів, передовсім фольксдойчів. Так, 1943 року у Стрию відбулися курси для вчителів-фольксдойчів (16 осіб зі Стрийської округи та 6 із Долинського повіту), метою яких було подолання їх мовного дефіциту, методична підготовка та «політичне виправлення в націонал-соціалістичному дусі» [15, 27–27 зв].

Німецькі власті часто вдавалися до переведення вчителів з інших регіонів ГГ задля заповнення вакансій у місцевих німецьких школах. До шкіл російських німців, що постали в Брігідау, Гельсендорфі, Махлинці, Новому Селі, Корнелівці на Стрийщині, 14 липня 1943 р. було скеровано 14 учителів-рейхснімців з Нижнього Дунаю (Niederdonau, Nieder-Donau). Щоправда, п'ять з них скеровано на працю до Стрийської німецької школи, один – до табору переселенців для ведення курсів німецької мови, решту – власне до нововідкритих шкіл в Бригідау, Корнелівці, Гельсендорфі, Махлинці і Новому Селі [15, 27–27 зв].

Загалом, на Дрогобищині, Самбірщині та Стрийщині у 1943 – 1944 рр. в німецьких школах працювали 49 – 51 педагог. Порівняно з українським і польським, німецьке шкільництво не відчувало такої гострої кадрової проблеми, що пояснюється особливо уважним ставленням окупаційних властей до освітніх потреб власне німецького населення.

Німецькі початкові школи за кількістю учнів, зрозуміло, значно поступалися не лише українським, а й польським. Основну частину школярів становили діти-фольксдойчі, дещо менше було російських німців і зовсім мало рейхснімців.

Відповідно до списків німецьких дітей шкільного віку (1928 – 1935 рр. народження) Дрогобицької округи від 13 листопада 1941 р., найбільше їх мешкало у Бориславі та Дрогобичі (відповідно 74 і 72 особи). В інших населених пунктах округи налічувалося ще 124 дітей шкільного віку німецької національності, зокрема, у Нейдорфі – 17, Стебнику – 23, Підбужі – 4 [10, 1–2, 13, 16–17, 24]. Отже, загалом в окрузі на той час було 270 дітей шкільного віку німецького походження, і поступово цей показник збільшувався. Уже на 5 травня 1942 р. у німецькій школі Дро-

гобича навчалися 82 школярі: 49 учнів у класі фольксдойчів та 33 школярі у класі рейхснімців і фольксдойчів [10, 30]. За даними крейшшульрату, на 8 травня 1942 р. цю ж школу відвідувало вже 87 дітей, з них «багато дітей фольксдойчів з повіту». На той час у Бориславській німецькій школі освіти здобувало 116 дітей, а в Нейдорфі нарахували 18 дітей німецького походження, і для них розпочали створювати школи [12, 93–93 зв].

Згідно з планом шульамту, на початку 1942/43 н.р. у чотирьох німецьких школах Дрогобицької округи мали навчатися 387 дітей, з них у чотирикласній школі Дрогобича – 152, чотирикласній школі Борислава – 164, однокласній школі Стебника – 44, однокласній школі Нейдорфа – 27 учнів [12, 87]. Проте у деяких школах цих показників не вдалося досягти (наприклад, у Бориславі на 4 травня 1943 р. навчалось 137 дітей фольксдойчів і один рейхснімець [12, 94]). 3 вересня 1943 р. відкрито німецькі школи у Трускавці та Кьонігсау. Першу з них на 15 вересня 1943 р. відвідували 16 дітей (6 фольксдойчів і 10 російських німців) [12, 67], другу на лютий 1944 р. – 10 дітей-фольксдойчів 1930 – 1931 років народження (Роза Зауфман, Лука Градельнік, Фрідріх Нох, Георг Жолер, Броніслав Жвірнак, Ольга Грюндеман, Лідія Краус, Вільгеміна Леопольд, Ядвіга Жук, Міліна Жернікель) [9, 82].

Самбірська округа налічувала приблизно таку ж кількість учнів німецького походження. Так, на 15 вересня 1943 р. у восьми німецьких школах Самбірщини навчалися 363 учні [12, 59, 81]. Найбільшою була школа в Самборі, де на той час здобували освіти 113 дітей, з них 13 рейхснімців, 61 фольксдойчів і 39 російських німців (у 1-у класі – 42, 2-у – 16, 3-у (дві групи) – 24, 4-у (три групи) – 20 учнів [12, 69]. Після об'єднання Дрогобицької і Самбірської округ, як уже згадувалося, загальна кількість німецьких шкіл у новому територіально-адміністративному утворенні сягнула 15. На 20 травня 1944 р. там здобували освіти приблизно 760 – 777 учнів [12, 158]. Показово, що, попри значне загальне число учнів, в окремих школах їхня кількість дещо знизилася порівняно з 1942/43 н.р. і навіть з початком 1943/44-го. Для прикладу, в німецькій школі Дрогобича залишилися 105 учнів, Борислава – 122 (або 116), Самбора – 99, Стебника – 12 [12, 158]. Відчувалося наближення фронту, і це, звісно, не могло не позначитися на чисельності учнівського контингенту.

Про учнів німецьких шкіл Стрийщини залишилося доволі мало джерельного матеріалу. Відомо, однак, що на червень–липень 1943 р. у 12 німецьких народних школах Стрийської округи навчалися 698 учнів. Найбільше дітей відвідувало школу у Стрию (144 школярі), Бригідау (87), Сколе (77) [15, 27]. Зауважимо, що у школах поселень Бригідау, Гельсендорф, Махлинець, Нове Село та Корнелівка навчалися, переважно, діти російських німців.

Таким чином, кількість учнів німецьких шкіл на теренах трьох округ у 1943 – 1944 рр. становила приблизно 1460 осіб (19 – 20 % загального числа німців і фольксдойчів).

Організація навчально-виховного процесу народних шкіл порівняно з попереднім (радянським) періодом також зазнала суттєвих змін. Шкільний рік було поділено на три періоди: перший тривав з вересня до грудня, другий – від січня до березня, третій – із квітня до червня. Кожен такий «триместр» закінчувався «класифікацією» (підбиттям підсумків успішності учнів), а також «вивідною конференцією», на якій батьків та опікунів повідомляли про результати «класифікації». Наприкінці першого і третього періодів видавалися свідоцтва з оцінкою. Зимові канікули у 1941/42 навч. році тривали 15 днів (з 6 до 20 січня включно), Великодні – 7. Крім того, 4 вільні дні припадало на Зелені свята. «Великі ферії» (літні канікули) тривали 62 дні – від 1 липня до 31 серпня включно [2, 34; 18, 3; 19, 4].

У німецьких школах, звісно, не вивчали ні польську, ні українську мови, а головним завданням було вивчення німецької. Уже згадувалося, що більшість учнів німецьких шкіл складала діти-фольксдойчі. Вони переважно не дуже добре володіли німецькою мовою. За даними шульамту (8.5.1942 р.), діти німецьких шкіл Дрогобицької округи поза межами освітнього закладу спілкувалися здебільшого польською мовою [12, 93–93 зв]. Під час перевірки чотирикласної німецької школи у Бориславі шкільний інспектор занотував, зокрема, таке: «Діти, за свідченням вчителів, поза школою розмовляють польською мовою, тому що більшість їх батьків розмовляють німецькою ледь-ледь» [12, 94]. Тож учителів орієнтували на «цілеспрямоване розширення» мовного запасу учнів. Загалом у цій справі вдавалося досягати певних успіхів,

які шкільними інспекторами пояснювалися тим, «що і всі [німецькі] школи округи дуже малі» [12, 93–93 зв]. «Значні успіхи» в оволодінні мовою зафіксували в травні 1943 р. у вищезгаданій Бориславській німецькій школі, де ще на початку 1942/43 навч. року «дуже мало дітей самостійно розмовляли німецькою мовою» [12, 94]. Крім того, учні німецьких шкіл майже з кожного предмету змушені були вивчати й специфічні теми: «Націоналсоціалізм», «Родознавство, расовість, спадковість», «Символіка» тощо [14, 10]. Причому навчальний план не передбачав вивчення релігії.

І влада, і громадські організації надавали вчителям певні методичні розробки з різних предметів. Для вчителів німецьких шкіл основним «методичним порадищем» був журнал «Німецька народна школа у Генеральній губернії». Очільник головного відділу науки і навчання уряду ГГ А. Вацке наголошував на необхідності його безкоштовного розповсюдження серед усіх педагогів німецьких шкіл. Щоправда, на червень 1942 р. в галицькому дистрикті не вдалося організувати забезпечення педагогів згаданим виданням, що викликало незадоволення урядовців від освіти. «Я надаю великого значення тому, щоб зміст журналу докладно та ґрунтовно обговорювався при слухних нагодах (на нарадах в окружного шкільного радника, при діловій співпраці, на засіданнях учительських колективів і т. д.)» [14, 12], – писав А. Вацке у телеграмі Стрийському крейсгауптману (17.06.1942 р.).

Виховання учнів німецьких шкіл здійснювалося на засадах націонал-соціалістичної ідеології, теорії расової вищості, відданості фюрерові і рейху тощо. Ще 20 листопада 1940 р. міністр освіти і виховання Третього рейху Руст, окреслюючи завдання німецької школи, заявив: «Справи плану навчання можемо спокійно відкласти у бік [...] Часи педагогічних енциклопедій минули. Мусимо молодь так виховати, аби продовжувала й надалі справу Гітлера» [25, 227]. Молодь передовсім намагалися залучити до нацистської молодіжної організації «Гітлерюгенд». Так, головний відділ науки і навчання уряду ГГ уже 12 січня 1942 р. надіслав розпорядження Стрийському шульамту охопити юнаків-фольксдойчів всієї округи цією структурою [14, 3].

Матеріальне забезпечення німецького шкільництва було помітно кращим, порівняно з українським чи польським. Забезпечення приміщеннями німецьких шкіл, звісно, було кращим, ніж українських та польських. Так, на 15 вересня 1943 р. німецька однокласна школа Трускавця володіла трьома класними приміщеннями, трьома кімнатами для вчителів, однією кухнею. Площа класних кімнат сягала в середньому 42 кв.м., а шкільного двору – 2924 кв.м. [12, 67]. На жаль, у документах рідко вказується розмір земельного наділу, що надавався вчителям. Відомо, однак, що німецьким педагогам, яких призначили працювати до німецьких шкіл у Брігідау, Гельсендорфі, Махлинці, Новому Селі, Корнелівці (Стрийщина), було виділено 2–3 га землі [15, 27 зв].

Архівні документи зберегли до нашого часу інформацію про фінансове забезпечення українських, польських і німецьких шкіл. Доволі цікаву інформацію містить проект бюджету Дрогобича на 1942/43 бюджетний рік (від 1 квітня до 31 березня). Так, на сім народних шкіл міська управа передбачила 86270 зл.: німецька школа – 12874, українська школа № 1 – 9245, українська школа № 2 – 11674, українська школа № 3 – 9387, польська школа № 4 – 20461, польська школа № 5 – 10495, польська школа № 6 – 12134 зл. Отже, для доволі невеликої за кількістю учнів та вчителів німецької школи, порівняно з українськими школами № 1 і 3, проектувалося краще фінансування. Про прихильне ставлення до німецької школи свідчить хоча б той факт, що на забезпечення її учнів навчальними посібниками передбачалося 4000 зл., тобто більше, ніж на інші школи разом (майже 53 % від загальної суми на цю статтю витрат) [13, 9].

В остаточно ухваленій управою Дрогобича редакції бюджету на 1942/43 фінансовий рік витрати на сім народних шкіл міста зросли на 400 зл., і становили 86670 зл. Проте бюджет, зрештою, виконано не було, що призвело до недофінансування народного шкільництва. Окружний шкільний радник Дрогобиччини д-р Біляв уже в травні повідомляв відділ науки і навчання уряду дистрикту «Галіція» про відмову штадткомісара Дрогобича (з січня 1942 р. цю посаду обіймав Шюслер) фінансово підтримати навіть німецьку школу, мотивувавши це тим, що «місто не має для цього засобів» [12, 93 зв]. Такий стан речей штовхав крейшульрата просити гроші

в уряді дистрикту на облаштування хоча б німецької школи у Дрогобичі, а також створення інтернату (бурси) для дітей-фольксдойчів з округи [12, 58–58 зв].

Незважаючи на наближення фронту у 1944 р., шкільні власті, спираючись на прохання керівників шкіл, продовжували складати кошториси на наступний навчальний рік. До нашого часу дійшла копія складеного у червні 1944 р. проекту бюджету німецької народної школи в Йозефсберзі на 1944/45 навч. рік (див. табл. 1). Цей документ добре ілюструє конкретні статті видатків на матеріальне забезпечення шкільного приміщення.

Таблиця 1. Проект бюджету німецької народної школи в Йозефсберзі на 1944/45 н.р.

№	Стаття витрат		Сума
I	Ремонт шкільного будинку		12186 зл
	1	Ремонт вікон	1284 зл
	2	Дрібний ремонт дверей	1992 зл
	3	Реконструкція і ремонт печей	4180 зл
	4	Ремонт підлоги	2330 зл
	5	Внутрішня побілка будинку	1000 зл
	6	Ремонт даху і ринв	600 зл
	7	Ремонт туалету	800 зл
II	Закупівля і ремонт інвентаря		4940 зл
	1	Купівля 40 нових парт по 36 зл кожна	1440 зл
	2	Купівля меблів (столи, стільці, класні дошки)	3500 зл
III	Закупівля навчальних посібників і літератури		5800 зл
	1	Навчальні посібники	2800 зл
	2	Література для унів і учительської бібліотеки	3000 зл
IV	Спорудження спортивних майданчиків		2700 зл
	1	Спорудження спортмайданчиків	800 зл
	2	Купівля спортивного інвентарю	1900 зл
V	Опалення і освітлення		6195 зл
	1	Купівля 105 куб.м. дров за 17 зл. кожен	1785 зл
	2	Довезення дров	1050 зл
	3	Ремонт сараю для зберігання дров	3000 зл
	4	Освітлення у класах взимку	300 зл
VI	Оплата праці допоміжного персоналу		1560 зл
	1	Прибиральниця (90 зл щомісяця)	1080 зл
	2	Куховарка (40 зл щомісяця)	480 зл
VII	Інше		2500 зл
	1	Купівля кухонного посуду	2000 зл
	2	Виготовлення шкільного герба	500 зл
ВСЬОГО			35821 зл

Джерело: ДАЛО. – Ф. Р-1926. – Оп. 1. – Спр. 89. – Арк. 18–19.

Звісно, за таких умов забезпечення навчального процесу початкових шкіл необхідним інвентарем, приладдям, наочними посібниками тощо було або вкрай мізерним, або взагалі відсутнім. Навіть німецькі школи відчували потребу у шкільному інвентарі. Як впливає з повідомлення німецьких чиновників Стрийщини (червень 1943 р.), наявний у новостворених німецьких школах Бригідау, Махлинця, Гельсендорфа, Нового Села, Корнелівки інвентар був недостатнім, хоч дозволяв упорядковано здійснювати «шкільне виробництво» (навчальний процес) [15, 27 зв].

Постачання шкіл навчальною літературою також майже не здійснювалося. Звичайних букварів бракувало не лише українським та польським, а й німецьким школам. Хоч останні, звісно, постачалися краще – фірма «Леве», зокрема, надала німецьким школам Стрийщини не лише навчальні посібники, а й зошити, олівці тощо [15, 27 зв].

Освітніми властями були розроблені певні вимоги щодо впорядкування вчительських бібліотек німецьких шкіл, які відомі нам з інструкції стрийського окружного шкільного радника для німецької школи у Стрию (22.05.1942 р.). Згідно з нею, книги вчительської бібліотеки потрібно впорядкувати за відповідними розділами та позначити такими буквами у бібліографічній картотеці: А – Виховні та навчальні дисципліни. Історія виховання та викладання. Психологія та допоміжні науки педагогіки; NS – Націонал-соціалізм; D – Викладання німецької мови, читання, письмо; G – Історія; E – Географія, краєзнавство; N – Природничі науки; F – Наука про сім'ю (родину), наука про расу, наука про рід; M – Математика; S – Співи, музика; T – Спортивна гімнастика, спорт та ігри; Z – Малювання та естетичне виховання; W – Праця, трудове навчання та наука про домашнє господарство; Sch – Організація Шкільного (навчального) процесу; V – Різне [14, 10].

Крім того, крейшшульрат рекомендував запровадити облікові картки книжок із вказівкою імені автора, назви книжки та бібліотечного шифру відповідного розділу, а також оформити читацький квиток кожному читачеві. З приводу керівництва та адміністрування вчительськими бібліотеками він радив орієнтуватися на працю Г. Штайнера «Бібліотека для вчителів» [14, 10 зв].

Певного значення влада надавала й налагодженню харчування учнів у школах. Особлива увага, звісно, присвячувалася німецьким дітям. У звіті дрогобицького крейшшульрата від 8 травня 1942 р. зазначалося, що забезпечення харчування дітей німецької національності є центральним завданням шкіл. На той час вдалося організувати харчування усіх дітей-фольксдойчів у «змішаних школах» (мабуть, йшлося про україно- та польськомовні школи): вони отримували на сніданок молоко та хліб [12, 93–93 зв].

Висновки. Отже, утворення німецьких початкових шкіл на теренах окупованої Дрогобицької області відбулося у місцинах компактного проживання німців: колишніх австрійських колоніях та місті-центрі округи. Німецькі громади мали певну традицію початкового шкільництва ще з часів імперії Габсбургів, тож існування німецьких шкіл не було чимось винятковим у роки нацистської війни. Загалом на Дрогобищині постало майже три десятки німецьких початкових шкіл. Проте вони вирізнялися незначною чисельністю вчителів (приблизно 50 осіб) та учнів (до 1,5 тис. осіб, більшість з яких були фольксдойчами). Ці школи, порівняно з українськими та польськими, отримували значну підтримку органів влади, зокрема матеріальну. Звісно, в умовах війни фінансування шкіл, у тому числі й німецьких, було незадовільним. З наближенням фронту німецькомовні заклади освіти припинили існування й не були відновлені радянськими властями після війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Антонюк Н. В. Українське культурне життя в Генеральній Губернії (1939 – 1944 роки) / Н. В. Антонюк. – Львів, Б. в., 1997. – 232 с.
2. Вісник Українського Центрального комітету. – 1942. – Ч. 1/27. – 1 січня. – С. 34.
3. Галів М. Народне (початкове) шкільництво Самбірщини в період німецької окупації (1941 – 1944 рр.) / М. Галів // Література Галицького Підгір'я кінця XIX – початку XX століття і процес національного відродження (3 нагоди 140-ї річниці від дня народження Івана Филіппчака): Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Самбір – Дрогобич, 17 лютого 2011 р.). – Дрогобич: Коло, 2011. – С. 65–78.
4. Галів М. Народне (початкове) шкільництво Стрийщини у період німецької окупації (1941 – 1944) / М. Галів // Збірник наукових праць молодих учених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. – Дрогобич, 2012. – Вип. I. – С. 372–383.
5. Галів М. Польське шкільництво на Дрогобищині в період німецької окупації (1941 – 1944 рр.) / М. Галів // Fasciculi Musei Regionalis Brzozoviensis. – Brzozów: Wydawnictwo Muzeum Regionalnego im. Adama Fastnachta w Brzozowie, 2011. – Nr. 5. – S. 235–262.
6. Галів М. Українське і польське народне шкільництво на Дрогобищині періоду німецької окупації (1941 – 1944): порівняльний аналіз / М. Галів // Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість: Зб. наук. праць. – Львів, 2010 – 2011. – Вип. 3 – 4. – С. 147–158.
7. Галів М. Українське шкільництво в дистрикті «Галіція» (1941 – 1944 рр.) / М. Галів // Людинознавчі студії: Збірник наукових праць ДДПУ. – Вип. 9. Педагогіка. – Дрогобич: Вимір, 2004. – С. 135–147.

8. Галів М. Українське шкільництво на Дрогобиччині в час німецької окупації 1941 – 1944 рр. / М. Галів // Літопис Бойківщини. – 2010. – Ч. 279(90). – С. 65–71.
9. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф. Р-1926. – Оп. 1. – Спр. 2.
10. ДАЛО. – Ф. Р-1926. – Оп. 1. – Спр. 82.
11. ДАЛО. – Ф. Р-1926. – Оп. 1. – Спр. 86.
12. ДАЛО. – Ф. Р-1926. – Оп. 1. – Спр. 90.
13. ДАЛО. – Ф. Р-1951. – Оп. 1. – Спр. 151.
14. ДАЛО. – Ф. Р-1964. – Оп. 1. – Спр. 10.
15. ДАЛО. – Ф. Р-1964. – Оп. 1. – Спр. 19.
16. Луцький О. Українське культурне життя Галичини під час німецької окупації 1941 – 1944 рр. / О. Луцький // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. наук. праць. – Львів, 1997. – Вип. 3–4. – С. 194–225.
17. Напередодні навчального року // Самбірські вісті. – 1941. – Ч. 14. – 21 вересня. – С. 1.
18. Організація й поділ шкільного року // Львівські вісті. – 1942. – Ч. 3(127). – 4/5 січня. – С. 3.
19. Організація й поділ шкільного року // Стрийські вісті. – 1942. – № 6. – 25 січня. – С. 4.
20. Стефанюк Г. В. Шкільництво в Західній Україні під час німецької окупації (1941 – 1944 рр.) / Г.В. Стефанюк: Дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – Івано-Франківськ, 2004. – 215 с.
21. Hryciuk G. Polacy w Małopolsce Wshodniej wobec okupacji niemieckiej. Przyczynek do prób wprowadzenia «elastycznego kursu» w Dystrykcie Galicji w latach 1943 – 1944 / G. Hryciuk // Acta Universitatis Wratislaviensis: Historia, CXVI: Polska – Kresy – Polacy. Studia Historyczne. – Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1994. – S. 307–316.
22. Krasuski J. Tajne szkolnictwo polskie w okresie okupacji hitlerowskiej 1939 – 1945 / J. Krasuski. – Wydanie drugie, rozszerzone. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1977. – 411 s.
23. Król E. C. Polityka hitlerowska wobec szkolnictwa polskiego na terenie Generalnej guberni (1939 – 1945) / E. C. Król. – Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1979. – 243 s.
24. Majewski P. Wojna i kultura: instytucje kultury polskiej w okupacyjnych realiach Generalnego Gubernatorstwa 1939 – 1945 / P. Majewski. – Warszawa: Trio, 2005. – 431 s.
25. Matusak P. Edukacja i kultura Polski Podziemnej 1939 – 1945 / P. Matusak. – Siedlce, 1997. – 562 s.
26. Świeboda J. Zarys historii tajnej oświaty w latach okupacji hitlerowskiej w powiecie przemyskim / J. Świeboda // Rocznik komisji nauk pedagogicznych PAN. – 1976. – T. XIX: Materiały do dziejów oświaty w okresie okupacji hitlerowskiej (1939 – 1945) na terenie podziemnego okręgu szkolnego krakowskiego. – Cz. X. – S. 183–193.

REFERENCES

1. Antoniuk N. V. Ukrainске kulturne zhyttia v Heneralnii Hubernii (1939 – 1944 roky) / N. V. Antoniuk. – Lviv, B. v., 1997. – 232 s.
2. Visnyk Ukrainskoho Sentralnoho komitetu. – 1942. – Ch. 1/27. – 1 sichnia. – S. 34.
3. Haliv M. Narodne (pochatkove) shkilnytstvo Sambirshchyny v period nimetskoї okupatsii (1941 – 1944 rr.) / M. Haliv // Literatura Halytskoho Pidhiria kintsia XIX – pochatku XX stolittia i protses natsionalnoho vidrozhennia (Z nahody 140-yi richnytsi vid dnia narodzhennia Ivana Fylypchaka): Materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Sambir – Drohobych, 17 liutoho 2011 r.). – Drohobych: Kolo, 2011. – S. 65–78.
4. Haliv M. Narodne (pochatkove) shkilnytstvo Stryshchyny u period nimetskoї okupatsii (1941 – 1944) / M. Haliv // Zbirnyk naukovykh prats molodykh uchenykh Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho uniwersytetu imeni Ivana Franka. – Drohobych, 2012. – Vyp. I. – S. 372–383.
5. Haliv M. Polske shkilnytstvo na Drohobychchyni v period nimetskoї okupatsii (1941 – 1944 rr.) / M. Haliv // Fasciculi Musei Regionalis Brzozoviensis. – Brzozów: Wydawnictwo Muzeum Regionalnego im. Adama Fastnachta w Brzozowie, 2011. – Nr. 5. – S. 235–262.
6. Haliv M. Ukrainске i polske narodne shkilnytstvo na Drohobychchyni periodu nimetskoї okupatsii (1941 – 1944): porivnialnyi analiz / M. Haliv // Ukraina-Polscha: istorychna spadshchyna i suspilna svidomist: Zb. nauk. prats. – Lviv, 2010 – 2011. – Vyp. 3 – 4. – S. 147–158.
7. Haliv M. Ukrainске shkilnytstvo v dystrykti «Galitsiia» (1941 – 1944 rr.) / M. Haliv // Liudynoznavchi studii: Zbirnyk naukovykh prats DDP. – Vyp. 9. Pedahohika. – Drohobych: Vymir, 2004. – S. 135–147.
8. Haliv M. Ukrainске shkilnytstvo na Drohobychchyni v chas nimetskoї okupatsii 1941 – 1944 rr. / M. Haliv // Litopys Boikivshchyny. – 2010. – Ч. 279(90). – С. 65–71.
9. Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti (dali – DALO). – F. R-1926. – Op. 1. – Spr. 2.
10. DALO. – F. R-1926. – Op. 1. – Spr. 82.
11. DALO. – F. R-1926. – Op. 1. – Spr. 86.

12. DALO. – F. R-1926. – Op. 1. – Spr. 90.
13. DALO. – F. R-1951. – Op. 1. – Spr. 151.
14. DALO. – F. R-1964. – Op. 1. – Spr. 10.
15. DALO. – F. R-1964. – Op. 1. – Spr. 19.
16. Lutskiy O. Ukrainske kulturne zhyttia Halychyny pid chas nimetskoï okupatsii 1941 – 1944 rr. / O. Lutskiy // Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist: Zb. nauk. prats. – Lviv, 1997. – Vyp. 3–4. – S. 194–225.
17. Naperedodni navchalnoho roku // Sambirski visti. – 1941. – Ch. 14. – 21 veresnia. – S. 1.
18. Orhanizatsiia y podil shkilnoho roku // Lvivski visti. – 1942. – Ch. 3(127). – 4/5 sichnia. – S. 3.
19. Orhanizatsiia y podil shkilnoho roku // Stryiski visti. – 1942. – № 6. – 25 sichnia. – S. 4.
20. Stefaniuk H. V. Shkilnytstvo v Zakhidnii Ukraini pid chas nimetskoï okupatsii (1941 – 1944 rr.) / H.V. Stefaniuk: Dys... kand. ist. nauk: 07.00.01. – Ivano-Frankivsk, 2004. – 215 s.
21. Hryciuk G. Polacy w Małopolsce Wshodniej wobec okupacji niemieckiej. Przyczynek do prób wprowadzenia «elastycznego kursu» w Dystrykcie Galicji w latach 1943 – 1944 / G. Hryciuk // Acta Universitatis Wratislaviensis: Historia, CXVI: Polska – Kresy – Polacy. Studia Historyczne. – Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1994. – S. 307–316.
22. Krasuski J. Tajne szkolnictwo polskie w okresie okupacji hitlerowskiej 1939 – 1945 / J. Krasuski. – Wydanie drugie, rozszerzone. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1977. – 411 s.
23. Król E. C. Polityka hitlerowska wobec szkolnictwa polskiego na terenie Generalnej guberni (1939 – 1945) / E. C. Król. – Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1979. – 243 s.
24. Majewski P. Wojna i kultura: instytucje kultury polskiej w okupacyjnych realiach Generalnego Gubernatorstwa 1939 – 1945 / P. Majewski. – Warszawa: Trio, 2005. – 431 s.
25. Matusak P. Edukacja i kultura Polski Podziemnej 1939 – 1945 / P. Matusak. – Siedlce, 1997. – 562 s.
26. Świeboda J. Zarys historii tajnej oświaty w latach okupacji hitlerowskiej w powiecie przemyskim / J. Świeboda // Rocznik komisji nauk pedagogicznych PAN. – 1976. – T. XIX: Materiały do dziejów oświaty w okresie okupacji hitlerowskiej (1939 – 1945) na terenie podziemnego okręgu szkolnego krakowskiego. – Cz. X. – S. 183–193.

Стаття надійшла до редакції 10.09.2017 р.

УДК 94(477.83)

DOI 10.24919/2519-058x.4.111227

Михайло СЕНЬКІВ,

orcid.org/0000-00032297-0334

доктор історичних наук, професор Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) senkivolha@gmail.com

ІСТОРИОГРАФІЯ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО СЕЛА (1940 – поч. 50-х рр. XX ст.)

Стаття присвячена всебічному аналізу історіографії проблеми колективізації західноукраїнського села протягом 1940-50-х років. Вказано, що всю сукупність публікацій з даної теми можна умовно поділити на літературу радянської доби, діаспорну, зарубіжну та сучасну українську. У висновках підкреслено, що проблема колективізації західноукраїнського села привертає увагу дослідників, що свідчить про її актуальність та наукову значимість.

Ключові слова: колективізація, західноукраїнські землі, історіографія, радянська наука, діаспорна та зарубіжна історіографія.

Літ. 59.

Mykhailo SEN'KIV,

PhD hab. (History), Professor in Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Drohobych, Ukraine) senkivolha@gmail.com

THE HISTORIOGRAPHY OF THE COLLECTIVIZATION IN THE WESTERN UKRAINIAN VILLAGE (1940s – the beginning of the 1950s of the XX cen.)

The article focuses on the collectivization in the Western Ukrainian village in the 1940s-50s, mainly on the historiography of the problem. It is pointed out that all publications dedicated to the problem can be classified into: publications of the Soviet period, the diaspora literature, foreign and modern Ukrainian publications. It is shown that in 1981 V. Ulianych analysed the scientific literature of the Soviet period on the given research topic. Thus, publications of the Soviet times were marked by ideological bias and scholars interpreted the collectivization through the official doctrine and official documents. More recent researches show that by the end of the 1950s the works on the collectivization in the West Ukrainian village had mainly propagandistic character.

It has been proved that the established research principles were revised in the late 1980s (the times of Perestroika). These were only first steps that did not dispel the general guideline in the evaluation of the collectivization. Rethinking of the national history had begun since the beginning of the 1990s, especially of the dramatic events of the postwar period in the western region. Government policy towards peasants was evaluated differently, as well as the actions of the national underground and the Ukrainian Insurgent Army (UPA). The old methodology was left completely and new views on the problem were created. There were conceptual changes in the Ukrainian historiography. Thus, some research topics started only to be developed and had not been 'unveiled' recently.

In the article it has been highlighted that the problem of the collectivization was investigated by diaspora (M. Rudnytska, O. Subtelny, T. Hunchak, V. Kosyk) and foreign historians (S. Bovier, R. Convest, D. Armstrong). Their works are based on the published Soviet sources and References, as well as on memoirs of witnesses, that emigrated from Ukraine at different times. Although such studies are subjective, but they are significant as they are deprived of falsifications, typical to the Soviet historiography. However, because of well-known reasons, those publications didn't have any archival materials.

In the conclusions it has been shown that the given problem draws attention of researchers and that proves its scientific significance. But in the course of time the problem of the collectivization in the West Ukrainian lands requires a new interpretation.

Key words: collectivization, Western Ukrainian lands, historiography, Soviet science, diaspora and foreign historiography.

Ref. 59.

ИСТОРИОГРАФИЯ КОЛЛЕКТИВИЗАЦИИ ЗАПАДНОУКРАИНСКОГО СЕЛА (1940 – нач. 50-х гг. XX в.)

Статья посвящена всестороннему анализу историографии проблемы коллективизации западноукраинского села на протяжении 1940–50-х годов. Указано, что всю совокупность публикаций по этой теме можно условно поделить на литературу советского периода, диаспорную, зарубежную и современную украинскую. В выводах подчеркнута, что проблема коллективизации западноукраинского села привлекает внимание исследователей, что свидетельствует о ее актуальности и научной значимости.

Ключевые слова: коллективизация, западноукраинские земли, историография, советская наука, диаспорная и зарубежная историография.

Лит. 59.

Постановка проблеми. У часи тоталітарного режиму доленосні етапи минулого українського народу фальсифікувались або замовчувались. Особливо послідовно і ретельно спотворювався радянський період історії України, зокрема політика більшовицької партії щодо селянства, шляхи і методи колективізації та її наслідки, руйнація віковичних традицій селянського господарства, бережливе ставлення хлібороба до землі-годувальниці. Радянська історіографія характеризувала колективізацію, здійснену шляхом терору, масових депортацій та голодомору десятків мільйонів селян як їх добровільне волевиявлення будувати своє світле майбутнє. Сучасні апологети колгоспного ладу настирливо ігнорують здобутки країн Європи та Америки, а головне трагічний досвід радянської імперії, продовжують експлуатувати демагогічні гасла про щасливе колективне господарювання. З огляду на це, важливим науковим завданням є дослідити історіографію проблем колективізації західноукраїнського села в 1940 – 50-х рр.

Аналіз досліджень. Багатьох аспектів історіографії зазначеної теми торкалися в своїх працях І. Рибак [42], В. Ткачук [49], Б. Ярош [56] та інші дослідники. Натомість, спеціальний комплексний аналіз наукової літератури, присвяченої проблемам колективізації в 1940 – 50-х рр., на сьогодні відсутній. Цим і зумовлено актуальність нашого дослідження.

Мета статті – відтворити історіографічний процес осмислення феномену колективізації західноукраїнського села протягом другої половини ХХ – початку ХХІ ст.

Виклад основного матеріалу. Усю сукупність публікацій, присвячених колективізації західноукраїнського села, можна умовно поділити на літературу радянської доби, діаспорну, зарубіжну та сучасну українську. Стан дослідження даної проблеми в радянській історіографії на 1981 рік був проаналізований в дисертації В. Ульянич [51]. Публікації радянської доби характеризувалися ідеологічною зашореністю та односторонніми поглядами авторів, які в оцінках колективізації керувалися офіційними компартійними документами.

До кінця 50-х років праці про колективізацію західноукраїнського села мали переважно популярно-пропагандистський характер [47], а з 60-их років автори монографій Л. Корнієць [23], К. Сирочинський [45], Й. Черниш [52] та інші залучили до наукового обігу багатий фактологічний матеріал, у т. ч. архівний.

Водночас у радянську добу були написані книги, які розкривали окремі аспекти досліджуваної теми, зокрема масово-політичну роботу компартійних організацій, партійний вплив на відносини робітництва і колгоспного селянства, технічне забезпечення сільського господарства, організаційно-господарське зміцнення колгоспів, культурне будівництво, боротьбу радянської влади проти формувань ОУН-УПА в процесі колективізації та інші [25; 26; 35]. Проблема колективізації західноукраїнського села висвітлена в узагальнюючих працях з історії України та компартії на прикладах республіки, регіону, областей, автори яких залишалися на позиціях досліджень першої половини 60-х років, а щодо критичного аналізу навіть поступалися [13; 14].

Загалом основний зміст публікацій радянської доби про колективізацію західноукраїнського села вкладався у таку схему. Обґрунтовувалася безперспективність індивідуальних селянських господарств, необхідність колгоспного ладу як закономірного процесу, зазначалося, що колективізація проводилася «добровільно», але проходила у гострій боротьбі проти «куркульства», «українських буржуазних націоналістів», «банд ОУН-УПА», що колгоспний лад забезпечив «прогрес» сільськогосподарського виробництва, «заможне» і «культурне» життя селянству. Колгоспному селянству буцімто були притаманні риси колективізму, патріотизму, відданості комуністичній ідеї, високий професійно-технічний рівень, а його доходи безпосередньо залежали від підсумків діяльності господарства, а також ніби хлібороби керували громадським виробництвом через загальні збори уповноважених та виборність керівників.

Керуючись ідеологічними постулатами комуністичної партії, радянська історіографія трактувала соціально-економічні та культурно-політичні процеси в західних областях України з позицій апологетів більшовицько-радянського тоталітарного режиму. У зв'язку з цим всі дії партійного і радянського керівництва розцінювалися як свідчення турботи про долю селянства та реалізацію його багатомісних прагнень, а все те, що не вкладалося у задалегідь визначені ідеологічні рамки, трактувалось як реакційне, буржуазно-націоналістичне, вороже інтересам трудящих. Під цим кутом зору характеризувалася як об'єктивна закономірність не тільки політика встановлення тоталітарного режиму, знищення селянина-власника під час примусової колективізації, але й виправдовувалася жорстока розправа з непокірним селянством, масові репресії проти учасників національно-визвольних змагань.

Цілком зрозуміло, що радянська історіографія замовчувала те, що абсолютна більшість селян не підтримувала ідею колгоспного ладу, чинила впертий опір колективізації, а спротив ОУН і УПА проти тоталітарної системи був не рухом бандитів і головорізів, а героїчним виявом національно-визвольної боротьби, яка захищала селянство від утвердження новітніх кріпосницьких відносин. Перекручувалися методи і шляхи запровадження колгоспного ладу, яке здійснювалося грубим насиллям, масовими депортаціями селян у віддалені регіони СРСР. Приховувалася і система зиску та експлуатації селянства, неефективність і безперспективність колгоспного виробництва тощо. Загалом, формувалася спотворена картина колективізації. «Новітня історія України, – зазначав Ярослав Дашкевич, – в концептуальному відношенні і значною мірою у фактологічному плані – це фальсифікована історія» [41].

Певна ревізія установлених принципів дослідження колективізації розпочалася вже за часів перебудови, тобто з другої половини 1980-х рр. Це були тільки перші, несміливі кроки, які загалом не розвінчували генеральної лінії в оцінці колективізації. Серед цих праць найбільшу цінність становлять розвідки С. Кульчицького [30] та І. Рибалки [43] про насильницькі методи колективізації та відособлення селянина від засобів виробництва. У монографіях «Воз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною» (за редакцією Ю. Сливки), «Украинские Карпаты. История» (відповідальний редактор Ю. Сливка) робилася спроба дещо по-новому оцінити ряд проблем з історії регіону.

З початком 90-х років розпочалося переосмислення вітчизняної історії, в тому числі драматичних подій післявоєнного часу в західному регіоні. Найбільш істотно це позначилося на переоцінці суті радянської влади, її політики щодо селянства, характеристик дій національного підпілля, боротьби загонів УПА. Відбувся повний розрив з старою методологією і визначилися якісно нові погляди на проблему. Українська історіографія вступила в період нових концептуальних засад. Почалася розробка багатьох наукових проблем, донедавна цілком «закритих» для дослідників.

На рубежі 1980 – 1990-х рр. з'явилося кілька статей, присвячених репресіям НКВС проти населення західних областей України. Найширше механізм функціонування радянської репресивно-каральної системи дослідили І. Білас [2], Б. Ярош [56], С. Білокінь [3]. Вони використали широке коло недоступних раніше архівних документів, які було оприлюднено вперше. Цю ж тему продовжив розробляти І. Винниченко у монографії «Україна 1920 – 1980-х: депортації, заслання, вислання», в якій однозначно стверджує, що примусове переселення громадян України за радянської доби і сьогодні залишається однією з «білих плям» нашої історії. Репресіям радянської

влади щодо населення Західної України присвятили публікації К. Кондратюк [22], І. Павленко [37], Р. Попп [39], та інші.

Значну увагу західноукраїнським землям в умовах тоталітарного режиму відведено в дослідженнях Ю. Шаповала. На основі невідомих раніше документів і офіційних матеріалів, у своїх розвідках історик аналізує складний перебіг подій в Україні в 20–50-х рр., показує суперечливу епоху через призму долі відомих діячів тієї доби [54; 55]. Еволюцію тоталітарної системи у 50-80-их роках простежили дослідники В. Баран [1] та Г. Костюк [26]. Особливу цінність мають праці В. Барана, в яких розкрито суспільно-політичні, соціально-економічні, національно-духовні процеси в Україні 1945 – 1991 рр.

В узагальнюючих працях з історії України з нових концептуальних позицій висвітлено зміст, методи, шляхи, наслідки колективізації, але недостатньо аналізується відчуження селянина від власності та його наслідки для сільськогосподарського виробництва, відчувається брак фактологічного матеріалу [15; 16].

Книга львівських науковців М. Литвина, О. Луцького та К. Науменка відтворює трагічний злам української історії другої половини 1939 р., в тому числі Західної України, спротив галичан сталінській диктатурі та їх вірність соборно-державницьким ідеалам [31].

Однією з перших вдалих спроб сучасної історіографії в Україні підійти до розв'язання цієї проблеми стала робота О. Ленартовича «Селянство Західної України у національно-визвольній боротьбі 1944 – 1950 рр.». У монографії йдеться про збройну боротьбу ОУН та УПА проти відновлення радянської влади, охарактеризовано опір селянства тоталітарному режиму.

Цікаві монографії з історії ОУН-УПА опублікував А. Кентій [17; 18]. Праці написані на серйозній джерельній базі і хронологічно аналізують історичний шлях ОУН і УПА під час Другої світової війни та повоєнні роки. На зламі тисячоліть вітчизняні науковці видрукували ще кілька досліджень історії національно-визвольного руху 40 – 50-х рр. ХХ ст. Це монографії Ю. Киричука [19], І. Льюшина [12], М. Присяжного [40] та ін. Соціально-політичні процеси в західноукраїнських землях у перше повоєнне десятиріччя розкрив В. Ткачук [49]. Проте колективізації сільського господарства автор торкається лише в загальних рисах. Заслугою цих авторів є те, що вони намагаються дотримуватися історичної правди.

Помітним явищем стала дисертація В. Гаврилюка, в якій проаналізовано радянізацію економічного і духовного життя західноукраїнського села [6]. Автор відзначив, що колгоспна система була підґрунтям утвердження економічного і духовного тоталітаризму. Проте питання, пов'язані із політикою радянської влади щодо селянства, етапів та методів колективізації, спротив селянства тоталітарній системі, більшовицька кадрова політика на селі, технічне оснащення та ефективність колгоспного виробництва, автор розглядає тільки принагідно.

Долаючи старі підходи щодо розгляду колективізації західноукраїнського села, П. Когут відтворив економічний та соціально-політичний аспект проблеми. Відзначимо, що національні, духовні, релігійні чинники залишилися поза увагою дослідника [21].

Історичний досвід засвідчив цілковиту обмеженість економічного детермінізму щодо вивчення соціально-політичних процесів. Відмежуватися від хибних ідей та ілюзій, вирватися з пут економічної логіки стосовно людини, рушійних методів її діяльності, соціальних структур і утворень – таке завдання ставить перед дослідниками життя.

Науковій розробці теми сприяло також використання загальнотеоретичних положень, висновків відомих українських і зарубіжних етнографів – О. Кравця [28], Б. Кравченка [29], Р. Чмелика [53] та інших. Зокрема, в праці Р. Чмелика обґрунтовується, що для західноукраїнського села була традиційно властива приватна форма землеволодіння. Селянська сім'я була основним носієм ідей, способу мислення, традицій і звичаїв, що передавалися з покоління в покоління. Вона була найважливішою структурною одиницею суспільства для збереження етнічної культури і психології.

У книзі вчених-економістів О. Мороза і С. Злупка [36] доводиться, що більшовицька і польська окупаційні влади не були зацікавлені у покращенні стану селянства – соціальної бази українства. Відтак постійно проводили дискримінаційну політику щодо українського селянства.

Важливі аспекти духовної сфери у довоєнний і післявоєнний період відтворюють у своїх публікаціях О. Луцький [32], І. Лучаківська [33], В. Ковалюк [20] та інші. Зроблені ними висновки та узагальнення допомогли автору глибше зрозуміти сутність проблеми.

Корисна інформація є у працях С. Кульчицького [30], П. Панченка [38], І. Рибачка [42] та інших, які торкаються аграрної проблеми в Україні. В. Нечитайло у монографії «Українське селянство: важкий шлях до волі» на основі історико-філософського, соціологічного, архівного матеріалу робить спробу подолати стандартний підхід до проблеми і розглядає селянство та землеробство як природно-історичні явища, обґрунтовує об'єктивну зумовленість становлення вільного селянина-господаря, аналізує перші кроки діяльності фермерських господарств України. У працях Ю. Сливки [46], В. Сергійчука [44], В. Трофимовича [50] та інших відображено українсько-польське протистояння 40–50-х років, зокрема, переселенська політика тоталітарних влад.

Ряд важливих сюжетів історії селянства 40 – 50-х років віддзеркалюються у розвідках О. Гараня [7], С. Макарчука [34], Г. Демяна [9], колективних книгах «Галичина у Другій світовій війні (1939 – 1945 рр.)» [444], «Нариси з історії суспільних рухів та політичних партій в Україні (XIX – ХХ ст.)» [662] та інших. Окремі аспекти даної проблеми порушуються в публікаціях І. Воронова і Ю. Пилявця [5], А. Дуди і В. Старика [10], М. Вегеша [4] та багатьох інших.

Колективізацію західноукраїнського села також досліджували історики діаспори та зарубіжжя. Їх праці базуються в основному на опублікованих радянських джерелах та літературі, а також на спогадах осіб, які були безпосередніми свідками історичних подій і емігрували з України у різний час. Цінність цієї літератури полягає в тому, що вона при всіх більш-менш помітних проявах суб'єктивності та односторонності, не має грубої фальсифікації, притаманної для радянської історіографії. Однак з відомих причин, вони позбавлені архівних матеріалів, що до певної міри звужує їх пізнавальний потенціал.

Серед робіт істориків з української діаспори слід відзначити збірник статей під редакцією М. Рудницької, в якому висвітлена політика радянської влади на західноукраїнських землях у довоєнний період, зокрема щодо селянства [11]. У працях О. Субтельного [48], Т. Гунчака [8], В. Косика [24] та в інших публікаціях розкривається репресивна політика радянської влади щодо селянства, спротив учасників національно-визвольного руху колективізації та радянізації села, насильницьке відчуження селянства від власності. Однак, у розвідках істориків діаспори етапи, методи колективізації, її наслідки аналізуються схематично, побіжно.

Цінний матеріал з досліджуваної теми дають монографії західних авторів С. Бов'єра [58], Р. Конвеста [59], Д. Армстронга [57] та інших. Серед них ґрунтовнішим аналізу виділяються роботи С. Бов'єра, де надзвичайно ґрунтовно досліджено радянський тоталітарний режим на приєднаних восени 1939 р. територіях. Автор зміг відтворити процес встановлення радянської влади через призму особистісного сприйняття, змалювати соціально-психологічну атмосферу, що його супроводжувала, а також зробити ряд оригінальних теоретичних висновків щодо природи тоталітарного радянського режиму.

Публікації зарубіжних вчених дають цікаві інтерпретації з різних проблем історії селянства взагалі й українського зокрема. Слід зазначити, що західні дослідники, так само як історики діаспори, надають перевагу вивченню насильницького характеру встановлення радянського режиму в Західній Україні. Багато аспектів колективізації сільського господарства опинилися поза полем зору зарубіжної історіографії або розглядаються нею в загальних рисах.

Висновки. Отже, проблема колективізації західноукраїнського села привертає увагу дослідників, що свідчить про її актуальність та наукову значимість. Але час настійливо вимагає нового концептуального осмислення цієї драматичної сторінки історії України, зокрема західноукраїнських земель середини ХХ ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Баран В. Україна після Сталіна. Нариси історії 1953 – 1986 рр. / В. Баран. – Львів, 1992. – 124 с.
2. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917 – 1953. Кн. 1 / І. Білас. – К., 1994. – 432 с.
3. Білокінь С. Масовий терор як засіб державного правління СРСР 1917 – 1941 рр. / С. Білокінь. – К., 1999. – 250 с.

4. Вегеш М. Сторінки історії ОУН – УПА в Закарпатті (1939 – 1950-ті роки) / М. Вегеш // Сучасність. – 2001. – №3. – С. 32–43.
5. Воронов І. Голод 1946 – 1947 рр. / І. Воронов, Ю. Пилявець. – К., 1991. – 112 с.
6. Гаврилюк О. Н. Радянізація економічного і духовного життя західноукраїнського села у другій пол. 40-х – поч. 50-х років (на матеріалах Волинської, Рівненської та Львівської областей): Автореф. дис. канд. іст. наук / О.Н. Гаврилюк. – Чернівці, 1996. – 16 с.
7. Гарань О. В. Проблема формування кадрів у західних областях УРСР у другій половині 40 – 50-х роках / О. В. Гарань // Український історичний журнал. – К., 1989. – № 10. – С. 55–65.
8. Гунчак Т. Україна. Перша половина ХХ століття. Нариси політичної історії / Тарас Гунчак. – К., 1993. – 288 с.
9. Дем'ян Г. Сколівщина у повстанському русі ОУН і УПА 1940 – 1960 років / Г. Дем'ян // Воля і Батьківщина. – 1996. – Ч. 2. – С. 56–64.
10. Дуда А. Буковинський рух в боях за українську державність / А. Дуда, В. Старик. – Чернівці, 1995. – 180 с.
11. Західна Україна під большевиками. IX. 1939 – VI. 1941 / За ред. М. Рудницької. – Нью-Йорк, 1958. – 348 с.
12. Льюшин І. ОУН-УПА і українське питання в роки Другої світової війни (в світлі польських документів) / І. Льюшин. – К., 2000. – 180 с.
13. Історія міст і сіл УРСР: Волинська область. – К., 1970. – 746 с.
14. Історія міст і сіл УРСР: Закарпатська область. – К., 1969. – 786 с.
15. Історія України / Кер. авт. кол. Ю.Зайцев. – Львів, 1996. – 488 с.
16. Історія України. Нове бачення. Т. 2 / За ред. В.Смоля. – К., 1996. – 494 с.
17. Кентій А. Нариси боротьби ОУН-УПА в 1946 – 1956 рр. / А. Кентій. – К., 1999. – 110 с.
18. Кентій А. Українська повстанська армія в 1942 – 1943 рр. / А. Кентій. – К., 1999. – 281 с.
19. Киричук Ю. Нариси історії українського національно-визвольного руху 40 – 50-х років ХХ ст. / Юрій Киричук. – Львів, 2000. – 304 с.
20. Ковалюк В. Р. Культурологічні та духовні аспекти радянізації / В. Р. Ковалюк // Український історичний журнал. – К., 1993. – № 2–3. – С. 3–17.
21. Когут П. Колективізація в західноукраїнському селі / П. Когут. – Львів, 2000. – 80 с.
22. Кондратюк К. Репресії органів НКВС проти населення західних областей України (1939 – 1941) / К. Кондратюк, С. Кондратюк // Наукові зошити історичного факультету. – Вип. 3. – Львів, 2000. – С. 146–149.
23. Корнієць Л. Соціалістичні перетворення в західних областях УРСР / Л. Корнієць. – К., 1950. – 32 с.
24. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні / Володимир Косик. – Париж-Нью-Йорк-Львів, 1993. – 660 с.
25. Костик П. У боротьбі за технічне оснащення сільського господарства: Діяльність Компартії України по створенню і дальшому розвитку матеріально-технічної бази сільського господарства західних областей УРСР. 1939 – 1978 рр. / П. Костик. – Львів, 1980. – 165 с.
26. Костюк Г. Сталінізм в Україні (генеза і наслідки) / Г. Костюк. – К., 1995. – 112 с.
27. Кошарний І. Я. У сузір'ї соціалістичної культури: Культурне будівництво у возз'єднаних областях УРСР (1939 – 1958 рр.). / І. Я. Кошарний. – Львів, 1975. – 240с.
28. Кравець О. Сімейний побут і звичаї українського народу / О. Кравець. – К., 1996. – 200 с.
29. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст. Б. Кравченко. – К., 1997. – 260 с.
30. Кульчицкий С. Некоторые проблемы истории сплошной коллективизации на Украине / С. Кульчицкий // История СССР. – М., 1989. – №5. – С. 20–36.
31. Литвин М.Р. 1939. Західні землі України / М. Р. Литвин, О. І. Луцький, К. Є. Науменко. – Львів, 1999. – 152 с.
32. Луцький О. І. Політична еліта Західної України в період утвердження сталінського тоталітарного режиму (1939 – 1941) / О. І. Луцький // Національна еліта та інтелектуальний потенціал України. Тези доповідей Міжнародної наукової конференції. – Львів, 1996. – С. 21–27.
33. Лучаківська І. Українська інтелігенція західних областей УРСР в перші роки радянської влади (1939-1941) / І. Лучаківська. – Львів, 2001. – 168 с.
34. Макарчук С. Радянські методи боротьби з ОУН і УПА (за матеріалами 1944 – 1945 рр. з Дрогобицької та Львівської областей) / С. Макарчук // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск. – Дрогобицьк, 2002. – С. 65–91.

35. Масловский В. И. В борьбе с врагами социализма. Очерки истории классовой борьбы на селе в период построения основ социализма в западных областях Украины. 1939 – 1950 рр. / В. И. Масловский. – Львов, 1984. – 188 с.
36. Мороз О. Українське селянство першої половини ХХ ст. / О. Мороз, С. Злупко. – Львів, 1997. – 320 с.
37. Павленко І. Радянський режим проти українського національно-визвольного руху в Україні / І. Павленко // Розбудова держави. – 1999. – № 1–6. – С. 158–166.
38. Панченко П. Новітня аграрна історія України / П. Панченко, С. Тимченко. – Запоріжжя, 1993. – 280 с.
39. Попп Р. Ідеологічний тиск і репресії щодо інтелігенції Львова (1944 – 1953 рр.) / Руслана Попп // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск. – Дрогобич, 2002. – С. 462–473.
40. Присяжний М. Преса української еміграції в Німеччині: становлення, розвиток, тематична політика (1945 – 1953) / М. Присяжний. – Львів, 2000. – 180 с.
41. Про минуле – заради майбутнього. – К., 1990. – 408 с.
42. Рибак І. В. Соціально-побутова інфраструктура українського села 1921 – 1991 рр. / І. В. Рибак. – Кам'янець-Подільський, 2000. – 280 с.
43. Рибалка І. К. Сталінщина й розселення України / І. К. Рибалка // Український історичний журнал. – К., 1989. – №10. – С. 12–21.
44. Сергійчук В. Становище і доля українців у Генеральному губернаторстві (без Галичини) в роки німецької окупації / Володимир Сергійчук // Україна-Польща: важкі питання. Матеріали II міжнародного семінару істориків. – Варшава, 1998. – С. 166–184.
45. Сироцинський К. Перемога колгоспного ладу в західних областях УРСР / К. Сироцинський. – К., 1953. – 96 с.
46. Сливка Ю. Ю. Українсько-польське протистояння. Витоки та наслідки / Ю. Ю. Сливка. – Львів, 2003. – 52 с.
47. Соціалістична перебудова і розвиток сільського господарства Української РСР. В 2-х т. – К., 1968. – 242 с.; 345 с.
48. Субтельний О. Україна. Історія / Орест Субтельний. – К., 1991. – 420 с.
49. Ткачук В. Соціально-політичні процеси на західноукраїнських землях у перше повоєнне десятиріччя (1944 – 1955): Автореф. канд. іст. наук. / В. Ткачук. – Львів, 1998. – 18 с.
50. Трофимович В. Українська політична думка у Західній Україні щодо польської проблеми в роки Другої світової війни / В. Трофимович // Україна-Польща: важкі питання Матеріали IV міжнародного семінару істориків. – Варшава, 1998. – С. 237–255.
51. Ульянич В. Історіографія діяльності Коммунистической партии по осуществлению социалистических преобразований на селе в западных областях Украинской ССР (1939 – 1950 гг.): Автореф. дис. канд. іст. наук / В. Ульянич. – К., 1981. – 25 с.
52. Черниш Й. Д. Комуністична партія України – організатор соціалістичних перетворень на селі в західних областях УРСР. 1939 – 1958 рр. / Й. Д. Черниш. – Львів, 1963. – 205 с.
53. Чмелик Р. Мала українська селянська сім'я (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) / Роман Чмелик. – Львів, 1999. – 143 с.
54. Шаповал Ю. Сталінський посланець на Україні: Сторінки політичної біографії Л. М. Кагановича / Юрій Шаповал // Під прапором ленінізму. – К., 1989. – № 20. – С. 76–83.
55. Шаповал Ю.І. Людина і система (штрихи до портрету тоталітарної доби в Україні.) / Юрій Шаповал. – К., 1994. – 280 с.
56. Ярош Б. О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях. 30 – 50-ті роки ХХ століття (історико-політологічний аспект) / Б. О. Ярош. – Луцьк, 1995. – 127 с.
57. Armstrong J. Nations before Nationalism / J. Armstrong. – Chapel Hill, 1982. – 480 p.
58. Bouvier C. La collectivization de l'agriculture. URSS, Chine, Democracies populaires / C. Bouvier. – Paris, 1958. – 255 p.
59. Congest R. The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the Terror-Famine / R. Congest. – New York, 1986. – 232 p.

REFERENCES

1. Baran V. Ukraina pislia Stalina. Narysy istorii 1953 – 1986 rr. / V. Baran. – Lviv, 1992. – 124 s.
2. Bilas I. Represyivno-karalna systema v Ukraini. 1917 – 1953. Kn. 1 / I. Bilas. – K., 1994. – 432 s.
3. Bilokin S. Masovyi teror yak zasib derzhavnoho pravlinnia SRSR 1917 – 1941 rr. / S. Bilokin. – K., 1999. – 250 s.

4. Vehesh M. Storinky istorii OUN – UPA v Zakarpatti (1939 – 1950-ti roky) / M. Vehesh // *Suchasnist.* – 2001. – №3. – S. 32–43.
5. Voronov I. Holod 1946 – 1947 rr. / I. Voronov, Yu. Pyliavets. – K., 1991. – 112 s.
6. Havryliuk O. N. Radianizatsiia ekonomichnoho i dukhovnoho zhyttia zakhidnoukrainskoho sela u druhii pol. 40-kh – poch. 50-kh rokov (na materialakh Volynskoi, Rivnenskoï ta Lvivskoi oblasti): Avtoref. dys. kand. ist. nauk / O. N. Havryliuk. – Chernivtsi, 1996. – 16 s.
7. Haran O. V. Problema formuvannia kadriv u zakhidnykh oblastiakh URSS u druhii polovyni 40–50-kh rokakh / O. V. Haran // *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal.* – K., 1989. – № 10. – S. 55–65.
8. Hunchak T. Ukraina. Persha polovyna XX stolittia. Narysy politychnoi istorii / Taras Hunchak. – K., 1993. – 288 s.
9. Demian H. Skolivshchyna u povstanskomu rusi OUN i UPA 1940 – 1960 rokiv // H. Demian // *Volia i Batkivshchyna.* – 1996. – Ch. 2. – S. 56–64.
10. Duda A. Bukovynskiy rukh v boiakh za ukrainsku derzhavnist / A. Duda, V. Saryk. – Chernivtsi, 1995. – 180 s.
11. Zakhidnia Ukraina pid bolshevykamy. X. 1939 – VI. 1941 / Za red. M. Rudnytskoi. – Niu-York, 1958. – 348 s.
12. Iliushyn I. OUN-UPA i ukrainske pytannia v roky Druhoï svitovoi viiny (v svitli polskykh dokumentiv) / I. Iliushyn. – K., 2000. – 180 s.
13. Istorii mist i sil URSS: Volynska oblast. – K., 1970. – 746 s.
14. Istorii mist i sil URSS: Zakarpatska oblast. – K., 1969. – 786 s.
15. Istorii Ukrainy / Ker. avt. kol. Yu. Zaitsev. – Lviv, 1996. – 488 s.
16. Istorii Ukrainy. Nove bachennia. T. 2 / Za red. V. Smoliia. – K., 1996. – 494 s.
17. Kentii A. Narysy borotby OUN-UPA v 1946 – 1956 rr. / A. Kentii. – K., 1999. – 110 s.
18. Kentii A. Ukrainska povstanska armiiia v 1942 – 1943 rr. / A. Kentii. – K., 1999. – 281 s.
19. Kyrychuk Yu. Narysy istorii ukrainskoho natsionalno-vyzvolnoho rukhu 40–50-kh rokiv XX st. / Yurii Kyrychuk. – Lviv, 2000. – 304 s.
20. Kovaliuk V. R. Kulturolohichni ta dukhovni aspekty radianizatsii / V. R. Kovaliuk // *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal.* – K., 1993. – № 2–3. – S. 3–17.
21. Kohut P. Kolektyvizatsiia v zakhidnoukrainskomu seli / P. Kohut. – Lviv, 2000. – 80 s.
22. Kondratiuk K. Represii orhaniv NKVS proty naselennia zakhidnykh oblasti Ukrainy (1939 – 1941) / K. Kondratiuk, S. Kondratiuk // *Naukovi zoshyty istorychnoho fakultetu. Vyp. 3.* – Lviv, 2000. – S. 146–149.
23. Korniiets L. Sotsialistychni peretvorennia v zakhidnykh oblastiakh URSS / L. Korniiets. – K., 1950. – 32 s.
24. Kosyk V. Ukraina i Nimechchyna u Druhii svitovii viini / Volodymyr Kosyk. – Paryzh-Niu-York-Lviv, 1993. – 660 s.
25. Kostyk P. U borotbi za tekhnichne osnashchennia silskoho hospodarstva: Diialnist Kompartii Ukrainy po stvorennii i dalshomu rozvytku materialno-tekhnichnoi bazy silskoho hospodarstva zakhidnykh oblasti URSS. 1939 – 1978 rr. / P. Kostyk. – Lviv, 1980. – 165 s.
26. Kostyuk H. Stalinizm v Ukraini (heneza i naslidky) / H. Kostyuk. – K., 1995. – 112 s.
27. Kosharnyi I. Ia. U suziri sotsialistychnoi kultury: Kulturne budivnytstvo u voziedzanykh oblastiakh URSS (1939 – 1958 rr.). / I. Ia. Kosharnyi. – Lviv, 1975. – 240 s.
28. Kravets O. Simeinyi pobut i zvychai ukrainskoho narodu / O. Kravets. – K., 1996. – 200 s.
29. Kravchenko B. Sotsialni zminy i natsionalna svidomist v Ukraini KhKh st. B. Kravchenko. – K., 1997. – 260 s.
30. Kulchytskyi S. Nekotorye problemy ystoriy sploshnoi kolektyvyzatsyy na Ukraini / S. Kulchytskyi // *Ystoria SSSR.* – M., 1989. – № 5. – S. 20–36.
31. Lytvyn M. R. 1939. Zakhidni zemli Ukrainy / M. R. Lytvyn, O. I. Lutskyi, K. Ie. Naumenko. – Lviv, 1999. – 152 s.
32. Lutskyi O. I. Politychna elita Zakhidnoi Ukrainy v period utverdzhennia stalinskoho totalitarnoho rezhymu (1939-1941) / O. I. Lutskyi // *Natsionalna elita ta intelektualnyi potentsial Ukrainy. Tezy dopovidei Mizhnarodnoi naukovoi konferentsii.* – Lviv, 1996. – S. 21–27.
33. Luchakivska I. Ukrainska intelihentsiia zakhidnykh oblasti URSS v persi roky radianskoi vlady (1939–1941) / I. Luchakivska. – Lviv, 2001. – 168 s.
34. Makarchuk S. Radianski metody borotby z OUN i UPA (za materialamy 1944 – 1945 rr. z Drohobytiskoi ta Lvivskoi oblasti) / S. Makarchuk // *Drohobytiskyi kraieznavchyi zbirnyk. Spetsvypusk.* – Drohobych, 2002. – S. 65–91.

35. Maslovskiy V. Y. V borbe s vrahamy sotsyalyzma. Ocherky ystoryy klassovoi borby na sele v peryod postroyeniya osnov sotsyalyzma v zapadnykh oblastiakh Ukrainy. 1939 – 1950 rr. / V. Y. Maslovskiy. – Lvov, 1984. – 188 s.
36. Moroz O. Ukrainse selianstvo pershoi polovyny XX st. / O. Moroz, S. Zlupko. – Lviv, 1997. – 320 s.
37. Pavlenko I. Radianskyi rezhym proty ukraïnskoho natsionalno-vyzvolnoho rukhu v Ukraini / I. Pavlenko // Rozbudova derzhavy. – 1999. – № 1–6. – S. 158–166.
38. Panchenko P. Novitnia aharna istoriia Ukrainy / P. Panchenko, S. Tymchenko. – Zaporizhzhia, 1993. – 280 s.
39. Popp R. Ideolohichni tysk i represii shchodo intelihentsii Lvova (1944 – 1953 rr.) / Ruslana Popp // Drohobyskyi kraieznavchyi zbirnyk. Spetsvypusk. – Drohobych, 2002. – S. 462–473.
40. Prysiashnyi M. Presa ukraïnskoi emihratsii v Nimechchyni: stanovlennia, rozvytok, tematychna polityka (1945 – 1953) / M. Prysiashnyi. – Lviv, 2000. – 180 s.
41. Pro mynule – zarady maibutnoho. – K., 1990. – 408 s.
42. Rybak I. V. Sotsialno-pobutova infrastruktura ukraïnskoho sela 1921 – 1991 rr. / I. V. Rybak. – Kamianets-Podilskyi, 2000. – 280 s.
43. Rybalka I. K. Stalinshchyna y rozselianennia Ukrainy / I. K. Rybalka // Ukraïnskyi istorychnyi zhurnal. – K., 1989. – №10. – S. 12–21.
44. Serhiichuk V. Stanovyshche i dolia ukraïntsiv u Heneralnomu hubernatorstvi (bez Halychyny) v roky nimetskoï okupatsii / Volodymyr Serhiichuk // Ukraina-Polshcha: vazhki pytannia. Materialy II mizhnarodnoho seminaru istorykiv. – Varshava, 1998. – S. 166–184.
45. Syrotsynskiy K. Peremoha kolhospnoho ladu v zakhidnykh oblastiakh URSR / K. Syrotsynskiy. – K., 1953. – 96 s.
46. Slyvka Yu. Yu. Ukraïnsko-polske protystoiannia. Vytoky ta naslidky / Yu. Yu. Slyvka. – Lviv, 2003. – 52 s.
47. Sotsialistychna perebudova i rozvytok silskoho gospodarstva Ukraïnskoi RSR. V 2-kh T. – K., 1968. – 242 s.; 345 s.
48. Subtelnyi O. Ukraina. Istoriiia / Orest Subtelnyi. – K., 1991. – 420 s.
49. Tkachuk V. Sotsialno-politychni protsesy na zakhidnoukraïnskykh zemliakh u pershe povoienne desiatiyrichchia (1944 – 1955): Avtoref. kand. ist. nauk. / V. Tkachuk. – Lviv, 1998. – 18 s.
50. Trofymovych V. Ukraïnska politychna dumka u Zakhidnii Ukraini shchodo polskoï problemy v roky Druhoï svitovoi viiny / V. Trofymovych // Ukraina-Polshcha: vazhki pytannia Materialy IV mizhnarodnoho seminaru istorykiv. – Varshava, 1998. – S. 237–255.
51. Ulianych V. Ystoryohrafiia deiatelnosti Kommunistycheskoi partyy po osushchestvleniiu sotsyalystycheskykh preobrazovanyi na sele v zapadnykh oblastiakh Ukraïnskoi SSR (1939 – 1950 hh.): Avtoref. dys. kand. yst. nauk / V. Ulianych. – K., 1981. – 25 s.
52. Chernysh Y. D. Komunistychna partiia Ukrainy – orhanizator sotsialistychnykh peretvoren na seli v zakhidnykh oblastiakh URSR. 1939 – 1958 rr. / Y. D. Chernysh. – Lviv, 1963. – 205 s.
53. Chmelyk R. Mala ukraïnska selianska simia (druha polovyna XIX – pochatok XX st.) / Roman Chmelyk. – Lviv, 1999. – 143s.
54. Shapoval Yu. Stalinskyi poslanets na Ukraini: Storinky politychnoi biohrafii L. M. Kahanovycha / Yurii Shapoval // Pid praporom leninizmu. – K., 1989. – № 20. – S. 76–83.
55. Shapoval Yu. I. Liudyna i systema (shtrykhy do portretu totalitarnoi doby v Ukraini.) / Yurii Shapoval. – K., 1994. – 280 s.
56. Iarosh B. O. Totalitarnyi rezhym na zakhidnoukraïnskykh zemliakh. 30 – 50-ti roky XX stolittia (istorykopolitolohichni aspekt) / B. O. Yarosh. – Lutsk, 1995. – 127 s.
57. Armstrong J. Nations before Nationalism / J. Armstrong. – Chapel Hill, 1982. – 480 p.
58. Bouvier C. La collectivization de l'agriculture. URSS, Chine, Democracies populaires / C. Bouvier. – Paris, 1958. – 255 p.
59. Conguest R. The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the Terror–Famine / R. Conguest. – New York, 1986. – 232 p.

Стаття надійшла до редакції 20.09.2017 р.

УДК 94(477.83)«1945/54»
DOI 10.24919/2519-058x.4.111468

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ,
orcid.org/0000-0002-4969-052X
доктор історичних наук,
професор кафедри історії України
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич)
vilnickiy@gmail.com

ПІДРАХУНОК ЧИСЕЛЬНОСТІ ПРОВЕДЕНИХ АКЦІЙ У КАРПАТСЬКОМУ КРАЇ ОУН (1945 – 1954)¹

На основі невідомих і маловідомих документів у статті висвітлюється бойова діяльність українських повстанців у Карпатському краї ОУН (1945 – 1954). Виявлено, що, крім відділів УПА, збройні дії у Карпатському краї проводили самооборонні кущові відділи (СКВ), боївки СБ і жандармерії, охоронні відділи, адміністративні боївки. Здійснено приблизні підрахунки чисельності проведених бойових акцій у Карпатському краї ОУН. Виокремлено основні види та завдання бойових нападів.

Ключові слова: бойова діяльність, націоналістичне підпілля, Карпатський край ОУН.

Літ. 84.

Vasyl ILNYTSKYI,
PhD hab. (History), Professor of Ukraine's
History Department of Drohobych
Ivan Franko State Pedagogical University
(Ukraine, Drohobych) vilnickiy@gmail.com

A CALCULATION OF THE NUMBER OF ACTIONS IN THE CARPATHIAN AREA OF THE OUN (1945 – 1954)

On the basis of unknown and little-known documents, the article covers the combat activity of Ukrainian insurgents in the Carpathian area of the OUN (1945 – 1954). Sovietization in the Drohobych region was carried out at an accelerated rate by the command and administrative methods traditionally used for Stalin totalitarianism, completely ignoring the socio-economic, spiritual and cultural features of the region. Of course, this situation caused popular resistance. In the struggle against the establishment of the Stalinist regime, representatives of all walks of life participated. It was revealed that in addition to the UPA units, armed operations in the Carpathian region were carried out by self-defense bush divisions (SQV), SB soldiers and gendarmerie, and security departments. Repeatedly they united for joint actions. Military tasks were also carried out by security departments, combat veterans of the SB, and administrative combat units. It is proved that, having suffered significant losses in 1945 – 1947, nationalists in the Carpathian region of the OUN continued to struggle actively. This became one of the effective means that prevented the rapid Sovietization of the Western Ukrainian region. Approximate estimates of the number of military actions carried out in the Carpathian region of the OUN are made. The main types and tasks of combat attacks are singled out. All armed actions of the underground in the Carpathian region of the OUN are divided into several groups: attacks on communication routes, armed actions directed against economic military, regime objects, measures aimed at the destruction of Soviet administrative structures, the elimination of workers of the party, repressive and punitive apparatus, agents, activists and so on.

Key words: military activity, nationalist underground, Carpathian area of the OUN (Karpatskyi Krai).

Ref. 84.

¹ Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Державного фонду фундаментальних досліджень за конкурсним проектом договір Ф77/80-2017 від 31.08.2017 р.

Василий ИЛЬНИЦКИЙ,
доктор исторических наук,
доцент кафедры новой и новейшей истории Украины
Дрогобычского государственного педагогического
университета имени Ивана Франко (Украина, Дрогобыч)
vilnickiy@gmail.com

ПОДСЧЕТ ЧИСЛЕННОСТИ ПРОВЕДЕНИХ АКЦИЙ В КАРПАТСКОМ КРАЕ ОУН (1945 – 1954)

На основе неизвестных и малоизвестных документов в статье освещается боевая деятельность украинских повстанцев в Карпатском крае ОУН (1945 – 1954). Выявлено, что, кроме отделов УПА, вооруженные действия в Карпатском крае проводили самообороны кустовые отделы (СКО), вооруженные отряды СБ и жандармерии, охранные отделы, административные вооруженные отряды. Осуществлен приблизительные подсчеты численности проведенных боевых акций в Карпатском крае ОУН. Выделены основные виды и задачи боевых нападений.

Ключевые слова: боевая деятельность, националистическое подполье, Карпатский край ОУН.

Лит. 84.

Постановка проблеми. Радянiзацiя у Дрогобицькiй облaстi форсованими темпами здiйснювалася традицiйними для сталiнського тоталiтаризму командно-адмiнiстрaтивними методами, повнiстю iгноруючи суспiльно-економiчнi та духовно-культурнi особливостi рeгiону. Звичайно, така ситуацiя викликала всенародний опiр. У боротьбi проти встановлення сталiнського режиму брали участь представники усiх верств населення. Учасники руху Опору вважали радянську владу зовнiшнiм агресором, окупантом. Важливо зазначити, що, на думку Д. Веденеєва та О. Лисенка, з позицiй мiжнародного гуманiтарного права збройний конфлiкт мiж радянським режимом та українським визвольним рухом пiд полiтичним керiвництвом ОУН(б) поєднував риси нацiонально-визвольного руху i громадянськoї вiйни [4, 55]. Згiдно з мiжнародним гуманiтарним правом українськiй визвольний рух дiяв у межах цих норм, водночас були окремi факти їх порушення. Основоположним критерiєм правової оцiнки визвольного руху є те, що вiн виступав з окресленою полiтичною метою – вiдновлення суверенiтету i територiальної цiлiсностi Українськoї держави. Радянська влада постiйно вiдчувала вороже ставлення населення, а секретар Дрогобицького обкому партiї С. Олексенко у доповiднiй записцi (ще за лютий 1945 р.) у ЦК КП(б)У зазначив: «Бандити крiпко зв'язанi з народом» [73, 143; 74, 193].

На сьогоднiшнiй день важливою залишається проблема об'єктивного, неупередженого висвітлення дiяльностi українських партизанських i пiдпiльних формацiй, що дiяли в роки Другої свiтової вiйни та пiсля її закінчення.

Аналіз досліджень. Окреме дослідження, яке було б присвячене проблемі бойової діяльності націоналістичного підпілля у Карпатському краю ОУН (1945 – 1954), відсутнє. Деякі аспекти окреслюються в узагальнювальних працях з історії українського визвольного руху. Перше комплексне дослідження форм і методів протистояння репресивно-каральної системи з українським визвольним рухом опублікував І. Білас [2; 3]. Опрацювавши цілий пласт засекречених матеріалів, автор розкрив не тільки практичну діяльність органів МДБ, але й зупинився на заходах, які використовували ОУН і УПА, щоб перешкодити радянiзацiї Захiдої України. Для вивчення проблеми важливими є також праці львівського історика Ю. Киричука [73; 74]. У своїх монографіях дослідник висвітлює особливості підготовки та проведення бойових акцій на осередки радянської адміністрації. З-поміж досліджень, у яких порушуються питання реалізації бойових акцій, зокрема на обласні, міські та районні центри, варто виокремити роботи А. Кентія [71; 72]. Зазначені аспекти знайшли подальший розвиток у монографії А. Русначенка [80]. Заслужують на увагу також збірники нових матеріалів, опубліковані В. Сергійчуком [81].

Мета статті – розкрити специфіку підготовки та проведення бойової діяльності націоналістичного підпілля у Карпатському краї ОУН (1945 – 1954).

Виклад основного матеріалу. Крім відділів УПА, збройні дії у Карпатському краї проводили самооборонні кущові відділи (СКВ), боївки СБ і жандармерії, охоронні відділи. Неодноразово вони об'єднувалися для проведення спільних акцій. Слід зазначити, що часто СКВ називали просто кущем, тому слід розрізняти вживання терміна «кущ» на означення одиниці адміністративно-територіального поділу від вживання у значення СКВ. Бойові завдання виконували також охоронні відділи, боївки СБ, адміністративні боївки. Для порівняння, у Львівському краї ОУН діяли СКВ, адміністративні боївки (функціонували до 1945 р.), охоронні відділи, боївки СБ, а також теренові сотні (діяли на базі СКВ або паралельно з ними). Особливістю ж Коломиїщини було те, що там вдалося створити запасні сотні УПА (т. зв. резерв, який складався переважно зі старших віком людей), які в боях практично участі не брали.

Збройна діяльність ОУН, насамперед СКВ, була найбільш активною у 1944 р. Чекісти писали, що у Станіславській області відзначалося значне зниження збройних проявів, зокрема, за чотири останні місяці 1944 р. відбулося 734 збройні прояви, у середньому по 180 на місяць, з 1 січня до 1 травня 1945 р. – 243 [8, 185].

У Закарпатській області найактивніше боївки ОУН діяли на Гуцульщині. Наприклад, на території Рахівського і Тячівського округів оунівськими боївками за період 1946 – 1950 рр. здійснено 71 збройний прояв, з-поміж яких: 19 терактів, чотири диверсійні акти, 48 пограбувань господарських магазинів. Спецслужби навіть вважали, що окремі села Рахівського і Тячівського округів нічим не відрізнялися від прикордонних із ними населених пунктів Станіславської і Дрогобицької областей [25, 192; 21, 41–42]. Згідно зі зведеною статистикою про діяльність ОУН і УПА, не менш активно діяли націоналісти на території Дрогобицької області, які з серпня 1944 р. до березня 1945 р. здійснили 415 збройних акцій, серед них і участь у нападах на райцентри [2, 607; 72, 173; 65, 127; 63, 120; 64, 19]. У Станіславській області на 15 жовтня 1945 р. націоналісти здійснили 1 116 акцій, у результаті яких загинули майже 2 000 осіб [61, 98]. Попри все, потрібно зазначити: репресивно-каральні органи мали тенденцію до приховування акцій націоналістів упродовж усього періоду збройної боротьби [22, 12–13]. Приховувати акції намагалися і в 1950-х рр.

З роками змінювалися не лише кількість, але й характер збройних акцій, про що, зокрема, писав в інформації від 2 червня 1945 р. секретар Станіславського обкому КП(б)У Михайло Слонь. Аналізуючи акції націоналістів, він відзначав хоч і не зменшення збройних проявів, проте зміну їхнього характеру: по-перше, замість активних нападів – використання засідок; по-друге, якщо до цього нападали на райцентри, об'єкти державних органів влади, застосовуючи терор, то тепер перейшли на диверсійні акти – напади на промислові об'єкти, радгоспи і підсобні господарства підприємств і установ. При нападах населення намагалися не зачіпати, а господарські та адміністративні об'єкти знищували. Водночас самі спецслужби відзначали, що відпала колишня необхідність діяти великими військовими групами проти націоналістів, відповідно необхідність дислокувати великі гарнізони (зменшили їх до 80–120 осіб на район) [83, 60]. Начальник політичного управління Прикарпатського військового округу генерал-майор Л. Брежнев відзначав результативну стратегію і тактику, зокрема маскування формою військовослужбовців ЧА-РА з одяганням навіть орденів, здійснення засідок на зручних місцях, несподівані напади в селах на заготівельників продовольчого фуражу, здійснення нічних диверсій, поодиноких убивств військовослужбовців, використання елементів несподіванок [82, 813].

Водночас самі чекісти стверджували, що активність підпілля і груп на території західних областей України залишалася ще дуже великою, особливо у Станіславській, Львівській, Тернопільській і Дрогобицькій областях. Однак відзначалось, що найбільшу активність вони проявляли на території Чернівецької області, де на кожную обліковану групу припадала найбільша кількість збройних проявів [17, 22, 76]. Очевидно, така ситуація зумовлювалася приховуванням чисельності акцій в інших областях, де визвольний рух був у рази масштабнішим [45, 335; 46, 189].

**Чисельність проведених акцій українськими націоналістами
(за даними силових органів)**

	1944 – 1955	1944	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955
Волинська	2003	689	408	276	178	227	135	50	24	3	10	3	0
Дрогобицька	1850	162	564	279	229	334	216	45	11	8	1	0	0
Львівська	3109	813	935	319	323	314	221	110	36	25	5	2	6
Рівненська	2443	720	547	267	266	353	191	67	20	6	1	4	1
Станіславська	2468	401	368	485	339	344	257	174	69	15	10	3	3
Тернопільська	1892	370	452	307	222	296	156	59	16	13	1	0	0
Чернівецька	506	132	147	134	57	16	15	5	0	0	0	0	0
Закарпатська	178	0	30	57	22	23	20	8	13	1	2	0	2
Загалом	14449	3287	3451	2124	1636	1907	1211	518	189	71	30	12	13

Зрозуміло, що статистичні дані про збройні акції стосуються цілих областей, хоча не всі райони входили до підпільних адміністративних осередків. Зведених радянських даних як і по окремих районах, по краях немає, що дало б можливість з'ясувати втрати по краю. Не слід також забувати, що дані чекістів далекі від дійсності. Наприклад, якщо взяти за істину цифру 2 462 акцій, які були проведені впродовж дев'яти повоєнних років (3 285 днів), то виходить, що в Станіславській області в середньому здійснювалася одна акція на день, що зовсім не відповідає реальній ситуації. Бойові акції здійснювалися самооборонними кушовими відділами та боївками СБ. Найактивнішу діяльність ці структури розгорнули після розформування відділів УПА. У діяльності Карпатського краю ОУН СКВ та боївки СБ відіграли вагомий роль. Без перебільшення можна сказати, що за рахунок цих структур, зокрема, референтури СБ, діяльність Карпатського краю ОУН продовжувалася у 1950-х рр. Про значне приховування акцій, особливо на початковому етапі боротьби, свідчать кілька фактів. З наведеної вище статистичної інформації виглядає, що на Станіславщині у 1945 р. було проведено більше акцій, ніж у 1944 р., чого реально бути не могло. В окремих роках бойові дії у Дрогобицькій області на папері переважали за аналогічний період Станіславську, що також не відповідало дійсності. Крім цього, КДБ у підсумкових зведеннях об'єднало дані з Львівської і Дрогобицької областей в одне ціле. Тому важко встановити реальні втрати радянської адміністрації на терені кожної області. Ще однією особливістю є й те, що спостерігається різниця у кількості акцій між МВС (завжди більше) і МДБ в одному районі. НКДБ і НКВС ту саму акцію приписували собі, тому виходили значні цифри загиблих, полонених. Для приховування акцій з 1949 р. введено рубрику «проісхествія». Тому для отримання відповідних даних щодо чисельності акцій у Дрогобицькій і Станіславській областях застосовано коефіцієнт відповідно до кількості районів, які входили до Карпатського і Львівського країв (32 райони Станіславської обл. входили до Карпатського краю, чотири – до Львівського; у 1944 – 1947 рр. 18 районів Дрогобицької обл. входили до Карпатського краю, дев'ять – до Львівського краю; у 1948 – 1950 рр. – 18 і вісім; у 1951 – 1955 рр. – 16 і дев'ять). За такими розрахунками отримуємо такі дані щодо чисельності акцій підпілля в Карпатському краї в порівнянні із загальними значеннями та Львівським краєм.

	1944 – 1955	1944	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955
Карпатський край	4 126 (29%)	596 (18%)	880 (26%)	808 (38%)	533 (33%)	576 (30%)	413 (34%)	199 (38%)	81 (43%)	20 (27%)	12 (38%)	3 (22%)	5 (41%)
Львівський край	3 985 (28%)	912 (28%)	1 164 (34%)	466 (22%)	437 (27%)	455 (24%)	316 (26%)	143 (28%)	48 (25%)	29 (42%)	6 (22%)	2 (19%)	7 (51%)

Втрати вбитими при чекістсько-військових операціях налічували 4 148 осіб, при збройних проявах – 22 430 осіб (у Карпатському краї ОУН – 7 634 (34 %) [45, 156]. Вказані прояви у 1944 – 1955 рр. за своїм характером класифікувалися: 8 268 терактів, 779 диверсійних актів,

457 нападів на ВБ і ГОПП і їх роззброєння, 325 нападів і підпалів колгоспів, радгоспів, МТС, 354 збройних пограбувань, 896 інші [49, 1, 5]. Найбільша кількість збройних проявів припала на 1944 і 1945 рр., відповідно 3 287 і 3 451. Однак у цей період часу їх чітко не класифікували і не кваліфікували [48, 109; 46, 189; 45, 335; 35, 28–30; 36, 1, 9–12, 59–60; 37, 1, 44–46; 38, 1, 139–138, 143; 39, 1, 15, 17, 176, 192; 40, 7; 41, 8–9; 68, 87].

Слід зазначити, що радянська статистика не відображає ролі різних категорій як опори органів влади, а саме такими їх розглядали повстанці.

У 1955 р. і першій половині 1956 р. на території Станіславської області відзначено 28 проявів, у тому числі: п'ять терористичних актів, п'ять замахів на вбивство, два підпали господарств, п'ять випадків поширення антирадянських листівок, 10 випадків відправлення анонімних листів із погрозами на адресу сільських активістів, а також один випадок вивішування націоналістичного прапора [26, 332; 27, 2].

Загалом усі збройні акції підпілля у Карпатському краї ОУН поділено на декілька груп: напади на шляхи сполучення, збройні акції, спрямовані проти господарських військових, режимних об'єктів, заходи, з метою знищення радянських адміністративних споруд, ліквідація працівників партійного, репресивно-карального апарату, агентури, активістів тощо.

Напади на шляхи сполучення: диверсії на залізничних станціях та колях, обстріли потягів, мінування залізничних та шосейних доріг; пошкодження і руйнування ліній дрояного зв'язку [15, 6; 5, 51; 10, 226; 78, 10]. Досить часто підпільники на окремих територіях знищували шляхи сполучення. Для цього українські націоналісти активно запозичували тактичні прийоми використання вибухівки у репресивно-каральних органах.

Особливо інтенсивно знищувалися шляхи сполучень із лісовирубками, що найбільше турбувало вище партійне керівництво та спецслужби.

З усіх областей (Закарпатська, Дрогобицька, Станіславська, Чернівецька), які охоплював Карпатський край ОУН, найбільш інтенсивне знищення мостів і шляхів траплялися на Станіславщині. За 1944 – 1945 рр. на штучних спорудах шосейних доріг тут було здійснено 69 диверсійних актів, які спричинили матеріальні збитки у сумі 1899,9 тисяч рублів (знищено 66 мостів обласного значення загальною протяжністю настилу 2 365 погонних метрів). Упродовж того ж періоду було підірвано і спалено 50 мостів місцевого значення загальною протяжністю 1 327 погонних метрів, матеріальні збитки складала 1 624 тис. рублів [76, 318].

Таким чином, дії націоналістів серйозно гальмували радянізацію прикарпатського регіону з усіма відповідними складовими [46, 292]. Вибухівку використовували також для звільнення заарештованих [16, 91]. Диверсії спрямовувалися і проти потягів, які транспортували бойові припаси військовим підрозділам [8, 167]. У документах підпілля міститься інформація про одну з наймасштабніших мінерських акцій. Так, 21 квітня 1946 р. було заміновано залізничний шлях Отиня – Коломия Станіславської обл. У результаті вибуху загинули 180 силовиків, серед них багато офіцерів, знищено потяг, шість вагонів пасажирських і вісім товарних [51, 226]. Однак у радянських документах не вдалося віднайти підтвердження цієї акції. Акції, спрямовані на затримку вивезення лісу, відбувалися не лише у Станіславській обл., але й на Дрогобиччині [6, 194].

Спецслужби констатували низку випадків, коли чекістсько-військові групи, які прибували на місця збройних проявів для розшуку і ліквідації підпільників, за необережністю наштовхувалися на закладені міни і несли значні втрати в особовому складі. У низці випадків підпільники закладали міни на значній відстані (до 1 км) від місць збройних проявів з таким розрахунком, щоб вибух одночасно попереджував про підхід чекістсько-військової групи і давав можливість втекти без втрат [34, 115]. Спецслужби намагалися попереджати нещасні випадки від застосування підпільниками мін-сюрпризів. З цієї метою вище чекістське керівництво постійно оприлюднювало факти підривів на мінах і вимагало від підлеглих посиленої уваги при вилученні предметів, залишених підпільниками (зброя, листівки, вінки тощо). Водночас наголошувалося на заходах обережності при підходах до місць збройних проявів, підпільних криївок, шляхи до яких, за інформацією МДБ, часто мінувалися [34, 97; 7, 133]. В окремих випадках повстанці, намагаючись убезпечити себе, розставляли навколо місць постів міни, на які натрапляли військовослужбовці спецслужб [60, 90–91]. Продовжувалися також інші види антирадянських акцій. Так, за 1944 – 1945 рр. під-

пільниками було вирізано на різних ділянках 58 кілометрів лінії телефонно-телеграфного зв'язку і знищено близько 573 стовпи. Матеріальні збитки склали 85 500 рублів. Загальні матеріальні збитки за 1944 – 1945 рр. по зв'язку Станіславської обл. нараховували 201 500 рублів [76, 318–319].

Ще одна форма боротьби – збройні заходи, спрямовані на господарські об'єкти: напади на підприємства харчової промисловості, лісо-, нафто-, газоз торфових розробок; диверсії у радгоспах і підсобних господарствах, спалення будівель, сільськогосподарських машин, хліба на токах та складах; пограбування магазинів сільпо, напади на транспорт із зерном, що направлявся до збірних пунктів, на групи радпартактиву, які організовували хлібозаготівлю тощо.

Одним із найважливіших напрямів збройних акцій ОУН була боротьба з колективізацією. Спецслужби документували такі випадки. Так, у західних областях України впродовж 1947 р. ліквідували 29 голів і активістів колгоспів (1,3 % від загальної кількості ліквідованих у повстанських акціях), а вже у 1948 р. – 339 (15,2 %), 1949 р. – 226 (18,8 %), 1950 р. – 84 (20,6 %), 1951 р. – 28 (21,7 %), 1952 р. – 6 (17,1 %) [77, 28]. Підпілля у Дрогобицькій області провело у 1948 р. дев'ять терористичних акцій проти колгоспного активу, колгоспників і осіб, які подали заяви про вступ до колгоспів, у результаті яких чотирьох голів колгоспів вбили, одного поранили і вбили 12 осіб, які подали заяви про вступ до колгоспу [59, 94]. У першому кварталі 1949 р. підпілля здійснило 85 терактів проти партійно-радянського активу і 66 проти колгоспників. Про активізацію антиколгоспної боротьби свідчить і те, що у першому кварталі 1947 р. відбулося 189 збройних проявів, а в першому кварталі 1949 р. – 299 [23, 286]. За цей же період підпільники вбили 100 голів колгоспів і 178 колгоспників [47, 9]. Зазначимо, що застосовувати колективну відповідальність суворо заборонялося, хоча в окремих випадках, у силу різних обставин, вона мала місце.

Від січня до грудня 1948 р. у західних областях України відбулося 96 нападів на колгоспи. Вони супроводжувалися підпалами колгоспних будівель, знищенням колгоспного майна. Таких заходів проведено 12 у Дрогобицькій області, 15 – у Волинській, 25 – у Львівській, 13 – у Рівненській, 10 – у Станіславській, 21 – у Тернопільській [47, 9]. За час від 1 жовтня до 31 грудня 1947 р. на території західних областей України зафіксовано 15 випадків підпалів колгоспного майна, а за час від 1 січня до 17 березня 1948 р. – 18. Таким чином, упродовж 1 жовтня 1947 – 17 березня 1948 р. відбулося 33 випадки підпалу підпільниками колгоспного майна; з них – у Львівській 12 (від 1 жовтня до 17 березня 1948 р.), вісім (від 1 жовтня до 31 грудня 1947 р.), чотири (від 1 січня до 17 березня 1948 р.); у Тернопільській – 7/2/5; у Станіславській – 7/4/3; у Дрогобицькій – 5/1/4; у Рівненській – 2/0/2) [43, 196].

Окремі доповідні містили зіставлення між наявністю колгоспів і кількістю здійснених збройних проявів. Так, у районах Дрогобицької області станом на 1 листопада 1949 р. було 799 колгоспів, щодо яких здійснено 174 збройні прояви [12, 107; 29, 88; 30, 95; 43, 200]. Зі свого боку, спецслужби розробили заходи з метою попередження терактів проти голів колгоспів і колгоспного активу. У селах, в яких найпотужніше діяв національно-визвольний рух, широко практикували виставлення біля будинків, особливо на околицях, підлісних місць, добре замаскованих засідок, секретів, власне, силами як чекістсько-військових груп, так і учасників ВВ і ГОГП. Широко залучався перевірений колгоспний актив для несення служби охорони з огороження колгоспів, колгоспників і їхнього майна від нападів. Для цього цей актив озброїли, завербували в селах віддану і працездатну агентуру [59, 96].

Збройні заходи, спрямовані проти військових, режимних об'єктів: обстріли гарнізонів військ Червоної армії та внутрішніх військ НКВС. Резонансний підрив трапився 26 серпня 1947 р.: о 12.45 у приміщенні МВС райцентру Нижні Устрики Дрогобицької обл. вибухнула міна, підкладена бойовиками ОУН. У результаті були важко поранені новопризначений слідчий Михайло Сімонов, один емведист, а ще один майор з м. Дрогобич загинув. У результаті акції розпочалася паніка серед усіх емведистів, партійців та адміністрації [75, 456].

Акції, спрямовані на знищення радянських адміністративних споруд: напади на сільські ради, що супроводжувалися вилученням та знищенням всієї документації, спаленням будівель, вбивством або примусовим відведенням до баз підпілля голів і секретарів сільських рад, культурні й освітні установи; захоплення і відведення до таємних баз підпілля сільських активістів, звіль-

нення арештованих, збройні акції, спрямовані на зрив виборів до ВР СРСР (10 лютого 1946 р., 1950 р.) та ВР УРСР (9 лютого 1947 р., 1951 р.), місцевих органів [44, 33; 81, 409; 84, 347; 32, 350–352; 64, 102; 65, 380–384; 13, 112; 66, 18; 67, 79; 68, 110; 69, 40, 51; 70, 33]. Використовуючи радянську офіційну статистику, можемо відзначити: чисельність ліквідованих із різних категорій залежала від потенційних можливостей, тому насамперед це була агентура і активісти з місцевого населення, учасники винищувальних батальйонів, представники органів влади.

Лише у червні 1945 р. у Дрогобицькій області розгромлено 54 сільські ради [64, 102]. Ще одним напрямом підривної діяльності підпільників було мінування адміністративних об'єктів. Зрозуміло, можливості для цього були обмежені. До того ж, вони траплялися на початкових етапах протистояння і були поодинокими явищами. Про наступний випадок, який трапився на Стрийщині, доповідали в НКДБ УРСР Сергію Савченку. 13 січня 1945 р. о 6.20 у м. Стрий Дрогобицької обл. вибухнув гараж Стрийської міської ради, розташований під її приміщенням. Проведеним розслідуванням встановлено, що вибух стався у результаті закладання 75 кг толу і підпалу. Одразу після цього були затримані підозрювані у здійсненні диверсії – водії міської ради Мечислав Білинський, Володимир Притула, а також мешканець м. Стрий Львівської обл. Степан Лесів, який був у приміщенні міської ради до 20.00 12 січня 1945 р. і з невідомих причин пішов ночувати до водія міської ради Володимира Притули [58, 15–15зв]. 27 серпня 1948 р. в 11.00 біля с. Конюхів Стрийського р-ну два підпільники на велосипедах важко поранили другого секретаря Стрийського РК КП(б)У Олександра Куцеліна, який їхав гужовим транспортом (через три години помер) [31, 147]. За наявною інформацією мінування адміністративних споруд найбільше застосовувалося саме у Дрогобицькій окрузі. 16 серпня 1949 р. о 23.30 до лікарні смт Богородчани зайшли шість озброєних підпільників та вбили секретаря РК ЛКСМУ М. Марчука, який там лікувався, та забрали його пістолет [54, 109; 11, 75; 19, 310; 20, 81]. 6 вересня 1949 р. у с. Смеречка Стрілківського р-ну невідомим агентатником був убитий другий секретар Стрілківського РК КП(б)У Юрій Тітов, який тут перебував із озброєною групою. Як тільки він із дільничним відійшов від групи у напрямі колгоспного току, був вбитий невідомою особою пострілом із пістолета [53, 193; 33, 171].

Доволі масштабно підпілля проводило конкретні бойові акції, спрямовані на зрив виборів до ВР СРСР (10 лютого 1946 р.) та ВР УРСР (9 лютого 1947 р.) та ін. з метою створення паніки та показу сили визвольного руху, мінування виборчих дільниць, залізниць, напади на райцентри, а де це було можливим, – постійні обстріли міст для розширення паніки [44, 33; 52, 108зв; 67, 79; 68, 110; 81, 409]. Після цих акцій націоналістів населення починало чинити опір урядовим виборчим кампаніям. На конференції з підсумків виборів підкреслювалося, що за 1946 р. у Дрогобицькій обл. було організовано лише один колгосп, а з 420 колгоспів, які були перед війною, відновили лише 11 [66, 18].

Водночас потрібно зазначити, що націоналісти мали чіткі вказівки не здійснювати терористичні акції проти кандидатів у депутати різних рівнів. Так, у листі від жовтня 1947 р. референта СБ Калуського окружного проводу Богдана Яцківа-«Дениса» до референта СБ Долинського надрайонного проводу ОУН «Оленя» давалися вказівки стосовно дій під час виборів до місцевих рад: «Як Вам уже відомо, у грудні ц. р. повинні відбутися так звані «вибори» в обласні, районні і сільські ради. Наше відношення до цього заходу таке ж, як і в минулі роки. Депутатів у ради не ліквідуємо, якщо тільки дуже активних» [44, 103–105]. Під час виборів 1950 і 1951 рр. збройних антивиборчих акцій між радянською владою і націоналістичним підпіллям не було.

У червні 1951 р. під час проведення чекістсько-військових операцій у Надвірнянському і Солотвинському районах були захоплені важко пораненими підпільник Надвірнянського надрайонного проводу ОУН «Карпенко» (поранений в голову), друкарка Анна Попович (поранена у ліву руку, яку ампутували до ліктя) і учасник кушового проводу «Морозенко» (поранення в обидві ноги). Після операції для лікування їх помістили під охороною до районної лікарні м. Надвірна. 10 липня чотири підпільники під керівництвом референта СБ Надвірнянського надрайонного проводу ОУН Луки Гринішака-«Довбуша» зайшли до лікарні, де вбили двох охоронців, забрали їхню зброю, а потім, захопивши із собою Анну Попович, втекли. До затримання втікачів було залучено 25 чекістсько-військових груп чисельністю 535 осіб [28, 160; 55, 48; 56, 73–74, 88; 57, 21–24].

До окремої групи бойових акцій відносимо: ліквідацію представників районного та сільського активу, військовослужбовців, колишніх підпільників, які «вийшли з повинною», та членів їхніх сімей; осіб, що підозрювалися оунівцями у зв'язках з органами НКДБ-МДБ і НКВС-МВС; осіб, яких було скомпрометовано; вбивства з метою приховування своєї діяльності (ліквідація свідків і потенційних донощиків) співробітників спецслужб, учасників винищувальних батальйонів; напади на фельд'єгерів спецзв'язку [42, 46]. Зокрема, у період з 1945 р. до червня 1950 р. здійснено 154 збройні прояви на Закарпатті, з них: 28 – у Рахівському, 33 – Тячівському, 46 – Хустському, 28 – Воловецькому. 30 випадків, зокрема, були пов'язані зі вбивством радянських громадян. При цьому у Рахівському, Тячівському і Воловецькому округах більшість збройних проявів здійснено відділами, які приходили зі Станіславської і Дрогобицької областей, і тільки у Хустському окрузі – місцевими групами [14, 116; 18, 3; 9, 21; 24, 234; 50, 90].

24 березня 1945 р. підпільники ліквідували 3-го секретаря РК ВКП(б)У Заставнівського р-ну Ільїна [79, 213]. 13 травня 1945 р., о 18.00 на дорозі між селами Біличі і Стрільбище Старосамбірського р-ну, потрапив у засідку радянсько-партійний актив та працівники НКВС і НКДБ, у результаті чого загинули 26 осіб, з них лише один місцевий (1-й секретар РК КП(б)У Василь Нудьга; завідувач відділу агітації і пропаганди РК КП(б)У Іван Орел; районний прокурор Павло Степанов) [62, 101–103; 81, 347–352].

Останній виявлений нами бій у Карпатському краї ОУН відбувся 20 жовтня 1955 р. у Жаб'ївському р-ні, коли загинув Микола Марусяк-«Богдан» [26, 454]. До речі, у статті Зіновія Бойчука «Кати героями не вмирають» згадується, що у будинку УСБУ м. Івано-Франківськ є стенд з прізвищами працівників УМДБ, які загинули в 1944 – 1955 рр. у боротьбі з ОУН, зокрема подано 70 прізвищ. Останнім зазначений у цьому списку лейтенант Григорій Пугач, який загинув 22 жовтня 1955 р. [1, 472].

Інформація про бої на теренах Карпатського краю в 1956 р. невідома. 1952 р. МДБ вдалося повністю ліквідувати підпілля ОУН у Чернівецькій і Закарпатській областях. 20 жовтня 1955 р. саме після загибелі Миколи Марусяка-«Богдана» чекісти звітували про повну ліквідацію підпілля у Жаб'ївському р-ні [26, 471].

Висновки. Зазнавши у 1945 – 1947 рр. значних втрат, націоналісти у Карпатському краї ОУН продовжували активно вести боротьбу. У період 1948 – 1949 рр. на цьому терені діяльності ОУН та УПА бойові дії відходять на другий план, а першість починає займати політико-пропагандивна і політорганізаційна робота. У цей час основною формою боротьби українського визвольного руху стало збройне підпілля, яке, дотримуючись строгої конспірації, здійснювало терористичні акти, наскоки, засідки. Поряд із відділами УПА, збройні дії у Карпатському краї проводили самооборонні кушові відділи (СКВ), боївки СБ і жандармерії, охоронні відділи, які часто об'єднувалися для проведення спільних акцій. У процесі діяльності вказані підрозділи довели свою ефективність, стримуючи радянізацію краю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрусак М. Брати вогню / Михайло Андрусак. – Коломия: Вік, 2004. – 832 с.
2. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917 – 1953. Суспільно-політичний та історичний аналіз. У двох книгах / Іван Білас. – К.: Либідь; Військо України, 1994. – Кн. 2: Документи та матеріали. – 688 с.
3. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917 – 1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У двох книгах / Іван Білас. – К.: Либідь; Військо України, 1994. – Кн. 1. – 432 с.
4. Веденєєв Д. Військово-політична діяльність ОУН та УПА у світлі міжнародного гуманітарного права / Дмитро Веденєєв, Олександр Лисенко // Український історичний журнал. – 2007. – № 3 (474). – С. 46–66.
5. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 89 (1951). – Спр. 42.
6. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 90 (1951). – Спр. 4.
7. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 92 (1951). – Спр. 6.
8. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 55 (1953). – Спр. 5. – Т. 1.
9. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 55 (1953). – Спр. 5. – Т. 2.
10. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 55 (1953). – Спр. 5. – Т. 4.
11. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 59 (1953). – Спр. 6. – Т. 3.

12. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 60 (1953). – Спр. 2. – Т. 5.
13. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 60 (1953). – Спр. 7. – Т. 1.
14. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 60 (1953). – Спр. 7. – Т. 4.
15. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 65 (1953). – Спр. 6. – Т. 2.
16. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 67 (1953). – Спр. 2. – Т. 1.
17. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 70 (1953). – Спр. 6. – Т. 2.
18. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 75 (1953). – Спр. 3.
19. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 98 (1954). – Спр. 1. – Т. 1.
20. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 98 (1954). – Спр. 1. – Т. 4.
21. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 98 (1954). – Спр. 18. – Т. 3.
22. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 99 (1954). – Спр. 2. – Т. 1.
23. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 99 (1954). – Спр. 8. – Т. 5.
24. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 106 (1954). – Спр. 1.
25. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 107 (1954). – Спр. 4.
26. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 19 (1959). – Спр. 2.
27. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 19 (1959). – Спр. 3.
28. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 28 (1960). – Спр. 18.
29. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 32 (1960). – Спр. 5.
30. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 32 (1960). – Спр. 6.
31. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 32 (1960). – Спр. 10.
32. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 32 (1960). – Спр. 11.
33. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 32 (1960). – Спр. 12.
34. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 34 (1960). – Спр. 2.
35. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 36 (1960). – Спр. 5.
36. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 36 (1960). – Спр. 6.
37. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 36 (1960). – Спр. 7.
38. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 36 (1960). – Спр. 8.
39. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 36 (1960). – Спр. 9.
40. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 36 (1960). – Спр. 11.
41. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 36 (1960). – Спр. 12.
42. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 8.
43. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 49.
44. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 51.
45. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 74.
46. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 92.
47. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 95.
48. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 100.
49. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 103.
50. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 66.
51. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 80.
52. ГДА СБУ. – Ф. 16. – Оп. 7. – Спр. 4. – Т. 4.
53. ГДА СБУ. – Ф. 16. – Спр. 691.
54. ГДА СБУ. – Ф. 16. – Спр. 709.
55. ГДА СБУ. – Ф. 16. – Спр. 782.
56. ГДА СБУ. – Ф. 16. – Спр. 809.
57. ГДА СБУ. – Ф. 16. – Спр. 810.
58. ГДА СБУ. – Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 42.
59. ГДА СБУ. – Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 176.
60. ГДА СБУ. – Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 180.
61. Голубенко І. Коли ми вмирали, нам дзвони не грали. ОУН-УПА в боротьбі за державність України 1943 – 1953 рр. / Іван Голубенко // Дзвін. Літературно-мистецький та громадсько-політичний часопис спілки письменників України. – 1993. – № 4–6 (582–583). – квітень-червень. – С. 106–115.
62. ДАЛО. – Ф. П-5001. – Оп. 6. – Спр. 46.
63. ДАЛО. – Ф. П-5001. – Оп. 6. – Спр. 49.
64. ДАЛО. – Ф. П-5001. – Оп. 6. – Спр. 57.
65. ДАЛО. – Ф. П-5001. – Оп. 6. – Спр. 58.
66. ДАЛО. – Ф. П-5001. – Оп. 7. – Спр. 20.
67. ДАЛО. – Ф. П-5001. – Оп. 7. – Спр. 66.

68. ДАЛО. – Ф. П-5001. – Оп. 7. – Спр. 218.
69. ДАЛО. – Ф. П-5001. – Оп. 8. – Спр. 264.
70. ДАЛО. – Ф. П-5001. – Оп. 9. – Спр. 144.
71. Кентій А. Нарис боротьби ОУН–УПА в Україні (1946 – 1956 рр.) / Анатолій Кентій. – К.: Інститут історії України НАН України, 1999. – 111 с.
72. Кентій А. Українська повстанська армія в 1944 – 1945 рр. / Анатолій Кентій. – К.: Інститут історії України НАН України, 1999. – 220 с.
73. Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40 – 50-х років ХХ століття / Юрій Киричук. – Львів: ЛДУ імені Івана Франка, 2000. – 304 с.
74. Киричук Ю. Український національний рух 40 – 50-х років ХХ століття: ідеологія та практика / Юрій Киричук. – Львів: Добра справа, 2003. – 464 с.
75. Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 9: Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали / [ред.-кол. Євген Штендера, Петро Потічний]. – Торонто: Видавництво «Літопис УПА», 1982. – Кн. 2: 1946 – 1948. – 520 с.
76. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. – Т. 4: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943 – 1959) / [упоряд. Анатолій Кентій, Володимир Лозицький, Ірина Павленко]. – К.; Торонто: [б.в.], 2002. – Кн. 1: 1943 – 1945. – 596 с.
77. Мороз В. Зиновій Тершаковець-«Федір» / Володимир Мороз. – Торонто; Львів: Видавництво «Літопис УПА», 2011. – 128 с. (Літопис УПА. Серія «Події і люди»).
78. Підлубний В. М. Діяльність ОУН та УПА на Буковині в 1940 – 1952 рр.: автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Володимир Миколайович Підлубний; Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. – Чернівці, 2010. – 16 с.
79. Повседневность террора: Деятельность националистических формирований в западных регионах СССР / [сост. А. Дюков и др.]. – М., 2009. – Кн. 1. Западная Украина, февраль-июнь 1945 года. – 456 с.
80. Русначенко А. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940 – 50-х роках / Анатолій Русначенко. – К.: Університетське видавництво «Пulsари», 2002. – 519 с.
81. Сергійчук В. Український здви: Прикарпаття. 1939 – 1955 рр. / Володимир Сергійчук. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. – 840 с.
82. Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документ: в 2 т. / [под ред. А. Н. Артизова]. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. – Т. 2: 1944 – 1945. – 1167 с.
83. Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали / [відп. ред. проф. Микола Кугутяк]. – Т. 2. – Івано-Франківськ: КПФ «ЛПК», 2010. – Кн. 2: 1945 – 1946. – 696 с.
84. УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу 1942 – 1950 рр. – [Б.м.]: Видання Закордонних частин ОУН, 1957. – Ч. 1. – 452 с. – (Серія «Бібліотека українського підпілля» Ч. 6).

REFERENCES

1. Andrusiak M. Braty vohniu / Mykhailo Andrusiak. – Kolomyia: Vik, 2004. – 832 s.
2. Bilas I. Represyvno-karalna systema v Ukraini 1917 – 1953. Suspilno-politychnyi ta istorychnyi analiz. U dvokh knykhakh / Ivan Bilas. – K.: Lybid; Viisko Ukrainy, 1994. – Kн. 2: Dokumenty ta materialy. – 688 s.
3. Bilas I. Represyvno-karalna systema v Ukraini 1917 – 1953. Suspilno-politychnyi ta istoryko-pravovy analiz. U dvokh knykhakh / Ivan Bilas. – K.: Lybid; Viisko Ukrainy, 1994. – Kн. 1. – 432 s.
4. Viedenieiev D. Viiskovo-politychna diialnist OUN ta UPA u svitli mizhnarodnoho humanitarnoho prava / Dmytro Viedenieiev, Oleksandr Lysenko // Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. – 2007. – № 3 (474). – S. 46–66.
5. HDA SBU. – F. 2-N. – Op. 89 (1951). – Spr. 42.
6. HDA SBU. – F. 2-N. – Op. 90 (1951). – Spr. 4.
7. HDA SBU. – F. 2-N. – Op. 92 (1951). – Spr. 6.
8. HDA SBU. – F. 2-N. – Op. 55 (1953). – Spr. 5. – T. 1.
9. HDA SBU. – F. 2-N. – Op. 55 (1953). – Spr. 5. – T. 2.
10. HDA SBU. – F. 2-N. – Op. 55 (1953). – Spr. 5. – T. 4.
11. HDA SBU. – F. 2-N. – Op. 59 (1953). – Spr. 6. – T. 3.
12. HDA SBU. – F. 2-N. – Op. 60 (1953). – Spr. 2. – T. 5.
13. HDA SBU. – F. 2-N. – Op. 60 (1953). – Spr. 7. – T. 1.
14. HDA SBU. – F. 2-N. – Op. 60 (1953). – Spr. 7. – T. 4.
15. HDA SBU. – F. 2-N. – Op. 65 (1953). – Spr. 6. – T. 2.

16. HDA SBU. – F. 2-N. – Op. 67 (1953). – Spr. 2. – T. 1.
17. HDA SBU. – F. 2-N. – Op. 70 (1953). – Spr. 6. – T. 2.
18. HDA SBU. – F. 2-N. – Op. 75 (1953). – Spr. 3.
19. HDA SBU. – F. 2-N. – Op. 98 (1954). – Spr. 1. – T. 1.
20. HDA SBU. – F. 2-N. – Op. 98 (1954). – Spr. 1. – T. 4.
21. HDA SBU. – F. 2-N. – Op. 98 (1954). – Spr. 18. – T. 3.
22. HDA SBU. – F. 2-N. – Op. 99 (1954). – Spr. 2. – T. 1.
23. HDA SBU. – F. 2-N. – Op. 99 (1954). – Spr. 8. – T. 5.
24. HDA SBU. – F. 2-N. – Op. 106 (1954). – Spr. 1.
25. HDA SBU. – F. 2-N. – Op. 107 (1954). – Spr. 4.
26. HDA SBU. – F. 2-N. – Op. 19 (1959). – Spr. 2.
27. HDA SBU. – F. 2-N. – Op. 19 (1959). – Spr. 3.
28. HDA SBU. – F. 2-N. – Op. 28 (1960). – Spr. 18.
29. HDA SBU. – F. 2-N. – Op. 32 (1960). – Spr. 5.
30. HDA SBU. – F. 2-N. – Op. 32 (1960). – Spr. 6.
31. HDA SBU. – F. 2-N. – Op. 32 (1960). – Spr. 10.
32. HDA SBU. – F. 2-N. – Op. 32 (1960). – Spr. 11.
33. HDA SBU. – F. 2-N. – Op. 32 (1960). – Spr. 12.
34. HDA SBU. – F. 2-N. – Op. 34 (1960). – Spr. 2.
35. HDA SBU. – F. 2-N. – Op. 36 (1960). – Spr. 5.
36. HDA SBU. – F. 2-N. – Op. 36 (1960). – Spr. 6.
37. HDA SBU. – F. 2-N. – Op. 36 (1960). – Spr. 7.
38. HDA SBU. – F. 2-N. – Op. 36 (1960). – Spr. 8.
39. HDA SBU. – F. 2-N. – Op. 36 (1960). – Spr. 9.
40. HDA SBU. – F. 2-N. – Op. 36 (1960). – Spr. 11.
41. HDA SBU. – F. 2-N. – Op. 36 (1960). – Spr. 12.
42. HDA SBU. – F. 13. – Spr. 372. – T. 8.
43. HDA SBU. – F. 13. – Spr. 372. – T. 49.
44. HDA SBU. – F. 13. – Spr. 372. – T. 51.
45. HDA SBU. – F. 13. – Spr. 372. – T. 74.
46. HDA SBU. – F. 13. – Spr. 372. – T. 92.
47. HDA SBU. – F. 13. – Spr. 372. – T. 95.
48. HDA SBU. – F. 13. – Spr. 372. – T. 100.
49. HDA SBU. – F. 13. – Spr. 372. – T. 103.
50. HDA SBU. – F. 13. – Spr. 376. – T. 66.
51. HDA SBU. – F. 13. – Spr. 376. – T. 80.
52. HDA SBU. – F. 16. – Op. 7. – Spr. 4. – T. 4.
53. HDA SBU. – F. 16. – Spr. 691.
54. HDA SBU. – F. 16. – Spr. 709.
55. HDA SBU. – F. 16. – Spr. 782.
56. HDA SBU. – F. 16. – Spr. 809.
57. HDA SBU. – F. 16. – Spr. 810.
58. HDA SBU. – F. 71. – Op. 6. – Spr. 42.
59. HDA SBU. – F. 71. – Op. 6. – Spr. 176.
60. HDA SBU. – F. 71. – Op. 6. – Spr. 180.
61. Holubenko I. Koly my vmyraly, nam dzvony ne hraly. OUN-UPA v borotbi za derzhavnist Ukrainy 1943 – 1953 rr. / Ivan Holubenko // Dzvin. Literaturno-mystetskyi ta hromadsko-politychnyi chasopys spilky pysmennykiv Ukrainy. – 1993. – № 4–6 (582–583). – kviten-cherven. – S. 106–115.
62. DALO. – F. P-5001. – Op. 6. – Spr. 46.
63. DALO. – F. P-5001. – Op. 6. – Spr. 49.
64. DALO. – F. P-5001. – Op. 6. – Spr. 57.
65. DALO. – F. P-5001. – Op. 6. – Spr. 58.
66. DALO. – F. P-5001. – Op. 7. – Spr. 20.
67. DALO. – F. P-5001. – Op. 7. – Spr. 66.
68. DALO. – F. P-5001. – Op. 7. – Spr. 218.
69. DALO. – F. P-5001. – Op. 8. – Spr. 264.
70. DALO. – F. P-5001. – Op. 9. – Spr. 144.

71. Kentii A. Narys borotby OUN–UPA v Ukraini (1946 – 1956 rr.) / Anatolii Kentii. – K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 1999. – 111 s.
72. Kentii A. Ukrainska povstanska armiiia v 1944 – 1945 rr. / Anatolii Kentii. – K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 1999. – 220 s.
73. Kyrychuk Yu. Narysy z istorii ukrainskoho natsionalno-vyzvolnoho rukhu 40 – 50-kh rokiv XX stolittia / Yurii Kyrychuk. – Lviv: LDU imeni Ivana Franka, 2000. – 304 s.
74. Kyrychuk Yu. Ukrainskyi natsionalnyi rukh 40 – 50-kh rokiv XX stolittia: ideolohiia ta praktyka / Yurii Kyrychuk. – Lviv: Dobra sprava, 2003. – 464 s.
75. Litopys Ukrainskoi Povstanskoi Armii. – T. 9: Ukrainska Holovna Vyzvolna Rada. Dokumenty, ofitsiini publikatsii, materialy / [red.-kol. Yevhen Shtendera, Petro Potichnyi]. – Toronto: Vydavnytstvo «Litopys UPA», 1982. – Kn. 2: 1946 – 1948. – 520 s.
76. Litopys Ukrainskoi Povstanskoi Armii. Nova seriia. – T. 4: Borotba proty UPA i natsionalistychnoho pidpillia: informatsiini dokumenty TsK KP(b)U, obkomiv partii, NKVS-MVS, MDB-KDB (1943 – 1959) / [uporiad. Anatolii Kentii, Volodymyr Lozytskyi, Iryna Pavlenko]. – K.; Toronto: [b.v.], 2002. – Kn. 1: 1943 – 1945. – 596 s.
77. Moroz V. Zynovii Tershakovets-«Fedir» / Volodymyr Moroz. – Toronto; Lviv: Vydavnytstvo «Litopys UPA», 2011. – 128 s. (Litopys UPA. Seriia «Podii i liudy»).
78. Pidlubnyi V. M. Diialnist OUN ta UPA na Bukovyni v 1940 – 1952 rr.: avtoref. dys. kand. ist. nauk: 07.00.01 / Volodymyr Mykolaiovych Pidlubnyi; Chernivetskyi natsionalnyi universytet imeni Yurii Fedkovycha. – Chernivtsi, 2010. – 16 s.
79. Povsednevnost' terrora: Deyatel'nost' nacionalisticheskikh formirovanij v zapadnykh regionah SSSR / [sost. A. Dyukov i dr.]. – M., 2009. – Kn. 1. Zapadnaya Ukraina, fevral'-iyun' 1945 goda. – 456 s.
80. Rusnachenko A. Narod zburenyi: Natsionalno-vyzvolnyi rukh v Ukraini y natsionalni rukhy oporu v Bilorusii, Lytvi, Latvii, Estonii u 1940 – 50-kh rokakh / Anatolii Rusnachenko. – K.: Universytetske vydavnytstvo «Pulsary», 2002. – 519 s.
81. Serhiichuk V. Ukrainskyi zdvyh: Prykarpattia. 1939 – 1955 rr. / Volodymyr Serhiichuk. – K.: Ukrainska Vydavnycha Spilka, 2005. – 840 s.
82. Ukrainskie nacionalisticheskie organizacii v gody Vtoroj mirovoj vojny. Dokumenti: v 2 t. / [pod red. A. N. Artizova]. – M.: Rossijskaya politicheskaya ehnciklopediya (ROSSPEHN), 2012. – T. 2: 1944 – 1945. – 1167 s.
83. Ukrainskyi natsionalno-vyzvolnyi rukh na Prykarpatti v XX stolitti. Dokumenty i materialy / [vidp. red. prof. Mykola Kuhutiak]. – T. 2. – Ivano-Frankivsk: KPF «LIK», 2010. – Kn. 2: 1945 – 1946. – 696 s.
84. UPA v svitli dokumentiv z borotby za Ukrainku Samostiinu Sobornu Derzhavu 1942 – 1950 rr. – [B.m.]: Vydannia Zakordonnykh chastyn OUN, 1957. – Ch. 1. – 452 s. – (Seriia «Biblioteka ukrainskoho pidpilnyka» Ch. 6).

Стаття надійшла до редакції 18.09.2017 р.

УДК 94:614.258(=161.2)(430)
DOI 10.24919/2519-058x.4.111469

Олена ПОДОБЄД,
orcid.org/0000-0002-7819-1439
кандидат історичних наук, доцент Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (Україна, Київ)
o.a.podobyed@npu.edu.ua

МЕДИЧНЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕМИЩЕНИХ ОСІБ ПОВОЄННОЇ ЗАХІДНОЇ НІМЕЧЧИНИ

У статті з'ясовано стан здоров'я переміщених українців повоєнної Західної Німеччини. Визначено фактори, які вплинули на стан здоров'я переміщених українців, зокрема загальне виснаження організму у наслідок Голодомору 1932 – 1933 рр. в Україні, перебування у сталінських і нацистських концтаборах, хронічне недоїдання та психологічна напруга під час перебування у повоєнній Західній Німеччині. Визначено хвороби, на які хворіли українці, зокрема туберкульоз, сифіліс, поліомієліт, рахіт. Проаналізовано рівень медичного обслуговування переміщених українців повоєнної Західної Німеччини.

Ключові слова: переміщені українці, Західна Німеччина, хвороби, лікар, медичне обслуговування.
Літ. 26.

Olena PODOBIED,
PhD (History), Associate Professor,
National Pedagogical Dragomanov University,
(Ukraine, Kyiv) o.a.podobyed@npu.edu.ua

MEDICAL CARE OF UKRAINIAN DISPLACED PERSONS IN POSTWAR WEST GERMANY

In this article the state of health of displaced Ukrainians into postwar West Germany are clarified. The factors that influenced the health status of displaced Ukrainians are clarified: the general depletion of the body as a result of the Holodomor of 1932 – 1933 in Ukraine; stay in the 1930s in Stalin's concentration camps in Siberia and the Far East; chronic malnutrition and lack of vitamins, unsatisfactory living conditions, satisfaction of sexual needs without precautionary measures, stay in Nazi concentration camps during the World War II; chronic malnutrition, uncomfortable housing conditions in the camps of displaced persons and psychological stress during their stay in post-war West Germany.

The diseases that the Ukrainians were afflicted with, in particular tuberculosis, syphilis, poliomyelitis, rickets, and gastroenterological diseases were identified. In addition, professor Ivan Bazilevich named the new specific disease «morbus DP» (illness of «displaced persons»), which was characterized not only by bodily ills due to lack of nutrition and vitamins, poor living conditions in displaced people camps, but also by a number of psychoneurologic symptoms.

The level of medical care for displaced Ukrainians of post-war West Germany are analyzed. Most of the work was done by therapists in the displaced people camps, who were approached on various issues. Ukrainian doctors-dermatovenerologists not only treated, but also scientifically proved new opportunities in healing patients from sexually transmitted diseases. Among Ukrainian surgeons, it should be noted the head of the surgical department of the camp hospital in Regensburg, professor Boris Andrievsky. He undertook to operate at first glance hopelessly ill patients; in difficult cases, he was looking for experts in Germany for a consultation, he got scarce medicines, often for my own money. The displaced Ukrainians made their contribution to the research of oncological diseases: Zinovy Shtokal'ko in 1950 at the University of Munich received a doctor's degree, defending his thesis on the biochemistry of carcinogenesis, that is the emergence and development of a malignant tumor from a normal cell. Appeared displaced Ukrainians and the services of dentists due to tooth extraction, sealing, installation of bridges and prosthetics. Authoritative Ukrainian physician obstetrician-gynecologist in West Germany was Sofia Parfanovich. The sources contain References to the activities of otolaryngologists, oculists, helminthologists and neuropathologists. The sports medicine as a branch of medical science in post-war West Germany was not developed are clarified.

Key words: displaced Ukrainians, West Germany, diseases, doctor, medical care.
Ref. 26.

Елена ПОДОБЕД,
кандидат исторических наук, доцент
Национального педагогического университета
имени М. П. Драгоманова (Украина, Киев)
o.a.podobyed@npu.edu.ua

МЕДИЦИНСКОЕ ОБСЛУЖИВАНИЕ УКРАИНСКИХ ПЕРЕМЕЩЕННЫХ ЛИЦ ПОСЛЕВОЕННОЙ ЗАПАДНОЙ ГЕРМАНИИ

В статье выяснено состояние здоровья перемещенных украинцев послевоенной Западной Германии. Определены факторы, повлиявшие на состояние здоровья перемещенных украинцев, в частности общее истощение организма вследствие Голодомора 1932 – 1933 гг. в Украине, пребывание в сталинских и нацистских концлагерях, хроническое недоедание и психологическое напряжение во время пребывания в послевоенной Западной Германии. Определены болезни, которыми болели украинцы, в частности туберкулез, сифилис, полиомиелит, рахит. Проанализирован уровень медицинского обслуживания перемещенных украинцев послевоенной Западной Германии.

Ключевые слова: перемещены украинцы, Западная Германия, болезни, врач, медицинское обслуживание.

Лит. 26.

Постановка проблеми. Після завершення Другої світової війни на території Західної Німеччини опинилося чимало українців. Шість років воєнних лихоліть, непрості умови проживання у таборах переміщених осіб не могли не позначитися на стані їхнього здоров'я. Серед української громади була значна кількість лікарів і медсестер, які докладали зусиль для поліпшення стану здоров'я переміщених осіб. Пропонована тема ще не була у полі зору дослідників, що й зумовлює актуальність розвідки.

Аналіз досліджень. Проблема знайшла часткове висвітлення у працях українських дослідників І. Макаревича, В. Маруняка, Ю. Мовчана, С. Созанської. Основу джерельної бази становлять архівні матеріали, спогади сучасників подій, зокрема Р. Волчука, М. Дейчаківського, У. Самчука, О. Скоценя, листування Г. Черінь, матеріали періодики.

Мета статті. Автор ставить за мету з'ясувати стан здоров'я та рівень медичного обслуговування переміщених українців повоєнної Західної Німеччини.

Виклад основного матеріалу. Стан здоров'я переміщених українців бажав кращого. «Життя на вигнанні – це життя без ґрунту і без надійного опертя. Воно відбивається не тільки на душі, а й на фізичному здоров'ї емігранта. Тяжко вернути втрачене чи пошкоджене здоров'я взагалі, але в умовах вигнання – це найтяжча річ» [23, 4]. Серед несприятливих факторів, які позначилися на ньому, слід згадати, по-перше, загальне виснаження організму унаслідок Голодомору 1932 – 1933 рр. в Україні. По-друге, колишні в'язні сталінських концтаборів у Сибіру та на Далекому Сході поверталися звідти інвалідами й ураженими паличкою Коха. По-третє, хронічне недоїдання і брак вітамінів, незадовільні житлові умови, задоволення статевих потреб без запобіжних заходів, перебування у нацистських концтаборах у роки Другої світової війни. По-четверте, проживання у повоєнній Західній Німеччині, де щодня бракувало їжі та вітамінів, були некомфортні житлові умови та відчувалася постійна психологічна напруга. Відповідно серед хвороб, на які скаржилися переміщені українці, слід назвати передусім туберкульоз, сифіліс та хвороби шлунково-кишкового тракту. Окрім того, тогочасний лікар-професор Іван Базилевич констатував, що «довготривале, непевне й незадовільне життя на скитальщині в такій мірі негативно відбивається на здоров'ї людей, примушених поневірятися на чужині, що вже сміливо можна говорити про специфічну «morbus DP» (тобто, недугу «переміщених осіб»). Ця недуга характеризується не тільки цілою низкою соматичних (тілесних) недомагань, що від них з браку відживлення та з приводу нужденних житлових умов страждає багато невинних людей, але також з низкою психічно-нервових ненормальностей» [8, 89].

Найбільше роботи було у таборових лікарів-терапевтів, до яких зверталися переміщені українці з різних питань. Окрім того, на них покладалися обов'язки проводити медогляди [7, 292; 14, 4] та робити щеплення [15, 6].

Лікарі констатували захворювання грудних та маленьких дітей на рахіт. Як відомо, розвиток недуги залежить від низки факторів, зокрема соціально-економічного рівня життя, вигодовування дитини, дотримання гігієни та ін. Побутування українських переміщених осіб створювало широкі можливості для захворювання дітей. Так, протягом 1946 – 1947 рр. у шпиталях англійської окупаційної зони Німеччини було зафіксовано 300 маленьких пацієнтів, яким діагностували важку форму рахіту [7, 292].

Додавалося роботи терапевтам в осінньо-зимовий період. Не в усіх таборах проводилося опалення на достатньому рівні, до того ж не всі таборяни мали теплий одяг. Як наслідок, часто фіксувалися випадки застуд [16, 159], грипу [16, 287]. Узимку 1949 р. європейські країни, зокрема і Західну Німеччину, охопила найбільша за останні 25 – 30 років епідемія грипу. Таборові лікарі ознайомлювали переміщених українців із заходами безпеки, на шпальтах періодики друкували класичні поради. Так, при перших симптомах грипу слід було одразу звернутися по медичну допомогу; хворі мали утримуватися від відвідування людних місць, оскільки грип передається повітряно-крапельним шляхом; потрібно дотримуватися постільного режиму [13, 7].

Несприятливі житлові умови у таборах, велике скупчення людей, погане харчування й нестача вітамінів, брак медикаментів зумовили значне захворювання переміщених українців на туберкульоз легенів [9, 40]. Зараження паличкою Коха не оминуло ні дорослих, ні маленьких ДіПі. Окрім іншого, ця хвороба тимчасово чи назавжди унеможливила рееміграцію українців за океан.

Протягом 1946 – 1947 рр. в англійській зоні окупації Німеччини було виявлено 350 випадків захворювань на туберкульоз на 10 тис. осіб (3,5 %), випадків відкритої форми туберкульозу зафіксовано 50 на 10 тис. (0,5 %) [7, 292]. У таборі Сомме-Казерне в Авгсбурзі станом на 01 січня 1948 р. мешкали 2526 осіб, із яких 18 були інвалідами війни, а також нараховувалося 210 хворих. Серед останніх у 150 осіб діагностували туберкульоз, із них 75 дітей віком до 14 р. і 75 дорослих [3, 12]. Окрім українців, туберкульоз вражав і переміщених білорусів, естонців, латвійців, литовців, росіян та ін. [21, 1]

Лікар Т. Воробець на II З'їзді українських лікарів-емігрантів Західної Німеччини у грудні 1947 р. у своїй доповіді наголошував на важливості створення спеціальної комісії для боротьби з туберкульозом [8, 90]. Професор Василь Плющ подав проект класифікації захворювань на туберкульоз, яка складалася із 12 форм і комбінацій туберкульозних захворювань [8, 89–90].

За умов поширення невпорядкованих статевих стосунків у роки Другої світової війни, зокрема й через згвалтування, а також у повоєнний період серед переміщених українців набули поширення венеричні захворювання, передусім сифіліс. У тогочасній періодиці можна зустріти оголошення практикуючих лікарів, які пропонують хворим свої послуги. У переважній більшості це були спеціалісти із венеричних хвороб [19, 4], що також опосередковано свідчить про попит на лікарів саме такої спеціалізації. Протягом 1946 – 1947 рр. у шпиталях англійської зони Німеччини було зареєстровано 223 особи з венеричними захворюваннями [7, 292]. У таборі Сомме-Казерне в Авгсбурзі станом на 1 січня 1948 р. із 210 хворих у 10 були виявлені венеричні захворювання [3, 12].

У роки Другої світової війни у Західній Німеччині опинилися лікарі-дерматовенерологи, які у повоєнний час не лише лікували, а й науково обґрунтовували нові можливості у зціленні пацієнтів від венеричних хвороб. Так, уродженець Полтавщини Сергій Комлік у 1944 р. організував амбулаторію венеричних і шкірних хвороб для переміщених осіб у Швайнфурті та створив шкірно-венеричний відділ при нововідкритому Окружному шпиталі для переміщених осіб у Швайнфурті, а у 1946 р. – в Ашафенбурзі [6, 42]. Уродженець Івано-Франківщини Роман-Петро Смик спеціалізувався з венеричних і шкірних хвороб в Ерлангенському університеті, став автором підручника «Венеричні хвороби» [18]. Лікар-дерматолог та анестезіолог тернополянин Володимир Онуферко мав власну практику у Мюнхені, де лікував пацієнтів зі шкірними та венеричними хворобами [19, 4]. Лікар Омелян Тушицький у Мюнхені мав власну практику, спеціалізувався на захворюваннях шкіри, венеричних хворобах, а також знався на медичній косметиці [24, 3].

Неякісне харчування, основу якого становили консерви та горохова юшка, сприяли розвитку гастроентерологічних захворювань. Запорукою їхнього успішного лікування мали бути не лише медикаменти, а й зміна харчового раціону та покращення психологічного клімату. Насправді зазначені фактори були для переважної більшості переміщених українців недосяжними, що зумовлювало затяжний характер хвороби. Навесні 1947 р. лікарі діагностували хронічний гастрит («катар») у письменника Уласа Самчука. Пацієнтові було прописано діету та спокій. Як зазначав у своїх спогадах Улас Олексійович: «Того і другого в просторі мого діяння не існує» [16, 220]. Проблему анатомічних і функціонально-фізіологічних особливостей шлунку при виразках та про їхнє значення при рентгенологічних дослідженнях досліджував лікар-рентгенолог, професор Ф. Богатирчук [8, 90].

Про діяльність українських хірургів довідуємося передусім від їхніх вдячних пацієнтів. Очільником хірургічного відділення таборової лікарні у Регенсбурзі був доктор медицини, професор-хірург Борис Андрієвський, якому асистували Б. Панасюк і Р. Флюнт [4]. Кожен пацієнт відчував його «виключну людяність, щасливо поєднану з першорядним хірургічним умінням, часто доведеним до віртуозності» [23, 4]. Брався оперувати, здавалося, безнадійно хворих пацієнтів. У складних випадках шукав у Німеччині фахівців для консилиуму, роздобував дефіцитні ліки, часто за власні кошти. Серед вдячних пацієнтів Бориса Андрієвського слід назвати літературознавця Юрія Лавріненка, полковника армії УНР Палія-Неїло й історика Наталію Полонську-Василенко [23, 4]. Під керівництвом Бориса Юрійовича у Мюнхенському університеті Людвіга-Максиміліана було захищено дві докторські дисертації з медицини: О. Сохан на тему «Алкоголізація задніх корінців під час пістрякових болів» та О. Жидяк на тему «Значення пеніцилінової профілактики перед асептичними операціями» [8, 90].

Зі свого боку Іван Макаревич керував хірургічним відділенням шпиталю в Ашафенбурзі. Його пацієнти на шпальтах газети «Неділя» дали високу оцінку роботи лікаря, зазначивши, що він лікував сумлінно та високоякісно [12, 4]. Серед пацієнтів Івана Макаревича був і учасник українських національно-визвольних змагань 1917 – 1921 рр., учитель Євстахій Ясеньовський. А лікар К. Білоус досліджував проблему значення вітаміну С під час лікування кісткових переломів [8, 86].

Уражали переміщених українців й інфекційні хвороби. Так, протягом 1946 – 1947 рр. в англійській окупаційній зоні Німеччини лікарі зафіксували у шпиталях 455 осіб з інфекційними захворюваннями [7, 292]. Згадок про інфекційні захворювання у джерелах небагато, переважно йдеться про поліомієліт. Класичним медико-санітарним заходом у таких випадках було оголошення карантину. Поетеса і молода матуся Ганна Черінь у вересні 1947 р. збентежено повідомляла другові, що у їхньому таборі є підозра, що одна дитина захворіла на хворобу Гейне-Медіна [26, 45], тобто гострий поліомієліт, дитячий спинальний параліч. Медсестра Іванна Зельська згадувала, що у другій половині 1940-х рр. у таборі Регенсбургу зафіксували поліомієліт, після чого його закрили на карантин. На той час медицина ще не мала дієвих засобів боротьби із цим захворюванням. Лише на початку 1950-х рр. американські учені-вірусологи Джонас Солк, Гіларі Копровський та Альберт Брюс Себін змогли створити вакцину, що врятувала тисячі життів.

Зверталися переміщені українці і до послуг стоматологів. Причини були традиційні: видалення зуба, пломбування, встановлення містків і протезування [24, 83в]. У періодиці тих років можна зустріти оголошення практикуючих стоматологів. Так, у Мюнхені у районі Швабінг працювала лікар Анна Йорданова [20, 6], а у таборовій лікарні Нового Ульму працювала лікар-стоматолог Тамара Чабанівська [22, 4]. Послуги стоматологів, очевидно, були для переміщених українців задорогими. Опосередковано про це свідчить анекдот, опублікований на шпальтах газети «Наш шлях». Пацієнт спантеличено запитував стоматолога: «Десять шілінгів за вирвання одного зуба?! Ви тягнете його тільки кілька секунд!», на що лікар відповів: «Коли хочете, я зможу його тягнути довше» [10, 6].

Знаходимо у джерелах і згадки про пацієнтів із хворими нирками. Так, представник наймолодшого покоління пражської поетичної школи Богдан Беднарський, втікаючи із табору переміщених осіб від репатріаційної комісії у грудні 1945 р. переплив Дунай і отримав важку хворобу нирок. Хвороба на 3,5 роки буквально прикувала його до ліжка, він переніс низку операцій, однак безу-

спішно і 30 червня 1949 р. поет відійшов у вічність. Хронічна хвороба нирок передчасно обірвала земний шлях і громадського діяча Пилипа Волчука [1, 47, 50–51].

Переміщені українці зробили свій внесок у дослідження онкологічних захворювань. Так, тернополянин Зеновій Штокалко у 1950 р. у Мюнхенському університеті здобув диплом лікаря, захистивши дисертацію про біохімію карциногенезу [18], тобто виникнення і розвиток злоякісної пухлини із нормальної клітини.

В усіх таборах переміщених осіб працювали консультації («порадні») для вагітних, матерів і дітей [7, 292]. Лікарі-гінекологи фіксували значну кількість жіночих захворювань, які пояснювалися «важкими умовами праці жінок у минулому та досить поширеними абортами» [7, 292]. Чимало було роботи в акушерів-гінекологів, адже у повоєнній Західній Німеччині зафіксовано значний відсоток народжуваності. Лікарі-гінекологи не лише приймали пацієнтів, а й займалися активною публікаторською діяльністю. З метою просвіти жінок вони публікували книги і брошури, у яких порушувалися питання жіночої гігієни, менструального циклу («місячка»), вагітності («тяжа») та небезпеки її штучного переривання, пологів та догляду за новонародженим [2].

Найавторитетнішим українським лікарем акушером-гінекологом у Західній Німеччині по праву можна вважати доктора медицини Софію Парфанович. Спочатку вона працювала ординатором, а згодом завідувачем пологово-гінекологічного відділу госпіталю в м. Авгсбург [5, 44], де за її ж визначенням, «заробляла добрі гроші» [1, 47]. Софія Парфанович продовжувала розпочату ще в Україні широку роботу з популяризації гігієни, опублікувала книгу «Мала гігієна жінки» [11, 7], а на ІЗ'їзді українських лікарів-емігрантів Західної Німеччини у 1946 р. у Карлсфельді виступила з доповіддю на тему «Туберкульоз жіночих статевих органів». У Західній Німеччині працював лікар І. Барченко, який досліджував проблеми знеболення пологів. Результати досліджень він представив на згаданому З'їзді лікарів, виступивши з доповідями, присвяченими обміну деяких азотних речовин в організмі породіллі під час обезболювання пологів, а також дозам знеболення пологів евіпаном [8, 85].

У джерелах містяться поодинокі згадки про діяльність отоларингологів, окулістів, гельмінтологів і невропатологів. Так, лікар-отоларинголог професор Давиденко працював у таборовій лікарні м. Ляпгайм. Серед його вдячних пацієнтів був, зокрема літературознавець Юрій Кошельняк. Зі свого боку, письменник Улас Самчук в окуліста м. Оффенбах отримав свої перші окуляри для читання [16, 64]. У тогочасній пресі міститься згадка про українського лікаря-гельмінтолога з Гамбургу, що мав науковий стаж роботи. Фахівцем із паразитологічних наук зацікавилися у південноамериканській Венесуелі, куди останнього у 1948 р. запросили реемігрувати із Західної Німеччини для «боротьби з тропічними хворобами» [25, 7]. Психоневролог, професор Михайло Міщенко досліджував проблеми лікування неврозів [8, 86], а також цукрового обміну у розвитку епілептичного нападу [8, 90]. У лікарні в Ашфенбурзі працювали Роман Крупка та Петро Худомій, які успішно вилікували від ішіасу, тобто запалення сідничного нерва, Петра Зубрицького.

Спортивна медицина як галузь медичної науки у повоєнній Західній Німеччині не була розвинена. Українські спортивні товариства та команди за деякими винятками не мали у своєму складі спортивних лікарів, які б дбали про медико-біологічне забезпечення підготовки спортсменів. Більше того, спортсмени часто-густо не дотримувалися елементарного режиму і вели спосіб життя, далекий від здорового. Вони не дотримувалися спеціальних дієт, як влучно підмітив футболіст Микола Дейчаківський, у голодні повоєнні роки «ілося все, що хто міг дістати» [4]. Не дбали про відпочинок перед змаганнями, відвідуючи різноманітні «забави», могли спати лише по кілька годин на добу. Окрім того, за спогадами Миколи Дейчаківського, більшість футболістів мали шкідливі звички – палили та, якщо траплялася нагода, не гребували алкоголем. Відповідно до лікарів спортсмени самостійно зверталися лише у разі отриманні травми [17, 355, 362] чи хвороби.

Висновки. Таким чином, стан здоров'я переміщених українців був незадовільний, переважна більшість мали виснажений організм. Вони хворіли на туберкульоз, венеричні та гастроентерологічні захворювання, рахіт і поліомієліт. Неприятливі умови життя та брак коштів на придбання ліків затягували одужання. Попри несприятливі умови українські лікарі щодня демонстрували свій професіоналізм, а учені-медики робили свій внесок у розвиток медичної науки. У перспек-

тиві слід дослідити проблему створення професійного об'єднання українських лікарів у повоєнній Західній Німеччині.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Волчук Р. Спомини з повоєнної Австрії та Німеччини / Роман Волчук. – К.: Критика, 2004. – 143 с.
2. Ганьківський В. Мати й немовлятка. Поради для наймолодших матерів / В. Ганьківський. – Гайденав: Заграва, 1947. – 86 с.
3. Де сила – там воля вітає. Огляд діяльності Українського Спортивного Товариства «Чорногора» в Авгсбурзі за роки 1945 – 1948. – Авгсбург: Спортове видавництво «Гарт», 1948. – 80 с.
4. Дейчаківський М. На визвольних стежках Європи. Спогади зв'язкового ОУН. Футбольні спогади Мука / М. Дейчаківський. – К.: МП «Юніверс», 1997. – 127 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://exlibris.org.ua/muk/index.html> (25.05.2017). – Назва екрану.
5. Кіцера Ол. Ом. Софія Парфанович (1898 – 1968) – лікар акушер-гінеколог, письменниця і громадська діячка (до 110-річчя з дня народження) / Ол. Ом. Кіцера, Ол. Ом. Кіцера, Н. І. Кіцера // Жіночий лікар. – 2009. – № 1. – С. 44.
6. Макаревич І. Д-р Сергій Комлік / Іван Макаревич // Лікарський вісник. – Нью-Йорк. – 1954. – Ч. 2. – С. 41–42.
7. Маруняк В. Українська еміграція в Німеччині і Австрії по другій світовій війні у 2-х т. / В. Маруняк. – Мюнхен: Академічне видавництво д-ра Петра Белея, 1985. – Т. 1: Роки 1945 – 1951. – 1985. – 432 с.
8. Матеріяли до історії української медицини / Редактор-упорядник Ярослав Семчишин. – Т. 2. – Чикаго: Видання Українського Лікарського Товариства Північної Америки, 1988. – 298 с.
9. Мовчан Ю. Замість вінка на могилу св. п. д-ра Єлисавети Гімельрайх / Ю. Мовчан // Лікарський вісник. – Нью-Йорк. – 1956. – Ч. 2. – С. 38–40.
10. Наш шлях. – Зальцбург. – 1946. – 10 листопада. – Ч. 15. – С. 6.
11. Наше життя. – Філадельфія. – 1947. – Серпень. – Ч. 8. – С. 7.
12. Неділя. – Ашафенбург. – 1947. – № 100. – 23 листопада. – С. 4.
13. Неділя. – Ашафенбург. – 1949. – № 161. – 6 лютого. – С. 7.
14. Новини. – Ганновер. – 1947. – Ч. 126. – 17 вересня. – С. 4.
15. Новини. – Ганновер. – 1947. – Ч. 180. – 22 листопада. – С. 6.
16. Самчук У. Плянета Ді-Пі. Нотатки й листи / Улас Самчук. – Вінніпер (Канада): Накладом Товариства «Волинь», 1979. – 355 с.
17. Скоцень О. З футболем у світ. Спомини / О. Скоцень. – Торонто: Basillian Press, 1985. – 638 с.
18. Созанська С. З. Українські лікарі-дерматовенерологи діаспори: минуле і сучасність / С. З. Созанська // Український журнал дерматології, венерології, косметології. – 2011. – №3. – С. 110–117. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: http://www.vitapol.com.ua/user_files/pdfs/uzdvk/419468096105994_23102011215735.pdf (02.06.2017). – Назва екрану.
19. Українська трибуна. – Мюнхен. – 1947. – Ч. 52. – 17 липня. – С. 4.
20. Українська трибуна. – Мюнхен. – 1947. – Ч. 58. – 2 серпня. – С. 6.
21. Українське слово. – Бльомберг. – 1949. – Ч. 26. – 6 липня. – С. 1.
22. Українські вісті. – Новий Ульм. – 1949. – 24 липня. – Ч. 59. – С. 4.
23. Українські вісті. – Новий Ульм. – 1949. – Ч. 50. – С. 4.
24. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 5167.
25. Час. – Нюрнберг. – 1948. – Ч. 48. – 28 листопада. – С. 10.
26. Черінь Г. Листи до Лицаря. 1946 – 1949 / Ганна Черінь. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2012. – 103 с.

REFERENCES

1. Volchuk R. Spomyny z povoiennoi Avstrii ta Nimechchyny / Roman Volchuk. – K.: Krytyka, 2004. – 143 s.
2. Hankivskiy V. Maty y nemovliatko . Porady dlia naimolodshykh materiv / V. Hankivskiy. – Haidenav: Zahrava, 1947. – 86 s.
3. De syla – tam volia vitaie. Ohliad diialnosti Ukrainkoho Sportovoho Tovarystva «Chornohora» v Avgsburzi za roky 1945 – 1948. – Avgsburh: Sportove vydavnytstvo «Hart», 1948. – 80 s.
4. Deichakivskiy M. Na vyzvolnykh stezhkakh Evropy. Spohady zviazkovoho OUN. Futbolni spohady Muka / M. Deichakivskiy. – K.: MP «Iunivrs», 1997. – 127 s. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: URL: <http://exlibris.org.ua/muk/index.html> (25.05.2017). – Nazva ekranu.

5. Kitsera Ol. Om. Sofiia Parfanovych (1898 – 1968) – likar akusher-hinekolog, pysmennytsia i hromadska diiachka (do 110-richchia z dnia narodzhennia) / Ol. Om. Kitsera, Ol. Ol. Kitsera, N. I. Kitsera // Zhinochy likar. – 2009. – № 1. – S. 44.
6. Makarevych I. D-r Serhii Komlik / Ivan Makarevych // Likarskyi visnyk. – Niu-York. – 1954. – Ch. 2. – S. 41–42.
7. Maruniak V. Ukrainska emigratsiia v Nimechchyni i Avstrii po druhii svitovii viini u 2-kh t. / V. Maruniak. – Miunkhen: Akademichne vydavnytstvo d-ra Petra Beleia, 1985. – T. 1 : Roky 1945 – 1951. – 1985. – 432 s.
8. Materialy do istorii ukrainskoï medytsyny / Redaktor-uporiadnyk Yaroslav Semchysyn. – T. 2. – Chikaho: Vydannia Ukrainskoho Likarskoho Tovarystva Pivnichnoi Ameryky, 1988. – 298 s.
9. Movchan Yu. Zamist vinka na mohyly sv. p. d-ra Yelysavety Himelraikh / Yu. Movchan // Likarskyi visnyk. – Niu-York. – 1956. – Ch. 2. – S. 38 – 40.
10. Nash shliakh. – Zaltsburh. – 1946. – Ch 15. – 10 lystopada. – S. 6.
11. Nashe zhyttia. – Fyladelfiia. – 1947. – Ch. 8. – Serpen. – S. 7.
12. Nedilia. – Ashafenburh. – 1947. – №100. – 23 lystopada. – S. 4.
13. Nedilia. – Ashafenburh. – 1949. – №161. – 6 liutoho. – S. 7.
14. Novyny. – Hannover. – 1947. – 17 veresnia. – Ch. 126. – S. 4.
15. Novyny. – Hannover. – 1947. – 22 lystopada. – Ch.180. – S. 6.
16. Samchuk U. Plianela Di-Pi. Notatky y lysty / Ulas Samchuk. – Vinnipeg (Kanada): Nakladom Tovarystva «Volyn», 1979. – 355 s.
17. Skotsen O. Z futbolom u svit. Spomyny / O. Skotsen. – Toronto: Basillian Press, 1985. – 638 s.
18. Sozanska S. Z. Ukrainski likari-dermatovenerologhy diaspory: mynule i suchasnist / S. Z. Sozanska // Ukrainskyi zhurnal dermatologii, venerologii, kosmetologii. – 2011. – №3. – S. 110–117. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: URL: http://www.vitapol.com.ua/user_files/pdfs/uzdvc/419468096105994_23102011215735.pdf (02.06.2017). – Nazva ekranu.
19. Ukrainska trybuna. – Miunkhen. – 1947. – Ch. 52. – 17 lypnia. – S. 4.
20. Ukrainska trybuna. – Miunkhen. – 1947. – Ch. 58. – 2 serpnia. – S. 6.
21. Ukrainske slovo. – Blomberh. – 1949. – Ch. 26. – 6 lypnia. – S. 1.
22. Ukrainski visti. – Novyi Ulm. – 1949. – Ch. 59. – 24 lypnia. – S. 4.
23. Ukrainski visti. – Novyi Ulm. – 1949. – Ch. 50. – S. 4.
24. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy. – F. 1. – Op. 23. – Spr. 5167.
25. Chas. – Niurnberh. – 1948. – Ch. 48. – 28 lystopada. – S. 10.
26. Cherin H. Lysty do Lytsaria. 1946 – 1949 / Hanna Cherin. – K.: Vydavnychiy dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2012. – 103 s.

Стаття надійшла до редакції 24.09.2017 р.

УДК 39 (477.87) (437.6) (438)
DOI 10.24919/2519-058X.4.111470

Володимир НАКОНЕЧНИЙ,
orcid.org/0000-0002-0386-2162

кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин
Київського національного університету культури і мистецтв
(Україна, Київ) nakonechniy.ua@gmail.com

ТРАГЕДІЯ УКРАЇНЦІВ ЗАКЕРЗОННЯ (АКЦІЯ «ВІСЛА» НА СТОРІНКАХ ЖУРНАЛУ «ЛЕМКІВЩИНА»)

У статті досліджено проблему висвітлення акції «Вісла» на сторінках журналу «Лемківщина». З'ясовано, що цій темі було присвячено найбільшу кількість різнопланових матеріалів (наукові розвідки, публіцистичні виступи, художні твори). Підсумовано, що журнал став літописом трагедії лемківського світу, виконуючи функцію плекання історичної пам'яті та застереження елітам Східної Європи унікати трагічних помилок минулого.

Ключові слова: «Лемківщина», акція «Вісла», польсько-українські стосунки, історична пам'ять, лемкознавство, депортації, українська діаспора.

Літ. 26.

Volodymyr NAKONECHNYJ,

PhD (History), Associate Professor at the Department of International Relationships of Kyiv
National University of Culture and Arts
(Ukraine, Kyiv) nakonechniy.ua@gmail.com

TRAGEDY OF UKRAINIANS OF TRANSCURZONIA (ACT «VISLA» ON THE PAGES of MAGAZINE «LEMKIVSHCHYNA»)

The article deals with the problem of coverage of the «Wisla» campaign on the pages of the «Lemkivshchyna» magazine. It was discovered that this topic was devoted to the largest number of diverse materials (scientific article, journalistic performances, belle-letters works). It has been investigated that the greatest publication was devoted to the commemoration of the 35th and 40th anniversary of the tragedy of the Ukrainians' Zakerzonnia. It has been emphasized on the prominent role of the «Lemkivshchyna» editorial board in launching the academic discourse of the «Wisla» campaign.

It was clarified that the «Lemkivshchyna» editorial board emphasized on the importance of collecting as much of the documents, evidences and facts about the events of 1947 as possible. For the purpose of this, the need to conduct interviews with the surviving witnesses on the destruction of Lemkivshchyna and store them in the form of video records for the archives of the Lemkivshchyna Research Foundation is vital. There was an appeal to collect the biggest amount of possible comparative photo material from the ancient (from before 1947) times and about the actual state of the same territories of Lemkivshchyna. There was discussion about the need to create scholarships for researchers who would like to work on the 1947th issue. At the same time, it was stressed on the necessity to publish all these works not only in Ukrainian, but also in world languages, mainly English. The idea was to find the historian of world glory who would write a monograph on these years in Lemkivshchyna. The «Lemkivshchyna» editors also appealed to Ukrainian patrons from the free world to raise funds for the funding of studies, research, scholarships and the publication of relevant materials on 1947, as well as to financially help those who want to return to their ancestral lands.

There has been pointed out the importance of humanistic pathos devoted to the resettlement of materials. It was in the reasoned deconstruction of stereotypes imposed on Ukrainians regarding their history, culture and national character. The conclusions states that the publications of «Lemkivshchyna» worked out as a relay race, forcing fraternal peoples to come to a joint assessment of the tragedies of the past in order to prevent them from happening in the future.

Key words: «Lemkivshchyna», «Wisla» campaign, Polish-Ukrainian relations, historical memory, lemology, deportations, Ukrainian diaspora.

Ref. 26.

ТРАГЕДИЯ УКРАЙНЦЕВ ЗАКЕРЗОНЬЯ (АКЦИЯ «ВИСЛА» НА СТРАНИЦАХ ЖУРНАЛА «ЛЕМКІВЩИНА»)

В статье исследовано проблему освещения акции «Висла» на страницах журнала «Лемківщина». Выявлено, что этой теме было посвящено наибольшее количество разноплановых материалов (научные статьи, публицистические выступления, художественные произведения). Доказано, что журнал стал летописью трагедии лемковского мира, выполняя функцию трансляции исторической памяти и предупреждения элитам Восточной Европы избегать трагических ошибок прошлого.

Ключевые слова: «Лемківщина», акция «Висла», польско-украинские отношения, историческая память, лемковедение, депортации, украинская диаспора.

Лит. 26.

Постановка проблеми. Цьогорічне широке відзначення 70-ліття трагедії української меншини у Польщі вкотре привернуло увагу широких кіл громадськості та представників експертного середовища до цієї трагічної сторінки українсько-польських взаємин. При цьому особливої актуальності набуває історіографічний аспект проблеми – намагання реконструювати витoki академічної рефлексії над подіями 1947 р. І тут увагу лемкознавців традиційно привертає найбільш авторитетна в діаспорі медійна трибуна українців Закерзоння – журнал «Лемківщина». Саме на сторінках цього видання, що тривалий час було єдиним друкованим органом лемків у вільному світі, було ініційовано всебічне дослідження акції «Вісла». На жаль, цей аспект лемкознавчої історіографії надалі залишається практично недослідженим.

Аналіз останніх досліджень. Журнал «Лемківщина» тривалий час перебуває у полі зору дослідників русинського субетносу. Покликання на опубліковані в ньому матеріали чи згадки про видання містяться у працях багатьох сучасних лемкознавців [17]. Водночас досі не було спеціальної спроби відтворити евристичний потенціал опублікованих на шпальтах «Лемківщини» дописів для реконструкції перебігу переселенської акції 1947 р., відомої в історіографії під назвою «Вісла». Цим і зумовлена актуальність нашого дослідження. При цьому ми сфокусуємося на діаспорному періоді існування журналу, коли потреба трансляції травмованої історичної пам'яті лемків мала особливу значущість для української нації.

Мета статті полягає у комплексному дослідженні представлених на сторінках «Лемківщини» матеріалів, присвячених акції «Вісла».

Виклад основного матеріалу. Збереження та трансляція пам'яті про найбільшу трагедію лемківського субетносу, як спеціальне завдання «Лемківщини», було вказане вже у зверненні редакційної колегії до своїх читачів у першому числі журналу за 1979 р. Зокрема, у ньому наголошувалося на потребі боротьби «з ворожими польськими [...] облудними ідеями» – себто намаганнями шовіністично налаштованої частини польського політикуму представити переселенські акції як природну відплату за діяльність на лемківських теренах підрозділів Української повстанської армії [6, 1]. Іншою важливою метою видавці журналу вважали контрпропаганду, як необхідну реакцію на ідейні диверсії з боку польських політиків різних партій, що об'єдналися у пориві «защиплювати почуття меншовартости серед української молоді і підсичувати традиційну польську погорду і ненависть до всього що українське», тим самим профануючи трагедію лемківського геноциду [6, 1].

З огляду на щойно згадані завдання, вже в перших числах «Лемківщини» почали з'являтися різнопланові матеріали про акцію «Вісла», в яких було артикульовано потребу всебічного переосмислення трагедії українців Закерзоння. Зручним приводом для такого обговорення стало відзначення 35-ліття переселенської акції, котре лемківські організації у вільному світі планували провести в 1982 р. До цієї важливої події готувалася й «Лемківщина», визначаючи коло питань, які слід було обговорити та з'ясувати насамперед [12; 14].

До таких найбільш спотворених польською пропагандою сюжетів акції «Вісла» належала теза про її відплатний характер. Йшлося про те, що, не маючи можливості збройно подолати опір УПА, польський комуністичний режим, вирішивши позбавити повстанський рух економічної бази, був нібито вимушений насильницьки переселити українське населення Лемківщини на новоприєднані до Польщі колишні німецькі землі (в термінах польської історіографії – «Ziemię Odzyskane»). Уперше на спекулятивний характер такого пояснення звернув увагу Іван Лико у спеціальній студії «Ще до питання – УПА і Лемківщина». Він цілком виправдано розпочав розгляд проблеми у тривалій історичній генезі, переконливо демонструючи, що польська влада у всі історичні періоди намагалася денационалізувати лемківський субетнос або за будь-яку ціну витіснити його з природного ареалу розселення. Це, слушно твердить автор, викликало зрозумілий спротив українського населення, котре від давніх часів стихійно організовувало загони захисників [13, 3–4]. У роки Другої світової війни такими оборонцями краю стали воїни УПА. Тож правда полягає в тому, що лише завдяки їхньому захисту місцеве населення не було винищене в роки воєнного лихоліття заїдами різних кольорів. Підсумовуючи свої розважання, автор твердить: «Польща – біла чи червона, аристократична, демократична чи комуністична, аж до наших часів не зуміла вписатися в історію як добрий сусід України. Бо сама назва політичного устрою не змінювала суті настанови поляків до українців у загальному, а зокрема до найбільше й найдовше поневоленого їхнього лемківського племені. Насильне виселення всіх лемків і українців інших частин Закарпаття було й залишилося особливо жорстоким актом варварства» [11, 1].

Сформульовані І. Лико тези стали відправними у наступних публікаціях, що фокусувалися на проблемі взаємопов'язаності повстанського руху з переселенськими акціями. Вповні виправдано було звернуто увагу на той переконливий факт, що задокументовані плани поляків виселити українців Закарпаття є значно більш ранніми, аніж поява перших загонів УПА на лемківських теренах. Особлива активність повстанського руху на Закарпатті якраз і була спровокована гвалтовними діями польських воєнних загонів, котрі, за взірцем фашистського режиму, втілювали в життя плани «остаточного вирішення» присутності українців на їхніх історичних землях.

Важливий методологічний характер мала проблема темпорального окреслення трагедії. Саме тоді лемкознавці вперше звернули увагу на той факт, що акція «Вісла» стала фактично лише фінальним акордом драми українців Закарпаття. Йшлося про те, що перші кроки з масового вигнання лемків були здійснені вже в 1944 р., коли лінія фронту посунулася на захід. За спиною українців, радянська, польська та чеська влади домовилися про «переміщення» етнічних груп, насамперед українців, з їхнього історичного ареалу розселення. При цьому декларувався мирний характер такого переселення, але його практика набула терористичних форм, котрі мали всі ознаки геноциду.

Інше вагоме питання концептуального характеру, на яке вперше звернули увагу автори «Лемківщини», полягало в дефінітивному окресленні вчиненого поляками злочину проти людяності. Використовуючи тогочасну міжнародну правову документацію, лемкознавці цілком аргументовано вказали на геноцидний характер проведеної переселенської акції. При цьому, що важливо, було відзначено подібність терористичних практик фашистського, більшовицького та польського комуністичного режимів у ліквідації мирного населення. Уперше на сторінках журналу про це написав Василь Пасічняк. «Весною 1947 почалася остання кінцева переселенча акція – акція «Вісла», яка своєю жорстокістю та розмірами перевершила всі попередні переселення, – твердить автор. – Виселювано все українське населення – Закарпаття стало безлюдною пустелею на довгі роки. Жертви українського населення були великі. Але без боротьби УПА вони були б ще більші, бо ворог плянував знищити поголовно всіх українців. [...] Отже Варшава на спілку з Москвою dokonали геноцид українського населення, знищивши 280,000 українців Закарпаття, цебто одну четверту частину всього населення. Переселенча акція «Вісла» була подібною до давнього татарського ясиру» [18, 4].

Інтерпретаційну логіку В. Пасічняка розвинув доктор Іван Гвозда [5]. Він звернув увагу читачів на той очевидний факт, що польська влада упосліджувала українців протягом багатьох століть, тож дії комуністичних варварів постають лише логічним продовженням вчинків їхніх історичних попередників. Модерна комуністична Польща, твердить дослідник, по-варварськи чинить проти

української меншості в своїй країні. Облави на лемківське населення і його погроми німецькими фашистами під час окупації України, наголошує І. Гвозда, зовсім не відрізнялися від злочинних погромів комуністичної Польщі в час її влади над цими територіями: і ті, й інші грабували українські села, гвалтували жінок, палили хати, вбивали дітей. А в 1947 р. під час акції «Вісла» військово комуністичної Польщі, в уже мирний повоєнний час, гнало в коров'ячі вагони безборонне українське населення і відсилало його до концентраційного табору в Яворжні чи на заслання у північно-західні понімецькі землі Польщі. Проводячи історичні паралелі, дослідник вказує: «Зовсім подібно до асирійської практики виселень повелися поляки з українцями в 1947 р. – їх виселили, а на опустілі українські землі насадили польський елемент» [5, 4].

Змальовуючи правдиву трагедію своїх земляків під комуністичним режимом, І. Гвозда звертає увагу на те, що вже третину століття тримає Польща українське населення на засланні. Тож безневинно карається вже не одне покоління у час, коли цивілізоване людство видало чимало міжнародних актів, у яких зафіксовані людські права, втім, і права меншостей; коли відбулося чимало міжнародних конференцій, які засудили модерну нацистську політику супроти національних меншин. Чимало договорів в справі людських прав, включно із гельсінською угодою, Польща підписала, зобов'язуючись поважати людські права її меншостей. Насамкінець автор підкреслив: «Окремі цивілізовані країни західних демократій ухвалюють нові, чи змінюють старі закони й конституції, щоб дати своїм громадянам якнайбільше нагоди користуватися людськими правами у власних країнах, чи й поза межами власних держав. Більше й більше шириться переконання, що підставою миру в світі можуть бути тільки визнані й шановані людські права. Бо рівень визнання прав людини й громадянина є зрештою й критерієм, яким муситься міряти рівень цивілізованості суспільств чи держав» [5, 5].

Ще однією новаторською, за своєю постановкою, проблемою, обговорення якої ініціювала редколегія «Лемківщини», стало обрахування прямих та відкладених у часі втрат, котрих зазнало українське населення Закерзоння внаслідок гвалтовних переселенських акцій. Уперше до цієї проблеми звернувся Василь Бородач у цікавому аналітичному дослідженні. Він вказав на проблеми, з котрими стикається дослідник згаданого питання, водночас аргументовано довівши, що жоден інший народ у повоєнній Європі не зазнав таких руйнувань у матеріальному, біологічному та духовному вимірах своєї екзистенції. «По літах нищівного польсько-большевицького наїзду на терени українських західних земель і пізнішого примусового виселення українського населення з цього регіону, – наголосив автор, – сьогодні є неможливим подати докладні наші матеріальні втрати в грошах. Неможливим є теж подати докладне число жертв українського населення, яке вимордували люди польського середовища та всі ці, яким доручено переводити в життя цю каригідну акцію, що її звали чогось «добровільним виселенням»» [4, 14].

Завдяки організаційним ініціативам редколегії «Лемківщини», 1982-й рік ввійшов до історії лемкознавства багатьма меморіальними та академічними заходами. На них звучали доповіді науковців і оповідання сучасників переселенських акцій, котрі одноставно закликали поглибити вивчення цієї трагедії українства, щоб не дати шансу на її повторення у майбутньому. Нагадуючи модерним варварам про їхній злочин, американські лемки проводили численні протестні акції під польськими амбасатами. Саме завдяки журналу, сьогодні можемо дізнатися про перебіг і різномановість присвячених роковинам подій. Більшість з них були організовані з ініціативи крайових управ Об'єднання лемків Канади і США [3; 16; 20].

Успішна практика привернення уваги лемків та, зрештою, всього українства до подій акції «Вісла», стимульованих відзначенням 35-ліття цієї трагедії, стала добрим прикладом підготовки до меморіальних подій у 1987 р. Зауважимо, що це було найбільш масштабне вшанування пам'яті жертв геноциду українців Закерзоння до здобуття Україною незалежності. До його підготовки редколегія журналу «Лемківщина» взялася заздалегідь. Ще в першому числі за 1987 р. було опубліковано редакційну статтю під характерною назвою «40 літ тому...», де містилося обґрунтування пріоритетів меморіального року. Вже в цій статті був наведений узагальнювальний погляд на трагедію повоєнного українства: «1947... Сорочок літ тому, 2 роки після закінчення Другої світової війни увесь світ приходив до нормального життя. Не було суджено почати нове життя тільки тим найдалі на захід висуненим віткам української землі – Лемківщині, Засянні та Холмщині.

Населення тих земель зазнало чи не найгіршого знищення за останніх 700 літ свого існування. Союз СРСР, Польщі та Чехословаччини, протягом короткого часу перемінив цю квітучу країну на безлюдну пустиню» [1, 1].

З огляду на сказане, наголошували редактори, в сорокаліття трагедії українських земель Закерзоння, обов'язком закордонних українців є: «не забути кривд нанесених нашим батькам, матер'ям, братам і сестрам у тих жорстоких часах; ширити правду про ті терпіння нашого народу серед інших народів світу, на місцях нашого поселення; нести моральну і матеріальну поміч тим, які ще осталися живими на батьківській землі; дати їм підтримку у їхній боротьбі за свої слухні права всіма можливими засобами; допомогти їм, чи їх дітям вернутися на прадідівські землі, що з них їх насильно виселено» [1, 1]. З метою реалізації визначених завдань, журнал збагатився тематичною рубрикою «40-ліття трагедії виселення». Також, починаючи з першого числа, кожен наступний випуск журналу «Лемківщина» протягом меморіального року був присвячений сорокаліттю трагедії української землі.

Організаційні аспекти відзначення сорокаліття акції «Вісла» було окреслено в іншій редакційній статті «Чи будемо готові?». Передовсім тут було запропоноване гасло, що об'єднувало всі академічні та меморіальні заходи: «Ми про Вас не забули і старалися, щоб Ваші терпіння і жертви життя та крові були задокументовані на віки» [25, 2]. Далі в статті йшлося про добре продуману програму, реалізація котрої мала наблизити цивілізований світ до розуміння глибини трагедії українців Закерзоння. Відзначимо надзвичайно високий академізм цієї програми, більшість складових котрої й по сьогодні можуть вважатися важливими орієнтирами для дослідників акції «Вісла».

Насамперед редколегія «Лемківщини» наголосила на важливості потреби зібрати якнайбільше документів, доказів та фактів про події 1947 року. З цією метою вказувалося на необхідність зробити інтерв'ю-розмови з уцілілими свідками знищення Лемківщини, награти їх на відеоносії для архіву Фундації Дослідження Лемківщини. Був кинутий заклик зібрати якнайбільше порівняльного фотоматеріалу з давніх (з-перед 1947 р.) часів та актуального стану тих самих теренів Лемківщини. Звертаючи увагу на важливості цієї всебічності документації, наголошувалося: «Ворожі нам сили нищать всі можливі докази хто жив на тій землі. Тому вони перевертають хрести на цвинтарях та придорожні каплички, де написи на них доказують, що там жили колись українці» [25, 2].

Далі йшлося про потребу створити стипендіальні фонди для молодих дослідників, як на еміграції, так і у Польщі чи Україні, які хотіли б працювати над питанням 1947 року. При цьому наголошувалося на необхідності видати всі ці праці не тільки українською, але і світовими мовами, головню англійською. Висувалася також цікава ідея знайти світової слави історика, який написав би монографію про ці роки на Лемківщині. В згаданій статті містився особливий заклик до українських меценатів з вільного світу зібрати відповідні фонди для фінансування дослідів, студій, стипендій та на видання відповідних матеріалів про 1947 рік, а також для того, щоби матеріально допомогти тим, хто хоче повернутися на свої прадідівські землі. У підсумку цієї важливої для розуміння поступу модерного лемкознавства статті йшлося: «Якщо ми над тим зачнемо працювати вже нині, прийдемо в 1997 році відзначувати 50-ліття трагічних подій на Лемківщині з почуттям частинного виконання свого обов'язку перед нашими рідними, що за святу прадідну віру і за свій нарід пронесли знищення, наруги, а той смерть» [25, 2].

Якщо організаційно відзначення сорокаліття акції «Вісла» випало значно більш насичено, аніж попереднє, то в концептуальному плані воно стало продовженням і поглибленням оцінок, що прозвучали в 1982 р. Так, у лемкознавчій літературі остаточно усталилася геноцидна оптика при оцінці здійснених польськими комуністами переселенських акцій. У багатьох публікаціях одноставно наголошувалося, що йдеться про «найбільш трагічну акцію народобвиства Лемківщини та всього українського населення за лінією Керзона» [9, 2; 26, 1], а також «найганебніший злочин супроти частини українського народу на українських західних землях» [8, 2].

Також подальшої деконструкції зазнав міф про відплатний характер акції «Вісла», її позірну зумовленість активністю партизанського руху на лемківських теренах, на чому тривалий час спекулювала польська комуністична пропаганда. Автори журналу вказували на потребі вивчення

проблеми в генезі та твердили, що йдеться про серію переселенських акцій, розпочатих в 1944 р., тоді як в 1947 р. лише «запала занавіса останнього акту драми» [8, 3]. Отож, цілком не виправдано пов'язувати дії УПА та польських комуністів: «Трагедія Лемківщини і всього Закерзоння не була спричинена дією УПА, це був лише претекст до введення в життя дуже давніх задумів польського шовіністичного табору – фізичного знищення української Людини» [8, 3].

Зрештою, логічно твердили лемкознавці, якщо дії УПА на Закерзонні були причиною насильного виселення українців, то які причини існували для виправдання польського варварства супроти білоруського населення? Адже поляки вогнем знищили цілі білоруські села та винищили багато людей, про що писала західна преса, документуючи ці прояви варварства. Причини лемківського і всього Закерзоння трагедії, твердили автори «Лемківщини», слід шукати в традиційній польській політиці ліквідації українства: насильна колонізація за активної участі католицького духовенства сягає початків панування поляків ще в Русі. «Минали роки і століття, мінялись королі і уряди, але польська політика у відношенні до українського народу – твердив Іван Лико, – залишилась незмінною до сьогоднішнього дня. Всі можливі середники панування спрямовано в минулому і спрямовується зараз на розгар і утрівалення серед польського народу шовінізму проти русина-українця, як істоти нижчої за поляка» [8, 3].

Важливою ініціативою журналу «Лемківщина» стало збирання матеріалів усної історії про акцію «Вісла». Зі сторінок журналу було кинуте клич до живих свідків трагедії поділитися власним болісним досвідом насильницького вигнання з рідних осель. Завдяки цій ініціативі вдалося створити солідний корпус мемуарних джерел, в якому був задокументований приватний вимір трагедії українців Закерзоння. Насиченою фактографічністю відрізнялися оповіді Ярослави Філь [23], Марти Феш [22] та Дмитра Цяпки [24].

Цікавою специфікою журналу «Лемківщина» була художньо-поетична складова його змісту. Редактори часопису намагалися донести важливі сторінки минулого українців Закерзоння через візуальні та поетичні образи. Не винятком тут стали і події лемківського геноциду. Так, зі сторінок журналу на читача дивляться поруйновані загарбниками громадські та сакральні споруди, понижені витвори церковного й ужиткового мистецтва. Біль лемків від насильного вигнання з рідних осель променіє й у багатьох віршах та піснях, котрими свідки подій ділилися зі своїми сучасниками. Особливою експресією художньої образності були позначені, приміром, твори отця Ярослава Ждинського [7], Юлії Саноцької [21] та Бориса Лемківського [10].

Пік обговорення повоєнної трагедії лемків, що припав на останню третину 1980-х рр., збігся у часі з демократичними перетвореннями у самій Польщі. Демократична опозиція комуністичному режиму, об'єднана у лавах «Солідарності», визнавала потребу примирення поляків з національними меншинами, насамперед з українською. Першим кроком до цього стало визнання злочинності подій 1947 р. Польські інтелектуали почали показувати насильницький характер переселенських акцій, покладаючи вину на комуністичну владу [2, 2–4]. Врешті, на своєму історичному засіданні 3 серпня 1990 р. польський сенат засудив акцію «Вісла». У постанові було піддано засудженню принцип колективної відповідальності, котрим керувався польський комуністичний режим, виправдовуючи здійснюваний геноцид [19].

Напередодні української незалежності більшість польських інтелектуалів, захоплених ідеями міжнародного консенсусу Єжи Гедройця та паризької «Культури», визнали потребу примирення з українською меншиною ціною визнання вини та взаємопрощення. Як прояв цієї тенденції, «Лемківщина» опублікувала допис знакового польського опозиціонера Адама Міхніка, слова якого стали своєрідним «вірую» для тогочасних демократів: «Сьогодні стоїмо супроти нової фази польсько-української дебати, будемо розмовляти без комплексів і без цензурного «кнебля» – вільні з вільними, рівні з рівними. Одною з тем, яких не дасться обминути є справа операції «Вісла». Від правди втекти не дасться. [...] Відповідальність за виселення українського населення паде на комуністичну владу. Це належить ствердити, резигнуючи в цьому моменті з рахунку кривд [...]. Ми винні це жертвам злочину, нашим дітям, самим собі» [15, 5].

Висновки. Проведений аналіз переконливо демонструє визначну роль редколегії «Лемківщини» у започаткуванні академічного дискурсу акції «Вісла». Різноманітність опублікованих на сторінках журналу матеріалів (наукові розвідки, публіцистичні виступи, художні твори) покли-

кала до життя нові практики осмислення геноциду українців. Насамперед вкажемо на ініціативу журналу з публікації усних джерел. Важливим був і гуманістичний пафос присвячених переселенській акції матеріалів. Він полягав в аргументованій деконструкції нав'язаних українцям стереотипів щодо їх історії, культури та національного характеру. Загалом же, опрацьовані публікації «Лемківщини» постають як своєрідна естафета пам'яті, змушуючи братні народи дійти спільної оцінки трагедій минулого з метою їх запобігання в майбутньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. 40 літ тому... // Лемківщина. – 1987. – Ч. 1. – С. 1.
2. Акція «Вісла» – Як розпалено ненависть. З істориком Євгеном Місілом розмовляє Жената Семпріх // Лемківщина. – 1990. – Ч. 4. – С. 2–4.
3. Американська преса 1948 року про трагедію Закарзоння // Лемківщина. – 1982. – Ч. 3. – С. 8.
4. Бородач В. Мартирологія українського Закарзоння / Василь Бородач // Лемківщина. – 1985. – Ч. 4. – С. 14.
5. Гвозда І. др. Сучасна ситуація лемків у Польщі на тлі деяких історичних прикладів / др. Іван Гвозда // Лемківщина. – 1982. – Ч. 4. – С. 3–5.
6. Дорогі земляки, широка українська громадо! // Лемківщина. – 1979. – Ч. 1. – С. 1.
7. Ждинський Я. о. Спомин про виселення / о. Ярослав Ждинський // Лемківщина. – 1982. – Ч. 2. – С. 26.
8. ІЛ. Ще до 40-річчя ганебного злочину в Закарзонні / ІЛ // Лемківщина. – 1987. – Ч. 3. – С. 2.
9. Крук Б. д-р. 40-ліття переселеної акції лемків (довідь виголошена 17-го травня 1987 р. на Академії з нагоди 40-ліття виселення українців з їхніх прадідівських земель, яку влаштував 3-й відділ ООЛ) / д-р. Богдан Крук // Лемківщина. – 1987. – Ч. 2. – С. 2–5.
10. Лемківський Б. 1944 – 1947: Лемківщина терпить – Лемківщина плаче / Борис Лемківський // Лемківщина. – 1991. – Ч. 1. – С. 23–25.
11. Лико І. Ще до питання – УПА і Лемківщина / Іван Лико // Лемківщина. – 1982. – Ч. 2. – С. 1.
12. Лопата П. Лемківська Голгофа (У 35-ліття насильного виселення лемків – 1947 року) / Павло Лопата // Лемківщина. – 1982. – Ч. 2. – С. 5–6.
13. Лопата П. Становище лемків та їхня боротьба в Польщі на початку 30-их рр. ХХ століття / Павло Лопата // Лемківщина. – 1983. – Ч. 4. – С. 3–4.
14. Мицьо К. Роковини великої трагедії / Катерина Мицьо // Лемківщина. – 1981. – Ч. 2. – С. 10–11.
15. Міхнік А. Сенат про акцію «Вісла» / Адам Міхнік // Лемківщина. – 1990. – Ч. 4. – С. 5.
16. Назаревич Я. Дні жалоби й протесту в Торонті / Назаревич Ярослав // Лемківщина. – 1983. – Ч. 2. – С. 2–3.
17. Наконечний В. Журнал «Лемківщина»: ідейні засади, рубрикація, проблематика / Володимир Наконечний // Переяславський літопис: збірник наукових статей. – Переяслав-Хмельницький, 2016. – Вип. 10. – С. 61–69.
18. Пасічняк В. Лемківщина – західний бастион України / Василь Пасічняк // Лемківщина. – 1982. – Ч. 3. – С. 4.
19. Польський сенат засудив акцію «Вісла» // Лемківщина. – 1990. – Ч. 3. – С. 19.
20. Присутній. Відзначення 35-ліття вигнання лемків // Лемківщина. – 1982. – Ч. 3. – С. 9.
21. Саноцька Ю. Остання спільна молитва / Юлія Саноцька // Лемківщина. – 1982. – Ч. 2. – С. 4.
22. Феш М. (Рогач). На Лемківщині після виселення / Марта Феш (Рогач) // Лемківщина. – 1988. – Ч. 1. – С. 16–19; Ч. 2. – С. 9–12.
23. Філь Я. (Марта). Мої спомини із Лемківщини / Ярослава (Марта) Філь // Лемківщина. – 1987. – Ч. 4. – С. 4–7.
24. Цяпка-Д. Г. Ще до 40-ліття ганьби / Грицько Цяпка-Д. // Лемківщина. – 1988. – Ч. 3. – С. 8–9.
25. Чи будемо готові? // Лемківщина. – 1987. – Ч. 1. – С. 2, 11.
26. Ще завітуть лани просторії... // Лемківщина. – 1987. – Ч. 2. – С. 1.

REFERENCES

1. 40 lit tomu... // Lemkivshchyna. – 1987. – Ch. 1. – S. 1.
2. Aktsiya «Visla» – Yak rozpaleno nenavyst'. Z istorykom Evhenom Misylom rozmovlyaye Zhenata Semprikh // Lemkivshchyna. – 1990. – Ch. 4. – S. 2–4.
3. Amerykans'ka presa 1948 roku pro trahediyu Zakerzonnya // Lemkivshchyna. – 1982. – Ch. 3. – S. 8.
4. Borodach V. Martyrolohiya ukraiyins'koho Zakerzonnya / Vasyl' Borodach // Lemkivshchyna. – 1985. – Ch. 4. – S. 14.

5. Hvozda I. dr. Suchasna sytuatsiya lemkiu u Pol'shchi na tli deyakikh istorychnykh prykladiv / dr. Ivan Hvozda // Lemkivshchyna. – 1982. – Ch. 4. – S. 3–5.
6. Dorohi zemlyaky, shyroka ukraïns'ka hromado! // Lemkivshchyna. – 1979. – Ch. 1. – S. 1.
7. Zhdyns'kyi Ya. o. Spomyn pro vyselelnya / o. Yaroslav Zhdyns'kyi // Lemkivshchyna. – 1982. – Ch. 2. – S. 26.
8. IL. Shche do 40-richchya hanebnoho zlochynu v Zakerzonni / IL // Lemkivshchyna. – 1987. – Ch. 3. – S. 2.
9. Kruk B. d-r. 40-littya pereselenoyi aktsiyi lemkiu (dopovid' vyholoshena 17-ho travnya 1987 r. na Akademiyi z nahody 40-littya vyselelnya ukraïntsiu z yikhnykh pradivis'kykh zemel', yaku vlashtuvav 3-y viddil OOL) / d-r. Bohdan Kruk // Lemkivshchyna. – 1987. – Ch. 2. – S. 2–5.
10. Lemkivshchyna B. 1944 – 1947: Lemkivshchyna terpyt' – Lemkivshchyna plache / Borys Lemkivshchyna // Lemkivshchyna. – 1991. – Ch. 1. – S. 23–25.
11. Lyko I. Shche do pytannya – UPA i Lemkivshchyna / Ivan Lyko // Lemkivshchyna. – 1982. – Ch. 2. – S. 1.
12. Lopata P. Lemkivshchyna Holhofa (U 35-littya nasylnoho vyselelnya lemkiu – 1947 roku) / Pavlo Lopata // Lemkivshchyna. – 1982. – Ch. 2. – S. 5–6.
13. Lopata P. Stanovyshe lemkiu ta yikhnya borot'ba v Pol'shchi na pochatku 30-ykh rr. XX stolittya / Pavlo Lopata // Lemkivshchyna. – 1983. – Ch. 4. – S. 3–4.
14. Myts'o K. Rokovyny velykoyi trahediyi / Kateryna Myts'o // Lemkivshchyna. – 1981. – Ch. 2. – S. 10–11.
15. Mikhnik A. Senat pro aktsiyu «Visla» / Adam Mikhnik // Lemkivshchyna. – 1990. – Ch. 4. – S. 5.
16. Nazarevych Ya. Dni zhaloby y protestu v Toronti / Nazarevych Yaroslav // Lemkivshchyna. – 1983. – Ch. 2. – S. 2–3.
17. Nakonechnyy V. Zhurnal «Lemkivshchyna»: ideyni zasady, rubrykatsiya, problematyka / Volodymyr Nakonechnyy // Pereyaslavshchyna litopys: zbirnyk naukovykh statey. – Pereyaslav-Khmel'nyts'kyi, 2016. – Vyp. 10. – S. 61–69.
18. Pasichnyak V. Lemkivshchyna – zakhidny bastion Ukraïny / Vasyl' Pasichnyak // Lemkivshchyna. – 1982. – Ch. 3. – S. 4.
19. Pol's'kyi senat zasudyv aktsiyu «Visla» // Lemkivshchyna. – 1990. – Ch. 3. – S. 19.
20. Prysutniy. Vidznachennya 35-littya vyhnannya lemkiu // Lemkivshchyna. – 1982. – Ch. 3. – S. 9.
21. Sanots'ka Yu. Ostannya spil'na molytva / Yuliya Sanots'ka // Lemkivshchyna. – 1982. – Ch. 2. – S. 4.
22. Fesh M. (Rohach). Na Lemkivshchyni pislya vyselelnya / Marta Fesh (Rohach) // Lemkivshchyna. – 1988. – Ch. 1. – S. 16–19; Ch. 2. – S. 9–12.
23. Fil' Ya. (Marta). Moyi spomyny iz Lemkivshchyny / Yaroslava (Marta) Fil' // Lemkivshchyna. – 1987. – Ch. 4. – S. 4–7.
24. Tsyapka-D. H. Shche do 40-littya han'by / Hryts'ko Tsyapka-D. // Lemkivshchyna. – 1988. – Ch. 3. – S. 8–9.
25. Chy budemo hotovi? // Lemkivshchyna. – 1987. – Ch. 1. – S. 2, 11.
26. Shche zatsvitut' lany prostoriy... // Lemkivshchyna. – 1987. – Ch. 2. – S. 1.

Стаття надійшла до редакції 15.08.2017 р.

УДК 338.48 (477.87) «1918/1938»

DOI 10.24919/2519-058x.4.111471

Богдана НОСА,

orcid.org/0000-0001-9783-7103

аспірантка кафедри історії України

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

(Ужгород, Україна) bohvul@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ НА ЗАКАРПАТТІ В ЧЕХОСЛОВАЦЬКИЙ ПЕРІОД (1918 – 1938)

У статті розглянуто особливості розвитку туризму на Закарпатті у чехословацький період. Окреслено здобутки у розбудові туристичної інфраструктури, популяризації літніх та зимових видів відпочинку, визначено роль діяльності Клубу чехословацьких туристів.

З'ясовано, що в цей період туризм починає розглядатись як цілісна галузь народного господарства. Для прийому туристів було відкрито або відремонтовано більше двох десятків туристичних притулків (хат), 400 місць для ночівлі облаштовано у будівлях державних установ та закладів гостинності. Промарковано майже 1000 км туристичних маршрутів. Значна увага приділялася популяризації туристичного потенціалу Закарпаття. Домінували екскурсійний культурно-пізнавальний та активний напрями відпочинку, а курортна рекреація позначилась певним занепадом.

Ключові слова: туризм, Чехословацька Республіка, Підкарпатська Русь, Закарпаття, Клуб чехословацьких туристів.

Лім. 18.

Bohdana NOSA,

restgraduate student, Department of history Ukraine's,

Uzhhorod National University

(Uzhhorod, Ukraine) bohvul@gmail.com

FEATURES OF TOURISM DEVELOPMENT IN TRANSCARPATHIA IN THE CZECHSLOVAK PERIOD (1918 – 1938)

The article summarizes the features of tourism development in Transcarpathia in the Czechoslovak period. The achievements in development of tourism infrastructure, popularization of summer and winter types of rescreation were outlined. The role of activity of the Club of Czechoslovak tourists was determined.

It was established, that in the twenties - thirties of the twentieth century in Transcarpathia tourism begins to be seen not only as the direction of leisure of the population, but also as an integral sector of the economy, which is able to effectively use available capacity (natural, cultural, material and technical) and positive impact on the overall socio-economic development of the region. More than two dozen tourist shelters (houses) mainly in mountainous areas were opened or renovated for tourists. More than 400 people were equipped to sleep in public buildings and institutions of hospitality. Almost 1000 km of hiking trails were marked. There were few dozen hotels, restaurants, canteens, coffee houses throughout Transcarpathia. The largest contribution to the development of tourism infrastructure in this period was made by members of the Club of Czechoslovak tourists.

Improvement of transport infrastructure, such as roads, railways, air travel positively influenced the development of tourism.

Much attention is paid to the popularization of tourism potential of Transcarpathia. Tourist guides and maps, some articles in complex journals were published, advertising information was spread on the pages of the press. Some tourist trains from Czechoslovak Republic and abroad were sent to Transcarpathia. Particular interest was shown by German, French, Italian, Hungarian tourists. The greatest admiration of visitors was caused by great mountain views that are complemented with historical and cultural sights, crafts and even household and industrial objects.

Cultural, educational tours and active recreation prevailed, but recreation resorts were affected with decline. Ski tourism also developed. Ski trails on mountain areas were arranged. Ski competitions at various levels organized annually.

Key words: tourism, Czechoslovak Republic, Pidkarpatska Rus, Transcarpathia, Club of Czechoslovak tourists.

Ref. 18.

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА НА ЗАКАРПАТЬЕ В ЧЕХОСЛОВАЦКИЙ ПЕРИОД (1918 – 1938 гг.)

В статье рассмотрены особенности развития туризма на Закарпатье в чехословацкий период. Определены достижения в развитии туристической инфраструктуры, популяризации летних и зимних видов отдыха. Определена роль деятельности Клуба чехословацких туристов

В этот период туризм начинает рассматриваться как целостная отрасль народного хозяйства. Для приема туристов было открыто или отремонтировано более двух десятков туристических приютов (домов), 400 мест для ночлега обустроено в зданиях государственных учреждений и заведениях гостеприимства. Промаркированы почти 1000 км туристических маршрутов. Значительное внимание уделялось популяризации туристического потенциала Закарпатья. Доминировали экскурсионный культурно-познавательный и активный направления отдыха, а курортная рекреация оказалась определенным упадком.

Ключевые слова: туризм, Чехословацкая Республика, Подкарпатская Русь, Закарпатье, Клуб чехословацких туристов

Лит. 18.

Постановка проблеми. Протягом двадцятиріччя перебування території Закарпаття у складі Чехословацької Республіки туристична діяльність краю досягнула небаченого до того рівня розвитку. Саме у 20 – 30-ті рр. ХХ ст. туризм починає розглядатись не лише як напрям відпочинку й дозвілля населення, а й цілісна галузь народного господарства, спроможна ефективно використовувати наявний потенціал (природний, культурний, матеріально-технічний) та позитивно впливати на загальний соціально-економічний розвиток регіону. Швидкими темпами розвивалася туристична інфраструктура, популяризувались нові види туристського відпочинку. Зазначені процеси становлять значний науковий інтерес та потребують окремого дослідження.

Аналіз досліджень. Наукове осмислення історико-політичного, соціально-економічного та культурно-освітнього становища Закарпаття у визначений період представлено багатьма працями, проте дослідження особливостей розвитку туризму широкого висвітлення не набули.

В історичному розрізі розвиток туризму в краї досліджував Ф. Шандор [18], окремі узагальнення здійснені А. Мельником та Ж. Собою [14], В. Фуртієм [17]. Безсумнівно, найбільшу цінність становлять праці 1920 – 30-х рр., зокрема туристичні путівники-довідники І. Крала та А. Свободи [13], Я. Достала [5]; окремі статті тогочасників (Й. Петерле [15], К. Дравецького [6], Ф. Габрієля [3], А. Ільковича [9]) тощо.

Стаття підготовлена з метою вивчення особливостей розвитку туризму на території Закарпаття у чехословацький період.

Виклад основного матеріалу. 20 – 30-ті рр. ХХ ст. в цілому на Закарпатті позначились пожвавленням розвитку транспортної інфраструктури, містобудування, культурно-освітньої діяльності. Позитивна тенденція спостерігалася і в туристичній сфері, щоправда, з певною переорієнтацією. Якщо в кін. ХІХ – на поч. ХХ ст. в краї розвивалась в основному лікувально-оздоровча рекреація, то в чехословацький період такий напрям незатребуваний і поступається загальнокультурному екскурсійному й активному відпочинку.

Курортна діяльність на Закарпатті в цей період позначилася певним занепадом, зумовленим руйнівними наслідками І світової війни та румунської окупації, в результаті яких значних пошкоджень зазнали відомі комплекси у Кобилецькій Полянці, Ужку, Ниліпині, Вишкові (курорт Шаян), Солотвині тощо. Особливого акценту з боку чехословацької влади на відновлення курортної галузі не ставилося, що пізніше викликало шквальну критику з боку угорської сторони та розглядалось як свідомий крок через наявність на чеських землях всесвітньовідомих курортів.

У 20-х рр. друком почали виходити численні комплексні дослідження, присвячені Підкарпатській Русі, в яких особлива увага приділялася бальнеологічним ресурсам та їх використанню [7, 45–47; 8, 27–41; 12, 14–16]. Відзначався низький рівень облаштування курортних комплексів, а в оцінці, справді, відчувався порівняльний підхід з розвинутими чеськими та словацькими закладами. Наголошувалось й на необхідності значних фінансових ресурсів для їх відновлення й удосконалення.

Протягом наступних років відновлювальні роботи, хоча й частково, все ж проводилися. Шаянським комплексом займалось керівництво Буштинського лісозаготівельного управління [5, 312], неліпінський бальнеологічний комплекс викупило та відновлювало одне з акціонерних товариств [12, 16], солотвинські та ужоцька купелі використовувались лише частково. Без реконструкції залишився комплекс у Кобилецькій Полянні. Оздоровчі рекреаційні послуги продовжували надаватись різноманітними закладами у Полянні, Синяку, Квасах, Іванівцях, Мукачеві, Усть-Чорній, Руській Мокрій, Нижньому Солотвині, Ужгороді тощо. В основному, вони мали регіональне значення та ставали лише супутнім місцем туристського відвідання.

Незважаючи на це, мінеральні води у чехословацький період вважалися незмінним атрибутом туристичного потенціалу Закарпаття. У 30-х рр. продовжувались дослідження мінеральних джерел, зокрема Ф. Вайснером [1; 2], результати яких були розміщені навіть у ювілейному збірнику про Підкарпатську Русь (1936 р.).

Протягом 20 – 30-х рр. ХХ ст. особливого розвитку на Закарпатті досягають активні напрями відпочинку (пішохідні походи, гірськолижний туризм), включаючи культурно-пізнавальну екскурсійну складову. Активізації туристичних потоків сприяло інфраструктурне забезпечення. Провідну роль у цьому процесі відіграв Клуб чехословацьких туристів (КЧСТ) – громадська організація, яка займалась маркуванням туристичних маршрутів, їх інформаційно-методичним забезпеченням, розбудовою та утриманням туристичних притулків, облагородженням територій та екскурсійних об'єктів, популяризацією туризму, пропагандою активного відпочинку тощо.

У Чехословаччині ця організація виникла як правонаступник Клубу чеських туристів, заснованого ще у 1888 р. З утворенням республіки вона зазнала суттєвих трансформацій, пов'язаних не лише з перейменуванням та розробкою оновлених статутних документів, а й зі значним розширенням організаційної роботи. У 1922 р. клуб вже налічував 170 відділень та 30 тис. членів на території всієї республіки, а в 1938 – 390 осередків та більше 100 тис. членів (серед них – 8 на території Закарпаття із майже 1200 членами) [11].

Клуб об'єднував любителів спортивного відпочинку, активну молодь, зацікавлених осіб та функціонував за допомогою державного фінансування, членських внесків і отриманих прибутків від діяльності окремих засобів розміщення (притулків, готелів) та ресторанів, якими управляв.

Організація, першочергово, орієнтувалась на розвиток гірського літнього (пішохідного) та зимового (лижного) туризму, який вимагав відповідного маркування та облаштування місць для ночівель подорожуючих.

Маркування туристичних маршрутів на території Закарпаття розпочалось на початку 20-х рр. з утворенням п'яти відділень КЧСТ в Ужгороді, Мукачеві, Хусті, Рахові та Воловці [15, 95], у 30-х рр. клуб відкрився у Великому Березному, Тячеві та Міжгір'ї [5, 24]. Кожен осередок виконував маркування на території своєї діяльності. У 1928 році ця спільна робота була представлена як «Ювілейна карпатська стежка» від Ужгорода до Ділового [15, 95]. Довжина маршруту становила 343 км. До нього були підв'язані 22 промарковані бічні стежки, а загальна протяжність досягала близько 1000 км [18, 71].

Маршрутні нитки охоплювали усі туристично привабливі напрями, які користуються популярністю і в наш час: Ужанська долина (від Ужгорода до Ужоцького перевалу); Перечин – Свалява через Полонину Руну; Воловець, Свалява, Міжгір'я з'єднувались із Боржавськими полонинами; Берегово – з Боржавською долиною; з Хуста долиною р. Ріка йшло сполучення аж до Торуня; з Буштина Теремлянською долиною – до Синевирської Поляни; Тересва – Усть-Чорна через Дубове (із полониною Апецька); із Солотвина стартували маршрути до гірських вершин Рахівського району.

Швидкими темпами члени клубу розвивали мережу туристичних притулків та станцій. Якщо у 20-х рр. налічувалось з десяток таких пунктів відпочинку в Ужгороді, Берегові, Виноградіві, Солотвині, Ужку, Мукачеві, Воловці, Ясіню тощо [13], то до 1936 р. їх кількість зросла втричі. Клуб співпрацював із державними органами лісового господарства краю, які володіли розгалуженою мережею лісових доріг, вузькоколієнок, десятками водосховищ, що акумулювали воду для сплаву бокорів у верхів'ях рік. Біля водосховищ, гребель, загат лісівники звели житлові будинки для охорони цих штучних водних споруд. На них постійно працювали декілька десятків лісорубів і бокорашів, для яких була створена система обслуговування й забезпечення харчами. В окремих випадках туристи для нічлігу могли використовувати добре впорядковані будинки для лісників [18, 70]. Крім того, клуб співпрацював із державними освітніми установами (школами), спілками, закладами гостинності, у приміщенні яких облаштував туристські пункти.

Таблиця 1.

Станції КЧСТ станом на 1936 р.*

Населений пункт	Місце розташування	Кільк. ліжок
м. Ужгород	Руська державна реальна гімназія	35
м. Берегово	Дім спортивно-виховної організації «Сокол»	15
сmt. Великий Березний	Будівля «Použké banka»	5
с. Волосянка	Готель «Тайга»	5
сmt. Міжгір'я	Будівля Легіонерської спілки	6
с. Синевир	Дім дорожніх майстрів	14
с. Синевирська Поляна	Будинок лісника на Чорній Ріці	4
	Ресторан-готель Шафара	6
с. Торунь	Будівля чеської школи	5
с. Довге	Будівля чеської школи	5
м. Мукачево	Інтернат державної руської гімназії	31
	Літовельська ресторація	7
с. Турички (Лумшори)	Будівля лазні	20
с. Ясіня	Будинок державного управління лісового господарства на г. Окула	4
	Будівля чеської народної школи	20
сmt. Солотвино	Будівля горожанської школи	28
с. Нижні Ворота	Будівля Руського народного дому	10
сmt. Воловець	Будівля Руського народного дому	42
с. Збини	Будівля школи	6
сmt. Жденієво	Будівля чеської школи	10
м. Тячів	Будівля горожанської школи	4
с. Лопухів	Готель-ресторан Адлера Маєра	8
сmt. Дубове	Готель-ресторан М. Канюки	6
с. Нересниця	Готель-ресторан Н. Чіка	5
с. Німецька Мокра	Готель-ресторан Обербухлера	10
	Станція з переробки молока на г. Стеняк	4
сmt. Усть-Чорна	Будівля чеської школи	10
с. Невицьке	Невицький замок	6
м. Хуст	Будівля чеської школи	42

* дані подані на основі туристичного путівника-довідника Я. Достала [5], члена КЧСТ

Таким чином, облаштовані станції відділень клубу могли розмістити до 400 осіб одночасно. Набір послуг у цих пунктах був різноманітним: міг передбачати лише нічліг, доповнюватись харчуванням або забезпечувати повний пансіон. Вартість розміщення також коливалась від символіч-

ної суми до майже двох десятків крон. Діапазон послуг дозволяв мандрівникам облаштуватися відповідно до своїх фінансових можливостей. Найдорожчим, відтак якісним, було обслуговування у готельних закладах. Наприклад, у Літовельській ресторації (Мукачево) денний пансіон коштував 16 крон [5, 106]. Члени клубу у таких пунктах могли розміщуватись або безкоштовно, або із суттєвою знижкою на проживання чи інші послуги, наприклад прийом ванн у Лумшорах [5, 149]. Члени КЧСТ мали певні переваги та знижки й в інших закладах. До прикладу, в с. Ужок готель «Спорт» встановив вартість розміщення для них три крони (замість п'яти) [5, 67]; 20 % знижки на проживання та 10 на харчування надавалось у гірській хаті «Піп Іван» [5, 179] тощо. Без сумніву, це стимулювало до членства в організації.

Окремої уваги заслуговують туристичні притулки (хати, готелі), відремонтовані або збудовані клубом. Найповніше результати такої роботи виявилися у 30-х рр. У літній період притулки забезпечували ще 300 місць для ночівлі, у зимовий період частина баз не працювала.

Таблиця 2.

Туристичні притулки КЧСТ станом на 1936 р.*

Населений пункт	Місце розташування	Кільк. місць	Примітки
сmt. Великий Березний	Тур. хата на г. Явірник	11	Будівля Держуправління лісового господарства, яку КЧСТ відремонтував у 1936 році
с. Синевирська Поляна	Тур. хата на березі о. Синевир	20	Перебудована 1936 року з окремими кімнатами для чол. та жін.
м. Рахів	Туристичний дім-готель та два окремі приміщення для ночівлі	24 / 20	Збудований протягом 1932 – 1934 рр. Кошторис складав 1 млн. крон [15, 96]
	Тур. хата, г. Думен	10	Збудована 1935 р.
с. Богдан	Гірська хата під г. Говерла (ліжка; ночліг на підлозі)	12 / 20	Відремонтована 1934 р., працювала у літній сезон
	Тур. хата біля потоку Балцатул (ліжка; ночліг на підлозі)	10 / 15	
	Тур. притулок біля клаузури Балцатул (нічліг на підлозі)	15	Відкритий у липні 1935 року
	Тур. притулок біля клаузури Квасний (нічліг на підлозі)	5	Відкритий у липні 1935 року
	Тур. притулок, г. Васкул (нічліг на підлозі)	20	
	Тур. притулок на Межипотоках (нічліг на підлозі)	20	
с. Ділове	Гірська хата під г. Піп Іван	40	Відремонтована та збільшена у 30-х рр.
с. Скотарське	Тур. хата біля Скотарського перевалу	20	Відкрита у 1936 році
сmt. Воловець	Гірська хата під г. Плай	34	
с. Кам'яниця	Тур. хата на г. Плішка (нічліг на нарах)	16	

* дані подані на основі туристичного путівника-довідника Я. Достала [5], члена КЧСТ

Наймасштабнішими проектами КЧСТ було відкриття туристичного готелю у м. Рахів та ресторану в Невицькому замку. Сам замок перебував під опікою ужгородського відділення КЧСТ з 1922 р. [13, 33].

Задля об'єктивності, необхідно зазначити, що до розвитку туристичної інфраструктури докладали зусиль й представники інших організацій. Наприклад, у 1934 р. спортивною секцією Академічного союзу з Варшави збудовані польська туристична хата під Чорною горою (50 місць)

[5, 170] та «Притулок на Пантірі ім. П Карпатської бригади Легіонів польських» неподалік с. Лопухово (20 місць) [5, 242]. У виданні Польського туристичного товариства перебувала база під Говерлою (на Заросляку) на 120 ліжок [5, 170].

З кінця XIX ст. на території т. з. Фелвдейку (верховини) діяла Угорська карпатська асоціація – громадська організація туристичного спрямування. Її зусиллями також облаштовувались притулки (напр., г. Говерла, Піп Іван), готувалися путівники тощо. У 1918 р. на територіях, що ввійшли до складу Чехословаччини, асоціація була розпущена, а її майно конфісковане. У 20-х рр. організація відновила свою роботу під іншою назвою «Карпатський клуб» («Karpathen verein»), через судові позови зуміла повернути деякі туристичні бази, відкрила осередки у Берегові (1925) та Виноградіві (1935). Свою діяльність вела автономно, перебуваючи у постійному протистоянні із КЧСТ [10, 108–112].

Розвиток інфраструктури забезпечувався й зусиллями приватних та державних ініціатив. У 1935 р. відкрився туристичний притулок на Свидовецькому Драгобраті під г. Близниця (6 ліжок); гірська хата на полонині Квасівський Менчул (15 ліжок) [5, 173–174]; гірська хата (готель) «Піп Іван» (40 місць), зорієнтована на літній гірський та зимовий лижний відпочинок (денний пансіонат становив 20 крон) [5, 179]. Мисливська хата «На кордоні» діяла неподалік с. Німецька Мокра [5, 257], 100 ліжок для туристів було облаштовано на залізничній станції Бескид у новозбудованому вокзалі [5, 206].

Індустрія гостинності була представлена кількома десятками готелів, ресторанів, їдалень, кав'ярень по всій території Закарпаття. Найбільш високими кількісними показниками відзначались такі міста, як Ужгород, Мукачево, Берегово, Тячів, Виноградово.

Позитивно впливала на розвиток туризму наявна транспортна інфраструктура. Розбудова шосейних доріг забезпечувала транспортну доступність до віддалених туристичних зон. Користувались популярністю серед туристів вузькоколійки (Ужгород – Анталівці, Берегово – Кушниця, Тересва – Усть-Чорна, Зимір – Козьмешик), мережа яких протягом чехословацького періоду активно розширювалась, а та, що вже функціонували, отримали дозвіл на пасажирські перевезення.

Швидко міжнародне перевезення забезпечувалось авіасполученням завдяки збудованому в Ужгороді державному аеродромові (1929 р.). Міжнародні лінії сполучали Чехословаччину, Румунію, Радянський Союз. Квиток внутрішнього прямого перельоту з Праги до Ужгорода коштував 280 крон (на початку 30-х рр. середній денний заробіток на Підкарпатській Русі становив 24 крони) [5, 23].

Значна увага надавалася популяризації туристичного потенціалу Закарпаття. Друком виходили туристичні путівники та карти, окремі статті у комплексних виданнях про Підкарпатську Русь, рекламна інформація поширювалась на шпальтах преси. У 1924 р. в Мукачеві друком виходить «Туристичний путівник Підкарпатської Русі та Словаччини на схід від Кошиць» І. Крала та А. Свободи [13]. За своїм змістом це унікальне видання, в якому вперше зведена інформація про мережу туристичних маршрутів краю з детальним описом, картами та практичними рекомендаціями щодо їх проходження.

У 30-х рр. опубліковано туристичний путівник-довідник Я. Достала «Підкарпатська Русь» [5], який ґрунтовно презентує туристичні можливості Закарпаття. Також він є автором туристичних роз'яснень топографічних карт, що видавалися КЧСТ.

З метою популяризації в Ужгороді діяв «Союз по пропаганді Підкарпатської Русі», який у 1936 р. мав свою канцелярію й у Празі. Саме з діяльністю цієї інституції на сторінках ювілейного збірника А. Ількович пов'язував збільшення закордонних туристичних потоків до нашого краю [9, 11]. Відомо, що в цьому ж році з ініціативи Народногосподарської ради успішно відбувся конкурс кращих статей та фото у друкованих виданнях, покликаний популяризувати туризм на Закарпатті [6, 188].

Залізничним управлінням Чехословаччини відправлялись окремі туристичні поїзди до Закарпаття, особливо у період збору винограду. Кілька поїздок із-за кордону було організовано спеціальним бюро подорожей «Чедок». Особливу зацікавленість виявляли туристи із Німеччини, де навіть функціонувало окреме бюро з організації поїздок до Підкарпатської Русі, зокрема Рахова та Ясіні. За приблизними підрахунками К. Дравецького, протягом року у цій місцевості туристи залишали майже 5 млн. крон [6, 186–188]. Відвідували край французи, італійці, голландці,

угорці. В угорській пресі навіть у чехословацький період поширювалась рекламна інформація про можливості відпочинку на Закарпатті, у тому числі санаторного. Як одне із найпривабливіших місць позиціонувався курортний комплекс у Поляні [16, 4].

Найбільше захоплення у гостей краю викликали чудові гірські краєвиди, які доповнювалися історико-культурними пам'ятками, народними промислами і навіть господарсько-промисловими об'єктами. З цікавістю оглядалися замки Закарпаття; центри лозоплетіння в Ільниці, Великій Копані, Текові, Нижніх Воротах, Колодному тощо, ткацтва килимів у Сільці, Арданові, Ганичах, Липчі, Вишкові та ін. Відвідувалися лісосплавні комплекси у Синевирі та Синевирській Поляні, Ясіню, Німецькій Мокрій; в останніх двох та в Богдані об'єктами туристського відвідання були й клаузури (греблі).

Приваблювало Закарпаття своїми виноградниками (Ужгородщина, Мукачівщина, Виноградівщина); такими цікавими об'єктами, як кузня «Гамора» в Лисичеві, соляні шахти у Солотвині, метеорологічна станція у Воловці, найдовший дерев'яний міст Чехословаччини у Королеві (420 м), ферма з розведення черепах у Мукачеві, пивоварний завод в Підгорянах, тютюнові плантації у Велятині та багато інших.

Велика увага приділялась розвитку гірськолижного туризму, осередками якого стали гірські масиви в Ужку, Волосянці, Рахові, Ясіню, Скотарському, Воловці. В останньому діяв лижний трамплін, відкритий ще в австро-угорський період. КЧСТ щороку організовував лижні змагання різного рівня [15, 95]. Значну зацікавленість у такому відпочинку проявляла і місцева молодь, щоправда, вона вимушено задовольнялася саморобним спорядженням. Потребували удосконалення й лижні траси, які не завжди відповідали вимогам безпеки та правилам лижного спорту.

Особливий вплив на успішний розвиток туризму мала діяльність місцевого населення. До широкого загалу неодноразово [9, 11; 6, 188] лунали заклики активніше долучатися до розбудови туристичних об'єктів, до популяризації свого краю, результати якої прямо впливають на соціально-економічний рівень їхнього життя.

У 1928 р. земський уряд видав окремий документ, в якому наголошувалось, що однієї природної краси Підкарпатської Русі не вистачить, щоб розвивати туризм. Для цього необхідні зусилля місцевого населення. Особлива увага зверталась на роботу вчителів сільських шкіл як основних вихователів місцевої молоді. Діти мали щомісяця дві години вивчати основи розвитку туризму. Насамперед культурно ставитися до іноземців; вміти відповісти на прості запитання або ж відвести їх до школи чи нотаря для отримання інформації; знати відомості про цікаві туристичні об'єкти (музеї, пам'ятки, мінеральні джерела); залізничні станції, приблизний рух транспорту, доколишню місцевість тощо [4, 353–354].

Потреба в економічному зростанні Закарпаття наводилась і як аргумент спонукання чеських та словацьких туристів відвідувати ці землі [3, 325]. Окрім того, туризм вважався ефективним способом міжкультурного обміну та зближення.

Висновки. Загалом, розвиток туризму на Закарпатті у чехословацький період досяг значного розмаху. Зусиллями потужних громадських ініціатив за державної підтримки вдалось суттєво покращити туристичну інфраструктуру, поживавити туристичні потоки, популяризувати літні та зимові види відпочинку, зміцнити туристично привабливий образ краю. Очевидно, що така тенденція позитивно впливала на соціально-економічний розвиток краю, але в загальному місцеве населення залишалось бідним, особливо у кризовий період 30-х рр.

Унаслідок чергової окупації краю протягом 1938 – 1939 рр. матеріально-технічні досягнення останнього двадцятиліття зазнали суттєвої шкоди, а подальший розвиток туристичної галузі вимагає окремого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Wiesner F. Vodstvo a minerální prameny země Podkarpatoruské: Druhé vydání / F. Wiesner. – Užhorod, 1935. – 68 s.
2. Wiesner F. Země Podkarpatská. Přírodní bohatstva / F. Wiesner // Publikace pro zem Podkarpatská Rus / Sestavil G. Bianchi. – Banská Bystrica, 1932. – S. 38–43.

3. Gabriel F. Turistika na Podkarpatské Rusi // Podkarpatská Rus: Sbornik hospodářského, kulturního a politického poznání Podkarpatské Rusi / Redigoval J. Zatloukal. – Bratislava, 1936. – S. 322–325.
4. Гарагонич В. В. Транскордонне співробітництво України: мости через кордони. Монографія / В. В. Гарагонич. – Ужгород: Карпати, 2011. – 432 с.
5. Достал Я. Європейське коріння / Путівник-довідник / Переклад, упоряд., доповн. Ю. Фатули. – Ужгород: Карпати, 2016. – 328 с.
6. Дравецкій К. Развитие туристики на Подк. Руси / К. Дравецкій // Подкарпатская Русь за годы 1919 – 1936. – Ужгород, 1936. – С. 184–188.
7. Drahný V. Podkarpatská Rus, její přírodní a zemědělské poměry / V. Drahný, F. Drahný. – Praha, 1920. – 113 s.
8. Drahný F. Geologické poměry Podkarpatske Rusi / F. Drahný // Podkarpatská Rus: obraz poměrů přírodních, hospodářských, politických, církevních, jazykových a osvětových / Redigovali J. Chmelař, S. Klima, J. Kécas. – Praha: Orbis, 1923. – S. 27–41.
9. Лькович А. Значеніе заграничної посещаемости для Подкарпатской Руси / А. Лькович // Памятник věnovaný u Příležitosti Převzetí nové budovy Zemského úřadu pro Zemi Podkarpatskou v Užhorodě. – Užhorod, 1936. – S. 10–11.
10. Jellinek J. A magyar természetjárás története / J. Jellinek. – Budapest, 1939. – 117 old.
11. Клуб чеських туристів: офіційний веб-сайт. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kct.cz/cms>
12. Kozminova A. Podkarpatská Rus: práce a život lidu po stránce kulturní, hospodářské a národopisné / A. Kozminova. – Karlin, 1922. – 128 s.
13. Král J. Turistický průvodce Podkarpatskou Rusi a Slovenskem východně od Košic / J. Král, A. Svoboda. – Mukačevo, 1923. – 116 s.
14. Мельник А. В. Особливості становлення організованого туризму Закарпаття (кінець XIX – початок XX століття) / А. В. Мельник, Ж. В. Собоу // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнаюка. Серія: Географія. – 2016. – № 2. – С. 123–129.
15. Peterle J. Turistika na Podkarpatské Rusi / J. Peterle // Publikace pro zem Podkarpatská Rus / Sestavil Gustav Bianchi. – Banská Bystrica: Slovan, 1932. – S. 95–96.
16. Poljana (Polana) fűrdő... // Nyirvidék. – Nyiregyháza, 1930. – LI évf. – 122 szám. (május 31). – old. 4.
17. Фуртій В. Розвиток туризму на Закарпатті у період Чехословаччини 1918 – 1938 рр. / В. Фуртій // Східноєвропейський історичний вісник. – Дрогобич: Посвіт, 2017. – Вип. 3. – С. 114–117.
18. Шандор Ф. Ф. Туризм / Ф. Ф. Шандор // Закарпаття 1919 – 2009 років: історія, політика, культура / Під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець; [Редколег.: Ю. Остапеч, Р. Офіцинський, Л. Сорко, М. Токар, С. Черничко; Відп. за вип. М. Токар]. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2010. – С. 69–72.

REFERENCES

1. Wiesner F. Vodstvo a minerální prameny země Podkarpatoruské: Druhé vydání / F. Wiesner. – Užhorod, 1935. – 68 s.
2. Wiesner F. Země Podkarpatská. Přírodní bohatstva / F. Wiesner // Publikace pro zem Podkarpatská Rus / Sestavil G. Bianchi. – Banská Bystrica, 1932. – S. 38–43.
3. Gabriel F. Turistika na Podkarpatské Rusi // Podkarpatská Rus: Sbornik hospodářského, kulturního a politického poznání Podkarpatské Rusi / Redigoval J. Zatloukal. – Bratislava, 1936. – S. 322–325.
4. Harahonych V. V. Transkordonne spivrobitnytstvo Ukrainy: mosty cherez kordony. Monohrafiia / V. V. Harahonych. – Uzhhorod: Karpaty, 2011. – 432 s.
5. Dostal Ya. Yevropeiske korinnia / Putivnyk-dovidnyk / Pereklad, uporiad., dopovn. Yu. Fatuly. – Uzhhorod: Karpaty, 2016. – 328 s.
6. Dravetskiy K. Razvitiye turistiki na Podk. Rusi / K. Dravetskiy // Podkarpatskaya Rus za hody 1919 – 1936. – Uzhhorod, 1936. – S. 184–188.
7. Drahný V. Podkarpatská Rus, její přírodní a zemědělské poměry / V. Drahný, F. Drahný. – Praha, 1920. – 113 s.
8. Drahný F. Geologické poměry Podkarpatske Rusi / F. Drahný // Podkarpatská Rus: obraz poměrů přírodních, hospodářských, politických, církevních, jazykových a osvětových / Redigovali J. Chmelař, S. Klima, J. Kécas. – Praha: Orbis, 1923. – S. 27–41.
9. Ilkovich A. Znacheniyе zаhranichnoy poseshchayemosti dlya Podkarpatskoy Rusi / A. Ilkovich // Памятник věnovaný u Příležitosti Převzetí nové budovy Zemského úřadu pro Zemi Podkarpatskou v Užhorodě. – Užhorod, 1936. – S. 10–11.
10. Jellinek J. A magyar természetjárás története / J. Jellinek. – Budapest, 1939. – 117 old.

11. Klub cheskykh turistiv: ofitsiyni veb-sait. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.kct.cz/cms>
12. Kozminova A. Podkarpatská Rus: práce a život lidu po stránce kulturní, hospodářské a národopisné / A. Kozminova. – Karlin, 1922. – 128 s.
13. Král J. Turistický průvodce Podkarpatskou Rusi a Slovenskem východně od Košic / J. Král, A. Svoboda. – Mukačevo, 1923. – 116 s.
14. Melnyk A. V. Osoblyvosti stanovlennia orhanizovanoho turyzmu Zakarpattia (kinets XIX – pochatok XX stolittia) / A. V. Melnyk, Zh. V. Sobov // Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. V. Hnatiuka. Serii: Heohrafiia. – 2016. – № 2. – S. 123–129.
15. Peterle J. Turistika na Podkarpatské Rusi / J. Peterle // Publikace pro zem Podkarpatská Rus / Sestavil Gustav Bianchi. – Banská Bystrica: Slovan, 1932. – S. 95–96.
16. Poljana (Polana) fűrdő... // Nyirvidék. – Nyiregyháza, 1930. – LI évf. – 122 szám. (május 31). – old. 4.
17. Furtii V. Rozvytok turyzmu na Zakarpattii u period Chekhoslovachchyny 1918 – 1938 rr. / V. Furtii // Skhidnoievropeyskiy istorychnyi visnyk. – Drohobych: Posvit, 2017. – Vyp. 3. – S. 114–117.
18. Shandor F. F. Turyzm / F. F. Shandor // Zakarpattia 1919 – 2009 rokiv: istoriia, polityka, kultura / Pid red. M. Vehesha, Ch. Fedynets; [Redkoleh.: Yu. Ostapets, R. Ofitsynskiy, L. Sorko, M. Tokar, S. Chernychko; Vidp. za vyp. M. Tokar]. – Uzhhorod: Polihraiftsentr «Lira», 2010. – S. 69–72.

Стаття надійшла до редакції 31.05.2017 р.

УДК 94 (477)

DOI 10.24919/2519-058x.4.111472

Катерина БУРЛАКА,*orcid.org/0000-0001-5135-1087**магістер-туризмознавець, факультет туризму та міжнародних комунікацій ДВНЗ
«Ужгородський національний університет» (Ужгород, Україна), katya.burlaka1@gmail.com***ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ІСТОРИЧНОГО ТУРИЗМУ НА
ЗАКАРПАТТІ**

У статті проаналізовано проблеми та перспективи розвитку історичного туризму у Закарпатській області. Авторка дійшла висновку, що різноманіттям історико-культурних пам'яток створюють необхідні передумови для інтенсивного розвитку історичного і відповідно етнічного туризму у цьому регіоні.

Розкриття теми стало можливим завдяки використанню загальнонаукових методів пізнання: аналізу, синтезу, системності, узагальнення, конкретності, історизму та діалектичного. Використано також спеціально-наукові методи дослідження: історико-порівняльний, історико-синтетичний, історико-діахронний, емпіричного аналізу тощо.

Ключові слова: історичний туризм, Закарпаття, історико-культурні пам'ятки, історичні ресурси, етнографічний туризм.

Лім. 13.**Kateryna BURLAKA,***Master of Tourism, Faculty of Tourism and International Communications
State University Uzhgorod National University (Uzhhorod, Ukraine) katya.burlaka1@gmail.com***PROBLEMS AND PROSPECTS OF THE ORGANIZATION OF HISTORICAL TOURISM
IN TRANSCARPATIA**

The article analyzes the problems and prospects of the development of historical tourism in the Transcarpathian region. The author came to the conclusion that the diversity of historical and cultural monuments creates the necessary prerequisites for the intensive development of historical and, accordingly, ethnic tourism in this region.

The formation of the history of Transcarpathia took place under the influence of European countries. In particular, 11th to 15th centuries. King Stephen I joined Transcarpathia to Hungary while his son, Imre (Emeric), was titled Prince of the Ruthenians. From that time until the beginning of the 20th century Transcarpathia remained within the Hungarian state as its border province in the northeast. Through Transcarpathia passed a fortified defense line consisting of stockades and wooden forts manned by the local Slovak and Ruthenian population (the Ruthenian March). It was completely destroyed during the Tatar campaign against Hungary (1241), when the invaders made their way through the mountain passes. In the 13th and 14th centuries stone castles capable of withstanding a long siege were built in place of wooden stockades. Feudalism developed as well, and royal domains were transformed into gentrylatifundia, which in part survived into the 20th century. Simultaneously Transcarpathia was subdivided according to a new komitat, or territorial-administrative structure. After the First World War Transcarpathia was separated from Hungary, and the bulk of its territory was formed into an autonomous region within Czechoslovakia called Subcarpathian Ruthenia (Pidkarpatska Rus') or Carpatho-Ukraine. A small part of Transcarpathia, located south of the Tysa River within the drainage basin of the Vyshava River (Vișeu in Romanian), became part of Romania (see Maramureș region); in Transcarpathia's western reaches, the Prešov region was allocated to Slovakia. A narrow strip of Hungarian ethnographic territory was added to Carpatho-Ukraine with the intent of securing an east-west railroad link (Košice–Chop–Khust–Rakhiv) for direct communication with the rest of Czechoslovakia and a connection, via a branch line, to Romania.

Historical memorials of Transcarpathia are represented by wooden churches, medieval castles.

Disclosure of the theme became possible through the use of general scientific methods of cognition: analysis, synthesis, system, generalization, concreteness, historicism and dialectical method. The scientific research also uses special scientific methods of research: historical-comparative, historical-synthetic, historical-diachronic, empirical analysis, etc.

Key words: historical tourism, Transcarpathia, historical and cultural monuments, historical resources, ethnographic tourism.

Ref. 13.

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ОРГАНИЗАЦИИ ИСТОРИЧЕСКОГО ТУРИЗМА В ЗАКАРПАТЬЕ

В статье проанализированы проблемы и перспективы развития исторического туризма в Закарпатской области. Автор пришла к выводу, что многообразие историко-культурных памятников создают необходимые предпосылки для интенсивного развития исторического и соответственно этнического туризма в этом регионе.

Раскрытие темы стало возможным благодаря использованию общенаучных методов познания: анализа, синтеза, системности, обобщения, конкретности, историзма и диалектического. Используются, также специальнаучные методы исследования: историко-сравнительный, историко-синтетический, историко-диахронный, эмпирического анализа и тому подобное.

Ключевые слова: исторический туризм, Закарпатье, историко-культурные памятники, исторические ресурсы, этнографический туризм.

Лит. 13.

Постановка проблеми. На наш погляд, одним із пріоритетних напрямів розвитку туристичної галузі в Україні неодмінно повинен бути історичний туризм. Його основою є використання фортифікаційних та культових об'єктів. Тому питання розвитку історичного туризму і підвищення його привабливості на національному та міжнародному рівнях – особливо актуальне на сучасному етапі розвитку і становлення туристичної галузі країни. Оскільки Закарпатська область має значну кількість середньовічних замків, палаців, культових споруд та історико-культурних пам'яток, вважаємо, що цей вид туризму має стати пріоритетним.

Аналіз досліджень. Дослідження історичних аспектів туризму та історико-культурної спадщини України й відповідно Закарпаття, розглянуто у працях В. Фуртія [13], Б. Кобаля [5], В. Горбика та Г. Денисенка [3], В. Абрамова [1], М. Рутинського [9], В. Федорченка [12] та ін.

Мета статті – дослідити сучасні проблеми та тенденції розвитку історичного туризму на Закарпатті.

Виклад основного матеріалу. На наш погляд, значна кількість різноманітних пам'яток матеріальної та духовної культури України, численні мальовничі природні ландшафти та інші цінні чинники для розвитку туризму виступають об'єктивною передумовою для розробки мережі різноманітних за змістом і тривалістю туристичних маршрутів. Зокрема, розроблені тури здатні охопити всю територію України, поєднуючи екскурсійні «намиста» історико-культурної спадщини:

- Галичини;
- Волині;
- Поділля;
- Буковини;
- Карпат і Закарпаття;
- Придніпров'я, Північного Лівобережжя та Слобожанщини.

Зокрема, у багатій історико-архітектурній спадщині України визначне місце належить пам'яткам оборонної архітектури які є об'єктами історичного туризму:

- фортецям;
- замкам;
- оборонним храмам;
- міським укріпленням [8, 17–21].

Зауважимо, що упродовж багатьох століть у системі міст і містечок роль оборонних споруд була провідною. Без перебільшення можна сказати, що від рівня організації оборони залежала доля всіх поселень [9, 10–13].

Перші захисні укріплення у Закарпатті з'являються у бронзовому віці. Це були просто городища-гради, укріплені земляним валом. Проте найбільш завершену форму оборонної споруди мали замки XI – XVII ст.

Але якщо замки були необхідні для ведення війн, то для спокійного світського життя відомі феодальні родини намагалися будувати замки-палаці великих розмірів, з розмахом і розкішшю в інтер'єрі внутрішніх приміщень. Вони відрізнялися оригінальністю та різноманітністю архітектурних стилів зовнішнього оздоблення. Сьогодні на території Закарпаття нараховується 12 замків, збудованих у період X – XVI ст. Зводили їх у місцях, якими просувалася лінія кордону Угорської імперії, яка через Карпати здіймалася до кордонів Галицько-Волинського князівства [10, 36–39; 11, 81–5].

Можемо стверджувати, що сьогодні закарпатські замки, палаці та культові споруди мають туристичне призначення, зокрема як:

1. Музеї;
2. Картинні галереї;
3. Туристичні родзинки краю;
4. Майданчиками для театральних постановок та музичних концертів [7, 54–59].

Зокрема, закарпатські замки були збудовані у різні епохи різними правителями, різними народами. Вони були твердинями, які захищали життя, майно та інтереси свого володаря і його підданих, охороняли гористі володіння від вторгнення ворогів із заходу чи сходу, розділених Карпатським гірським хребтом [3, 143–151; 2, 28–31].

Відзначимо, що багато закарпатських замків призначалися для виконання охорони знаменитого Соляного шляху, королівської функції (Ужгородський та Замок Паланок) були і лицарські замки (Квасівський та Бронецький замки).

Загалом відзначимо, що на території Закарпаття є будівлі і руїни 12 середньовічних замків, зокрема:

1. Ужгородський (м. Ужгород) – XI ст., нині музей;
2. Мукачівський (м. Мукачево) – XI ст., нині музей;
3. Невицький (с. Невицьке Ужгородського району) – руїни, XIII – XVII ст.;
4. Середнянський (сmt. Середне Ужгородського району) – руїни, XII – XVIII ст.;
5. Чинадієвський (сmt. Чинадієво Мукачівського району) – паркова споруда, XV ст.;
6. Бронецький (с. Бронька Іршавського району) – залишки, XIII – XIV ст.;
7. Квасівський (с. Квасово Берегівського району) – руїни, XII – XVI ст.;
8. Боржавський (с. Вари Берегівського району) – залишки, XI – XVII ст.;
9. Королевський (сmt. Королево Виноградівського району) – руїни, XII – XVII ст.;
10. Виноградівський (м. Виноградів) – руїни, XI – XVI ст.;
11. Хустський (м. Хуст) – руїни, XIX – VIII ст.;
12. Вишківський (сmt. Вишково Хустського району) – залишки, XIII – XIV ст [6, 5–8].

У контексті вищезазначеного, ми можемо запропонувати туристичний історичний маршрут «Замки Закарпаття». Він передбачає відвідування таких місцевостей області:

1. Чинадієва;
2. Мукачева;
3. Середнього;
4. Невицького;
5. Ужгорода;
6. Берегова;
7. Квасова;
8. Виноградова;
9. Королева;
10. Хуста;
11. Велятина;
12. Сільця.

Згідно із маршрутом передбачено таке:

1 день: приїзд у смт. Чинадієво (екскурсія замком Сент-Міклош та обід) – Мукачево (панорамний огляд замку) – Середнє (екскурсія до замку) – Невицьке (огляд замку) – Ужгород (панорамний огляд замку із північно-східної сторони) – Берегово (дегустація вина) – Квасово, Берегівський р-н (поселення о 21:00 в садиби сільського туризму, вечеря).

2 день: с. Квасово (сніданок, огляд руїн замку і виїзд (08:40) – Виноградово (огляд замку Канків) – Королево (екскурсія замком Нялаб) – Хуст (обід і огляд замку) – Велятин (купання у термальному басейні) – Сільце (панорамний огляд гори замку Бодулів).

Тривалість зазначеного екскурсійного замкового маршруту 2 дні та 1 ніч [9, 59–67].

Аналіз культурної спадщини Закарпатської області дає можливість зробити висновок про забезпеченість туризму історико-культурним потенціалом, який відкриває багато нових можливостей для організації і успішної реалізації різних видів історичного туризму, зокрема таке:

1. Історико-культурного;
 2. Пізнавального;
 3. Відпочинкового;
 4. Релігійного;
 5. Етнічного;
 6. Виставково-експозиційного;
 7. Тематичного:
- винно-дегустаційні тури;
 - кінний туризм;
 - фехтування та лицарські турніри;
 - бали та карнавали;
 - святкування урочистих подій тощо [5, 98–102].

Однак уважаємо, що через недосконале законодавство туристичне використання історичних пам'яток у Закарпатській області, як загалом і у країні, зводиться до мінімуму. Це пов'язано з тим, що потребує залучення значних коштів та зусиль, а Уряд України через відсутність системних положень щодо напрямів розвитку туризму на перспективу істотним чином стримує налагодження ефективної роботи у туристичній галузі [3, 143–151].

У цьому контексті переконані, що варто було б запозичити досвід багатьох європейських та світових держав, які здатні максимально організувати використання історичних пам'яток у туристичній галузі і отримувати з цього значні дивіденди, насамперед у фінансовому плані.

На наш погляд, можна запропонувати низку інноваційних проектів, які сприяли використанню історико-культурної спадщини у туризмі. Зокрема:

1. На території всіх без винятку замків можна організувати різноманітного роду фестивалі чи етнокультурні дійства, пов'язані з історією тої чи тої фортеці. Так, у Невицькому чи Ужгородському замку та у с. Середнє можна було б проводити середньовічні лицарські турніри, притаманні періоду доби Угорського королівства та ін.

2. Стан збереженості замків в Ужгородському районі дає змогу організувати у них музейні експозиції різної тематики, зробити з них повноцінні скансени на зразок європейських та з часом повністю повернути вкладені в них кошти. Важливим при цьому є створення необхідних загальнодоступних інформаційних сайтів та порталів з повною довідкою про них, надання інформації про туристичну інфраструктуру місцевості [5, 98–102; 4, 67–71].

Висновок. На наш погляд, сьогодні Закарпаття є одним із найпривабливішим регіонів України для туристів. Це зумовлюється такими чинниками:

1. Курортним та рекреаційним потенціалом;
2. Мальовничими пейзажами;
3. Визначними пам'ятками історії, культури та архітектури;
4. Особливістю географічного розміщення на перетині Румунії, Словаччини, Польщі, Угорщини.

Зауважимо, що поєднання різних культур та особливостей сприяє поширенню історичного туризму у цьому регіоні та з кожним роком приваблює все більше туристів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрамов В. В. Історія туризму / В. В. Абрамов, М. В. Тонкошкур. – Харків: Харківська національна академія міського господарства, 2010. – 294 с.
2. Асєєв Ю. С. Історія української архітектури / Ю. С. Асєєв. – К.: Техніка, 2003. – 472 с.
3. Горбик В. О. Проблеми дослідження і збереження пам'яток історії та культури в Україні / О. Горбик, Г. Денисенко // Український історичний журнал. – 2003. – № 3. – С. 143–151.
4. Ки́фяк В. О. Організація туристичної діяльності в Україні / В. Ки́фяк. – Чернівці: Зелена Буковина, 2003. – 312 с.
5. Кобаль Б. Історія розвитку етнографічного туризму в Україні / Б. Кобаль // Східноєвропейський історичний вісник / [головний редактор В. Ільницький]. – Дрогобич: Посвіт, 2017. – Вип. 2. – С. 98–102.
6. Корсак Р. Туристичні об'єкти Закарпатської області: Збірник / Р. Корсак, М. Корсак, В. Гребенюк. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2017. – 416 с.
7. Крачи́ло Н. П. Краєзнавство і туризм: Навчальний посібник / Н. П. Крачи́ло. – К.: Вища школа, 1994. – 191 с.
8. Нариси історії архітектури Української РСР. – К.: Держ. вид-во літ-ри з буд-ва і архітектури УРСР, 1957. – 557 с.
9. Рутинський М. Й. Замковий туризм в Україні. Географія пам'яток фортифікаційного зодчества та перспективи їх туристичного відродження / М. Й. Рутинський // Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 432 с.
10. Со́ва П. П. Архітектурні пам'ятки Закарпаття / П. П. Со́ва. – Ужгород, 1958. – 134 с.
11. Федака П. Пам'ятки Замкової гори / П. Федака. – Ужгород, 1999. – 197 с.
12. Федорченко В. К. Історія туризму в Україні: Навчальний посібник / В. К. Федорченко, Т. А. Дьорова. – К.: Вища школа, 2002. – 195 с.
13. Фуртій В. Розвиток туризму на Закарпатті у період Чехословаччини 1918 – 1938 рр. / В. Фуртій // Східноєвропейський історичний вісник / [головний редактор В. Ільницький]. – Дрогобич: Посвіт, 2017. – Вип. 3. – С. 114–117.

REFERENCES

1. Abramov V. V. Istoriiia turyzmu / V. V. Abramov, M. V. Tonkoshkur. – Kharkiv: Kharkivska natsionalna akademiia miskohoho spodarstva, 2010. – 294 s.
2. Asieiev Yu. S. Istoriiia ukrainskoi arkhitektury / Yu. S. Asieiev. – K.: Tekhnika, 2003. – 472 s.
3. Horbyk V. O. Problemy doslidzhennia i zberezhennia pamiatok istorii ta kultury v Ukraini / O. Horbyk, H. Denysenko // Ukrainyskiy istorychnyi zhurnal. – 2003. – №3. – S. 143–151.
4. Kyfiak V. O. Orhanizatsiia turystychnoi diialnosti v Ukraini / V. Kyfiak. – Chernivtsi: Zelena Bukovyna, 2003. – 312 s.
5. Kobal B. Istoriiia rozvytku etnografichnogo turyzmu v Ukraini / B. Kobal // Skhidnoieuropeyskiy istorychnyi visnyk / [holovnyi redaktor V. Ilnytskyi]. – Drohobych: Posvit, 2017. – Vyp. 2. – S. 98–102.
6. Korsak R. Turystychni obiekty Zakarpatskoi oblasti: Zbirnyk / R. Korsak, M. Korsak, V. Hrebenuk. – Uzhhorod: Polihraftsentr «Lira», 2017. – 416 s.
7. Krachylo N. P. Kraieznavstvo i turyzm: Navchalnyi posibnyk / N. P. Krachylo. – K.: Vyscha shkola, 1994. – 191 s.
8. Narysy istorii arkhitektury Ukrainiskoi RSR. – K.: Derzh. vyd vo lit ry z bud va i arkhitektury URSR, 1957. – 557 s.
9. Rutynskiy M. Y. Zamkovyi turyzm v Ukraini. Neohrafiia pamiatok fortyfikatsiinoho zodchestva ta perspektyvy yikh turystychnoho vidrozhennia / M. Y. Rutynskiy // Navchalnyi posibnyk. – K.: Tsentr uchbovoy literatury, 2007. – 432 s.
10. Sova P. P. Arkhitekturni pamiatky Zakarpattia / P. P. Sova. – Uzhhorod, 1958. – 134 s.
11. Fedaka P. Pamiatky Zamkovoї hory / P. Fedaka. – Uzhhorod, 1999. – 197 s.
12. Fedorchenko V. K. Istoriiia turyzmu v Ukraini: Navchalnyiposibnyk / V. K. Fedorchenko, T. A. Dorova. – K.: Vyscha shkola, 2002. – 195 s.
13. Furtii V. Rozvytok turyzmu na Zakarpatti u periodChekhoslavachchyny 1918 – 1938 rr. / V. Furtii // Skhidnoieuropeyskiy istorychnyi visnyk / [holovnyi redaktor V. Ilnytskyi]. – Drohobych: Posvit, 2017. – Vyp. 3. – S. 114–117.

Стаття надійшла до редакції 11.09.2017 р.

УДК 94 (477)

DOI 10.24919/2519-058x.4.111473

Катерина КОЛОДНЮК,

orcid.org/0000-0002-2124-0420

*магістер-туризмознавець, факультет туризму та міжнародних комунікацій ДВНЗ
«Ужгородський національний університет» (Ужгород, Україна) heyhou@i.ua*

ІСТОРИЯ СТВОРЕННЯ ТУРИСТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ ТА ЇХ СУЧАСНЕ БІЗНЕС-ПЛАНУВАННЯ

У статті проаналізовано історію створення та розглянуто сучасні проблеми бізнеспланування нових туристичних підприємств. Авторка дійшла висновку, що історично перші туристичні підприємства з'явилися у другій половині XIX ст. Туристичне підприємство є самостійно господарюючим суб'єктом, що володіє правами юридичної особи, який на основі використання трудовим колективом майна виробляє і реалізує продукцію, виконує роботи, надає послуги у туристичній сфері тощо.

Розкриття теми стало можливим завдяки використанню загальнонаукових методів пізнання: аналізу, синтезу, системності, узагальнення, конкретності, історизму та діалектичного. Також використано спеціально наукові методи дослідження: історико-порівняльний, історико-синтетичний, історико-діахронний, емпіричного аналізу тощо.

Ключові слова: туризм, туристичне підприємство, туристичний бізнес, туристичні послуги, туристична діяльність.

Лім. 13.

Kateryna KOLODNIUK,

*Master of Tourism, Faculty of Tourism and International Communications,
Uzhgorod National University (Uzhhorod, Ukraine) heyhou@i.ua*

HISTORY OF CREATION OF TOURISM ENTERPRISES AND THEIR MODERN BUSINESS PLANNING

The article analyzes the history of creation and considers the current problems of business planning of new tourist enterprises. The author came to the conclusion that historically the first tourist enterprises appeared in the second half of the nineteenth century. A tourist enterprise is a self-governing entity that owns the rights of a legal entity, which, on the basis of the use of a labor collective of property, produces and sells products, performs work, renders services in the field of tourism.

In 1872, T. Cook formed a partnership with his son, John Mason Cook, and renamed the travel agency as Thomas Cook & Son. They acquired business premises on Fleet Street, London. The office also contained a shop which sold essential travel accessories, including guide books, luggage, telescopes and footwear. Thomas saw his venture as both religious and social service; his son provided the commercial expertise that allowed the company to expand.

In accordance with his beliefs, he and his wife also ran a small temperance hotel above the office. Their business model was refined by the introduction of the 'hotel coupon' in 1868. Detachable coupons in a counterfoil book were issued to the traveller. These were valid for either a restaurant meal or an overnight hotel stay provided they were on Cook's list.

Conflicts of interest between father and son were resolved when the son persuaded his father, Thomas Cook, to retire at the end of 1878. He moved back to Leicester and lived quietly until his death.

The firm's growth was consolidated by John Mason Cook and his three sons, especially by its involvement with military transport and postal services for Britain and Egypt during the 1880s, when Cook began organising tours to the Middle East.

In 1880, the Italian government joined Cook's tour company. The Italian economy benefited from additional tourism profits in which Cook programmed and executed as a system. Cook certainly played a key role in not only boosting the Italian economy but also bringing atmosphere and morale of Italian unification. Italians physically felt their country from place to place by traveling.

By 1888, the company had established offices around the world, including three in Australia and one in Auckland, New Zealand and in 1890, the company sold over 3¼ million tickets.

John Mason Cook promoted, and even led, excursions to, for example, the Middle East where he was described as «the second-greatest man in Egypt». However, while arranging for the German Emperor Wilhelm II to visit Palestine in 1898, he contracted dysentery and died the following year.

Disclosure of the theme became possible through the use of general scientific methods of cognition: analysis, synthesis, system, generalization, concreteness, historicism and dialectical method. The scientific research also uses special scientific methods of research: historical-comparative, historical-synthetic, historical-diachronic, empirical analysis, etc.

Key words: *tourism, tourist enterprise, tourist business, tourist services, tourist activity.*

Ref. 13.

Екатерина КОЛОДНЮК,

магістр-туризмознавець, факультет туризму та міжнародних комунікацій ГВУЗ

«Ужгородський національний університет»

(Ужгород, Україна) heyhoul@i.ua

ИСТОРИЯ СОЗДАНИЯ ТУРИСТИЧЕСКИХ КОМПАНИЙ И ИХ СОВРЕМЕННОЕ БИЗНЕС-ПЛАНИРОВАНИЕ

В статье проанализированы истории создания и рассмотрены современные проблемы бизнеспланирования новых туристических предприятий. Автор пришел к выводу, что первые туристические предприятия появились во второй половине XIX в. Туристическое предприятие является самостоятельно хозяйствующим субъектом, обладающим правами юридического лица, который на основе использования трудовым коллективом имуществом производит и реализует продукцию, выполняет работы, оказывает услуги в туристической сфере.

Раскрытие темы стало возможным благодаря использованию общенаучных методов познания: анализа, синтеза, системности, обобщения, конкретности, историзма и диалектического. В научном исследовании также использованы специально научные методы: историко-сравнительный, историко-синтетический, историко-диахронный, эмпирического анализа и т.п.

Ключевые слова: *туризм, туристическое предприятие, туристический бизнес, туристические услуги, туристическая деятельность.*

Лит. 13.

Постановка проблеми. Зазначимо, що з розвитком сучасної індустрії туризму провідне місце у цій галузі належить туристичним підприємствам та організаціям. Історія їх становлення і сучасний розвиток спонукають до більш детального вивчення означеної проблематики.

Аналіз досліджень. Дослідження історії та еволюції розвитку туристичних підприємств розглянуті у працях Г. Алейнікової [1], М. Мальської [5], А. Тофанюка [6], В. Федорченка [7], В. Ясинського [11], Е. Левицька [4], В. Цибух [8], І. Школа [9] та ін.

Мета статті – дослідити історію та сучасне бізнес-планування нових туристичних підприємств.

Виклад основного матеріалу. Зазначимо, що туристичні підприємства – це виробничі підприємства різних форм власності, зокрема, державні, приватні, товариства з обмеженою відповідальністю, акціонерні товариства тощо, які виробляють туристичні товари і послуги для громадян. Відповідно, усі туристичні підприємства є частинами туристичної індустрії, яка виробляє товари та послуги. Сучасні туристичні підприємства виконують дві важливі функції:

1. Визначають, які товари і послуги повинні бути продані;
2. Вирішують, у яких місцях мають бути розташовані туристичні фірми [10, 23–27].

Зауважимо, що початок розвитку сучасного туризму та розвитку туристичних підприємств датується 1841 р. Тоді Т. Кук організував першу туристську поїздку для 570 членів товариства тверезості з Лейстера до Лафборо. У той час Т. Кук активно використовував можливості, пов'язані з появою залізниць та зростанням «рухливості» населення. У 1851 р. він організував поїздку 165 тис. осіб на Першу міжнародну промислову виставку до Лондона. Додамо, що у 1855 р. він був організатором першої закордонної поїздки туристів на Всесвітню виставку у Парижі, а з наступного року – до інших європейських держав. З 1866 р. він почав відправляти на круїзних суднах групи англійських туристів до США, а у 1882 р. відбулася перша навколосвітня подорож Т. Кука. Також він був одним із засновників першого у світі довідника про туристичні підприємства – готелі. Зокрема, у першому виданні було зафіксовано 8000 готельних підприємств.

Саме Т. Кук є засновником першої туристичної компанії «Томас Кук і Син». Слід зазначити, що діяльність очолюваного Т. Куком туристичного підприємства не обмежувалося тільки укла-

данням договорів із залізничними й пароплавними компаніями, готелями та ресторанами. Компанія займалася маркетингом і менеджментом туризму [13].

У 1866 р. туристичне підприємство організувало перші супроводжені тури по США для британських мандрівників, збираючи пасажирів з кількох пунктів вильоту. Його син, який допомагав у бізнесі, підготував подорож, до якої входили екскурсії місцями боїв громадянської війни. У 1871 р. у Сполучених Штатах з американським бізнесменом було сформовано недовготривале партнерство, назване «Кук, Син і Дженкінс». Перший супроводжуваний кругосвітній тур від'їхав з Лондона у вересні 1872 р. До нього входили подорож через Атлантику, екскурсії по всій Америці, плавання до Японії та сухопутна подорож Китаєм та Індією. Вартість туру, що тривав 222 дні становила приблизно 300 фунтів стерлінгів.

У 1873 р. почалося видання щоквартального (з 1883 р.) Континентального розкладу Кука, яке публікується і у наш час. Зазначимо, що назва компанії була змінена з «Томаса Кука і Сина», на «Thomas Cook Group Ltd» у 1974 р. [12].

Мусимо констатувати, що його підприємство стало своєрідним каталізатором: услід за Т. Куком туристичні фірми й агентства почали з'являтися у Франції, Італії, Швейцарії та інших європейських країнах.

Виникнення перших туристських організацій в Україні також припало на цей період. Зазначимо, що історичні процеси формування туристичної галузі в Україні нерозривно пов'язані з історією Росії і Австро-Угорщини. Так,

у 1885 р. у Петербурзі було організоване перше у царській Росії «Підприємство для громадських подорожей в усі країни світу» Л. Ліпсона. Воно поклало початок бурхливому розвитку екскурсійної діяльності. Згодом було засновано «Товариство аматорів природознавства» з філіями у Петербурзі, Москві та Казані. Значної популярності набув гірський туризм. У 1890 р. в Одесі було створено «Кримський гірський клуб» з філіями в Ялті та Севастополі.

З'явилися перші спеціалізовані журнали:

1. «Екскурсійний вісник»;
2. «Шкільні екскурсії і шкільний музей»;
3. «Російський екскурсант»;

Ці видання можна було придбати у Києві, Одесі, Харкові та інших містах України [7, 68–74].

Також зазначимо, що у 1895 р. в Петербурзі організовується Російський «Товариство велосипедистів-туристів», який у 1901 р. був перетворений на «Російське товариство туристів», що мало свої відділення і на території України: Києві, Харкові, Полтаві, Катеринославі, Кам'янці-Подільському, Одесі та деяких інших містах. У перші ж роки своєї діяльності зазначене товариство вступило до Міжнародної ліги туристських товариств. У 1901 р. у Росії створюється «Російське гірське товариство». Воно мало свої відділення у Петербурзі, Москві, Владикавказі, П'ятигорську, Сочі, Алма-Аті. Засновниками товариства були всесвітньо відомі вчені Д. І. Анучин, В. І. Вернадський, І. В. Мушкетов, П. П. Семенов-Тянь-Шанський, Б. Ш. Федченко. Товариство ставило перед собою мету – розвиток туризму у Росії, пробудження інтересу до її пізнання як у Росії, так і за кордоном [7, 68–74].

Зауважимо, що туристична діяльність розвивалася й у Західній Україні, але найкраще – у Галичині. Тут функціонували курортні підприємства європейського значення: Трускавець, Моршин, Черче та Немирів [3, 93–97].

Стосовно сучасного розвитку туристичних підприємств, зазначимо, що їх розвиток відбувається на основі бізнес-плану. Бізнес-план – це документ, у якому комплексно обґрунтована стратегія (програма) розвитку всіх сфер діяльності підприємства на основі її поточного та перспективного планування [5, 103].

На наш погляд, бізнес-план повинен передбачати всі етапи діяльності та ефективного розвитку сфери туризму. Зокрема, бізнес-планування управління туристичною діяльністю починається з процесу стратегічного планування, тобто з розробки стратегічних планів та програм [6, 153–155].

Сучасні директиви ЄС містять правила ведення підприємницької діяльності у галузі туризму і положення, які встановлюють принципи бухгалтерського обліку на туристичних підприємствах.

Ці Директиви також зобов'язують державу контролювати туристичну діяльність. Зокрема, цей контроль охоплює такі елементи:

1. Наявність відповідних професійних повноважень для отримання дозволу на здійснення підприємницької діяльності у сфері туризму;

2. Майновий стан, фінансова ситуація, особливо рівень платоспроможності підприємства;

3. Систематичний аналіз туристичних продуктів, що пропонуються.

Стандарти, які містяться у Директивах, мають такі цілі:

1. Надати туристичним підприємствам, зареєстрованим у будь-якій державі Європейського Союзу, повноваження на здійснення діяльності у всіх державах-членах ЄС;

2. Надати туристичним підприємствам можливість продавати туристичні послуги без відкриття представництва, підрозділів або філій у конкретних державах [10, 39–43].

У наш час туристичний образ регіону оцінюється за такими критеріями:

а) розвиненість транспортної інфраструктури;

б) гостинність;

в) якість послуг, що надаються, тощо.

Сучасні туристичні фірми в основному займаються поточним та оперативним плануванням [9, 127–134].

Для розробки та здійснення стратегії велике значення має аналіз ринкових чинників. Аналіз показує, що туристичні підприємства, які успішно конкурують у сфері туризму, керуються трьома стратегічними методами, які застосовуються як окремо, так і в поєднанні:

1. Розвиток виробництва туристичного продукту за сформованими напрямками;

2. Формування і продаж послуг за рахунок нових районів туристичного призначення;

3. Впровадження зустрічних сфер туристичної діяльності, у тому числі через створення нових підприємств [6, 153–155; 2, 18–22].

Висновок. Отже, із появою організованого туризму у ХІХ ст. з'являються перші туристичні підприємства, завдяки яким ця галузь світового господарства стала масовим явищем. Відзначимо, що сьогодні важливим елементом ефективної діяльності туристичного підприємства є правильне бізнес-планування, яке ґрунтується на таких бізнес-категоріях – фінансам, людські ресурси, маркетинг, створення туристичного продукту, час тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Алейникова Г. М. Организация и управление турбизнесом / Г. М. Алейникова. – Донецк: ДЦТБ, 2002. – 117 с.
2. Бутирська І. В. Основні напрямки розвитку інфраструктури туристського комплексу / І. Бутирська // Муніципальне управління: досвід, проблеми та перспективи: Матеріали Другої міжвузівської науково-практичної конференції студентів та молодих науковців (Чернівці, 12–13 листопада 2004 р.). – Чернівці: Рута, 2004. – С. 18–22.
3. Ключкович Н. Історія та сучасний стан розвитку туристичної інфраструктури в Україні / Н. Ключкович // Східноєвропейський історичний вісник / [головний редактор В. Ільницький]. – Дрогобич: Посвіт, 2017. – Вип. 2. – С. 93–97.
4. Левицкая Э. В. Организация предпринимательства в туризме / Э. В. Левицкая. – Донецк: ДЦТБ, 2000. – 61 с.
5. Мальська М. П. Планування туристичної діяльності: підручник / М. П. Мальська, О. Ю. Бордун. – К.: Знання, 2010. – 310 с.
6. Тофанюк А. Бізнес-планування в туризмі: тенденції в сучасних умовах / А. Тофанюк // Збірник матеріалів за результатами ІV науково-практичної конференції студентів та молодих вчених «Сталий розвиток України: проблеми і перспективи». – Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2016. – С. 153–155.
7. Федорченко В. К. Історія туризму в Україні: Навчальний посібник / В. К. Федорченко, Т. А. Дьорова. – К.: Вища школа, 2002. – 195 с.
8. Цибух В. І. Стан і перспективи розвитку туризму в Україні / В. Цибух // Туристично-краєзнавчі дослідження. – К., 1999. – 145 с.
9. Школа І. М. Менеджмент туристичної індустрії: Навчальний посібник / За ред. проф. І. М. Школи. – Чернівці: ЧТЕІ КНТЕУ, 2003. – 662 с.

10. Школа І. М. Розвиток туристичного бізнесу регіону: Монографія / За ред. доктора економічних наук, професора Школи І. М. – Чернівці: Книги – XXI, 2007. – 327 с.
11. Ясинський В. В. Бізнес-планування: теорія і практика: навч. посіб. / В. В. Ясинський, О. О. Гайдай. – К.: Каравела, 2006. – 232 с.
12. The History of Tourism: Structures on the Path to Modernity. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ieg-ego.eu/en/threads/europe-on-the-road/the-history-of-tourism/>
13. Thomas Cook. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://en.wikipedia.org/wiki/Thomas_Cook.

REFERENCES

1. Aleynykova H. M. Orhanyzatsyya u upravlenye turbyznesom / H. M. Aleynykova. – Donetsk: DTsTB, 2002. – 117 s.
2. Butyrs'ka I. V. Osnovni napryamky rozvytku infrastruktury turyst-s'koho kompleksu / I. Butyrs'ka // Munitsypal'ne upravlinnya: dosvid, problemy ta perspektyvy: Materialy Druhoyi mizhvuzivs'koyi naukovopraktychnoyi konferentsiyi studentiv ta molodykh naukovtsiv (Chernivtsi, 12–13 lystopada 2004 r.). – Chernivtsi: Ruta, 2004. – S. 18–22.
3. Klyuchkovych N. Istoriya ta suchasnyy stan rozvytku turystychnoyi infrastruktury v Ukraini / N. Klyuchkovych // Skhidnoyevropeys'kyi istorychnyy visnyk / [holovnyy redaktor V. Il'nyts'kyy]. – Drohobych: Posvit, 2017. – Vyp. 2. – S. 93–97.
4. Levyskaya E. V. Orhanyzatsyya predprynimatel'stva v turyzme / E. V. Levyskaya. – Donetsk: DTsTB, 2000. – 61 s.
5. Mal's'ka M. P. Planuvannya turystychnoyi diyal'nosti: pidruchnyk / M. P. Mal's'ka, O. Yu. Bordun. – K.: Znannya, 2010. – 310 s.
6. Tofanyuk A. Biznes-planuvannya v turyzmi: tendentsiyi v suchasnykh umovakh / A. Tofanyuk // Zbirnyk materialiv za rezul'tatamy IV naukovopraktychnoyi konferentsiyi studentiv ta molodykh vchenykh «Stalyy rozvytok Ukrainy: problemy i perspektyvy». – Kamyanets'-Podil's'kyy: Medobory-2006, 2016. – С. 153–155.
7. Fedorchenko V. K. Istoriya turyzmu v Ukraini: Navchal'nyy posibnyk / V. K. Fedorchenko, T. A. D'orova. – K.: Vyshcha shkola, 2002. – 195 s.
8. Tsybukh V. I. Stan i perspektyvy rozvytku turyzmu v Ukraini / V. I. Tsybukh // Turystychno-krayeznavchi doslidzhennya. – K., 1999. – 145 s.
9. Shkola I. M. Menedzhment turystychnoyi industriyi: Navchal'nyy posibnyk / Za red. prof. I.M. Shkoly. – Chernivtsi: ChTEI KNTEU, 2003. – 662 s.
10. Shkola I. M. Rozvytok turystychnoho biznesu rehionu: Monohrafiya / Za red. doktora ekonomichnykh nauk, profesora Shkoly I. M. – Chernivtsi: Knyhy – XXI, 2007. – 327 s.
11. Yasyns'kyy V. V. Biznes-planuvannya: teoriya i praktyka: navch. posib. / V. V. Yasyns'kyy, O. O. Hayday. – K.: Karavela, 2006. – 232 s.
12. The History of Tourism: Structures on the Path to Modernity / [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://ieg-ego.eu/en/threads/europe-on-the-road/the-history-of-tourism/>
13. Thomas Cook. – [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: https://en.wikipedia.org/wiki/Thomas_Cook.

Стаття надійшла до редакції 14.09.2017 р.

доктор історичних наук, професор кафедри туристичної інфраструктури і сервісу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
(Україна, Ужгород), korsakr@i.ua

ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ ТУРИСТИЧНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті комплексно проаналізовано історію формування туристичної привабливості Закарпатської області. Дослідивши тенденції розвитку регіонального туризму, можна констатувати, що найбільш сприятливими у Закарпатській області є Рахівський, Тячівський, Міжгірський райони. Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що туризм є ефективним засобом та дієвим джерелом збереження і пізнання екології та історико-суспільної спадщини Закарпаття.

Вважаємо, що однією з найпривабливіших серед туристичних регіонів України є Закарпатська область. Це – один з найперспективніших субрегіонів розвитку Карпатського зеленого та етнокультурного туризму.

Автор використав загальнонаукові та спеціальнонаукові методи дослідження. Зокрема, аналізу, синтезу, діалектичний, історизму, історико-хронологічний метод тощо. У науковому доробку віддано перевагу історичним методам дослідження: історико-генетичному, історико-порівняльному, історико-синтетичному, історико-діахронному, емпіричному аналізу тощо.

Ключові слова: туризм, Закарпаття, атракційні місця, екологічний туризм, Рахівський район, туристичне бюро.

Літ. 10.

Roman KORSAK,

PhD hab. (History), Professor of tourism infrastructure and services department,
Uzhgorod National University (Ukraine, Uzhgorod), korsakr@inbox.ru

HISTORY OF FORMATION OF TOURIST ATTRACTIVENESS OF THE TRANSCARPATION REGION

The article comprehensively analyzes the history of the formation of tourist attraction in Transcarpathian region. Examining the trends of regional tourism, we can say that the most favorable regions in Transcarpathia region – is Rakhiv, Tyachiv, Mizhhirya. The fact that tourism is an effective tool and an effective source of knowledge preservation and ecology, historical and social heritage of Transcarpathia.

We consider that one of the most attractive tourist regions of Ukraine is the Transcarpathian region. It is one of the most developed sub-regions of Carpathian green and ethnocultural tourism.

The most important resource of the Transcarpathia region is represented by forests, that cover approx. 50 % of its area, that is 700 hundred ha. This treasure of the region is included in protected areas: Synevyr National Park, Carpathians biosphere reservation and Uzhans'kyi National Park.

Transcarpathia has rich balneary resources – mineral and thermal springs. In the region there were over 700 springs with mineral water and salt water; these being used as entertainment and in industry. The curative qualities of these waters are taken into consideration in over 20 sanatoriums and medical centres in the region.

Historically, that tourism forms practised in Transcarpathia are: treatment and relaxing tourism, cultural tourism, ecumenical tourism, business tourism, sports tourism, ethnic tourism.

In the region there are well-known castles and fortresses: Uzhgorod Castle that is more than 1000 years old, Chynadiovo Castle built in XVth C, Shenborn Castle built in French style in 1890, Palanok Castle that is said to be from IX-Xth C, Serechnje Castle built in XIIth C and was property of Templars Knights, Khust Castle built in XIth C from wood and later from stone.

The region has special churches including wooden churches such as: Hetyen Protestant Church, Muzhiyevo Protestant Church, Dorobratovo Church, «Acooperământul Maicii Domnului» Church Horiany Rotunda, «St Ana» Wooden Church in Bucoveţ, «St Virgin Maria» Wooden Church in Costrino, «St Mihai» Wooden Church, «St Nicolae» Wooden Church etc.

The author used the general scientific and special methods. In particular, the method of analysis, synthesis, dialectical method, historicism, historical and chronological method, etc. In the preferred scientific heritage histor-

Key words: *tourism, Transcarpathia, atraktiv places, ecotourism, Rakhiv district, tour desk.*

Ref. 10.

Роман КОРСАК,

доктор исторических наук, профессор кафедры туристической инфраструктуры и сервиса ГВУЗ «Ужгородский национальный университет» (Украина, Ужгород), korsakr@inbox.ru

ИСТОРИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ ЗАКАРПАТСКОЙ ОБЛАСТИ

В статье комплексно проанализирована история формирования туристической привлекательности Закарпатской области. Исследовав тенденции развития регионального туризма, можно констатировать, что самым благоприятными районами в Закарпатской области – есть Раховский, Тячевский, Межгорский. Актуальность темы исследования обусловлена тем, что туризм является эффективным средством и действенным источником сохранения и познания экологии и историко-общественной наследия Закарпатья.

Считаем, что одной из самых привлекательных среди туристических регионов Украины является Закарпатская область. Это - перспективный субрегион развития Карпатского зеленого и этнокультурного туризма.

Автор использовал общенаучные и специальнаучные методы исследования. В частности, анализа, синтеза, диалектический метод, историзма, историко-хронологический и др. Предпочтение, однако, отдано историческим методам исследования: историко-генетическому, историко-сравнительному, историко-синтетическому, историко-диахронному, эмпирическому анализу и т.п.

Ключевые слова: *туризм, Закарпатье, атракційні места, екологічний туризм, Раховський район, туристическое бюро.*

Лит. 10.

Постановка проблеми. Вважаємо, що однією з найпривабливіших серед туристичних регіонів України є Закарпатська область. Сьогодні – це один з найперспективніших субрегіонів розвитку Карпатського зеленого та етнокультурного туризму.

У Європі цей унікальний, високогірний район України знають як регіон, де разом з природою збереглася самобутня етнографічна культура корінних жителів краю: бойків, лемків, гуцул та долинян. Незважаючи на це, мусимо констатувати, що історія розвитку туристичної привабливості Закарпатської області недостатньо висвітлена у спеціальній туристичній літературі, що спонукало автора до написання цієї роботи.

Аналіз досліджень. Зокрема, проблематику дослідження історії розвитку туристичної галузі у Закарпатті та теоретико-методологічні засади дослідження закарпатського туризму в історичній ретроспективі комплексно розглянуті у працях А. Мельника та Ж. Собоєв [4], В. Фургія [8], Ф. Шандора [9]. Загальні тенденції розвитку вітчизняного, у тому числі й закарпатського туризму, розглянуто В. Абрамовим [1], В. Федорченком [7]. Водночас зауважимо, що історія формування туристичної привабливості Закарпатської області, у вітчизняній бібліографії достатньою мірою не досліджується. Окремі статті, розміщені в інтернет-ресурсах, мають винятково публіцистичний та рекламний характер.

Мета статті – проаналізувати історію формування туристичної привабливості Закарпатської області.

Виклад основного матеріалу. Зауважимо, що туристична привабливість території формується передусім за наявності природних або історико-культурних туристичних ресурсів. Водночас такі ресурси ще не встановлюють рівень привабливості цієї чи іншої території. Туристична привабливість часто мінлива і може змінюватися залежно від багатьох чинників. Саме до них належить наявність сучасної матеріально-технічної бази туризму, зокрема новітніх готельних комплексів, спеціалізованих закладів із відповідним асортиментом послуг, які вони продукують та ін.

У нашому контексті територія тоді приваблива, якщо вона має туристичні ресурси:

1. Природні;
2. Історико-культурні;
3. Соціально-економічні;
4. Розвинуту матеріально-технічну базу;

5. Насичену інфраструктуру;
6. Зручне транспортно-географічне розташування та ін.

Зазначимо, що історично для відпочинку на території сучасної Закарпатської області найчастіше обиралися території з мальовничими ландшафтами, зокрема:

1. Рахівські гори;
2. Солотвинські солекопальні;
3. Ліси Тячівщини;
4. Карпатські полонини.

Відпочивальників приваблювали рекреаційні місця, зокрема:

- річки;
- озера;
- значні лісові масиви;
- лікувальні джерела Свялящини, Хустщини, Тячівщини та Рахівщини.

На час літниськ селяни забезпечували відпочивальників харчуванням, нічлігом, надавали допомогу в організації відпочинку [2, 5–8; 3, 12–16; 4, 123–129].

Перші історичні згадки про рекреаційне використання, зокрема джерел мінеральних вод Свалящини, зазначаються у звітах для короля Матяша (1463). У 1709 р. джерело відвідав Ференц II Ракоці. Через деякий час цілющі води, як й інші мінеральні води Карпатського регіону, розливалися і імпортувалися до Європи підприємством графа Шенборна. Зокрема відзначимо, що мінеральна вода «Свалява» поставлялася до Відня, Парижа, Будапешта, а також на північ – у Галицьке королівство. Також відомо про поставки स्वाлявської мінеральної води до Москви (XVII – XVIII ст.). З 1826 до 1836 рр. на Закарпатті функціонували купелі [7, 28–49].

У середині XIX ст. Свалявська мінеральна вода почала продаватися під брендом «Solyvai» у скляних пляшках (0,5 і 0,75 л). У такому вигляді вона експортувалася до Будапешта, Відня, Парижа. У 1855 р. на виставці мінеральних вод у Парижі вона була відзначена почесним Золотим дипломом як одна з найкращих мінеральних вод Європи. Зазначимо, що у 1884 р. нагорода за смакові якості їй була присуджена також на виставці у Відні [2, 239–270].

Як відзначає закарпатський дослідник Ф. Шандор, у 1885 р. на сільськогосподарській виставці у Будапешті, Мукачівська домінія була представлена окремим павільйоном. Туризм на Закарпатті у XIX ст. розвивався на природоохоронних територіях, через угіддя яких проходили туристичні маршрути. Як зазначає автор, розвитку туризму сприяли туристичні притулки та пансіонати, які у той час масово відкривалися на території області. Зокрема, у Синяку, Солочині, Полянні, Нижніх Воротах тощо [9, 183–189].

Ф. Шандор, також зазначив, що розвивався рекреаційний туризм і на території Мараморощини. Зокрема, про це свідчить туристичний путівник «Тесов-Koningsfeld» (1890). Даючи аналіз зазначеному документу, відзначимо, що це путівник із туристичною мапою Тересвянської долини та вказаними туристичними притулками у:

1. Дубовому;
2. Красній;
3. Усть-Чорні;
4. Брустурах;
5. Р. Мокрій;
6. Н. Мокрій;
7. На полонинах.

Відповідно до інформації путівника, в Усть-Чорній тоді функціонувала родонова купіль та пансіонат на 15 осіб, а також тут пропонували кінні та водні маршрути. Також туристика на Мараморощині кінця XIX і початку XX ст. описана у виданні «У долині Тересви» (1932).

Насамкінець автор статті відзначив, що у 1897 р. мукачівською домінією було видано туристичний путівник «Берегвар і його Токаниці», а вчений-археолог Т. Легоцький у 1912 р. видав короткий туристичний нарис «Мукачівський замок Паланок» [9, 183–189].

Як зазначають науковці Ж. Собоу і А. Мельник, для багатьох рекреаційних центрів Закарпаття саме господарства літниського типу були першою формою рекреаційного освоєння цієї місцевості.

сті. Літнисько – це місце, у Карпатах, куди на літо виїжджали інтелігенти. Це – особливий вид карпатської рекреації і курортології, який практикували на Закарпатті та Галичині інтелігентні родини, які мали літній дім десь у горах або дім, в якому мешкав хтось із родини.

Аналізуючи статтю зазначених авторів, можна констатувати, що літниська синтезували у собі кілька напрямів туризму:

1. Відпочинковий;
2. Оздоровчий;
3. Пізнавальний – вивчення місцевих історичних місць та природних цінностей;
4. Активний – піший та лещатарський.

Таким чином, це була досить поширена форма відпочинку, як правило, сімейного типу, яка охоплювала села з мальовничими місцевостями й відпочинковими і оздоровчими ресурсами:

- а) джерелами;
- б) лісовими масивами.

Зокрема, для потреб туристів були обладнані:

- літниська полонинських пастухів;
- лісничівка;
- сироварня на полонині Квасівській Менчул.

Зазначимо, що літниськовий рух, тобто відпочинок у сільській місцевості як одна із форм екологічного туризму був поширений по всьому Карпатському регіону з кінця XIX ст. до середини XX ст. Після Другої світової війни традиція літниськ почала зникати, зважаючи на політичну ситуацію у Радянській Україні. На зміну їм приходять так звані дачі. Дачі були тільки у тих, кого радянський режим визнавав суспільнозначимим [4, 123–129].

У Чехословацький період були поширені притулки для мандрівників. У них організовувалося обслуговування та забезпечення туристів нічлігом харчами [8, 114–116; 9, 183–189].

На наш погляд, вдале поєднання впливів східної і західної культури та традицій привертали увагу до розвитку закарпатської туристики відомих українських вчених- етнографів. Науковці цікавилися наступним:

- історією рідного краю;
- милувалися прекрасними краєвидами;
- вивчали пам'ятки писемності та побут населення;
- збирали етнографічні та фольклорні матеріали [4, 123–129; 5, 27–29; 6, 56–71].

Зазначимо, що з 60-х рр. XIX ст. відбувається виокремлення туризму як окремого виду спорту у межах Австро-Угорської імперії. Цьому сприяло створення у 1896 р. туристичного товариства «Друзі природи» та численних туристських гуртків на всій території Австро-Угорщини.

Також зазначимо, що на початку XX ст. на територію Закарпаття приходять нова система пластунського виховання, що ставить собі за мету формування нового здорового і національно свідомого покоління. Пластовий закон передбачав програму юнацького виховання. Серед них домінуючим була спортивна та туристична підготовка [4, 123–129].

Після Першої світової війни Закарпаття входило до складу Чехословацької республіки. Упродовж 20 – 30-х рр. мали місце відчутні зміни у всіх сферах життя населення краю. Інтерес з боку влади до природних ресурсів прискорив будівництво:

1. Шосейних доріг;
2. Залізниць;
3. Інфраструктури.

Як зазначають В. Фургій та Ф. Шандор, головну роль у розвитку туристичної галузі відіграв Клуб чехословацьких туристів (ЧСКТ), який мав свої відділення в усіх окружних центрах Підкарпатської Русі. Автори констатують, що у ті роки туристична інфраструктура Підкарпатської Русі була розвинутою слабо. Тому Клуб співпрацював із державними органами лісового господарства краю, які володіли розгалуженою мережею лісових стежок у Рахівському районі. Крім того, ЧСКТ протягом 20 – 30 рр. XX ст. зумів звести власні притулки у вигідних місцях:

1. Поблизу доріг;
2. Вузькоколіюк;

3. Водосховищ, що забезпечувало більшу надійність для проживання та харчування туристів [8, 114–116; 9, 183–189].

До переліку найбільш відвідуваних об'єктів показу у чотирьох туристичних регіонах належали культурні, історичні, архітектурні та природні пам'ятки, зокрема:

1. Ужгорода;
2. Мукачева;
3. Хуста;
4. Виноградова;
5. Тячева;
6. Рахова [2, 5–8; 10, 259–265].

Так, користувалися популярністю народні промисли Великого Бичкова та Рахова. Також відзначимо, що на Рахівщині та у селах Ужанської і Турянської долини, розвивався приватний туризм, який надавав послуги з екологічного туризму [9, 183–189].

У результаті зростання чисельності аматорів пізнавального мандрівництва перед його організаторами постала потреба об'єднати зусилля окремих туристів у єдиній організації.

Протягом 20 – 30-х рр. ХХ ст. туризм мав такий характер:

1. Краєзнавчо-пізнавальний;
2. Розважальний;
3. Спортивний.

На початку ХХ ст. Закарпаття стало приваблювати до краю європейців багатими історичними, природними, культурними, архітектурними пам'ятками. Поєднання історії і традицій цих етносів з давніх часів робило його популярним серед туристів [4, 123–129; 10, 259–265].

Окрему увагу варто звернути на історію розвитку зимового туризму. Клуб Чехословацьких туристів сприяв:

1. Прокладанню нових лижних трас;
2. Планував будівництво гірськолижних баз на Рахівщині.

Поряд з гірськолижними трасами будувалися готелі з якісним асортиментом послуг:

- а) Гірська хата «Піп Іван» на висоті 1560 м. на 70 місць;
- б) туристичний готель «Легіо» на Воловеччині.

Путівники і довідники про туристичні можливості краю склалися провідними спеціалістами туристичної індустрії і видавалися на багатьох мовах [4, 123–129].

Значимо, що у радянський час туристична галузь була зорієнтована на рекреацію. Масово будувалися санаторії, великі і малі оздоровниці. З'являються рекреаційні зони довкола:

- Поляни;
- Шаяна;
- Синяка;
- Голубиново;
- Н.Солотвина;
- Солотвина;
- Сойм.

Відзначимо, що підсумком розвитку туристичної індустрії у Радянському Союзі стало створення курортних зон «Укпрофоздоровниці» та «Колгоспоздоровниці»:

1. Поляна (Свалявський район);
2. Шаян (Хустський район);
3. Гірська Тиса (Рахівський район);
4. Сойми (Міжгірський район);
5. Карпати та Синяк (Мукачівський район);
6. Рекреаційно-спортивних зон Берегово (термальні басейни);
7. Жденієво, Красія, Подобовець (гірськолижні витяги);
8. Туристичних маршрутів Боржавські полонини, Полонина Руна.

На початку 90-х рр. туристична галузь функціонувала базуючись на радянських санаторно-курортних об'єктах та у виїзному туризмі [7, 175–184].

Висновки. Як висновок, можемо констатувати, що підґрунтя для успішного розвитку туристичної привабливості Закарпаття були закладені, ще у XVI – XVIII ст. Саме тоді почали розвиватися літні та зимні види туризму, які традиційно залишаються популярними у області і сьогодні. Також відзначимо, що мінеральні джерела Закарпаття, які використовувалися у рекреації ще з XVI ст. сьогодні стали своєрідною візитівкою туристичної привабливості краю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрамов В. В. Історія туризму / В. В. Абрамов, М. В. Тонкошкур. – Харків: Харківська національна академія міського господарства, 2010. – 294 с.
2. Корсак Р. Туристичні об'єкти Закарпатської області / Р. Корсак, М. Корсак, В. Гребенюк. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2017. – 416 с.
3. Котигорошко В. Закарпаття в давнину / В. Котигорошко // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2006. – № 39–40. – С. 12–16.
4. Мельник А. Особливості становлення організованого туризму Закарпаття (кінець XIX – початок XX століття) / А. Мельник, Ж. Собоєв // Рекреаційна географія і туризм. Наукові записки. – № 2. – 2016. – С. 123–129.
5. Стойко С. Роль природно-заповідного фонду Карпат у збереженні етнокультурної спадщини гуцулів, бойків, лемків / С. Стойко, Д. Крук // Зелені Карпати. – 2004. – № 1–2. – С. 27–29.
6. Тронько П. Т. Краєзнавство у відродженні духовності і культури. Досвід. Проблеми. Перспективи / П. Т. Тронько. – К.: Наукова думка, 1998. – 98 с.
7. Федорченко В. К. Історія туризму в Україні: Навчальний посібник / В. К. Федорченко, Т. А. Дьорова. – К.: Вища школа, 2002. – 195 с.
8. Фургій В. Розвиток туризму на Закарпатті в період Чехословаччини 1918 – 1938 рр. // Східноєвропейський історичний вісник. – Дрогобич: Посвіт, 2017. – Вип. 3. – С. 114–117.
9. Шандор Ф. Ф. Становлення туристичної галузі в Закарпатті: історичний аспект [Текст] / Ф. Ф. Шандор // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Географія. Землеустрій. Природокористування / [відп. ред. С. Поп]. – Ужгород: Говерла, 2013. – Вип. 1. – С. 183–189.
10. Чаплінський Б. Проблематика етнокультурного ландшафту Гуцульщини: риси, поділ, збереження / Б. Чаплінський, А. Кібіч // Наукові записки Вінницького педуніверситету. Серія: Географія. – 2010. – Вип. 21. – С. 259–265.

REFERENCES

1. Abramov V. V. Istoryia turyzmu / V. V. Abramov, M. V. Tonkoshkur. – Kharkiv: Kharkivs'ka natsional'na akademiya mis'koho hospodarstva, 2010. – 294 s.
2. Korsak R. Turystychni ob'yekty Zakarpat-s'koyi oblasti / R. Korsak, M. Korsak, V. Hrebennyuk. – Uzhhorod: Polihraftsentr «Lira», 2017. – 416 s.
3. Kotyhoroshko V. Zakarpattya v davnynu / V. Kotyhoroshko // Krayeznavstvo. Neohrafiya. Turyzm. – 2006. – № 39–40. – С. 12–16.
4. Mel'nyk A. Osoblyvosti stanovlennya orhanizovanoho turyzmu Zakarpattya (kinets' XIX – pochatok XX stolittya) / A. Mel'nyk, Zh. Sobov // Rekreatsiyna neohrafiya i turyzm. Naukovi zapysky. – № 2. – 2016. – S. 123–129.
5. Stoyko S. Rol' pryrodno-zapovidnogo fondu Karpat u zberezhenni etnokul'turnoyi spadshchyny hutsuliv, boykiv, lemkiv / S. Stoyko, D. Kruk // Zeleni Karpaty. – 2004. – № 1–2. – S. 27–29.
6. Tron'ko P. T. Krayeznavstvo u vidrodzhenni dukhovnosti i kul'tury. Dosvid. Problemy. Perspektyvy / P. T. Tron'ko. – K.: Naukova dumka, 1998. – 98 s.
7. Fedorchenko V. K. Istoryiya turyzmu v Ukrayini: Navchal'nyy posibnyk / V. K. Fedorchenko, T. A. D'orova. – K.: Vyshcha shkola, 2002. – 195 s.
8. Furtiy V. Rozvytok turyzmu na Zakarpatti v period Chekhoslovachchyny 1918 – 1938 rr. // Skhidnoyevropeys'kyu istorychnyy visnyk. – Drohobych: Posvit, 2017. – Vyp. 3. – S. 114–117.
9. Shandor F. F. Stanovlennya turystychnoyi haluzi v Zakarpatti: istorychnyy aspekt [Tekst] / F. F. Shandor // Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho universytetu. Seriya: Neohrafiya. Zemleustriy. Pryrodokorystuvannya / [vidp. red. S. Pop]. – Uzhhorod: Hoverla, 2013. – Vyp. 1. – S. 183–189.
10. Chaplins'kyu B. Problematyka etnokul'turnoho landshaftu Hutsul'shchyny: rysy, podil, zberezheniya / B. Chaplins'kyu, A. Kibych // Naukovi zapysky Vinnyts'koho peduniversytetu. Seriya: Neohrafiya. – 2010. – Vyp. 21. – S. 259–265.

Стаття надійшла до редакції 23.06.2017 р.

ІСТОРІЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНОЇ ТА КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ У ТУРИЗМІ

У статті проаналізовано історію і перспективи використання природної та історико-культурної спадщини українського регіону Карпат (Закарпаття, Галичина, Прикарпаття) у вітчизняній туристичній галузі. Автор дійшла висновку, що багатий туристично-рекреаційний потенціал Карпатського регіону, що географічно охоплює Львівську, Закарпатську, Івано-Франківську та Чернівецьку області, у сукупності із туристичною інфраструктурою, що базується на джерелах природних мінеральних вод, мальовничих ландшафтів та історико-культурних пам'ятках, має всі підстави для розвитку туристичної галузі у країні. У статті використано загальнонаукові та спеціальнонаукові методи дослідження: аналізу, синтезу, діалектичний, історизму, історико-хронологічний метод тощо. Зокрема, під час написання статті авторка віддала перевагу використанню історичних методів.

Ключові слова: *Карпати, Закарпаття, Галичина, Карпатський регіон, туристична інфраструктура, туристичні ресурси, рекреаційні комплекси.*

Лім. 15.

Victoria ROMANYUK,

Master of Tourism, Faculty of Tourism and International Communications,

Uzhgorod National University (Uzhhorod, Ukraine), rvik7007@gmail.com

HISTORY AND PERSPECTIVES OF USE OF NATURAL AND CULTURAL HERITAGE OF UKRAINIAN CARPATHIANS IN TOURISM

The article analyzes the history and prospects of using the natural and historical-cultural heritage of the Ukrainian Carpathians region (Transcarpathia, Galicia) in the domestic tourism industry. The author concluded that the rich tourist and recreational potential located in the Carpathian region and geographically encompassing Lviv, Zakarpattia, Ivano-Frankivsk and Chernivtsi regions, in conjunction with the tourism infrastructure based on natural mineral water sources, scenic landscapes and historical and cultural monuments, has all the grounds for the development of tourism industry in the country. In the article general scientific and special scientific methods of research are used: the analysis method, synthesis, dialectical method, historicism method, historical-chronological method, etc. In particular, when writing a paper, the author preferred to use historical methods.

Carpathian Mountains are considered to be the Green Pearl of Ukraine. It is one of the most popular resorts and tourist centers of the country. A beautiful mix of natural areas, forests, meadows, shepherds and humans living in harmony with nature is what makes the mountains so attractive to tourists. An original nature of territory, beauty of its Alpine meadows and woods, rough rivers and mountain lakes, soft climate, curative mineral sources, the historical and architectural monuments can attract everyone to themselves. Thousands of tourists and people who like travels and adventures come here. The Ukrainian Carpathians are relatively gentle peaks that rise as high as 2061 m (Mt. Hoverla). The largest resorts are located in Slavsko, Bukovel, Tysovets, and Dragobrat. Some of the smaller resorts are in Krasiya, Dolyna, Beskid, Polyana, Synevir, Yaremche, Verkhovnya, Kosiv, and Yavoriv.

Movable borders between countries and empires have been running through the region for millennia. Therefore, every historic period left its mark on the cultural tradition and the appearance of cities. In the 12th century a powerful state, the Galicia-Volyn principality, often mentioned in ancient European chronicles times, was formed here.

The principality was fighting for its territories with Poland, Hungary and Tatars-Mongols. The papal legate crowned the prince Danylo and later his grandson Yuri. Danylo's son Roman was married to a daughter of the Austrian duke from the Bubenbergs dynasty and even had pretensions on the Austrian throne. But the attempt was not successful and after that the Habsburg Dynasty strengthened its' position in Austria. During the reign of the Habsburgs monarchy, the largest cities of the area among which are Lviv, Ivano-Frankivsk, Uzhgorod, Chernivtsi and many others took on the look of typical European cities.

The Carpathian region managed to preserve a great number of defense constructions and palaces witnessing a great deal of historical upheavals. Here you can visit numerous castles from the 11th-17th centuries, which in

different eras were owned by Polish, Austro-Hungarians, Lithuanians and Russians. Since some of the castles are associated with the life of several Polish magnates, we offer you to have a trip to the Middle Ages during your stay in the Ukrainian Carpathians.

Key words: Carpathians, Transcarpathia, Galicia, Carpathian region, tourist infrastructure, tourist resources, recreation complex.

Ref. 15.

Викторія РОМАНЮК,

магістр-туризовед, факультет туризму и міжнародних комунікацій ГВУЗ «Ужгородський національний університет» (Ужгород, Україна), rvik7007@gmail.com

ИСТОРИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРИРОДНОГО И КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ УКРАИНСКИХ КАРПАТ В ТУРИЗМЕ

В статье проанализированы история и перспективы использования природного и историко-культурного наследия украинского региона Карпат (Закарпатье, Галичина, Прикарпатье) в отечественной туристической отрасли. Автор пришла к выводу, что богатый туристско-рекреационный потенциал Карпатского региона, географически охватывающего Львовскую, Закарпатскую, Ивано-Франковскую и Черновицкую области, в совокупности с туристической инфраструктурой, основанной на источниках природных минеральных вод, живописных ландшафтов и историко-культурных памятниках, имеет все основания для развития туристической отрасли в стране. В статье использованы общенаучные и специальнонаучные методы исследования: анализа, синтеза, диалектический, историзма, историко-хронологический и т.п. В частности, во время написания статьи автор предпочла использовать исторические методы.

Ключевые слова: Карпаты, Закарпатье, Галичина, Карпатский регион, туристическая инфраструктура, туристические ресурсы, рекреационные комплексы.

Лит. 15.

Постановка проблеми. На нашу думку, гори Карпати володіють багатьма рекреаційними ресурсами. Сьогодні Українські Карпати є рекреаційним регіоном літнього і зимового відпочинку та бальнеологічного лікування. Зауважимо, що у Європі цей високогірний район України знають як регіон, де разом з природою збереглися історико-культурні пам'ятки та самобутня культура корінних жителів краю: лемків, бойків, гуцул та долинян. Без сумніву, зазначені фактори сприяють розвитку туристичної галузі у Карпатах та спонукають до більш детального вивчення означеної проблематики.

Аналіз досліджень. Дослідження історії та перспективи використання природної і культурної спадщини Карпатського регіону у туризмі та в історичній ретроспективі комплексно розглянуті у працях В. Товт [12], В. Федорченка [13], В. Фуртія [14], Ф. Шандора [15].

Мета статті – проаналізувати історію та перспективи використання природної і культурної спадщини Карпатського регіону.

Виклад основного матеріалу. Зазначимо, що у розвитку туризму у Карпатському регіоні можна, на наш погляд, виділити такі основні етапи:

1. «Літниськовий етап» (середина XIX – середина XX ст.) – становлення сільського, зеленого та краєзнавчого туризму.
2. Радянський етап (60 – 80-ті рр. XX ст.) – розбудова квартирної сектору у рекреаційних зонах.
3. Етап становлення вітчизняного екологічного (сільського, зеленого) туризму як самостійної галузі.

Зазначимо, що у Карпатському регіоні Західної України витоки організованого відпочинку сягають початку XIX ст. Зокрема, члени «Руської трійці» М. Шашкевич, І. Вагилевич та Я. Головацький були першими, хто взяли участь в організації краєзнавчих туристичних подорожей у Галичині, Північній Буковині та на Закарпатті [7].

У другій половині XIX ст. молодіжні організації масово захоплювалися подорожами у сільській місцевості, досліджували свій край, відвідували українські села, вивчали фольклор. Зокрема, український письменник І. Франко ініціював створення студентської туристичної організації з метою вивчення життя й побуту сільського населення. Він виступив організатором кількох експедицій у Карпатський край, упродовж яких були описані побут карпатських сіл та історико-етнокультурні й природні пам'ятки краю [6].

Відзначимо, що на початку ХХ ст. особливо активними у сфері краєзнавчого туризму були молодіжні спортивні організації «Пласт», «Сокіл», та організація «Чорногора». Остання мала тісні контакти з польським та угорським товариствами, займалася науково-дослідницькою діяльністю, видавала літературу [1, 67–69].

Зауважимо, що рекреація у сільській місцевості у Карпатському регіоні у період з кінця ХІХ ст. до середини ХХ ст. дістала назву «літницько», тобто перебування переважно влітку міських мешканців у сільських оселях на тривалий період – кілька тижнів, місяць. Місцями, що обиралися для літнього відпочинку, були території з мальовничими ландшафтами:

1. Рахівські гори;
2. Низькогір'я Сколівських Бескидів і Стрийсько-Сянської верховини;
3. Чорногора;
4. Покуття;
5. Височини Розточчя й Опілля;
6. Буковинські Карпати;
7. Річки, озера (Синевір, Бребенескул);
8. Лікувальні джерела (Поляна, Трускавець, Корчин, Моршин).

Зазначимо, що на час літницьк селяни забезпечували відпочивальників харчуванням, нічлігом, надавали допомогу в організації відпочинку [3, 99–104; 7].

Найкращими рекреаційними центрами Прикарпаття були курорти: Трускавець, Моршин, Любін Великий. Найпопулярнішими з огляду на привабливість та збереження етнографічних традицій у цей період були літницька на Гуцульщині: Рахів, Ясіня, Яремча, Дора, Косів.

Зазначимо, що у Радянський період традиція літницьк почала зникати. З середини 1960 до 1980-х рр. почалося формування «советської» рекреаційної інфраструктури. У Передкарпатті, Карпатах й Закарпатті зводилися численні туристичні бази, курортно-оздоровчі комплекси: Трускавець, Моршин, Свалява, Східниця. У 1970 – 1980-ті рр. сільська оселя виступала як доповнювальний елемент інфраструктури рекреаційних зон Карпатського регіону [15].

Новий етап розвитку сільського, зеленого туризму в Україні загалом та у Карпатському регіоні, зокрема розпочався з другої половини 1990-х рр. і пов'язаний з його організаційним становленням як виду туристичної діяльності на селі [12, 112–120].

Відзначимо, що на початку ХХІ ст. в областях Карпатського регіону склалася доволі потужна розгалужена мережа осель сільського, зеленого туризму. Області Карпатського регіону також активно використовують допомогу міжнародних фондів для підтримки розвитку екологічного туризму. Так, у карпатські області періодично надходять малі гранти для розвитку зеленого туризму в окремих гірських селах і районних містах: Рахів, Ясіня, Корломя [11, 88–94].

На наш погляд, для забезпечення пріоритетного розвитку туризму у Карпатському регіоні першочерговою необхідністю є розбудова таких об'єктів туристичної інфраструктури:

1. Для Ужанського національного природного парку – еко-центру у Великому Березному та екоосвітнього осередку «Школа у пралісах» в с. Стужиця;
2. Для Карпатського національного природного парку – розбудову системи екопізнавальних маршрутів Чорногірським хребтом;
3. Для національного природного парку «Сколівські Бескиди» – створення тематичних пізнавальних природничих стежок;
4. Розбудова нічліжної бази малоформатного профілю для Яворівського і Синевирського національних природних парків;
5. Створення тематичних етнографічних атракцій, зокрема «Гуцульське село» у національному природному парку «Гуцульщина»;
6. Створення інфраструктури для гуцульського кінного туризму;
7. Облаштування інфраструктури для водного туризму на гірських ріках (Тиса, Дністер, Черемош) [10, 26–30].

На нашу думку, важливим елементом природно-ресурсної бази Карпатського регіону є лікувальні мінеральні води. Загалом, у регіоні нараховується біля 800 джерел і свердловин мінеральних вод. Зокрема, широко розповсюджені мінеральні лікувальні води на Закарпатті, у Чернівець-

кій області, на Львівщині, у гірських і передгірських районах Івано-Франківської області. До цінних мінеральних вод регіону належать сульфідні води [9; 2, 218–224].

Також необхідно відзначити, що регіон має найбагатші мисливські угіддя в Україні. Спортивне полювання можливе на всій території Українських Карпат. Тому, на нашу думку, перспективною формою рекреаційного використання місцевості є організація спортивно-мисливського полювання [4, 46–48; 5, 157–161].

Архітектурні пам'ятки Українських Карпат відрізняються особливою специфікою, що підкреслює власну історичну долю регіону, пов'язану з історією Польщі, Угорщини, Румунії та Словаччини. Зокрема, знаковими для Закарпаття є туристичні ресурси сіл Ділове та Королеве. У першому з них за одними з розрахунків розміщений географічний центр Європи, а у другому знайдено найдавнішу в Україні ранньопалеолітичну стоянку. Руїнами замків XIII ст. відомі с. Невицьке, м. Хуст, с. Чинадійово, культовими спорудами – Рахів, Свалява, Хуст, Ясіня [7].

Із Львівською областю пов'язані життєві шляхи І. Франка, А. Міцкевича, Ю. Кульчицького, С. Крушельницької, М. Рильського та ін.

Неформальною столицею Гуцульщини є Коломия, відома своїми архітектурними пам'ятками, серед яких найстаріша в області дерев'яна церква Благовіщення (XVI ст.).

Маємо відзначити, що на стику української, молдавської, угорської, турецької та румунської культур формувалась архітектурна спадщина Чернівецької області. Її представляють дерев'яні Миколаївський, Вознесенський і Спиридонівський храми XVII – XVIII ст., Святодухівський кафедральний собор, Вірменська церква XIX ст., Миколаївський кафедральний собор, церква Успіння Богородиці XX ст., ратуша XIX ст. тощо [7; 8, 125–142].

Висновок. Отже, до складу Карпатського туристичного району входять чотири області Західної України: Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська та Чернівецька. Провідними складовими, що створюють ресурсну базу цього рекреаційно-туристичного комплексу, є: природно-компонентна основа, бальнеологічна, соціально-історичні ресурси, архітектурні та релігійні пам'ятки тощо.

Вважаємо, що найбільш розвиненим у Карпатському регіоні є ринок туристичних послуг, пов'язаний з курортно-рекреаційним потенціалом, зокрема і передовсім з бальнеологічними та історико-культурними ресурсами Українських Карпат.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрамов В. В. Історія туризму / В. В. Абрамов, М. В. Тонкошкур. – Харків: Харківська національна академія міського господарства, 2010. – 294 с.
2. Биркович В. І. Тенденції та перспективи розвитку туристично-рекреаційної галузі в Закарпатській області / В. І. Биркович // Стратегічні пріоритети (дар). – 2009. – № 2. – С. 218–224.
3. Вачевський М. В. Розвиток рекреаційної сфери в Карпатському регіоні / М. В. Вачевський, О. М. Свінцов, В. Ф. Кузнецов // Український бальнеологічний журнал. – 2001. – № 1. – С. 99–104.
4. Кифяк В. Ф. Організація туристичної діяльності в Україні / В. Ф. Кифяк. – Чернівці: Книги-XXI, 2003. – 300 с.
5. Кифяк В. Ф. Рекреаційна спеціалізація як умова посилення конкурентоспроможності регіону / В. Ф. Кифяк // Формування ринкових відносин в Україні. – 2009. – № 2. – С. 157–161.
6. Історія розвитку туризму в Україні. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://westudents.com.ua/glavy/93659-15-storya-rozvitku-turizmu-v-ukran.html>
7. Історія становлення й розвитку сільського туризму в Карпатському регіоні. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://5ka.at.ua>
8. Коваль П. Ф. В'їзний туризм / П. Ф. Коваль, Н. О. Алешугіна. – Ніжин: Видавництво Лук'яненко В. В., 2010. – 304 с.
9. Матешук С. В. Провідні напрями використання рекреаційних ресурсів Карпат / С. В. Матешук, В. Г. Явкін. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.skole.com.ua/uk/papers/13-turizm/35-rekreazia.html>.
10. Мазур Ф. Ф. Соціально-економічні умови розвитку рекреаційної індустрії (на прикладі Карпатського регіону) / Ф. Ф. Мазур. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 96 с.
11. Сафулліна В. Перспективи розвитку курортної галузі та рекреаційних територій в Україні / В. Сафулліна // Управління сучасним містом. – 2007. – № 12. – С. 88–94.

12. Товт В. Історія становлення та перспективи розвитку рекреаційно-туристичної зони Закарпатської області / В. Товт // Східноєвропейський історичний вісник / [головний редактор В. Ільницький]. – Дрогобич: Посвіт, 2017. – Вип. 2. – С. 113–120.
13. Федорченко В. К. Історія туризму в Україні / В. К. Федорченко, Т. А. Дьорова. – К.: Вища школа, 2002. – 195 с.
14. Фургій В. Розвиток туризму на Закарпатті у період Чехословаччини 1918 – 1938 рр. / В. Фургій // Східноєвропейський історичний вісник / [головний редактор В. Ільницький]. – Дрогобич: Посвіт, 2017. – Вип. 3. – С. 114–117.
15. Шандор Ф. Розвиток туризму / Ф. Шандор. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakarpattia.com/?p=795/>

REFERENCES

1. Abramov V. V. Istoriiia turizmu / V. V. Abramov, M. V. Tonkoshkur. – Kharkiv: Kharkivska natsionalna akademiia miskoho gospodarstva, 2010. – 294 s.
2. Byrkovych V. I. Tendentsii ta perspektyvy rozvytku turystychno-rekreatsiinoi haluzi v Zakarpatskii oblasti / V. I. Byrkovych // Stratehichni priorytety (dar). – 2009. – № 2. – S. 218–224.
3. Vachevskiy M. V. Rozvytok rekreatsiinoi sfery v Karpatskomu rehioni / M. V. Vachevskiy, O. M. Svintsov, V. F. Kuznietsov // Ukrainskyi balneolohichnyi zhurnal. – 2001. – № 1. – S. 99–104.
4. Kyfiak V. F. Orhanizatsiia turystychnoi diialnosti v Ukraini / V. F. Kyfiak. – Chernivtsi: Knyhy-XXI, 2003. – 300 s.
5. Kyfiak V. F. Rekreatsiina spetsializatsiia yak umova posylennia konkurentospromozhnosti rehionu / V. F. Kyfiak // Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini. – 2009. – № 2. – S. 157–161.
6. Istoriiia rozvytku turizmu v Ukraini. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://westudents.com.ua/glavy/93659-15-storya-rozvitku-turizmu-v-ukran.html>
7. Istoriiia stanovlennia u rozvytku silskoho turizmu v Karpatskomu rehioni. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://5ka.at.ua>
8. Koval P. F. Viznyi turizm / P. F. Koval, N. O. Alieshuhina. – Nizhyn: Vydavnytstvo Lukianenko V. V., 2010. – 304 s.
9. Mateshchuk S. V. Providni napriamy vykorystannia rekreatsiinykh resursiv Karpat / S. V. Mateshchuk, V. H. Yavkin. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.skole.com.ua/uk/papers/13-turizm/35-rekreazia.html>.
10. Mazur F. F. Sotsialno-ekonomichni umovy rozvytku rekreatsiinoi industrii (na prykladi Karpatskoho rehionu) / F. F. Mazur. – K.: Tsentr navchalnoi literatury, 2005. – 96 s.
11. Safullina V. Perspektivy rozvytku kurortnoi haluzi ta rekreatsiinykh terytorii v Ukraini / V. Safullina // Upravlinnia suchasnym mistom. – 2007. – № 12. – S. 88–94.
12. Tovt V. Istoriiia stanovlennia ta perspektyvy rozvytku rekreatsiino-turystychnoi zony Zakarpatskoi oblasti / V. Tovt // Skhidnoieuropeyskyi istorychnyi visnyk / [holovnyi redaktor V. Ilnytskyi]. – Drohobych: Posvit, 2017. – Vyp. 2. – S. 113–120.
13. Fedorchenko V. K. Istoriiia turizmu v Ukraini / V. K. Fedorchenko, T. A. Dorova. – K.: Vyscha shkola, 2002. – 195 s.
14. Furtii V. Rozvytok turizmu na Zakarpatti u period Chekhoslovachchyny 1918 – 1938 rr. / V. Furtii // Skhidnoieuropeyskyi istorychnyi visnyk / [holovnyi redaktor V. Ilnytskyi]. – Drohobych: Posvit, 2017. – Vyp. 3. – S. 114–117.
15. Shandor F. Rozvytok turizmu / F. Shandor. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.zakarpattia.com/?p=795/>

Стаття надійшла до редакції 14.09.2017 р.

ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ІНФРАСТРУКТУРИ ВІТЧИЗНЯНОГО ТУРИЗМУ

У статті проаналізовано історію та розвиток вітчизняної туристичної інфраструктури. Авторка дійшла висновку, що різноманіття природних та антропогенних ресурсів, які історично сприяли формуванню туристського продукту, стали основою для створення нових рекреаційних зон туристичного призначення в Україні.

Історія розвитку туристичної інфраструктури на теренах українських земель, розпочалася ще за часів Київської Русі. Сьогодні вона представлена унікальними архітектурними пам'ятками. Серед них: Києво-Печерська Лавра та Софійський собор, руїни Золотих воріт, Кирилівська та Андріївська церкви, Видубицький монастир, Володимирський собор, Маріїнський та Кловський палаці, архітектурний ансамбль Хрещатика і Львова.

Розкриття теми стало можливим завдяки використанню загальнонаукових методів пізнання: аналізу, синтезу, системності, узагальнення, конкретності, історизму та діалектичного. Також використано спеціально наукові методи дослідження: історико-порівняльний, історико-синтетичний, історико-діахронний, емпіричного аналізу тощо.

Ключові слова: інфраструктура, туризм, Київська Русь, туристична інфраструктура, туристичні ресурси, природні та історико-культурні пам'ятки.

Лім. 12.

Марія УЛІГАНЕНЕЦЬ,

Master of Tourism, Faculty of Tourism and International Communications
Uzhgorod National University (Uzhhorod, Ukraine), mariaulihanynets@gmail.com

HISTORY AND MODERN TRENDS IN DEVELOPMENT OF INFRASTRUCTURE OF DOMESTIC TOURISM

The article analyzes the history and development of domestic tourism infrastructure. The author has come to the conclusion that the variety of natural and historical resources that historically contributed to the formation of a tourist product, became the basis for the creation of new recreational zones of tourist destination in Ukraine.

The history of the development of tourism infrastructure on the territory of Ukrainian lands began at the time of Kievan Rus. Today, it is represented by about 2,000 unique architectural monuments. Among them are the Kyiv-Pechersk Lavra and the St. Sophia Cathedral, which are included in the UNESCO World Heritage List, the ruins of the Golden Gate, the Cyril and Andrew's churches, the Vydybtsky Monastery, the Vladimir Cathedral, the Mariinsky and Klovsky Palaces, the National Opera and Ballet Theater, the Unique Andreevsky Descent, the Architectural Kreschatik ensemble, about 30 museums, numerous monuments.

Development and improvement of Ukraine tourism infrastructure:

- Installation and advertising-information support of municipal Tourist Information Center on Independence Square;

- Construction and maintenance of parkings for excursion transport with appropriate road signs and markings;

- Installation of new and updating existing pointers to tourism objects translated into foreign languages (English);

- Installation of new and upgrade existing stands with route-mapping and tourist information in foreign languages (English);

- Improvement and construction of recreational areas in Hydroparks

- Development of tourist route «Everything starts in Kyiv»

- Construction of pedestrian areas and tourist attractions in Independence Square. Khreshchatyk Str., St. Sophia Square and St. Michael's Square;

- Construction of bicycle tourism infrastructure etc.

Disclosure of the theme became possible through the use of general scientific methods of cognition: analysis, synthesis, system, generalization, concreteness, historicism and dialectical method. The scientific research also uses special scientific methods of research: historical-comparative, historical-synthetic, historical-diachronic, empirical analysis, etc.

Key words: *infrastructure, tourism, Kievan Rus, tourist infrastructure, tourist resources, natural and historical and cultural monuments.*

Ref. 12.

Марія УЛИГАНЕНЕЦЬ,

магістр-туризмознавець, факультет туризму та міжнародних комунікацій ГВУЗ

«Ужгородський національний університет»

(Ужгород, Україна) mariaulihanynets@gmail.com

ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ИНФРАСТРУКТУРЫ ОТЕЧЕСТВЕННОГО ТУРИЗМА

В статье проанализированы история и развитие отечественной туристической инфраструктуры. Автор пришла к выводу, что многообразие природных и антропогенных ресурсов, исторически способствовали формированию туристского продукта, стали основой для создания новых рекреационных зон туристического назначения в Украине.

История развития туристической инфраструктуры на территории украинских земель, началась еще во времена Киевской Руси. Сегодня она представлена достоянием уникальных архитектурных памятников. Среди них: Киево-Печерская Лавра и Софийский собор, руины Золотых ворот, Кирилловская и Андреевская церкви, Выдубицкий монастырь, Владимирский собор, Маринский и Кловский дворцы, архитектурный ансамбль Крещатика и г. Львова и т.д.

Раскрытие темы стало возможным благодаря использованию общенаучных методов познания: анализа, синтеза, системности, обобщения, конкретности, историзма и диалектического. В научном наследии также использованы специально научные методы исследования: историко-сравнительный, историко-синтетический, историко-диахронный, эмпирического анализа и т.п.

Ключевые слова: *инфраструктура, туризм, Киевская Русь, туристическая инфраструктура, туристические ресурсы, природные и историко-культурные достопримечательности.*

Лит. 12.

Постановка проблеми. Зазначимо, що історія розвитку туристичної інфраструктури на теренах українських земель, розпочалася ще за часів Київської Русі. Сьогодні вона представлена історико-культурними надбаннями, численними пам'ятками, закладами розміщення та харчування. Актуальність проблеми також спричинена тим, що наявності інфраструктури, призначеної для туризму, недостатньо. Вона має відповідати світовим стандартам і бути зорієнтованою на всіх громадян України та її гостей.

Аналіз досліджень. Дослідження історії становлення та сучасних тенденцій розвитку вітчизняної туристичної інфраструктури розглянуті у працях В. Кифяка [4], Д. Корнева [6], Н. Ключкович [5], Ф. Мазур [7], В. Федорченка [12], О. Музиченко-Козловської [8] та ін.

Мета статті – дослідити історію становлення та сучасні тенденції розвитку інфраструктури вітчизняно туризму.

Виклад основного матеріалу. Відзначимо, що термін «туристична інфраструктура» латинського походження, що складається з понять «infra» – під та «structura» – будова, розташування. Це словосполучення пройшло тривалий шлях розвитку. На початку ХХ ст. під інфраструктурою розуміли комплекс споруд, які забезпечували дії збройних сил: склади, військові бази, полігони та ін. У 40-х рр. поняття «інфраструктура» почали використовувати для групи галузей, які забезпечували функціонування промислового та сільськогосподарського виробництва. З 50-х рр. цей термін почали застосовувати в економічній літературі. Під інфраструктурою почали розуміти сукупність галузей і видів діяльності, які обслуговували виробничу та невиробничу сфери економіки [8, 229–237; 9, 19–21].

Туристична інфраструктура представлена сукупністю матеріально-речових об'єктів, діяльність яких спрямована на задоволення туристичних потреб населення. Вона включає матеріально-технічну базу функціонально-господарських структур, які входять до складу туристично-ре-

креаційного комплексу. До туристичної інфраструктури відносять також туристичні об'єкти природного походження, пам'ятки, музеї тощо. Таким чином, ресурси туристичної інфраструктури – це сукупність природних та штучно створених людиною об'єктів, що мають комфортні властивості та придатні для створення туристичного продукту. Їх наявність визначає формування туристичної галузі у тому чи іншому регіоні країни [5, 93–97].

Зазначимо, що у Київській Русі інфраструктура для подорожуючих почала формуватися з XII – XIII ст. Перші «готельні» заклади русичів називалися «ямами» [3].

У XVI – першій половині XVII ст. одним із торговельних центрів Східної Європи був Київ, через який проходили купецькі каравани, що прямували до Московської держави з Польщі, Кримського ханства, Туреччини, Молдови, Греції, Угорщини, країн Західної Європи. Українські купці мали право безмитної торгівлі у прикордонних містах Московії. Для них створювалися спеціальні гостинні двори. На чумацьких і торговельних шляхах України здавалися в оренду корчми, що не тільки вели торгівлю хмільними напоями, а й були пристановищем для подорожніх [2].

Також відзначимо, що Київ став одним із центрів паломництва, що зумовило потребу у будівництві готелів для прочан біля стін Печерського монастиря. В Україні до прочан ставилися з великою шаною. Миряни вважали за честь прийняти богомольців на ночівлю, пригостити, дати харчів на дорогу. Паломники були в особливій пошані й мали захист при церквах і монастирях, де з давніх часів їм відводили спеціальні помешкання, будували готелі й гостинні двори, де велися книги для запису прочан, які свідчать про масовий характер паломництва [11, 236–247].

Після приєднання України до Російської імперії (кінець XVIII ст.) почалось будівництво поштового тракту від Москви до Києва через Калугу, Глухів, Путивль, Конотоп із поштовими дворами та станціями, що одночасно виконували функції готелів.

До початку XIX ст. Київ, з його прекрасними природно-кліматичними умовами, вигідним географічним положенням і багатою архітектурно-історичною спадщиною, мав усі можливості для того, щоб стати великим туристським центром Східної Європи. Для цього треба було реалізувати потужний місцевий потенціал, залучити видатних архітекторів того часу і перебудувати центр міста, створивши один із найкращих у Росії готельно-розважальних комплексів [3].

Як зазначає Н. Ключкович, в Україні туристична інфраструктура інтенсивно почала розвиватися лише у другій половині XIX ст. Це було пов'язано зі зростанням інтересу передової української інтелігенції до історико-культурних та природних пам'яток своєї Батьківщини. Зокрема, значну увагу організації народознавчих мандрівок приділяли члени «Руської трійці»: М. Шашкевич, І. Вагилевич та Я. Головацький. Також у другій половині XIX ст. було досліджено лікувальний потенціал Криму, Прикарпаття та Закарпаття. Поштовхом розбудови готелів було відкриття у 1889 р. регулярного залізничного сполучення, що зумовлювало збільшення кількості мандрівників, які прибували до Києва [5, 93–97].

У Галичині, що входила до складу Австро-Угорщини, у другій половині XIX – початку XX ст. сфера гостинності характеризувалася особливо високим розвитком. Майже у кожному містечку були невеликі готелі, ресторани, кав'ярні. Загалом у 1902 р. у Галичині нараховувалось 935 готелів, середня зайнятість у яких становила три особи на один готель.

У 20 – 30-х рр. у розвитку туристичної інфраструктури відбулися суттєві зміни. Зокрема, у межах Радянської України здійснюється націоналізація готельних підприємств і створюється єдина державна система управління готельним господарством.

На Західній Україні, що перебувала у складі Польщі, Чехословаччини та Румунії, готельна та ресторанна інфраструктура була у приватному секторі економіки, що сприяло кращому матеріальному забезпеченню, організації обслуговування. Суттєвою рисою готельної сфери Західної України була доволі чисельна мережа невеликих закладів, зорієнтованих на обслуговування різних категорій населення [1, 172–178].

У 70-х рр. стрімкий розвиток туризму зумовлює розширення його туристичної інфраструктури. Були побудовані нові готелі мережі підприємств міжнародного туризму «Інтурист», зокрема:

1. «Либідь» і «Братислава» (Київ);
2. «Інтурист», «Мир», мотель «Дружба» (Харків);
3. «Дністер» (Львів);

4. «Закарпаття» (Ужгород);
5. «Чорне море» (Одеса);
6. «Запоріжжя» (Запоріжжя);
7. «Інтурист» (Полтава).

Загальний готельний фонд «Інтуриста» в Україні на початку 1980-х рр. становив 10096 місць [3].

Сприяли розвитку інфраструктури туризму визначні міжнародні заходи, що проводилися в СРСР. Так, XXII літні Олімпійські ігри (1980) стали для «Інтуриста» ще одним значним досягненням. Для того, щоб прийняти 300 тис. гостей, які приїхали на олімпіаду, треба було значно розширити мережу готелів у Москві, Ленінграді, Києві, Мінську й Таллінні. Наприкінці 70-х рр. були збудовані нові готелі: «Космос» – у Москві, «Дагомис» – у Сочі, «Прибалтійський» – у Ленінграді та «Русь» – у столиці України. Додамо, що на початку 90-х рр. інфраструктура вітчизняного туризму функціонувала, базуючись на радянських готельно-ресторанних та санаторно-курортних об'єктах [3].

Зазначимо, що сьогодні Україна має значні потенційні можливості для розвитку туристичної інфраструктури – унікальні природно-кліматичні, історико-культурні та національно-етнографічні ресурси таких регіонів, як Карпати, культурні пам'ятки Києва, Львова, Чернівців та ін. [10, 32–37].

Зокрема, вітчизняний науковець О. Музиченко-Козловська пропонує для розроблення програми заходів щодо економічного та інфраструктурного оцінювання і регулювання туристичної привабливості регіону таке: а) оберігати, відновлювати та підтримувати у привабливому вигляді природні ресурси та історико-культурні пам'ятки країни як основну притягальну силу для туриста; б) інтенсивно і якісно розвивати туристичну інфраструктуру; в) стимулювати розвиток суміжних з туризмом галузей економіки регіону, у тому числі у сфері туристичної анімації, що у кінцевому результаті приведе до розвитку туристичної інфраструктури; г) поліпшувати якість довкілля у межах туристичних територій тощо. На нашу думку, зазначені чинники, зрештою, будуть якісно сприяти розвитку туристичної інфраструктури та індустрії туризму в Україні [8, 229–237].

Висновок. Отже, виходячи із зазначеного, можемо констатувати, що розвиток туристичної інфраструктури України розпочався ще з часів Київської Русі та історично представлений сукупністю матеріально-речових об'єктів, діяльність яких спрямована на задоволення туристичних потреб населення. Вона включає матеріально-технічну базу функціонально-господарських структур в Україні. Деякі вітчизняні дослідники до туристичної інфраструктури відносять також туристичні об'єкти природного походження, історичні пам'ятки, музеї та ін. Рекреаційні ресурси туристичної інфраструктури займають особливе місце у розвитку всієї туристичної галузі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Гайдук А. Формування туристичної ринкової інфраструктури як фактор підвищення ефективності функціонування ринку туристичних послуг / А. Гайдук // Регіональна економіка. – 1999. – № 2. – С. 172–178.
2. Історія розвитку туризму в Україні. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://westudents.com.ua/glavy/93659-15-storya-rozvitku-turizmu-v-ukran.html>.
3. Історія становлення готельної сфери в Україні. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pidruchniki.com/15970122/turizm/>
4. Кифяк В. Ф. Організація туристичної діяльності в Україні / В. Ф. Кифяк. – Чернівці: Книги-XXI, 2003. – 300 с.
5. Ключкович Н. Історія та сучасний стан розвитку туристичної інфраструктури в Україні / Н. Ключкович // Східноєвропейський історичний вісник / [головний редактор В. Льницький]. – Дрогобич: Посвіт, 2017. – Вип. 2. – С. 93–97.
6. Корнева Д. А. Проблеми розвитку інфраструктури туризму. – [Електронний ресурс] / Д. А. Корнева. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nzvdpu/geograf/2008_15/industrylnuu%20tyuzm.pdf
7. Мазур Ф. Ф. Соціально-економічні умови розвитку рекреаційної індустрії (на прикладі Карпатського регіону): Навч. посібник. / Ф. Мазур. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 96 с.

8. Музиченко-Козловська О. Розвиток туристичної інфраструктури – визначальний чинник туристичної привабливості території / О. Музиченко-Козловська // Національний університет «Львівська політехніка», 2011. – № 714. – С. 229–237
9. Реалізація потенціалу транспортної інфраструктури України в стратегії посткризового економічного розвитку: аналітична доповідь / Д. К. Прейгер (керівник авторського колективу), О. В. Собкевич, О. Ю. Ємельянова // Національний інститут стратегічних досліджень. – К.: НІСД, 2011. – 37 с.
10. Смирнов І. Г. Інтеграція у європейську транспортно-логістичну систему – стратегічний вибір України (геопросторовий аспект) / І. Г. Смирнов, І. В. Шум // Український географічний журнал. – 2005. – №3. – С. 32–37.
11. Устименко Л. Історія туризму / Л. М. Устименко, І. Ю. Афанасьєв. – Навчальний посібник. – К.: Альтерпрес, 2005. – 320 с.
12. Федорченко В. К. Історія туризму в Україні: Навчальний посібник / В. К. Федорченко, Т. А. Дьорова. – К.: Вища школа, 2002. – 195 с.

REFERENCES

1. Haiduk A. Formuvannia turystychnoi rynkovoї infrastruktury yak faktor pidvyshchennia efektyvnosti funktsionuvannia rynku turystychnykh posluh / A. Haiduk // Rehionalna ekonomika. – 1999. – №2. – S. 172–178.
2. Istoriiia rozvytku turyzmu v Ukraini. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://westudents.com.ua/glavy/93659-15-storya-rozvitku-turizmu-v-ukran.html>.
3. Istoriiia stanovlennia hotelnoi sfery v Ukraini. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://pidruchniki.com/15970122/turizm/>
4. Kyfiak V. F. Orhanizatsiia turystychnoi diialnosti v Ukraini / V. F. Kyfiak. – Chernivtsi: Knyhy-KhKhI, 2003. – 300 s.
5. Kliuchkovych N. Istoriiia ta suchasnyi stan rozvytku turystychnoi infrastruktury v Ukraini / N. Kliuchkovych // Skhidnoievropeyskyi istorychnyi visnyk / [holovnyi redaktor V. Ilnytskyi]. – Drohobych: Posvit, 2017. – Vyp. 2. – S. 93–97.
6. Korneva D. A. Problemy rozvytku infrastruktury turyzmu. – [Elektronnyi resurs] / D. A. Korneva. – Rezhym dostupu: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nzvdpu/geograf/2008_15/industrialnuu%20turizm.pdf
7. Mazur F. F. Sotsialno-ekonomichni umovy rozvytku rekreatsionoi industrii (na prykladi Karpatskoho rehionu): Navch. posibnyk. / F. Mazur. – K.: Tsentр navchalnoi literatury, 2005. – 96 s.
8. Muzychenko-Kozlovska O. Rozvytok turystychnoi infrastruktury – vyznachalni chynnyk turystychnoi pryvablyvosti terytorii / O. Muzychenko-Kozlovska // Natsionalnyi universytet «Lvivska politekhnika», 2011. – № 714. – С. 229–237.
9. Realizatsiia potentsialu transportnoi infrastruktury Ukrainy v stratehii postkryzovoho ekonomichnogo rozvytku: analitychna dopovid / D. K. Preiher (kerivnyk avtorskoho kolektyvu), O. V. Sobkevych, O. Yu. Yemelianova // Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. – K.: NISD, 2011. – 37 s.
10. Smyrnov I. H. Intehratsiia u yevropeisku transportno-lohistychnu systemu – stratehichni vybir Ukrainy (heoprostorovi aspekt) / I. H. Smyrnov, I. V. Shum // Ukrainskyi heohrafichni zhurnal. – 2005. – № 3. – S. 32–37.
11. Ustymenko L. Istoriiia turyzmu / L. M. Ustymenko, I.Iu. Afanasiev. – Navchalnyi posibnyk. – K.: Alterpres, 2005. – 320 s.
12. Fedorchenko V. K. Istoriiia turyzmu v Ukraini: Navchalnyi posibnyk / V. K. Fedorchenko, T. A. Dorova. – K.: Vyshcha shkola, 2002. – 195 s.

Стаття надійшла до редакції 08.09.2017 р.

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ОСНОВНИХ НАПРЯМІВ ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ: СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ

У статті проаналізовано історію розвитку основних напрямів вітчизняної туристичної галузі. Авторка дійшла висновку, що становлення рекреаційно-туристичної діяльності на теренах українських земель відбувалося ще за часів Давньої Греції. У Північному Причорномор'ї були засновані міста-колонії, найбільшими з яких були Тіра, Ольвія, Херсонес, Пантікапей, Феодосія, Євпаторія, в яких використовували лікувальні води, грязі кримських озер і лиманів. Перші згадки про родовища лікувальних вод на заході України (Моршин, Немирів, Поляна, Синяк, Любень Великий) датовані XVI ст. У другій половині XVIII ст. в Україні почався швидкий розвиток курортів. Здійснювалося будівництво водолікарень, готелів, будинків для приїжджених, відбувалася комерціалізація курортної справи, тривали дослідження й пошуки нових родовищ. У радянський час туристична галузь була зорієнтована на рекреацію. Масово будувалися санаторії, великі і малі оздоровниці.

На початку 90-х рр. туристична галузь функціонувала, базуючись на радянських санаторно-курортних об'єктах та виїзному туризмі.

Розкриття теми стало можливим завдяки використанню загальнонаукових методів пізнання: аналізу, синтезу, системності, узагальнення, конкретності, історизму та діалектичного. Також використано спеціально наукові методи дослідження: історико-порівняльний, історико-синтетичний, історико-діахронний, емпіричного аналізу тощо.

Ключові слова: туризм, курорт, античний світ, Київська Русь, туристична інфраструктура, туристичні ресурси, рекреаційні комплекси.

Лім. 11.

Anna-Maria URSTA,

*Master of Tourism, Faculty of Tourism and International Communications
Uzhgorod National University (Uzhhorod, Ukraine), ursztika@gmail.com*

HISTORY OF DEVELOPMENT OF MAIN DIRECTIONS OF TOURISM IN UKRAINE: SOCIO-ECONOMIC ASPECTS

The article analyzes the history of development of the main directions of the domestic tourism industry. The author has come to the conclusion that the formation of recreational and tourist activities on the territory of Ukrainian lands took place during the times of ancient Greece. In the Northern Black Sea region colonies were founded, the largest of which were Thira, Olbia, Chersonese, Panticapaeum, Theodosius, Eupatoria, which used medicinal waters, mud of the Crimean lakes and estuaries.

The year 988 was marked by a crucial event in Ukrainian history: Prince Volodymyr of Kiev captured Chersonese (now Sevastopol) and signed an agreement with Byzantium which introduced Christianity throughout Kyivan Rus.

In the thirteenth century, the Venetians and Genoese colonised the Crimean coast, the latter building a majestic fortress at Sudak which to this day towers over the sea rocks. In 1443, Haci Devlet Giray founded the Crimean Khanate, an independent state with its capital at Bakhchisaray (where the sixteenth-century Khan's palace is currently being considered for inclusion on UNESCO's World Heritage list). During the late eighteenth century, on the waters of the Black Sea, the Ukrainian Cossack commander Sydir Bil'yi fought alongside John Paul Jones, the United States' first great naval commander, against the fleet of the Ottoman Empire. It is well known that the conference between the 'Big Three' leaders – Churchill, Roosevelt and Stalin – took place in the city of Yalta in 1945. This event defined the shape of the post-war world.

The first mention of the medicinal water deposits in the west of Ukraine (Morshyn, Nemyriv, Polyana, Syniak, Lyuben Velykyi) dates from the XVI century. In the second half of the XVIII century. Rapid development of resorts began in Ukraine. The construction of water treatment centers, hotels, houses for visitors, commercialization of resort business took place, researches and searches of new deposits continued. In Soviet times, the tourism industry was oriented towards recreation. Sanatoriums, large and small health resorts were plentifully built.

In the early 90's the tourism industry functioned on the basis of Soviet sanatorium and resort facilities and traveling tourism.

Disclosure of the theme became possible through the use of general scientific methods of cognition: analysis, synthesis, system, generalization, concreteness, historicism and dialectical method. The scientific research also uses special scientific methods of research: historical-comparative, historical-synthetic, historical-diachronic, empirical analysis, etc.

Key words: *tourism, resort, ancient world, Kievan Rus, tourist infrastructure, tourist resources, recreation complex.*

Ref. 11.

Анна-Марія УРСТА,

магістр-туризмознавець, факультет туризму и международных коммуникаций ГВУЗ

«Ужгородский национальный университет»

(Ужгород, Украина), ursztika@gmail.com

ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ ОСНОВНЫХ НАПРАВЛЕНИЙ ТУРИЗМА В УКРАИНЕ: СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

В статье проанализирована история развития основных направлений отечественной туристической отрасли. Автор пришла к выводу, что становление рекреационно-туристической деятельности на территории украинских земель происходило еще во времена Древней Греции. В Северном Причерноморье были основаны города-колонии, крупнейшими из которых были Тира, Ольвия, Херсонес, Пантикапей, Феодосия, Евпатория, в которых использовали лечебные воды, грязи крымских озер и лиманов. Первые упоминания о месторождениях лечебных вод на западе Украины (Моршин, Немиров, Поляна, Синяк, Любень Великий) датированы XVI в. Во второй половине XVIII в. в Украине началось быстрое развитие курортов. Осуществлялось строительство водолечебниц, гостиниц, домов для приезжих, происходила коммерциализация курортного дела, продолжались исследования и поиски новых месторождений. В советское время туристическая отрасль была ориентирована на рекреацию. Массово строились санатории, большие и малые здравницы.

В начале 90-х гг. туристическая отрасль функционировала основываясь на советских санаторно-курортных объектах и выездном туризме.

Раскрытие темы стало возможным благодаря использованию общенаучных методов познания: анализа, синтеза, системности, обобщения, конкретности, историзма и диалектического. Также использованы специально научные методы исследования: историко-сравнительный, историко-синтетический, историко-диахронный, эмпирического анализа и т.п.

Ключевые слова: *туризм, курорт, античный мир, Киевская Русь, туристическая инфраструктура, туристические ресурсы, рекреационные комплексы.*

Лит. 11.

Постановка проблеми. Зазначимо, що підгрунття сучасної рекреаційної діяльності на теренах українських земель були закладені ще в античний період. Саме тоді сформувалося уявлення про ідеальний для відпочинку ландшафт, а прагнення людини отримати якісний відпочинок стало головним соціально-економічним чинником формування потужної індустрії туризму в незалежній Україні, що спонукає до більш детального вивчення означеної проблематики.

Аналіз досліджень. Дослідження історії становлення та розвитку основних напрямів вітчизняного туризму розглянуті у працях В. Абрамова [1], А. Мельника та Ж. Собова [5], В. Федорченка [9], В. Фуртія [10] та ін.

Мета статті – дослідити історію розвитку соціально-економічних аспектів основних напрямів вітчизняного туризму.

Виклад основного матеріалу. Відзначимо, що перші відомі письмові згадки про рекреаційно-туристичну діяльність в Україні сягають часів Давньої Греції. Зокрема, у Північному Причорномор'ї були засновані міста-колонії, найбільшими з яких були:

1. Тіра (Белгород-Дністровський);
2. Ольвія (Миколаївська обл.);
3. Херсонес (сучасна околиця Севастополя);
4. Пантікапей (Керч);
5. Феодосія;
6. Євпаторія.

У зазначених місцевостях використовували лікувальні води, грязі кримських озер і лиманів [6, 46–50].

На Русі туристична інфраструктура з'явилася у XII – XIII ст. Завдяки своєму географічному положенню Київська Русь стала центром, де перехрещувалися торговельні шляхи між Заходом і Сходом, Північчю та Півднем. Налагоджувалися стійкі торговельні відносини, різнобічні культурні та релігійні зв'язки. Після запровадження християнства на Русі з Візантії сюди приїжджали священники, перекладачі, переписувачі книг, ремісники. Маємо констатувати, що на Русі аж до XVI ст. центральною фігурою у встановленні та зміцненні зв'язків з іншими країнами був гість [2].

Зазначимо, що подорожам іноземних гостей надавалось велике значення. Так, київський князь Володимир Мономах у своєму «Поученні» заповідав синам добре приймати гостей, вшановувати їх, тому що ці люди рознесуть по світу добру або лиху вість.

Попередниками перших закладів розміщення та гостинності на Русі були постоялі двори. Вони називалися «ямами» і розташовувалися на відстані кінного переходу один від одного. У XV ст. постоялі двори створювалися при поштових станціях, що були в підпорядкуванні Ямського наказу. До XV ст. відносять також будівництво у великих містах гостинних дворів, які відрізнялися від постійних тим, що, крім розміщення і харчування, тут були створені умови для здійснення комерційних операцій. Розселення іноземців у гостинних дворах здійснювалося за національною ознакою [1, 68–172].

Перші згадки про родовища лікувальних вод на заході України – Поляна, Синяк, Моршин, Любень Великий, датовані XVI ст. Так, джерела мінеральних вод Свалявщини, зазначаються у звітах для короля Матяша у 1463 р. У 1709 р. джерела цього району відвідав Ференц II Ракоці. Відзначимо, що мінеральна вода «Свалява» поставлялася до Відня, Парижа, Будапешта, а також на північ у Галицьке королівство. Також відомо про експорт свалявської мінеральної води до Москви (XVII – XVIII ст.) [9, 29–35].

У другій половині XVIII ст. в Україні почався швидкий розвиток курортів. Здійснювалося будівництво:

1. Водолікарень;
2. Готелів;
3. Будинків для приїжджих;
4. Відбувалася комерціалізація курортної справи;
5. Тривали дослідження й пошуки нових родовищ [6, 46–50].

Істотний вплив на розвиток рекреаційно-курортного обслуговування мали праці Ф. Гербера, М. Вороніхіна, Л. Бертенсона, в яких досліджувались й описувалися мінеральні води та грязі Криму і півдня України.

На початку XIX ст. було офіційно відкрито такі курорти, як:

1. Немирів (1814);
2. Трускавець (1827);
3. Одеські грязеві курорти (1830);
4. Саки (1828);
5. Слов'янськ (1828);
6. Приморський (1846) та ін. [3].

На кінець XIX ст. припадає створення перших туристичних бюро, що займалися організацією туризму у

1. Ялті;
2. Галичині – Львів, Чернівці, Перемишль.

Відбувається освоєння рекреаційно-туристичних місцевостей, зокрема:

- а) Яремчі;
- б) Ворохти;
- г) Криворівні та ін.

У 1867 р. почало функціонувати Одеське бальнеологічне товариство, де розроблялися методики використання лікувальних факторів, а також правила направлення хворих на курорти. У цей час було розроблено проект закону «Про санітарну і гірську охорону лікувальних місцевостей», до яких відносили місця з джерелами мінеральних вод і лікувальними грязями, морськими купаннями, кумисолікуванням і кліматичні станції, а також прийнято закон про охорону курортів [6, 48–50].

Декретом «Про лікувальні місцевості загальнодержавного значення» (1919) проголошувалася націоналізація курортів. У 20-х роках почали функціонувати перші будинки відпочинку – спочатку на Донбасі, а згодом і в інших регіонах України:

1. Миргороді (1917);
2. Слов'янську (1922);
3. курорти Лермонтовський (1925);
4. Ворзель (1932);
5. Березовські мінеральні води (1926) та ін. [1, 192–195].

Найважливішими санаторно-курортними районами України до 1941 р. вважалися:

1. Крим – 168 оздоровниць на 27,5 тис. місць;
2. Одеса – 50 санаторно-рекреаційних закладів, в яких щорічно оздоровлювалися до 150 тис. осіб.

Проблеми грязелікування і бальнеотерапії та інші питання санаторно-курортного лікування досліджуються з 1928 р. Одеським науково-дослідним інститутом курортології [2; 6, 48–50].

Відзначимо, що рекреаційно-туристична діяльність розвивалася й у Західній Україні, яка була поділена між:

1. Польщею – Галичина і Волинь;
2. Румунією – Буковина;
3. Чехословаччиною – Закарпаття.

Найкраще ця галузь була розвинута у Галичині. Тут функціонували курорти європейського значення: Трускавець, Моршин, Черче та Немирів.

Дуже слабо була розвинута санаторно-курортна діяльність на Буковині. Найпопулярнішими туристичними центрами стали: Яремче, Ворохта, Криворівня, Коростів, Гребенів, Славське [3; 8, 24–27].

Що ж стосується Закарпатської області, майже всі види туризму, які сьогодні культивуються, почали розвивати ще за часів перебування краю у складі Австрійської імперії та Чехословаччини. У складі новоствореної Чехословаччини (1919 – 1939), у краї почали істотно розвиватися літні й зимові, піші й лижні види туризму. Головну роль у масштабному розвитку матеріальної бази галузі зіграв Клуб чехословацьких туристів (ЧСКТ). Його відділення організації надавали методичну і практичну допомогу всім відпочивальникам в організації індивідуальних та групових маршрутів [11, 183–189].

Інтенсивний розвиток туризму в Україні припадає на 50-ті рр. Водночас відзначимо, що міжнародний туризм у Радянській Україні був розвинутий слабо. У 60 – 80-х рр. у структурі туристичних послуг акцент робився на екскурсійне обслуговування та організацію планових маршрутів. Так, у 1985 р. участь в екскурсіях брали 43,5 млн. осіб, а тематика екскурсій перевищувала 4,2 тис. найменувань. Туристично-рекреаційні організації України надавали послуг населенню на суму до 368 млн. крб., обслуговуючи 6 млн. туристів [3].

На початку 90-х рр. вітчизняна туристична галузь функціонувала, базуючись на радянських санаторно-курортних об'єктах та виїзному туризмі. Зі здобуттям незалежності України рекреаційно-туристичне господарство контролював Державний комітет молодіжної політики і туризму України. Функціонувало понад 1800 фірм та організацій внутрішнього і міжнародного туризму. З прийняттям Закону України «Про туризм» було закладено основи нормативно-правової бази туристичної галузі [6, 48–50; 7, 113–120].

Висновок. Таким чином, огляд проблеми дає підставу зробити висновок, що підґрунтя сучасних напрямів туристичної та рекреаційної діяльності в Україні були закладені ще з XVI ст. Вони базувалися на потужному природному та історико-культурному ресурсному потенціалі українських земель.

Також відзначимо, що у 1950 – 1990 рр. в Україні відбулися істотні зрушення в структурі духовних цінностей суспільства. У XXI ст. явною стає тенденція до використання вільного часу з метою отримання задоволення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрамов В. В. Історія туризму / В. В. Абрамов, М. В. Тонкошкур. – Харків: Харківська національна академія міського господарства, 2010. – 294 с.
2. Історія розвитку туризму в Україні. Види, форми, класифікація туризму. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.textreferat.com/referat-941-1.html>.
3. Історія розвитку туризму в Україні. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://westudents.com.ua/glavy/93659-15-storya-rozvitku-turizmu-v-ukran.html>
4. Історія становлення й розвитку сільського туризму в Карпатському регіоні. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://5ka.at.ua>
5. Мельник А. Особливості становлення організованого туризму Закарпаття (кінець XIX – початок XX століття) / А. Мельник, Ж. Собоєв // Рекреаційна географія і туризм. Наукові записки. – 2016. – № 2. – С. 123–129.
6. Школа І. Розвиток туристичного бізнесу регіону: моногр. / ред.: І. М. Школа – Чернівці: Кн. – XXI, 2007. – 292 с.
7. Товт В. Історія становлення та перспективи розвитку рекреаційно-туристичної зони Закарпатської області / В. Товт // Східноєвропейський історичний вісник / [головний редактор В. Ільницький]. – Дрогобич: Посвіт, 2017. – Вип. 2. – С. 113–120.
8. Тронько П. Т. Краєзнавство у відродженні духовності і культури. Досвід. Проблеми. Перспективи / П. Т. Тронько. – К.: Наук. думка, 1998. – 98 с.
9. Федорченко В. К. Історія туризму в Україні: Навчальний посібник / В. К. Федорченко, Т. А. Дьорова. – К.: Вища школа, 2002. – 195 с.
10. Фуртій В. Розвиток туризму на Закарпатті у період Чехословаччини 1918 – 1938 рр. / В. Фуртій // Східноєвропейський історичний вісник / [головний редактор В. Ільницький]. – Дрогобич: Посвіт, 2017. – Вип. 3. – С. 114–117.
11. Шандор, Ф. Ф. Становлення туристичної галузі в Закарпатті: історичний аспект [Текст] / Ф. Ф. Шандор // Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Географія. Землеустрій. Природокористування / відп. ред. С. Поп. – Ужгород: Говерла, 2013. – Вип. 1. – С. 183–189.

REFERENCES

1. Abramov V. V. Istoriiia turyzmu / V. V. Abramov, M. V. Tonkoshkur. – Kharkiv: Kharkivska natsionalna akademiia miskoho hospodarstva, 2010. – 294 s.
2. Istoriiia rozvytku turyzmu v Ukraini. Vydy, formy, klasyfikatsiia turyzmu. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://ua.textreferat.com/referat-941-1.html>.
3. Istoriiia rozvytku turyzmu v Ukraini. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://westudents.com.ua/glavy/93659-15-storya-rozvitku-turizmu-v-ukran.html>
4. Istoriiia stanovlennia y rozvytku silskoho turyzmu v Karpatskomu rehioni. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://5ka.at.ua>
5. Melnyk A. Osoblyvosti stanovlennia orhanizovanoho turyzmu Zakarpattia (kinets XIX – pochatok XX stolittia) / A. Melnyk, Zh. Sobov // Rekreatsiina heohrafiia i turyzm. – Naukovi zapysky. – 2016. – № 2. – S. 123–129.
6. Shkola I. Rozvytok turystychnoho biznesu rehionu: monohr. / red.: I. M. Shkola – Chernivtsi: Kn. – XXI, 2007. – 292 s.
7. Tovt V. Istoriiia stanovlennia ta perspektyvy rozvytku rekreatsiino-turystychnoi zony Zakarpatskoi oblasti / V. Tovt // Skhidnoevropeiskyi istorychnyi visnyk / [holovnyi redaktor V. Ilnytskyi]. – Drohobych: Posvit, 2017. – Vyp. 2. – S. 113–120.
8. Tronko P. T. Kraieznavstvo u vidrodzhenni dukhovnosti i kultury. Dosvid. Problemy. Perspektyvy / P. T. Tronko. – K.: Nauk. dumka, 1998. – 98 s.
9. Fedorchenko V. K. Istoriiia turyzmu v Ukraini: Navchalnyi posibnyk / V. K. Fedorchenko, T. A. Dorova. – K.: Vyshcha shkola, 2002. – 195 s.
10. Furtii V. Rozvytok turyzmu na Zakarpatti u period Chekhoslovachchyny 1918 – 1938 rr. / V. Furtii // Skhidnoevropeiskyi istorychnyi visnyk / [holovnyi redaktor V. Ilnytskyi]. – Drohobych: Posvit, 2017. – Vyp. 3. – S. 114–117.
11. Shandor, F. F. Stanovlennia turystychnoi haluzi v Zakarpatti: istorychnyi aspekt [Tekst] / F. F. Shandor // Naukovi visnyk Uzhhorodskoho universytetu: Serii: Heohrafiia. Zemleustrii. Pryrodokorystuvannia / vidp. red. S. Pop. – Uzhhorod: Hoverla, 2013. – Vyp. 1. – S. 183–189.

Стаття надійшла до редакції 15.09.2017 р.

УДК 930:341.17ШОС:004.056](094)

DOI 10.24919/2519-058x.4.111226

Ольга ГАПЕЄВА,

orcid.org/0000-0002-3145-7025

*кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,
докторант Національної академії сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного,
(Україна, Львів) o.gapeewa@gmail.com*

МІЖНАРОДНА ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА – КЛЮЧОВИЙ НАПРЯМ ДІЯЛЬНОСТІ ШАНХАЙСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ СПІВРОБІТНИЦТВА: 2006 – 2017 рр.

У статті розглянуто основні напрями діяльності ШОС щодо забезпечення міжнародної інформаційної безпеки в історичній ретроспективі, досліджено діяльність та законодавчі ініціативи Російської Федерації як учасниці ШОС з питання, що вивчається.

Встановлено, що концептуальні документи з інформаційної безпеки, які поширюються на міжнародному рівні від імені ШОС, відповідають національним інтересам Російської Федерації та містять окремі положення російських доктринальних документів з інформаційної безпеки.

Ключові слова: *інформаційна безпека, інформаційний простір, міжнародна інформаційна безпека, Шанхайська організація співробітництва.*

Лім. 26.

Olha HAPPEEVA,

*PhD (History), Senior researcher, doctoral student,
National Army Academy named after Hetman Petro Sahaidachny,
(Ukraine, Lviv) o.gapeewa@gmail.com*

INTERNATIONAL INFORMATION SECURITY AS AN IMPORTANT DIRECTION OF THE SHANGHAI COOPERATION ORGANIZATION ACTIVITIES: 2006 – 2017

The article deals with researches of the Shanghai Cooperation Organization (SCO) activities in the area of international information security and analysis of the legislative initiatives of the Russian Federation as a member country of the SCO in the historical retrospective.

The resource base of the article is the official documents posted on the Shanghai Cooperation Organization web site (<https://rus.sectsc.org/>), the Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation (<https://www.mid.ru>) and other web sites of member countries of organization.

The article is based on the problematic-chronological principle.

It was determined that the cooperation of the SCO's member countries in the area of information security de facto began on June 16, 2009 by signing the Yekaterinburg Declaration of cooperation in information security providing. According to paragraph 7 of this document, the relevance of international information security providing is identified as an important element of the overall international security system.

The Russian Federation's initiatives in the area of international information security were continued in Yekaterinburg (September 2011). The Russian experts presented a draft concept of the IIB Collaboration Convention as an alternative to the 2001 Budapest Council of Europe Convention concerning cybercrime.

On September 12, 2011 United Nations Permanent Representatives of Russia, China, Tajikistan and Uzbekistan sent a joint letter to UN Secretary General with a request to extend the draft «Rules of Conduct in the Field of International Information Security» adopted at the Shanghai Cooperation Organization Summit in Astana on June 2011 as an official document of the United Nations General Assembly. The main task of the Rules» was to develop a code of responsible behavior of countries in the international information security, taking into account military-political, criminal and terrorist challenges and threats.

However, due to discrepancies in terms of terminology and models of international information security between the Russian Federation and Western countries, the document was not adopted until present. One of the document provisions is the prohibition – «to use ICT and information and communication networks for interference in the internal affairs of other countries with purpose to undermine their political, economic and social stability».

The author concludes that Russia plays a dominant role in the field of international information security within the framework of the SCO, which promotes the name of this regional organization of legislative initiatives related to its national interests. The development of draft international legal documents concerning international information security is carried out by powerful research organizations and institutions of the Russian Federation and, on some issues, duplicates Russian doctrinal documents.

In further research, the author is going to consider the historical process of creating national information security systems in the countries of the Central Asian region - the republics of the former USSR – and to analyze the content of information campaigns conducted by the Russian Federation in these countries.

Key words: *information security, information space, international information security, Shanghai Cooperation Organization.*

Ref. 26.

Ольга ГАПЕЕВА,

*кандидат исторических наук, старший научный сотрудник,
докторант Национальной академии сухопутных войск
имени гетмана Петра Сагайдачного,
(Украина, Львов) o.gapeewa@gmail.com*

МЕЖДУНАРОДНАЯ ИНФОРМАЦИОННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ – КЛЮЧЕВОЕ НАПРАВЛЕНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ШАНХАЙСКОЙ ОРГАНИЗАЦИИ СОТРУДНИЧЕСТВА: 2006 – 2017 гг.

В статье рассмотрены основные направления деятельности ШОС по обеспечению международной информационной безопасности в исторической ретроспективе, исследованы деятельность и законодательные инициативы Российской Федерации как участницы ШОС по изучаемому вопросу.

Установлено, что концептуальные документы по информационной безопасности, которые распространяются на международном уровне от имени ШОС, отвечают национальным интересам Российской Федерации и содержат отдельные положения российских доктринальных документов по информационной безопасности.

Ключевые слова: *информационная безопасность, информационное пространство, международная информационная безопасность, Шанхайская организация сотрудничества.*

Лит. 26.

Постановка проблеми. Після розпаду СРСР та ліквідації структур, діяльність яких була спрямована на захист інформації, забезпечення інформаційної безпеки на пострадянському просторі набуло актуальності й стало одним з ключових напрямів діяльності регіональних міжнародних організацій: Співдружності Незалежних Держав (далі – СНД), Шанхайської організації співробітництва (далі – ШОС), Союзної держави Росії та Білорусі і військово-політичної міжнародної організації – Організації Договору про колективну безпеку (далі – ОДКБ). Так, у військовій галузі співпраці держав-учасниць СНД було прийнято найбільшу кількість нормативно-правових документів, пов'язаних із забезпеченням інформаційної безпеки та міждержавним інформаційним обміном. Об'єктивно це пояснюється існуванням перехідної структури – Об'єднаних збройних сил СНД, на яку покладалась завдання збереження єдиної системи управління військами та реформування Збройних Сил колишнього СРСР. Проте розробка й прийняття інших законодавчих актів щодо формування спільного інформаційного простору держав-учасниць Співдружності здійснювались зі значним запізненням, а їхній зміст не завжди відповідав геополітичним реаліям. Також поза сферою нормативно-правового врегулювання залишились питання проведення інформаційно-психологічних операцій та інформаційних кампаній [4; 5].

Одним із напрямів діяльності ОДКБ є захист спільного інформаційного простору, удосконалення й уніфікація законодавства держав-членів у галузі інформаційної безпеки, організація спільної протидії загрозам в інформаційній сфері. З цієї метою було створено низку інформаційно-аналітичних структур із залученням зацікавлених міністерств, відомств, організацій, наукових установ. Одним з перспективних напрямів діяльності ОДКБ є навчання фахівців відповідних спеціальностей (журналістів, фахівців з міжнародних відносин та економічних спеціальностей)

з основ планування, ведення інформаційно-психологічних операцій та протидії їм. Окремо слід вказати на підготовку фахівців із захисту інформації у цивільних вишах та підготовку військових фахівців. Цікавим також є досвід проведення спільних операцій постійної дії у інтернет-сегментах держав-учасниць Договору та у спільному інформаційному просторі на зразок операції «ПРОКСІ», що проводилася у Киргизстані навесні 2010 р. Зауважимо, що рішенням Ради колективної безпеки ОДКБ від 23 грудня 2014 р. був створений Консультаційний координаційний центр ОДКБ з питань реагування на комп'ютерні інциденти, а 10 квітня 2015 р. відбулося перше засідання Ради Консультаційного координаційного центру (ККЦ) ОДКБ, на якому Головою Ради було обрано представника Російської Федерації (далі – РФ). [6].

Інформаційна політика та інформаційна безпека є основними складовими діяльності Союзної держави Росії та Білорусі. Для цих країн надзвичайно важливим є об'єднання спільних зусиль та взаємодія у сфері захисту інформаційного простору і протидії деструктивним впливам.

Враховуючи, що чотири республіки колишнього СРСР: Республіка Казахстан, Республіка Таджикистан, Киргизька Республіка та Республіка Узбекистан є державами-членами Шанхайської організації співробітництва (далі – ШОС), *метою статті* є дослідження в історичній ретроспективі діяльності цієї впливової регіональної організації у галузі забезпечення міжнародної інформаційної безпеки та аналіз законодавчих ініціатив Російської Федерації як держави-члена ШОС з питання, що досліджується.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наших попередніх наукових студіях було визначено основні напрями діяльності ОДКБ і СНГ щодо становлення системи керівних органів в галузі інформаційної безпеки; проаналізовано зміст основних нормативно-правових документів та порядок їх розробки й затвердження, з'ясовано основні заходи щодо забезпечення інформаційної безпеки та їх результативність, узагальнено досвід підготовки фахівців [4; 5; 6]. Окреме дослідження присвячено історіографічному аналізу проблематики інформаційної безпеки на пострадянському просторі [7].

Діяльність ШОС у сфері забезпечення інформаційної безпеки є предметом наукових розвідок зарубіжних та українських вчених. Зокрема, велику увагу дослідженню цієї проблематики приділяють фахівці Національного дослідницького інституту світової економіки та міжнародних відносин імені Є.М. Примакова НАН РФ, Російського інституту стратегічних досліджень, ППР-центру (провідної неурядової організації, що спеціалізується на дослідженні проблем забезпечення міжнародної інформаційної безпеки), Інституту проблем інформаційної безпеки Московського державного університету ім. М.В. Ломоносова, а також політологи: Н. Ромашкіна, О. Демидов, О. Федоров, О. Бедрицький, А. Крутських, А. Стрельцов. Зауважимо, що попри ґрунтовний аналіз проблематики міжнародної інформаційної безпеки та пошуку шляхів взаєморозуміння у цій сфері між РФ та США, роботи російських дослідників мають виражений пропагандистський характер: автори наголошують на «миротворчих» ініціативах РФ у цьому напрямку, акцентують увагу на внесок російських експертів у розробку низки законодавчих документів [9]. Серед українських науковців діяльність ШОС досліджували: Є. Дьякова, О. Грицун, Є. Макаренко [8; 12; 17].

Основою джерельної бази цієї студії є офіційні документи, розміщені на інтернет-порталі Шанхайської організації співробітництва (<https://rus.sectso.org/>), Міністерства закордонних справ Російської Федерації (<https://www.mid.ru>), аналітичні огляди, виступи та інтерв'ю провідних фахівців у сфері інформаційної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж розпочати висвітлення основних напрямів діяльності Шанхайської організації співробітництва з питання, що досліджується, зауважимо, що на міжнародному рівні дотепер відсутній єдиний понятійний апарат з інформаційної безпеки. Не зазнали успіху й спроби держав-учасниць ОДКБ розробити термінологію з цього питання та уніфікувати нормативно-правову базу. Щоправда, у 2014 р. було презентовано Словник-довідник з інформаційної безпеки для парламентської асамблеї ОДКБ, виданий у Санкт-Петербурзі, проте суттєвих зрушень у цьому напрямку не відбулось [9].

Слід також додати, що РФ – держава-учасник більшості інтеграційних утворень на пострадянському просторі – тривалий час є ініціатором обговорення тріади питань щодо безпеки інформаційного простору: запобігання милітаризації інформаційної сфери, протидія екстремізму й теро-

ризму, кримінальні злочини із застосуванням можливостей сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Відповідно, більшість документів з інформаційної безпеки, що «просуваються» від імені ШОС та інших регіональних організацій, містять положення, які відповідають поглядам РФ у цій сфері та її національним інтересам.

ШОС, створена у 2001 р. у м. Шанхаї, з червня 2017 р. об'єднує 8 країн: Республіку Казахстан, Китайську народну республіку, Російську Федерацію, Киргизьку Республіку, Республіку Узбекистан, Республіку Таджикистан, Ісламську Республіку Пакистан та Республіку Індія. Існують угоди про партнерство ШОС з ООН, СНД, ОДКБ. Серед республік колишнього СРСР, які є учасниками інших інтеграційних утворень, Республіка Білорусь з 2015 р. має статус держави-спостерігача у ШОС.

Чому саме ШОС стала своєрідним «рупором» РФ у напрямі забезпечення міжнародної інформаційної безпеки (далі – МІБ)? Низка законодавчих ініціатив РФ у цій сфері, запропонованих на розгляд Генеральної Асамблеї ООН протягом 1998 – 2004 рр., не отримала підтримки; виникли розбіжності між поглядами російських фахівців та фахівців зі США і Великобританії (т. зв. «три моделі інформаційної безпеки») [2]; Саме тому РФ була змушена «...перенести акценти на регіональний рівень» [2, 122].

Щодо іншої міжнародної організації – ОДКБ – створення власної системи інформаційної безпеки у її рамках розпочалось у листопаді 2006 р., а відповідна Програма спільних дій, прийнята Рішенням Ради колективної безпеки ОДКБ, була затверджена лише у 2008 р. [6].

Розглянемо діяльність ШОС щодо забезпечення міжнародної інформаційної безпеки за проблемно-хронологічним принципом. Так, 16 серпня 2007 р. у м. Бішкек відбулося чергове засідання голів держав-членів організації, за підсумками якого було опубліковано Спільне комюніке: лідери шістьох країн підписали Бішкекську декларацію і затвердили «План дій держав-членів ШОС щодо забезпечення міжнародної інформаційної безпеки», підготовлений з ініціативи РФ, у якому зафіксовано наміри сторін протистояти викликам і загрозам в інформаційній сфері з врахуванням спільних поглядів на проблему [24].

У жовтні 2007 р. у Пекіні відбулося засідання Групи експертів держав-членів ШОС з проблем міжнародної інформаційної безпеки, де було ухвалено рішення про офіційне утворення групи й узгодження засад її діяльності. Головою групи було обрано представника РФ як держави, що ініціювала розгляд питань міжнародної інформаційної безпеки у рамках ШОС. Групі було доручено відпрацювати План дій та визначити шляхи й засоби розв'язання проблематики забезпечення МІБ у рамках ШОС [18].

Співпраця держав-учасниць ШОС у галузі інформаційної безпеки *de facto* розпочалась 16 червня 2009 р. з моменту підписання Єкатеринбурзької декларації про співпрацю у забезпеченні інформаційної безпеки. Відповідно до пункту 7 цього документа, актуальність забезпечення міжнародної інформаційної безпеки визначена ключовим елементом загальної системи міжнародної безпеки [13]. Наступним кроком у цьому напрямі стало підписання Угоди між урядами держав-членів ШОС щодо співробітництва у галузі забезпечення міжнародної інформаційної безпеки, яка вступила у дію лише 5 червня 2012 р. [25].

Зокрема, у п. 1 Угоди визначено загрози у галузі забезпечення міжнародної інформаційної безпеки; основні напрями, форми й механізми співробітництва та засади захисту інформації. Цікавими для нашого дослідження є зміст додатків до Угоди. У додатку 1 запропоновано Перелік основних понять у галузі забезпечення МІБ: «інформаційна безпека», «міжнародна інформаційна безпека»; «інформаційна війна», «інформаційні ресурси», «інформаційна зброя», «неправомірне використання інформаційних ресурсів», тощо. Як зауважує О. Демидов, ці поняття «... використовуються майже в тій формі, в якій вони існують у національному законодавстві РФ» [9, 137].

У додатку 2 міститься Перелік основних загроз у сфері забезпечення міжнародної інформаційної безпеки, їхніх витоків та ознак, а саме:

- розробка та застосування інформаційної зброї, підготовка і ведення інформаційної війни;
- інформаційний тероризм;
- інформаційна злочинність;

- використання домінуючого положення в інформаційному просторі на шкоду інтересам і безпеці інших держав;
- поширення інформації, яка завдає шкоду суспільно-політичній та соціально-економічній системі, духовній, моральній і культурній середовищі інших держав;
- загрози безпечного, стабільного функціонування глобальних і національних інформаційних інфраструктур, що мають природний і (або) техногенний характер [25]. Угоду ратифікували чотири держави-члени ШОС: РФ, КНР, Казахстан і Таджикистан.

Після підписання Угоди Голови держав-членів ШОС виступили зі спільною Заявою з міжнародної інформаційної безпеки [14]. Зокрема, у документі висловлювалася стурбованість використанням ІКТ у злочинних, терористичних та військово-політичних цілях, несумісних із забезпеченням міжнародної безпеки. Голови держав заявили про спільні погляди на проблеми, пов'язані з міжнародною інформаційною безпекою, та про намір об'єднати зусилля в рамках ШОС з метою протистояння цим загрозам. Тобто, «...коли на рівні ООН процес просування ідеї забезпечення інформаційної безпеки почав заходити у глухий кут, країни ШОС заклали основу регіонального співробітництва у цій сфері» [2, 123].

Слід заважити, що ініціативи РФ у сфері забезпечення МІБ було продовжено у Єкатеринбурзі (вересень 2011 р.), коли на Другій зустрічі високих представників ШОС російськими експертами було презентовано проект концепції Конвенції про забезпечення МІБ, відпрацьований за участі Ради безпеки РФ, Інституту проблем інформаційної безпеки МДУ ім. М. В. Ломоносова та низки федеральних органів РФ, як своєрідну альтернативу Будапештській конвенції Ради Європи 2001 р. щодо боротьби із кіберзлочинністю [16].

У проекті Конвенції запропоновано варіант 20 основних термінів з інформаційної безпеки, визначено перелік загроз в інформаційному просторі, принципи забезпечення МІБ, заходи щодо запобігання та врегулювання воєнних конфліктів у інформаційному просторі, а також низка питань правничого характеру щодо ратифікації і денонсації Конвенції. Зауважимо, що РФ очікувала підписання проекту цього документа ще у 2012 р., проте його (документа) положення суттєво відрізнялись від положень Стратегії операцій у кіберпросторі Міністерства оборони США (The 2011 U.S. Department of Defense Strategy for Operating in Cyberspace), яка дозволяє активно протидіяти кіберопераціям та застосовувати кіберзброю у відповідь.

Під час обговорення Конвенції деякі експерти зауважили, що більшість запропонованих термінів були запозичені з Доктрини інформаційної безпеки РФ у редакції 2000 р. та втратили актуальність. Крім цього, запропонована термінологія потребувала доопрацювання, зокрема, з урахуванням сучасного стану кібершпіонажу та ігноруванням інтересів всіх учасників інформаційного обміну [21].

12 вересня 2011 р. Постійні представники Росії, Китаю, Таджикистану і Узбекистану при ООН направили спільний лист Генеральному Секретареві ООН Пан Гі Муну з проханням поширити проект «Правил поведінки в галузі забезпечення міжнародної інформаційної безпеки», прийнятий на саміті Шанхайської організації співробітництва в Астані у червні 2011 р., як офіційний документ Генеральної Асамблеї ООН. Головним завданням «Правил» стало вироблення кодексу відповідальної поведінки держав у сфері міжнародної інформаційної безпеки з урахуванням військово-політичних, кримінальних і терористичних викликів і загроз. Документ передбачає «... протидію використанню інформаційних і телекомунікаційних технологій в цілях, не сумісних з завданнями забезпечення міжнародної стабільності, миру і безпеки, дотримання прав і свобод людини в інформаційному просторі, повагу суверенітету, територіальної цілісності та політичної незалежності усіх держав, а також створення багатостороннього прозорого і демократичного міжнародного механізму регулювання мережі Інтернет» [22]. РФ закликала всі зацікавлені сторони брати активну участь у дискусіях з цього питання. «Ми переконані, що ця ініціатива стане першим кроком на шляху до вироблення універсального документа ООН, який буде націлений на комплексне забезпечення міжнародної інформаційної безпеки, максимально враховуючи інтереси світової спільноти» [22].

Проте просування від імені ШОС «Правил» знову виявилось невдалим. У вересні 2014 р. за підсумками чергового саміту ШОС, було підписано Душанбінську декларацію Голів держав-чле-

нів ШОС. Так, п. 5. Декларації зобов'язує держави-члени ШОС активізувати зусилля щодо створення «...мирного, безпечного, справедливого і відкритого інформаційного простору, ґрунтуючись на принципах поваги державного суверенітету і невтручання у внутрішні справи інших країн»[11].

З цієї метою в січні 2015 р. було запропоновано нову редакцію «Правил» від імені держав-членів ШОС як офіційний документ ООН. Голови держав-членів ШОС закликали до розробки відповідного міжнародно-правового документа центральної координуючої ролі ООН; підтвердили зобов'язання не застосовувати інформаційно-комунікаційні технології з метою порушення міжнародного миру і безпеки, а також для втручання у внутрішні справи інших держав і підризу їхньої політичної, економічної і соціальної стабільності; утримуватися від застосування сили або загрози силою у ході розв'язання міжнародних спорів, що виникають у цифровій сфері [19].

У червні 2015 р. за підсумками засідання Групи урядових експертів (ГУЕ) ООН з міжнародної інформаційної безпеки було визнано, що до сфери використання інформаційно-комунікаційних технологій застосовується міжнародне право, однак у разі необхідності воно може бути доповнене, у тому числі за рахунок прийняття нових норм. Прийнята більшістю доповідь була спрямована генсеку ООН для подання на майбутній 70-ї сесії Генасамблеї організації [20].

«...Особливістю ініціативи ШОС є її миротворчий характер. Якщо концепції західних держав передбачають регулювання кібервійн, цей документ передбачає запобігання конфліктам в інформаційній сфері», – інформує МЗС РФ [19].

Цікавого є й зміна підходів російських представників – т.зв. «тактика» малих кроків». Оскільки досягти домовленості у розв'язання глобальних питань не вдалося, йдеться про пошук порозуміння «малими кроками». Зокрема, про підписання угод про безпеку банківської сфери та об'єктів критичної інфраструктури [10].

В Астанинській Декларації глав держав – членів Шанхайської організації співробітництва, прийнятій 9 червня 2017 р., голови держав-членів ШОС висловили підтримку виробленню у рамках ООН універсального кодексу правил, принципів і норм відповідальної поведінки держав в інформаційному просторі і розглядають нову редакцію «Правил поведінки в галузі забезпечення міжнародної інформаційної безпеки», поширену в січні 2015 р. від імені держав – членів ШОС, як офіційний документ ООН, важливий крок у цьому напрямі [1].

У контексті вищевикладеного виникає питання: якої оцінки заслуговують «миротворчі» заходи РФ в Естонії (2007), Грузії (2008), кібертаки на сайти державних органів влади й управління України, втручання у виборчі процеси західних держав? РФ, як ініціатор і розробник міжнародних правових документів з питань інформаційної безпеки, сама грубо порушує закладені в них принципи і норми поведінки.

Слід зауважити, що ініціатива РФ, поширена від імені ШОС у 2016 – 2017 рр. щодо вироблення у рамках роботи Групи урядових експертів ООН доповіді, основою якої мали стати вищевказані «Правила» та пропозиції щодо прийняття ГА ООН резолюції та яка мала закріпити ці правила, була заблокована західними країнами у червні 2017 р. [3].

Проте у 2017 р. було підписано Стратегію розвитку ШОС до 2025 р. Зокрема, держави-члени, спираючись на міждержавну Угоду про співробітництво в галузі забезпечення міжнародної інформаційної безпеки від 2009 р. та інші документи, підтвердили наміри щодо співробітництва у сфері контролю за інформаційним простором, удосконалення механізму співробітництва у боротьбі проти використання ІКТ у терористичних цілях і протидії кіберзагрозам. Держави-члени ШОС висловили готовність продовжити роботу з прийняття ООН «Правил поведінки в галузі забезпечення міжнародної інформаційної безпеки», формування єдиного міжнародного регулювання сфери ІКТ, розвивати співробітництво на цьому напрямі, підвищенні кваліфікації профільних спеціалістів [26]. Так, у червні 2017 р. відбулася Перша Міжнародна конференція з інформаційної безпеки в рамках ІХ міжнародного ІТ-Форуму у Ханті-Мансійську, за участю країн ШОС і БРИКС, до якої приєдналися і країни ОДКБ. За результатами роботи конференції прийнято пропозицію: сформувати Югорський міжнародний експертний клуб з інформаційної безпеки, як «площадку для роботи з зарубіжними ЗМІ, починаючи з постійних звинувачень на адресу РФ у хакерських атаках» [15].

Як зауважив спеціальний представник президента РФ Андрій Крутських: «Не всі держави поділяють наш миротворчий підхід... проте Росія має намір продовжувати процес перемовин. У найближчій перспективі міжнародні норми поведінки завдяки зусиллям учасників ОДКБ, БРИКС та ШОС почнуть отримувати конкретні риси» [23].

Висновки. Домінуючу роль у сфері забезпечення міжнародної інформаційної безпеки у ШОС відіграє РФ, яка просуває він імені цієї регіональної організації законодавчі ініціативи, пов'язані з її національними інтересами, які за окремими позиціями дублюють російські доктринальні документи. Розробка документів міжнародно-правового характеру, поданих від ШОС, здійснюється потужними науково-дослідними організаціями й установами РФ.

У наших подальших дослідженнях ми плануємо розглянути процес формування національних систем інформаційної безпеки у державах Центрально-Азійського регіону – республіках колишнього СРСР та проаналізувати зміст інформаційних кампаній, що проводяться РФ у цих державах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Астанинская декларация глав государств-членов Шанхайской организации сотрудничества. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://kremlin.ru/supplement/5206>.
2. Бедрицкий А. В. Международные договоренности по киберпространству: возможен ли консенсус / А. В. Бедрицкий // Проблемы национальной стратегии. – 2012. – № 4(13). – С. 119–136.
3. Выступление заместителя Секретаря Совета Безопасности Российской Федерации О. В. Храмова на Саммите по вопросам кибербезопасности (28 июня 2017 г., г. Тель-Авив, Государство Израиль). – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.scrf.gov.ru/news/allnews/2242/>
4. Гапеева О. Л. Інформаційна безпека на пострадянському просторі: системно-історичний аналіз / О. Л. Гапеева // Грані. Науково-теоретичний альманах. – №140 (2016). – С. 93–99.
5. Гапеева О. Л. Діяльність ОДКБ у сфері інформаційної безпеки: історична ретроспектива / О. Л. Гапеева // Військово-історичний меридіан: електронне видання. – № 14 (2016). – [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://vim.gov.ua/images/sbor/vim_14_2016-135-145.pdf
6. Гапеева О. Л. Інформаційна політика СНД та ОДКБ: історико-правовий аспект / О. Л. Гапее // Гілея. – № 117. – С. 90–93.
7. Гапеева О. Л. Історіографічний аналіз проблематики інформаційної безпеки на пострадянському просторі / О. Гапеева // Historical and Cultural Studies. – 2016. – Vol. 3. – С. 37–41.
8. Грицун О. Регулювання питань міжнародної інформаційної безпеки в межах міжнародних організацій / О. Грицун. – [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://aw.journalsofznu.zp.ua/archive/visnik-4-2014-1/24.pdf>
9. Демидов О. Обеспечение международной информационной безопасности и российские национальные интересы / О. Демидов. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://mail.pircenter.org/media/content/files/10/13559089230.pdf>
10. Демидов О. Игра про правила / О. Демидов, Е. Черненко // Россия в глобальной политике. – 2015. – № 4. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.globalaffairs.ru/number/igra-pro-pravila-17640>
11. Душанбинская декларация глав государств – членов Шанхайской организации сотрудничества. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://kremlin.ru/supplement/4750>.
12. Дьякова Є. Україна та Шанхайська організація співробітництва, перспективи співпраці / Є. Дьякова. – [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?...2...
13. Екатеринбургская декларация Глав государств-членов Шанхайской организации сотрудничества. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://repository.un.org/bitstream/handle/11176/171971/a_63_924-ru.pdf?sequence=5&isallowed=y.
14. Заявление глав государств-членов ШОС по международной информационной безопасности. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://infoshos.ru/ru/?id=94/>
15. Инфофорум-Югра. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://infoforum.ru/conference/conference/view/id/36>
16. Конвенция об обеспечении международной информационной безопасности (концепция). – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.mid.ru/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/crtickb6bz29/content/id/191666
17. Макаренко Є. Міжнародне співробітництво у сфері інформаційної безпеки: регіональний контекст / Є. Макаренко // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2011. – випуск 102 (частина I). – С. 51–62.

18. О заседании в Пекине группы экспертов государств-членов ШОС по международной информационной безопасности. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.mid.ru/mezhdunarodnaa-informacionnaa-bezopasnost/-/asset_publisher/uscutiw2po53/content/id/389112
19. Об инициативе стран-членов ШОС «Правила поведения в области обеспечения международной информационной безопасности». – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.mid.ru/mezhdunarodnaa-informacionnaa-bezopasnost/-/asset_publisher/uscutiw2po53/content/id/916241.
20. Об итогах заключительного заседания Группы правительственных экспертов ООН по международной информационной безопасности. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.mid.ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/1525144
21. Понятие свободы не абсолютно. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.gazeta.ru/business/2012/02/09/3994965.shtml>.
22. Правила поведения в области обеспечения международной информационной безопасности. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://rus.usemb.org.uk/policycontact/6>.
23. СМИ: РФ предложит ООН принять правила поведения в киберпространстве. – [Электронный ресурс]. – <https://hitech.vesti.ru/article/674623/>
24. Совместное коммюнике по итогам заседания Совета глав государств-участников ШОС от 18 августа 2007 г. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.fmprc.gov.cn/rus/wjdt/gb/t353700.shtml>
25. Соглашение между правительствами государств-членов Шанхайской организации сотрудничества о сотрудничестве в области обеспечения международной информационной безопасности. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ccdcoe.org/sites/default/files/documents/sco-090616-isagreementrussian.pdf>
26. Стратегия развития Шанхайской организации сотрудничества до 2025 года – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://infoshos.ru/ru/?id=125>

REFERENCES

1. Astaninskaya deklaraciya glav gosudarstv-chlenov SHanhajskoj organizacii sotrudnichestva. – [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://kremlin.ru/supplement/5206>.
2. Bedrickij A.V. Mezhdunarodnye dogovorenosti po kiberprostranstvu: vozmozhen li konsensus / A.V. Bedric'kij // Problemy nacional'noj strategii. – 2012. – № 4(13). – S. 119–136.
3. Vystuplenie zamestitelya Sekretarya Soveta Bezopasnosti Rossijskoj Federacii O. V. Hramova na Sammite po voprosam kiberbezopasnosti (28 iyunya 2017 g., g.Tel'-Aviv, Gosudarstvo Izrail'). – [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://www.scrf.gov.ru/news/allnews/2242/>
4. Gapeeva O. L. Informacijna bezpeka na postradyans'komu prostori: sistemno-istorichnij analiz / O. L. Gapeeva // Grani. Naukovo-teoretichnij al'manah. – №140 (2016). – S. 93–99.
5. Gapeeva O. L. Diyal'nist' ODKB u sferi informacijnoi bezpeki: istorichna retrospektiva / O. L. Gapeeva // Vijs'kovo-istorichnij meridian: elektronne vidannya. – № 14 (2016). – [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: http://vim.gov.ua/images/sbor/vim_14_2016-135-145.pdf
6. Gapeeva O. L. Informacijna politika SND ta ODKB: istoriko-pravovij aspekt / O. L. Gapee // Gileya. – № 117. – С. 90–93.
7. Gapeeva O. L. Istoriografichnij analiz problematiki informacijnoi bezpeki na postradyans'komu prostori / O. Gapeeva // Historical and Cultural Studies. – 2016. – Vol. 3. – S. 37–41.
8. Gricun O. Regulyuvannya pitan' mizhnarodnoi informacijnoi bezpeki v mezhah mizhnarodnih organizacij / O. Gricun. – [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://aw.journalsofznu.zp.ua/archive/visnik-4-2014-1/24.pdf>
9. Demidov O. Obespechenie mezhdunarodnoj informacionnoj bezopasnosti i rossijskie nacional'nye interesy / O. Demidov. – [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://mail.pircenter.org/media/content/files/10/13559089230.pdf>
10. Demidov O. Igra pro pravila / O. Demidov, E. CHernenko // Rossiya v global'noj politike. – 2015. – № 4. – [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://www.globalaffairs.ru/number/igra-pro-pravila-17640>
11. Dushanbinskaya deklaraciya glav gosudarstv – chlenov SHanhajskoj organizacii sotrudnichestva. – [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://kremlin.ru/supplement/4750>.
12. D'yakova E. Ukraïna ta SHanhaj's'ka organizaciya spivrobotnictva, perspektivi spivpraci / E. D'yakova. – [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?...2...
13. Ekaterinburgskaya deklaraciya Glav gosudarstv-chlenov SHanhajskoj organizacii sotrudnichestva. – [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: http://repository.un.org/bitstream/handle/11176/171971/a_63_924-ru.pdf?sequence=5&isallowed=y.
14. Zayavlenie glav gosudarstv-chlenov SHOS po mezhdunarodnoj informacionnoj bezopasnosti. – [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://infoshos.ru/ru/?id=94/>

15. Infoforum-YUgra. – [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <https://infoforum.ru/conference/conference/view/id/36>
16. Konvenciya ob obespechenii mezhdunarodnoj informacionnoj bezopasnosti (konceptiya). – [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: http://www.mid.ru/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/cptickb6bz29/content/id/191666
17. Makarenko Є. Mizhnarodne spivrobitnictvo u sferi informacijnoї bezpeki: regional'nij kontekst/ Є. Makarenko // Aktual'ni problemi mizhnarodnih vidnosin. – 2011. – vipusk 102 (chastina I). – S. 51–62.
18. O zasedanii v Pekine gruppy ehkspertov gosudarstv-chlenov SHOS po mezhdunarodnoj informacionnoj bezopasnosti. – [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: http://www.mid.ru/mezhdunarodnaa-informacionnaa-bezopasnost/-/asset_publisher/uscutiw2po53/content/id/389112
19. Ob iniciative stran-chlenov SHOS «Pravila povedeniya v oblasti obespecheniya mezhdunarodnoj informacionnoj bezopasnosti». – [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: http://www.mid.ru/mezhdunarodnaa-informacionnaa-bezopasnost/-/asset_publisher/uscutiw2po53/content/id/916241.
20. Ob itogah zaklyuchitel'nogo zasedaniya Gruppy pravitel'stvennyh ehkspertov OON po mezhdunarodnoj informacionnoj bezopasnosti. – [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: http://www.mid.ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/1525144
21. Ponyatie svobody ne absolyutno. – [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <https://www.gazeta.ru/business/2012/02/09/3994965.shtml>.
22. Pravila povedeniya v oblasti obespecheniya mezhdunarodnoj informacionnoj bezopasnosti. – [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <https://rus.rusemb.org.uk/policycontact/6>.
23. SMI: RF predlozhit OON prinyat' pravila povedeniya v kiberprostranstve. – [Elektronnij resurs]. – <https://hitech.vesti.ru/article/674623/>
24. Sovmestnoe kommyunike po itogam zasedaniya Soveta glav gosudarstv-uchastnikov SHOS ot 18 avgusta 2007 g. – [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://www.fmprc.gov.cn/rus/wjdt/gb/t353700.shtml>
25. Soglashenie mezhdru pravitel'stvami gosudarstv-chlenov SHanhajskoj organizacii sotrudnichestva o sotrudnichestve v oblasti obespecheniya mezhdunarodnoj informacionnoj bezopasnosti. – [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <https://ccdcoe.org/sites/default/files/documents/sco-090616-iisagreementrussian.pdf>
26. Strategiya razvitiya SHanhajskoj organizacii sotrudnichestva do 2025 goda – [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://infoshos.ru/ru/?id=125>

Стаття надійшла до редакції 21.09.2017 р.

Павло БУЦЬКИЙ,
 orcid.org/0000-0003-2502-3076
 студент магістратури Мелітопольського державного педагогічного
 університету ім. Б. Хмельницького (Україна, Мелітополь)
 butskyi2017@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ЗАЛІСНЕННЯ ПІВНІЧНО-ЗАХІДНОГО ПРИАЗОВ'Я

У статті висвітлюються особливості заліснення Північно-Західного Приазов'я у XIX ст. Окремо розглядається діяльність Йогана та Давіда Корнісів, які заснували унікальні лісові плантації у степу. Звертається увага на історію створення та розвитку Бердянської, Алтагірської та Джекенлінської лісових дач. Важливим аспектом є освітнє значення лісництв. При них існувала школа, де хлопчиків навчали лісової справи. Крім того, на їх території проходили альтернативну військову службу меноніти. Аналізуються лісогосподарські роботи, які виконувалися у лісництвах – прочищення порослі, знищення шкідників, збір насіння, рівняння рядків, зрошення, ремонтування сільськогосподарських знарядь праці тощо.

Ключові слова: Північно-Західне Приазов'я, меноніти, плантації, лісництва, Йоган Корніс, духобори.

Літ. 32.

Pavlo BUTSKYI,
 Master of Melitopol Bogdan Khmelnytsky State Pedagogical University
 (Ukraine, Melitopol)
 butskyi2017@gmail.com

FEATURES OF AFFORESTATION OF NORTHWEST PRIAZOVYIE

Features of afforestation in Northwest Pripazovye in the 19th century are clarified in the article. Separately Johann and David Kornis's activity who created unique forest plantations in the steppe is considered. The attention is paid to emergence and development of the Berdyansk, Altagirsky and Dzehekenlynsky forest dachas.

Since 1846 in the forest area the teaching of forestry to bos began. At the beginning study lasted 5 years, later the term of study has been increased up to 6 years. For this period they not only gained knowledge and skills on afforestation, but also on agriculture, gardening, silkworm breeding, tobacco growing, truck farming. In the winter they learned to write, read and reason.

The first pupils were from continental counties of the Taurian province. Further the study began to take in boys from the Crimean districts (uyezdy). Pupils represented different nationalities: Russians, Ukrainians, the Crimean Tatars (for example, in 1851, the Crimean Tatars from the village of Karagurt of the Eypatoriya district of Asanas Selyamiyev, Nogais (in 1848 – Shemeredin Sakalov from the village Burkut of the Berdyansk district.

Besides, the Mennonites passed alternative forest service in forest areas.

The introduction in 1874 of the general military duty met sharp rejection of the Mennonites whose dogma forbade to hold weapon in hand, and caused their mass emigration to North America. As a result of the negotiations, a compromise between the government of the Russian Empire and leaders of the Mennonite communities was reached according to which the general military duty for Mennonites was replaced by alternative civil service in the so-called forest teams.

Fundamental obligations of the Mennonites called on service and rules of an internal order in divisions regulated by the Rules of service of the Mennonites in forest area approved on July 14, 1880.

Agricultural works which were performed in forest areas – clearing of young growth, extermination of vermins, collecting seeds, irrigation, repair of agricultural tools are analyzed.

For 1868-1917 different exhibitions - agricultural and forest, World and All-Russian, periodic, industrial and handicraft Fairs were organized. Demonstration of the achieved success in the field of agriculture and forestry of the Berdyansk forest area was their purpose. The commissions on drawing up collections for the Parisian World Fair which took place in 1867 were organized.

The international jury at this exhibition awarded a bronze medal and to her the diploma for a collection of samples of tree species is given to the Berdyansk educational steppe forest area.

Key words: Northwest Pripazovye, Mennonites, plantations, forest areas, Johann Kornis, dukhobors.

Ref. 32.

ОСОБЕННОСТИ ЛЕСОРАЗВЕДЕНИЯ В СЕВЕРО-ЗАПАДНОМ ПРИАЗОВЬЕ

В статье освещены особенности лесоразведения в Северо-Западном Приазовье в XIX веке. Отдельно рассматривается деятельность Иогана и Давида Корниса, основавших уникальные лесные плантации в степи. Уделено внимание возникновению и развитию Бердянской, Алтагирской и Джекенлынской лесных дач. Важным аспектом является образовательная функция лесничеств. При них существовала школа, где мальчиков учили лесоводству. Кроме того, в лесничествах проходили альтернативную лесную службу меннониты. Анализируются сельскохозяйственные работы, которые выполнялись в лесничествах – расчистка поросли, уничтожение вредителей, сбор семян, орошение, ремонт сельскохозяйственных орудий.

Ключевые слова: Северо-Западное Приазовье, меннониты, плантации, лесничества, Иоганн Корнис, духоборы.

Лит. 32.

Постановка проблеми. Екологічна історія завжди мала велику актуальність на рівні як великих територій, так і на місцевих, локальних. Особливим аспектом у цьому напрямі є проблема заліснення території та охорона лісів і деревонасаджень. Можливості заліснення степових ландшафтів Північно-Західного Приазов'я завжди цікавили вчених та екологів, але були реалізовані порівняно недавно.

Аналіз досліджень. Наявні публікації освітлюють, як правило, загальні тенденції і результати степового лісорозведення. Окремих робіт, які висвітлюють історію заліснення Північно-Західного Приазов'я знайдено не було. Роль представників різних етносів в успіхах степового лісорозведення висвітлена недостатньо.

Мета статті. – проаналізувати історію лісорозведення в Північно-Західному Приазов'ї XIX – початку XX ст.

Виклад основного матеріалу. У 1841 р., під час огляду лісових плантацій в колоніях менонітів, міністр Державного Майна, граф Кисельов доручив Йоганну Корнісу вибрати місце для закладки зразкової лісової плантації з метою «практически обучать крестьянских мальчиков дрововодству и садоводству, и через то, равно как отпуском из плантации лесов и фруктовых саженцев, распространить лесоводство и садоводство в селениях государственных крестьян новороссийского края» [22].

Йоганном Корнісом було вибрана ділянка на лівому березі річки Молочної. У 1845 р. виділено 108 десятини, частина з яких була розорана і підготовлена під посадку. Перше дерево майбутнього лісництва було посаджене 4 квітня 1846 р. Саджанці були привезені Йоганом Корнісом з власних деревних лісорозсадників у маєтку Юшанли [22]. Так почалося сучасне Старо-Бердянське лісництво.

Присутність у назві слова «Бердянське» пояснюється його розташуванням у Бердянському повіті, оскільки межа між останнім і Мелітопольським повітом проходила по річці Молочній, а лісництво розташоване на лівому березі річки.

Лісонасадження на новій, Бердянській, плантації проводилося досить інтенсивно, що знайшло відображення у щорічних звітах Таврійського губернатора:

- 1846 р. дача «имеет уже аллею из разных деревьев на протяжении версты... Всех деревьев посажено весною 4392; осенней же посадке помешали морозы» [29];
- 1847 р. є 6000 дерев і 2100 посаджено восени 1847 р. [27];
- 1848 р. посаджено 17444 дерева [28];
- 1850 р. посаджено 96754 дерева, але з раніше посаджених «27130 деревьев истреблено засухой и повреждено саранчою до такой степени, что все эти деревья погибли» [30].

За перші 19 років на облаштування та утримання Лісництва було витрачено 56084 крб. 14,25 коп. [31]. Після смерті Йоганна Корніса 13 березня 1848 р. завідування Бердянською лісовою

плантацією і справа лісорозведення перейшла до його зятя Філіпа Вібе. У 1862 році Лісовий департамент, на прохання Філіпа Вібе, звільнив його від обов'язків завідувача Бердянською лісовою плантацією, призначивши на його місце садівника лісництва Фаста, а на місце останнього – сина Фаста, Петра Фаста. Влітку 1865 р., після смерті Фаста, його місце завідувача Бердянської лісової плантації зайняв його син Петро Фаст [22].

Присутність у назві лісництва слова «навчальне» пояснюється однією з функцій, яка була визначена для нього. З 1846 р. в лісництві почалося навчання хлопчиків лісової справи. Спочатку навчання тривало 5 років [21], пізніше його термін був збільшений до 6 років [31]. За цей період слухачі отримували знання і навички не лише з лісорозведення, але і сільського господарства, садівництва, шовківництва, тютюнництва, городництва. Взимку вони вчилися писати, читати і рахувати.

Перші учні були з материкових повітів Таврійської губернії. Надалі на навчання почали брати хлопчиків і з Кримських повітів. У той час такого терміну не було, але учні представляли дуже різні національності: росіян, українців, кримських татар (наприклад, в 1851 р. на навчання поступив кримський татарин з села Карагурт Євпаторійського повіту Асана Селямієва [5, 54–54зв], ногайців (в 1848 – Шемередин Сакалов з с. Буркут Бердянського повіту) [5, 54–54зв, 68–70]. Хлопчики не лише вчилися, а й займалися практичною діяльністю. При цьому, не лише у Бердянському лісництві. Як приклад можна привести припис Керівника Таврійською Палатою Державного майна від 28 березня 1851 р.

«Предъявитель сего, крестьянский мальчик обучающийся на Бердянской образцовой плантации Наум Копанец, следующий от Симферополя в Перекоп и далее в бердянский округ, с шелковичными деревьями, обязан по прибытии в дер. (Ишунь), Перекопского округа, посадить из них четыре тысячи деревьев, в тамошний древесный питомник. Потом отправиться далее и по дороге – в селениях Мелитопольского округа: Кильчике, Мустапое и Акимовке, посадить шелковичные деревья на местах окопанных в тех селениях при Сельских управлениях и магазинах, в количестве четырех тысяч дерев. Из Мелитополя Копанец далее отправится в дер. Улькон Бескеклы Бердянского округа и в учрежденном там древесном питомнике засадит две тысячи шелковичных деревьев. А затем отправится к месту [...] обучения на Бердянскую образцовую плантацию» [6, 34–35]. Діяльність учнів щорічно фіксувалася у звітах до Управління державного майна. З цих документів ми дізнаємося що саме робили учні і як проходило навчання (Таблиця 1).

Таблиця 1

Основні види діяльності учнів лісової школи Бердянського лісництва [7]

Грудень	Практиканти займалися коробоплетінням, а учні у класі
Січень	Практиканти займалися збиранням гусениць та коробоплетінням, а учні у класі
Лютий	Практиканти займалися обрізкою дерев, збиранням гусениць, розкручуванням фруктових шкіл та виготовленням парників, а учні у класі
Березень	Практиканти, учні та робітники займалися посадкою фруктових та лісних шкіл, викопуванням дерев для посадки, сіяли жолуді та насіння, готували город та засівали його, обрізали дерева, прививали та розкручували фруктові дерева
Квітень	Практиканти, учні та робітники займалися посадкою шкіл, обрізкою фруктових шкіл, поливанням фруктових дерев, розпушенням поверхні ґрунту, очисткою від бур'янів, підготовкою землі для посадки та годуванням шовковичних черв'яків
Травень	Практиканти, учні та робітники займалися шпрінцуванням фруктових дерев, тютюном, обрізкою та прив'язуванням фруктових дерев у школах, посадкою капусти та тютюну, поливкою сіянців та розсади, розпушенням поверхні ґрунту, очисткою від бур'янів та годуванням шовковичних черв'яків
Червень	Практиканти, учні та робітники займалися розпушенням поверхні ґрунту, очисткою від бур'янів, підстриганням живих огорож, обрізанням фруктових шкіл, годуванням, збиранням та сіянням шовковичних черв'яків.
Липень	Практиканти, учні та робітники займалися обрізкою фруктових шкіл, розпушенням ґрунту, очисткою від бур'янів, підстриганням живих огорож

Листопад	Практиканти, учні та робітники займалися виготовленням лісового матеріалу, обв'язуванням дерев соломною, а учні у класі
Грудень	Практиканти займалися укриттям грядок листям, а учні у класі.

З перших років свого існування Бердянська плантація стала постачальником посадкового матеріалу для казенних селян. У 1851 р. було продано 22456 саджанців, а навесні 1852 р. – вже 80362. Усі ці дерева, одно або дворічні, були вирощені з сіянців у місцевому розпліднику. Розплідник Бердянської плантації займав 785 квадратних сажнів і був обнесений огорожею з очерету. Саджанці дволітки, не продані казенним селянам, пересаджували вже на постійні місця у відповідних кварталах плантації [20].

Улітку 1852 р. у Бердянській плантації налічувалося 79770 дерев 38 видів (без сіянців). З них лісових – 70259, шовковичних – 8734 і плодових – 777 [20].

Об'єми вирощування посадкового матеріалу постійно зростали. У Звіті про утримання Бердянської лісової команди за 1898 р. серед іншого відзначалося, що за допомоги казенних робітників, поставлених командою, у звітному році проведено такі казенні роботи: викопування сіянців, саджанців і дичок для приватних осіб та установ 1010300 шт.; упаковка сіянців і саджанців 922078 шт. [10, 6].

У 1901 р.: викопування сіянців, саджанців, дичок і живців для приватних осіб та установ – 1210599 шт.; пакування сіянців, саджанців, дичок і живців – 816247 шт. [13, 20].

У середині 1860-х рр., для того, щоб сама назва лісництва визначала, як місце знаходження, так і мету його створення, Бердянське навчальне степове лісництво отримало назву «Близ-Мелітопольский учебно-степной древесный рассадник» [22]. Проте нова назва не прижилася і незабаром закладу було повернено колишню назву.

Окрім Бердянського лісництва в регіоні були ще дві лісові плантації що отримали статус лісництв. У 1844 р. біля Молочного лиману в урочищі Алтагір (Мелітопольський повіт) Давидом Корнісом була закладена плантація шелюги, з метою закріплення рухливих пісків. До 1850 р. в плантації добре прижилися: шовковиця, тополя, береза, сосна, біла акація, ільм, ясен, клен, глід, ялівець і трубоквет. При плантації діяла фабрика по виробництву рогож з кори шелюги з річною продуктивністю 500 крб. [23, 407–408]. На початку 1860-х років лісова плантація Д. Корніса займала 50 дес. [19, 4]. Це стало початком Алтагірського лісництва.

У 1883 р. у Бердянському повіті була відкрита Джекенлинська лісова дача [4].

Упродовж 1868 – 1917 рр. влаштовувалися різні виставки – сільськогосподарські і лісові, Всесвітні і Всеросійські, періодичні, промислові і кустарні виставки. Їх метою була демонстрація досягнутих успіхів в області сільського господарства і лісівництва Бердянського лісництва. Організовувалися комісії зі складання колекцій для Паризької Всесвітньої виставки, яка відбулася у 1867 р. Міжнародним журі на цій виставці Бердянському навчальному степовому лісництву була присуджена бронзова медаль, а до неї дано диплом за колекцію зразків деревних порід.

У вересні 1885 р. в Москві відбулася виставка лісо- і деревонасаджень. Комітет Московського відділення лісового товариства висловив Бердянському лісництву вдячність за відмінну доставку експонатів. У 1896 р. Сімферопольським відділом Імператорського Російського товариства садівництва влаштовувалися періодичні виставки. У цьому ж 1896 р. в Нижньому Новгороді була відкрита Всеросійська Промислова і художня виставка, на якій демонструвалися такі експонати: дворянний живопліт із декоративних дерев канадської шовковиці і кулястої білої акації, висотою від 2½ до 3 аршин, різне насіння, деревні породи, сіянці, саджанці, прищеплені і декоративні. У 1900 р. була організована Паризька Всесвітня Виставка в якій брало участь і Бердянське лісництво.

На виставці експонувалися різні види лісонасаджень, колекції шкідливих для степових лісництв комах і зразки їх ушкоджень. Також були представлені моделі культурних знарядь (лопати, сапи, сапи, шкрябання та ін.) [16, 48].

З 1 липня до 25 вересня 1910 року у м. Катеринославі відкрилася Південно-російська сільськогосподарська, промислова і кустарна виставка, в якій брало участь і Бердянське сте-

пове лісництво. На ній були представлені такі експонати: 1. Карта району дач лісництва. 2. Плани лісонасаджень помологічного саду і розплідників лісових і плодкових порід. 3. Гербарії в таблицях, креслення, малюнки. 4. Моделі знярядь. 5. Обрубки деревних порід різного віку [14, 77–77а].

З 28 вересня до 13 жовтня 1913 р. у С.-Петербурзі, в ознаменування 300-річчя царювання будинку Романових Імператорське Російське товариство плодівництва, влаштувало ювілейну Всеросійську виставку плодівництва, виноградарства і городництва. На ній як експонати плодового посадкового матеріалу Бердянського лісництва були представлені: гербарій підшеп плодкових порід, 1–3-х літні щеплення різних плодкових порід. Метою виставки було з'ясування стану і успіхів вітчизняного плодівництва, виноградарства, городництва і дотичних до них галузей.

У травні 1914 р. у С.-Петербурзі організовується Травнева міжнародна виставка садівництва, в якій брало участь і Бердянське зразкове степове лісництво з демонстрацією своїх експонатів. З 5 до 20 вересня 1914 р. у м. Ростові організовується велика сільськогосподарська і промислова виставка, в якій брало участь і Бердянське степове лісництво [16, 49].

Площа Бердянської лісової дачі у період Громадянської війни склала 916,45 дес. (ліс займав 73%), Алтагірської – 769,15 дес. (50%), Джекенлінської – 1105,72 дес. (13%) [3, 41].

У процесі розширення площі лісових насаджень у Молочанських колоніях проводилися спостереження за впливом деревних насаджень на інші компоненти природи, а також вироблялися прийоми раціонального лісорозведення.

У статті Журналу міністерства держмайна за 1841 рік, описуючи побут менонітських колоній автор зазначав: «Через 10 менонитских колоний проходит почтовая дорога, идущая с Восточной части Крыма в Екатеринослав, через Арабатскую стрелку (28 верст). Ту часть, которая пролегает через их землю, они содержат в порядке: обсаживают деревьями, обкапывают обе стороны каналами (для стока воды и охраны полей от порчи)» [1].

Про це також свідчить звіт про стан господарства Округу за 1842 рік, в якому писалося: «Благоприятные результаты посева и посадки лесных деревьев привели к убеждению, что есть возможность развести леса не только по низменностям, но и по голым степям, что лесные насаждения на возвышенностях улучшают воздух, служат защитой хлебным полям от холодных и горячих ветров и что чем смешаннее разные лесные породы, тем лучше удаются плантации, т.е. всего полезнее в тамошней местности разводить лесные плантации не одной породы деревьев, но садить вместе, дубы, липы и т. п. Если одна порода не так скоро растет, как другая, то это не вредит делу, напротив она возвышает еще ценность соседних пород; разнородные древесные листья удобряют землю лучше, нежели листья одной какой-нибудь породы; а разнородные лесные насаждения безопаснее против порывов ветра и накоплений снега; замечено так же что насекомые более повреждают листья плантации из одной лесной породы, нежели насаждения смешанные...» [17; 18].

У 1843 р. жителями колоній Тіге та Блюменорт були посаджені дерева уздовж дороги між колоніями. Так почалася посадка дерев уздовж доріг на території Молочанського менонітського округу. У подальші роки передбачалося обсадити з обох боків поштову дорогу, яка на 32 версти пролягала через Округ. Також було прийнято рішення по можливості обсадити усі дороги між колоніями [18].

Пізніше посадку дерев проводили і уздовж доріг, які пов'язували окремі маєтки. Так, під час відвідування с. Калинівка Приазовського району у 2000 році її житель Тимофій Данилович Бобровський (1912 р. н.) розповідав, що до революції 1917 року уздовж дороги між маєтками Діка і Зудермана на Апанли, росли дерева, куші бузку і тюльпани.

У 1843 р. жителі колонії Орлово почали роботи зі створення «живоплотів» (за типом сучасних лісосмуг). Для цієї мети колоністами Орлово було виділено близько 100 дес. орної землі.

Виділена земля була розділена на ділянки, які мали бути обсажені деревами (живоплотами) з шовковиці. Звіт про стан господарства в Молочанських менонітських колоніях у 1843 році зафіксував початок робіт із створення «живоплотів» [18].

Досить швидко колоністи переконалися, що «живоплоти» у відкритому степу приносять досить велику користь. Як писав І. Корніс у 1845 р., «Вследствие этого убеждения, колонисты

возымили мысль обнести упомянутыми изгородами поля, находящиеся по близости от колоний» [11].

У 1845 р. у Молочанському менонітському окрузі було почато планомірне створення «польових загорож» з дерев [15]. Один із тогочасних авторів писав, що останні створювалися «в степи, в опасных от ветра местах» [24].

Висновки. Згідно із вищезгаданим звітом Йоганна Корніса, за станом на 1 січня 1847 р. для захисту плантацій від сухих вітрів влаштували живоплоти 619 хазяїв і 106 хазяїв приступили до їх створення. 544 колоністи влаштували живоплоти з шовковичних дерев і 326 колоністів приступили до посадок.

Для захисту фруктових садів від сухих вітрів живоплоти були влаштовані 678 колоністами і 151 колоніст розпочав посадку.

Для розмежування садибних місць між дворами 820 колоністів існували загорожі з лісових і шовковичних дерев. 560 колоністів почали створювати деревні загорожі між садибами [12].

У кінці XIX – на початку XX ст. важливу роль в успіхах лісівництва в регіоні відігравали лісові команди менонітів, які відбували лісову службу.

Лісова служба була примусова та закріплена відповідними державними актами [25].

Введення в 1874 році загальної військової повинності зустріло різке неприйняття менонітів, віровчення яких забороняло тримати в руках зброю, і викликало їх масову еміграцію в Північну Америку. В результаті переговорів між урядом Російської імперії і лідерами менонітських громад був досягнутий компроміс, згідно з яким загальна військова повинність для менонітів була замінена альтернативною цивільною службою в так званих лісових командах [21].

Основні обов'язки покликаних на службу менонітів і правила внутрішнього порядку в підрозділах регламентували Правила служби менонітів у лісництвах, затверджені 14 липня 1880 р. На 1 січня 1902 р. у Бердянській лісовій команді (всі три дачі) проходили службу 209 забов'язаних робітників [9].

Правила закріплювали систему жеребкування (якщо число осіб призовного віку перевищувало число тих, що поступали в лісові команди). Термін служби в лісових командах у 1880 – 1907 рр. складав 4 роки (з 1907 – 3). Вступаючи на службу, робітники лісових команд давали присягу на вірність імператору, зобов'язувалися дотримуватися наказів начальників і уряду, якщо останні не суперечили їх віровченню. Присяга проходила в колонії у присутності місцевого волосного старости і духовного менонітського старшини [25]. Якщо меноніта, який відбував службу, відправляли у відпустку, то він обов'язково отримував т.з. «білет» [9].

Меноніти побудували у трьох губерніях Південної України (Катеринославській, Херсонській та Таврійській) п'ять казарм на 80 осіб кожна. Кожна казарма коштувала 35 тис. крб. Крім того, замість шостої казарми (другої у Таврійській губернії, Олешківському лісництві) вони побудували дім лісника у Джекенлінській дачі та пристосували старий дім лісника у Бердянській дачі для розміщення 40 обов'язкових робітників, а пізніше розширили це приміщення для розташування 60 осіб [9].

Наприклад, у 1902 р. в Джекенлінській дачі вже були побудовані житловий дім, який складався із їдальні, чотирьох спалень та двох квартир для проповідника та економа; кухня та пекарня, з'єднані коридором із казармою; баня та свинарник У Бердянській дачі – житловий дім, кухня та пекарня конюшня та свинарник [9, 20зв.].

Лісогосподарські роботи, які вони виконували, були досить різноманітні, наприклад, прочищення порослі, знищення шкідників, збір насіння, рівняння рядків, зрошення, ремонтування сільськогосподарських знарядь праці тощо [8].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Быт Молочанских Менонитских колоний // Журнал Министерства Государственных Имуществ. – 1841. – Ч. 1. – Кн. 2. – С. 553–562.
2. Виббе Г. Краткое описание казенной образцовой плантации Таврической губернии, в Бердянском уезде, в 1852 г. // Журнал сельского хозяйства. – 1853. – № 3. – С. 308–310.

3. Державний архів Запорізької області (далі – ДАЗО). – Ф. Р-4028. – Оп. 1. – Спр. 23.
4. ДАЗО. – Ф. Р-4028. – Оп. 1. – Спр. 116.
5. ДАЗО. – Ф. Ф-250. – Оп. 1. – Спр. 4.
6. ДАЗО. – Ф. Ф-250. – Оп. 1. – Спр. 5.
7. ДАЗО. – Ф. Ф-250. – Оп. 1. – Спр. 15.
8. ДАЗО. – Ф. Ф-250. – Оп. 1. – Спр. 66.
9. ДАЗО. – Ф. Ф-250. – Оп. 1. – Спр. 92.
10. ДАЗО. – Ф. Ф-250. – Оп. 1. – Спр. 182.
11. ДАЗО. – Ф. Ф-250. – Оп. 1. – Спр. 216.
12. ДАЗО. – Ф. Ф-250. – Оп. 1. – Спр. 226.
13. ДАЗО. – Ф. Ф-250. – Оп. 1. – Спр. 237.
14. ДАЗО. – Ф. Ф-250. – Оп. 1. – Спр. 294.
15. ДАЗО. – Ф. Ф-250. – Оп. 1. – Спр. 347.
16. ДАЗО. – Ф. Ф-250. – Справа фонду.
17. Державний архів Одеської області. – Ф. 6. – Оп. 1. – Спр. 2407.
18. К. Обзорение лесных плантаций в округе поселенных на Молочных водах менонитов по 1-е декабря 1837 года // Листки Общества сельского хозяйства южной России. – 1838. – № 3. – С. 147–157.
19. Кеппен Ф. Несколько слов о разведении лесов в степях Таврической губернии // Журнал Министерства государственных имуществ. – 1863. – Часть 84. Отделение II. – С. 1–17.
20. Количество деревьев на казенной образцовой плантации в Бердянском уезде // Журнал Министерства государственных имуществ. – 1853. – Т. 47. – Часть 4. – С. 54–55.
21. Краткий обзор состояния менонитских колоний на реке Молочной, в 1847 году, в сельскохозяйственном отношении // Записки Императорского Общества сельского хозяйства южной России. – 1847. – № 4. – С. 66–69.
22. Лесоводство и древоводство на юге России // Сельское хозяйство и лесоводство. – 1866. – Часть 91. – С. 43–61.
23. Лесоводство и садоводство в немецких колониях Новороссийского края // Записки Императорского Общества сельского хозяйства южной России. – 1855. – № 11. – С. 401–416.
24. О премиях за труды и успехи по лесоразведению и устройству лесов // Записки Императорского Общества сельского хозяйства южной России. – 1876. – № 1. – С. 3–5.
25. О разведении в Тавриде садов и лесов // Прибавление к Таврическим губернским ведомостям, 1841. – № 50. – 16 декабря.
26. О состоянии хозяйства в Молочанских менонитских колониях в 1843 году // Журнал Министерства государственных имуществ. – 1844. – Часть 11. – № 4–6. – С. 129–144.
27. Российский Государственный Исторический Архив (далі – РГИА). – Ф. 1281. – Оп. 4. – Д. 35а.
28. РГИА. – Ф. 1281. – Оп. 4. – Д. 45а.
29. РГИА. – Ф. 1281. – Оп. 4. – Д. 50.
30. РГИА. – Ф. 1281. – Оп. 5. – Д. 30а.
31. Рудзкой А. Письма о русских лесах... О Бердянском лесничестве // Журнал Министерства государственных имуществ. – 1864. – Т. 85. – № 1–4. – С. 273–280.
32. Священко З. Аграрне питання в політичній діяльності С. Вітте в оцінці дослідників початку ХХ століття / З. Священко // Східноєвропейський історичний вісник / [головний редактор В. Льницький]. – Дрогобич: Посвіт, 2016. – Вип. 1. – С. 41–46.

REFERENCES

1. Byt Molochanskih Menonitskih kolonij // Zhurnal Ministerstva Gosudarstvennyh Imushchestv. – 1841. – CH. 1. – Kn. 2. – S. 553–562.
2. Vibbe G. Kratkoe opisanie kazennoj obrazcovoj plantacii Tavricheskoj gubernii, v Berdyanskom uезде, v 1852 g. // Zhurnal sel'skogo hozyajstva. – 1853. – № 3. – S. 308–310.
3. Derzhavnij arhiv Zaporiz'koї oblasti (dali – DAZO). – F. R-4028. – Op. 1. – Spr. 23.
4. DAZO. – F. R-4028. – Op. 1. – Spr. 116.
5. DAZO. – F. F-250. – Op. 1. – Spr. 4.
6. DAZO. – F. F-250. – Op. 1. – Spr. 5.
7. DAZO. – F. F-250. – Op. 1. – Spr. 15.
8. DAZO. – F. F-250. – Op. 1. – Spr. 66.
9. DAZO. – F. F-250. – Op. 1. – Spr. 92.
10. DAZO. – F. F-250. – Op. 1. – Spr. 182.

11. DAZO. – F. F-250. – Op. 1. – Spr. 216.
12. DAZO. – F. F-250. – Op. 1. – Spr. 226.
13. DAZO. – F. F-250. – Op. 1. – Spr. 237.
14. DAZO. – F. F-250. – Op. 1. – Spr. 294.
15. DAZO. – F. F-250. – Op. 1. – Spr. 347.
16. DAZO. – F. F-250. – Sprava fondu.
17. Derzhavnij arhiv Odes'koї oblasti. – F. 6. – Op. 1. – Spr. 2407.
18. K. Obozrenie lesnyh plantacij v okruge poselennyh na Molochnyh vodah menonistov po 1-e dekabrya 1837 goda // Listki Obshestva sel'skogo hozyajstva yuzhnoj Rossii. – 1838. – № 3. – S. 147–157.
19. Keppen F. Neskol'ko slov o razvedenii lesov v stepyah Tavricheskoj gubernii // Zhurnal Ministerstva gosudarstvennyh imushchestv. – 1863. – CHast' 84. Otdelenie II. – S. 1–17.
20. Kolichestvo derev'ev na kazennoj obrazcovoj plantacii v Berdyanskom uezde // Zhurnal Ministerstva gosudarstvennyh imushchestv. – 1853. – T. 47. – CHast' 4. – S. 54–55.
21. Kratkij obzor sostoyaniya mennonitskikh kolonij na reke Molochnoj, v 1847 godu, v sel'skohozyajstvennom otnoshenii // Zapiski Imperatorskogo Obshestva sel'skogo hozyajstva yuzhnoj Rossii. – 1847. – № 4. – S. 66–69.
22. Lesovodstvo i drevovodstvo na yuge Rossii // Sel'skoe hozyajstvo i lesovodstvo. – 1866. – CHast' 91. – S. 43–61.
23. Lesovodstvo i sadovodstvo v nemeckikh koloniyah Novorossijskogo kraja // Zapiski Imperatorskogo Obshestva sel'skogo hozyajstva yuzhnoj Rossii. – 1855. – № 11. – S. 401–416.
24. O premiyah za trudy i uspekhi po lesorazvedeniyu i ustrojstvu lesov // Zapiski Imperatorskogo Obshestva sel'skogo hozyajstva yuzhnoj Rossii. – 1876. – № 1. – S. 3–5.
25. O razvedenii v Tavride sadov i lesov // Pribavlenie k Tavricheskim gubernskim vedomostyam, 1841. – № 50. – 16 dekabrya.
26. O sostoyanii hozyajstva v Molochanskikh mennonitskikh koloniyah v 1843 godu // Zhurnal Ministerstva gosudarstvennyh imushchestv, 1844. – CHast' 11. – № 4–6. – S. 129–144.
27. Rossijskij Gosudarstvennyj Istoricheskij Arhiv (dali – RGIA). – F. 1281. – Op. 4. – D. 35a.
28. RGIA. – F. 1281. – Op. 4. – D. 45a.
29. RGIA. – F. 1281. – Op. 4. – D. 50.
30. RGIA. – F. 1281. – Op. 5. – D. 30a.
31. Rudzskoj A. Pis'ma o russkikh lesah:... O Berdyanskom lesnichestve // Zhurnal Ministerstva gosudarstvennyh imushchestv. – 1864. – T. 85. – № 1–4. – S. 273–280.
32. Svyashchenko Z. Agrarne pitannya v politichnij diyal'nosti S. Vitte v ocinci doslidnikiv pochatku HKH stolittya / Z. Svyashchenko // Skhidnoevropejs'kij istorichnij visnik / [golovnij redaktor V. Il'nic'kij]. – Drohobich: Posvit, 2016. – Vip. 1. – S. 41–46.

Стаття надійшла до редакції 15.09.2017 р.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ
ІСТОРИЧНИЙ ВІСНИК**

**EAST EUROPEAN
HISTORICAL BULLETIN**

**ВИПУСК 4
ISSUE 4**

Головний редактор
Василь Ільницький

Відповідальний редактор
Микола Галів

Літературне редагування
Ірина Невмержицька

Редагування англomовних текстів
Олег Шалата

Технічний редактор
Лілія Гриник

Макетування та верстка
Василь Герман

Дизайн обкладинки
Олег Лазебний

Здано до набору 15.10.2017 р. Підписано до друку 20.10.2017 р.

Гарнітура Times. Формат 70x100 1/16.

Друк офсетний. Папір офсетний.

Ум. друк. арк. 13,8. Зам. № 1351

Наклад 300 примірників

Віддруковано ПП «ПІСВІТ»

Адреса: вул. І. Мазепи, 7, м. Дрогобич, 82100 Україна

тел. факс (03244) 2-23-35, тел.: 3-38-50, 2-23-76. E-mail: posvit-druk@ukr.net